శ్రీరస్తు

శ్రీమదాంధ్ర మహాభారతము

ఆదిపర్వము -చతుర్థాశ్వాసము

శ్రీలలనాస్తన ఘటిత వి । శాలోరస్థల! వివేకచతురానన! వా

ణీ లీలాస్పద! విలస । చ్చాళుక్యాన్వయ పయోధి సంపూర్ణశశీ! 1

ప్రతిపదార్థం: ఈపద్యంలోని విశేషణాలు రాజరాజనరేంద్రుడి సంబోధనలు. శ్రీలలనా, స్తన, ఘటిత, విశాల, ఉరస్+స్థల= లక్ష్మి (రాజ్యలక్ష్మి) అనే కాంతయొక్క కుచాలచే చేర్చబడిన విపులమైన వక్షఃప్రదేశం కలవాడా! వివేక, చతురానన= జ్ఞానంలో నాల్గుమొగాలుకల బ్రహ్మ! (చతుర+ఆనన అనికూడా చెప్పవచ్చును; అప్పుడు జ్ఞానంలో నెగ్గగల ముఖం కలవాడా అని అర్థం); వాణీ, లీలా+ఆస్పద= సరస్వతీ విలాసాలకు నెలవైనవాడా!; విలసత్+చాళుక్య+అన్వయ, పయోధి, సంపూర్ణ, శశీ= ప్రకాశించే చాళుక్యవంశం అనే సముద్రానికి నిండుజాబిల్లి ఐనవాడా!; రాజరాజనరేంద్రా!

తాత్పర్యం: లక్ష్మి అనే కాంతయొక్కస్తనాలతో కూడిన విపులమైన వక్షస్థలం కలవాడా! వివేకంలో బ్రహ్మవంటివాడా! సరస్వతీవిలాసాలకు పట్టుకొమ్మ అయినవాడా! (కావ్యగీతప్రియా!) ప్రకాశించే చాళుక్యవంశం అనే సముద్రానికి నిండుచంద్రుడా! రాజరాజనరేంద్రుడా!

విశేషం: అలం: రూపకం. 'నా విష్ణుః పృథివీపతిః' అనే సూక్తిని అనుసరించి రాజు విష్ణ్వంశతో కూడి ఉంటాడు. అప్పుడు అతడిని లక్ష్మి ఆలింగనం చేసికొంటుంది అని భావన. సంబోధనల కైన విశేషణాల అర్థాలు వేటికవే ప్రత్యేకంగా ఉంటాయి. కాని ఇక్కడ 'వివేక చతురానన, వాణీలీలాస్పద' అనే రెండు విశేషణాలు మాత్రం పరస్పరం సమన్వయపడుతూ ఉండటం విశేషం. బ్రహ్మ లక్షణమున్న రాజరాజు సరస్వతికి ఆశ్రయుడయ్యాడనే భావం కుదురుతున్నది. విలసత్+చాళుక్య= విలసచ్చాళుక్య. శ్చుత్వసంధి.

పూరువంశక్రమము (సం.1-90-11) (1-89-4)

వ. **అక్కథకుండు శౌనకాదిమహామునులకుం జెప్పె : నట్లు యయాతికిఁ బుత్త్రుం డయిన పూరుండు సకల మహీరాజ్యంబు సేయుచు వంశకర్త యయిన వానికిఁ గౌసల్య యనుదానికి జనమేజయుండు పుట్టి రాజై యశ్వమేధత్రయంబుఁజేసి ప్రఖ్యాతి నొందె; నాజనమేజయునకు ననంత యనుదానికిఁబ్రాచిన్వంతుఁడు పుట్టి పరాక్రమంబున నుదయాచల పర్యంతంబు ప్రాగ్దిగ్విజయంబు సేసి ప్రాచిన్వంతుఁడు నాఁ బరఁగె; నట్టి ప్రాచిన్వంతునకు నశ్మకి యనుదానికి సంయాతి పుట్టె; వానికి వరాంగియనుదానికి నహంయాతి పుట్టె; వానికిం గృతవీర్యపుత్త్రియైన భానుమతికి సార్వభౌముండు పుట్టె; వానికిఁ గేకయ రాజపుత్త్రి యైన సునందకు జయత్సేనుండు పుట్టె; వానికి వైదర్భి యైన సుశ్రవసకు నవాచీనుండు పుట్టె; నయ్యవాచీనునకు విదర్భరాజపుత్త్రి యైన మర్యాదకు నరిహుండు పుట్టె; వానికి నాంగి యనుదానికి మహాభౌముండు పుట్టె; నా మహాభౌమునకుం బ్రసేనజిత్పుత్త్రియైన సుపుష్టకు నయుతానీకుండు పుట్టె; వానికిం బృథుశ్రవసుని పుత్త్రి**

Akella Raghavendra's Online-ias.com

యైన కామకు నక్రోధనుండు పుట్టె; వానికిం గాళింగి యైన కరంభ యనుదానికి దేవాతిథి పుట్టె; వానికి వైదేహి యయిన మర్యాదకు ఋచీకుండు పుట్టె; వానికి నాంగియైన సుదేవ యనుదానికి ఋక్షుండు పుట్టె; ఋక్షునకుఁ దక్షకపుత్త్రి యయిన జ్వాలయనుదానికి మతినారుండు పుట్టి. 2

ప్రతిపదార్థం: ఆ+కథకుండు= భారతకథను చెప్పేవా డైన సౌతి; శౌనక+ఆది, మహత్+మునులకున్= శౌనకుడు మొదలైన గొప్పమునులకు; చెప్పెన్= చెప్పాడు; అట్లు=(వెనుకచెప్పిన)ఆవిధంగా; యయాతికిన్= యయాతి మహారాజుకు; పుత్త్రుండు+అయిన= కుమారుడు అయిన; పూరుండు= పూరుడు; సకల, మహీ, రాజ్యంబు+చేయుచున్= సమస్త మైన భూమియొక్క పరిపాలనం చేస్తూ; వంశ, కర్త, అయిన= వంశానికి తనదైన వర్తనంవలన ఒక ప్రత్యేక గౌరవాన్ని కలిగించి, తన తరువాతి వంశజులకు తనపేరుతో పిలువబడే మర్యాదను సృష్టించే వాడిని వంశకర్త అంటారు. అటువంటివాడు కాగా; వానికిన్= ఆ పూరునకున్నూ; కౌసల్య, అనుదానికిన్= కౌసల్య అనే పేరు కల వనితకున్నూ; జనమేజయుండు; పుట్టి; రాజు+ఐ= ప్రభువుఅయి; అశ్వమేధత్రయంబున్+చేసి= అశ్వమేధయాగాలు మూడింటిని చేసి; ప్రఖ్యాతిన్+ఒందెన్= ప్రసిద్ధి పొందాడు; ఆ, జనమేజయునకున్; అనంత, అనుదానికిన్; ప్రాచిన్వంతుండు; పుట్టి; పరాక్రమంబునన్= శౌర్యంతో; ఉదయ+అచల, పర్యంతంబు= సూర్యుడు ఉదయించే తూర్పుదిక్కుకొండవరకు; ప్రాక్, దిక్, విజయంబు+చేసి= తూర్పుదిక్కును జయించి; ప్రాచిన్వంతుఁడు, నాన్= తూర్పుదిక్కుకు రాజు అని; పరఁగెన్= ప్రసిద్ధిపొందాడు; అట్టి, ప్రాచిన్వంతునకున్; అశ్మకి, అను, దానికిన్, సంయాతి, పుట్టెన్; వానికిన్= ఆ సంయాతికిన్నీ; వరాంగి, అను, దానికిన్, అహంయాతి, పుట్టెన్; వానికిన్= ఆ అహంయాతికిన్నీ; కృతవీర్యపుత్త్రి; అయిన= కృతవీర్యునియొక్క కూతు రయిన భానుమతికిన్= భానుమతికిన్నీ; సార్వభౌముండు; పుట్టెన్; వానికిన్= ఆ సార్వభౌముడికి; కేకయ, రాజపుత్త్రి, అయిన= కేకయరాజుకు కూతురయిన; సునందకున్; జయత్సేనుండు; పుట్టెన్; వానికిన్= ఆ జయత్సేనునకు; వైదర్భి, అయిన= విదర్భరాజుకు కూతురైన; సుశ్రవసకు; అవాచీనుండు; పుట్టెన్; ఆ+అవాచీనునకున్; విదర్భ, రాజపుత్త్రి, అయిన= విదర్భదేశరాజుకు కూతురయిన; మర్యాదకున్= మర్యాద అనేపేరు కల వనితకు; అరిహుండు, పుట్టెన్; వానికిన్= ఆ అరిహునకు; ఆంగి, అనుదానికిని; మహాభౌముండు; పుట్టెన్; ఆ, మహాభౌమునకున్; ప్రసేనజిత్, పుత్త్రి, అయిన= ప్రసేనజిత్తుని పుత్త్రిక అయిన; సుపుష్టకున్; ఆయుతానీకుండు; పుట్టెన్; వానికిన్= ఆ అయుతానీకునకునూ; పృథుశ్రవసుని, పుత్త్రిక అయిన; సుపుష్టకున్; అయుతానీకుండు; పుట్టెన్; వానికిన్= ఆ ఆయుతానీకునకునూ; పృథుశ్రవసుని, పుత్త్రి, అయిన= పృథుశ్రవసుని కూతురయిన; కామకున్; అక్రోధనుండు; పుట్టెన్; వానికిన్= అక్రోధనుడికి; కాళింగి, అయిన= కళింగదేశపురాజు కూతు రయిన; కరంభ, అను, దానికిని; దేవాతిథి, పుట్టెన్; వానికిన్= ఆ దేవాతిథికిని; వైదేహి, అయిన= విదేహరాజుయొక్క కూతురైన; మర్యాదకున్; ఋచీకుండు; పుట్టెన్; వానికిన్= ఆ ఋచీకునకును; ఆంగి+అయిన= అంగరాజుకు కూతురైన; సుదేవ, అనుదానికిన్; ఋక్షుండు, పుట్టెన్; ఋక్షునకున్; తక్షకపుత్త్రి, అయిన= తక్షకునియొక్క కూతురైన; జ్వాల, అనుదానికిని; మతినారుండు; పుట్టి.

తాత్పర్యం: స్పష్టం

క. ఇమ్ముగ సరస్వతీ తీ। రమ్మునఁ బన్డ్రెండు వత్సరమ్ములు విధిమా
ర్గమ్మున సద్గుణసముదా। య మ్మెసగఁగఁ జేసె సత్త్రయాగము నిష్ఠన్. 3

ప్రతిపదార్థం: ఇమ్ముగన్= ఇంపుగా; సరస్వతీ, తీరమ్మునన్= సరస్వతీనది ఒడ్డున; పన్డ్రెండు, వత్సరమ్ములు= పదిరెండు (12) సంవత్సరాలు; విధి, మార్గమ్మునన్= శాస్త్రపద్ధతితో; సత్+గుణ, సముదాయమ్ము= మంచిగుణాల సమూహము; ఎసగఁగన్= అతిశయించగా; నిష్ఠన్= ఎక్కువ శ్రద్ధతో; సత్త్రయాగమున్= సత్త్రయాగాన్ని; చేసెన్= ఆచరించాడు.

తాత్పర్యం: మతినారుడు సరస్వతీనదిఒడ్డున పన్నెండుసంవత్సరాలు సత్త్రయాగాన్ని విధివిధానంగానూ, సద్గుణసమూహాలు అతిశయించేటట్లుగానూ ఎక్కువశ్రద్ధతో ప్రీతితో చేశాడు.

Akella Raghavendra Online-ias.com

విశేషం: 13 మొదలు 100 రోజులవరకూ కొనసాగే యాగాన్ని సత్త్రయాగమంటారు.

క. **అతనికి సరస్వతీనది । మతి ననురక్త యయి వాని మానుగఁ దనకుం**
బతిఁ జేసికొనియె ధర్మ । స్థితి; నయ్యిరువురకుఁ ద్రసుఁడు ధీరుఁడు పుట్టెన్. **4**

ప్రతిపదార్థం: అతనికిన్= మతినారుని యందు (సప్తమికి మారుగా షష్ఠీవిభక్తి); సరస్వతీనది; మతిన్= మనస్సులో; అనురక్త+అయి= అనురాగం కలదై; వానిన్= ఆ మతినారుని; మానుగన్= ఒప్పుగా; తనకున్= తనకు; పతిన్= భర్తగా; ధర్మస్థితిన్= ధర్మమార్గాన; చేసికొనియెన్= చేసికొనెను. (వరించి పెండ్లాడింది); ఆ+ఇరువురకున్= సరస్వతికీ, మతినారునికీ; ధీరుఁడు= ధైర్యవంతుడైన; త్రసుఁడు= త్రసుడుఅనేవాడు; పుట్టెన్= జన్మించాడు.

తాత్పర్యం: మతినారునియందు సరస్వతీనదికి మనస్సులో అనురాగం కలుగగా, ఆమె అతడిని ధర్మమార్గంలో తనభర్తగా చేసికొన్నది. వారిద్దరికీ త్రసుడు అనేవాడు పుట్టాడు.

వ. **ఆ త్రసునకుఁ గాళింది యనుదానికి నిలినుండు పుట్టె; వానికి రథంతరి యను దానికి దుష్యంతుండు పుట్టెఁ;**
బుట్టి యనన్యసాధారణశక్తియుక్తుం డై. **5**

ప్రతిపదార్థం: ఆ, త్రసునకున్= ఆ త్రసు డనే రాజుకున్నూ; కాళింది, అనుదానికిన్= కాళింది అనేపేరు కల వనితకున్నూ; ఇలినుండు; పుట్టెన్; వానికిన్= ఆ ఇలినునకు; రథంతరి, అనుదానికిన్= రథంతరి అనే స్త్రీకిన్నీ; దుష్యంతుండు, పుట్టెన్= జన్మించాడు; పుట్టి; అనన్య, సాధారణ, శక్తి, యుక్తుండు+ఐ= ఇతరులకు సామాన్యం కాని సామర్థ్యం కలవాడై.

తాత్పర్యం: ఆ త్రసునికి కాళింది అనే భార్యయందు ఇలినుడు అనేవాడు పుట్టాడు. ఆ ఇలినుడికి రథంతరి అనేదానియందు దుష్యంతుడు జన్మించాడు. ఆ దుష్యంతుడు ఇతరులకు సాధారణంకాని (అధికమైన) సామర్థ్యంతో కూడినవాడై.

క. **బాలహరిణములఁ బట్టెడు । లీలను విషమాటవీ చలిత కేసరి శా**
ర్దూలేభ శరభములఁ దన । బాలత్వమునంద యెగిచి పట్టుచు మఱియున్. **6**

ప్రతిపదార్థం: బాల, హరిణములన్= లేడిపిల్లలను; పట్టెడు, లీలను= పట్టుకొనేవిధంగా; విషమ+అటవీ, చలిత= తిరగటానికి వీలుకాని (దుర్గమమైన) అడవులందు తిరుగుతున్నట్టి; కేసరి= సింహాలను; శార్దూల= పులులను; ఇభ= ఏనుగులను; శరభములన్= మీఁగండ్లమృగాలను; తన, బాలత్వమునందున్+అ= తనచిన్నతనంలోనే; యెగిచి, పట్టుచున్= వెంటాడి పట్టుకొంటూ; మఱియున్= ఇంకనూ.

తాత్పర్యం: ఆ దుష్యంతుడు తన చిన్నతనంలోనే లేడిపిల్లలను పట్టుకొనేవిధంగా దుర్గమ మైన అడవుల్లో తిరుగాడే సింహాలను, పులులను, ఏనుగులను, శరభమృగాలను వెంటాడి పట్టుకొంటూ, ఇంకా, (తరువాతి పద్యంతో అన్వయం.)

విశేషం: అలం: ఉపమ. శరభానికి ఎనిమిది కాళ్లుంటా యనీ, అది సింహంకంటె బలవత్తర మైన దనీ అంటారు.

క. **ఉర్వీరుహ నివహముతోఁ । బర్వతములు వెఱికి యొండు పర్వతములపైఁ**
బర్విఁగ వైచుచు యౌవన । గర్వంబున నొప్పె నుర్విఁ గడు నధికుం డై. **7**

Akella Raghavendra's
Online-ias.com

ప్రతిపదార్థం: ఉర్వీరుహ, నివహముతోన్= వృక్షాల సమూహంతోపాటుగా; పర్వతములు+పెటికి= పర్వతాలను పెకలించి; ఒండు, పర్వతములపైన్= వేరుపర్వతాలమీద; పర్వఁగన్, వైచుచున్= పడవేస్తూ; ఉర్విన్= భూమియందు; యౌవన, గర్వంబునన్= యౌవనం వలని గర్వంతో; కడున్+అధికుండు+ఐ= మిక్కిలి గొప్ప వాడయి; ఒప్పెన్= అతిశయించాడు.

తాత్పర్యం: వృక్షాలసమూహంతోపాటుగా పర్వతాలను పెకలించి వేరే పర్వతాలపై పడవేస్తూ, యౌవనగర్వంతో భూలోకంలో మిక్కిలి గొప్పవా డయి అతిశయించాడు.

విశేషం: పర్వతములు+పెటికి= 'ప' కు 'వ' ఆదేశం; పర్వతములు వెటికి; గసడదవాదేశం.

దుష్యంతుఁడు వేఁట కరుగుట (సం. 1-63-1)

శా. **ఆ దుష్యంతుఁ డనంతసత్త్వుఁడు సమస్తాశాంతమాతంగ మ**
ర్యాదాలంకృత మైన భూవలయ మాత్మాయత్త మై యుండఁగా
నాదిత్యాంశు సమీర దుర్గమ మహోగ్రారణ్య దేశాళితో
నాదిక్షత్త్ర చరిత్ర నేలె నజితుండై బాహువీర్యంబునన్. **8**

ప్రతిపదార్థం: అనంత, సత్త్వుఁడు= అంతులేని బలం కలిగిన; ఆ, దుష్యంతుఁడు= అంతటిదుష్యంతుడు; సమస్త, ఆశా+అంత, మాతంగ, మర్యాదా+అలంకృతము+ఐన= అన్నిదిక్కులయొక్క చివరలందలి ఏనుగులయొక్క హద్దుతో అలంకరింపబడింది అయిన; భూవలయము= భూమండలం; ఆత్మ+ఆయత్తము+ఐ, ఉండఁగాన్= తనకు ఆధీనం కాగా; ఆదిత్య+అంశు, సమీర, దుర్గమ, మహత్, ఉగ్ర, అరణ్య, దేశ+ఆళితోన్= సూర్యుడి కిరణాలకున్నూ, గాలికిన్నీ ప్రవేశింప శక్యంగాని మిక్కిలి భయంకర మైన అడవిప్రాంతాల సమూహంతో; ఆది, క్షత్త్ర, చరిత్రన్= తొలుతటి మనువు మొదలైన రాజుల చరిత్రవంటి చరిత్రతో; బాహువీర్యంబునన్= భుజాలయొక్క బలంతో; అజితుండు+ఐ= ఓడనివాడై; ఏలెన్= పరిపాలించాడు.

తాత్పర్యం: అనంతమైన బలం కలిగిన ఆ దుష్యంతుడు అన్ని దిక్కులచివరలలో గల యేనుగులు (అష్టదిగ్గజాలు) సరిహద్దుగా ఒప్పిన భూమండలం తనకు అధీనమై ఉండగా సూర్యకిరణాలకున్నూ వాయువుకున్నూ ప్రవేశింపరానట్టి భయంకరాలైన అడవిప్రదేశాలతోపాటుగా పూర్వరాజులవర్తనంవంటి వర్తనంతో, భుజబలంతో, ఓడనివాడై భూమిని పరిపాలించాడు.

విశేషం: భూమిని ఎనిమిది దిక్కులందు ఎనిమిది ఏనుగులు మోస్తూ ఉంటా యని చెప్తుతారు. ఆ అష్టదిగ్గజాలు హద్దుగా గల భూమి అంటే సర్వభూమిని అని అర్థం. దుష్యంతుని విశాలమైన రాజ్యంలో దుర్గమారణ్యాలు, తపోవనాలు ఎక్కువగా ఉన్నా యని సూచన. ఇవి భావికథలో దుష్యంతుడు వేటకు పోవటానికీ, శకుంతలను చూచి వివాహం చేసికొనటానికీ అనువుగా ఉన్నవి. ఇటువంటిభావికథార్థసూచన నన్నయ వస్తుధ్వనికి నిదర్శనం. 'అనంతసత్త్వుఁడు' అంటే అనంతుడి(ఆదిశేషుడి) బలంవంటి బలం కలవాడనికూడ అర్థం చెప్పవచ్చును. భూభారం వహించే సందర్భం కనుక ఇదికూడ సమంజసంగా ఉంటుంది. ఓజోగుణభూయిష్ఠమైన ప్రసాదగుణం ఉదాత్తవిభావవర్ణనలో సముచితంగా ప్రయోగింపబడింది.

క. **ఆతని రాజ్యంబున ను। ర్వీతలము ప్రజాసమృద్ధి వెలసి రుజాశో**
కాతంక క్షయ శంకా। పేతం బై ధర్మచరితఁ బెరుఁగుచు నుండెన్. **9**

Akella Raghavendra's
Online-Ias.com

ప్రతిపదార్థం: అతని రాజ్యంబునన్= ఆ దుష్యంతుని పరిపాలనలో; ఉర్వీతలము= భూతలం; ప్రజాసమృద్ధిన్= జనులయొక్క అభివృద్ధితో; వెలసి= ప్రసిద్ధిపొంది; రుజా, శోక, ఆతంక, క్షయ, శంకా+అపేతంబు+ఐ= రోగాలు, దుఃఖాలు, విఘ్నాలు, నష్టాలు, అనుమానాలు లేనిదై; ధర్మ, చరితన్= ధర్మమైన వర్తనంతో; పెరుఁగుచున్+ఉండెన్= అభ్యుదయాన్ని పొందుతూ ఉన్నది.

తాత్పర్యం: దుష్యంతుడి పరిపాలనంలో దేశం ప్రజలఅభివృద్ధితో ప్రసిద్ధిచెంది రోగాలూ, దుఃఖాలూ, విఘ్నాలూ, నష్టాలూ, అనుమానాలూ ఏమీ లేనిదై ధర్మమైన ప్రవర్తనంతో సాగుతూ ఉన్నది.

విశేషం: దుష్యంతుడు ప్రజలకు ధర్మవర్తన మైన పాలనను అందించటంవలన వారికి ఎటువంటి అరిష్టాలు కలుగకుండా అభ్యుదయాలు కలుగుతూ ఉన్నాయని తాత్పర్యం. మూలంలో ఆరు శ్లోకాలలో ఉన్న భావాన్ని 'రుజా..... అపేతంబై' అన్న సమాసంలో కుదించి చెప్పాడు నన్నయ. భావికథలో ప్రజాపవాదభీతివలన శకుంతలాభరతులను భార్యాపుత్రులనుగా నిండుసభలో పేర్కొనకపోవటానికి తగిన భిత్తికను నన్నయ కథాకథనంలో సమకూర్చాడు.

వ. అమ్మహీపతి యొక్కనాఁడు మృగయావినోదార్థి యయి యాదిత్యహయంబులకంటె వడిగల హయంబులు
పూనిన రథం బెక్కి యాజానేయతురంగారూఢు లైన యాశ్వికులు పరివేష్టించి రాఁగ ననంతకుంతశక్తిచాప
కృపాణపాణు లయిన వీరభటసహస్రంబులతోఁ జని వనంబులోని మృగంబులం జుట్టుముట్టి. 10

ప్రతిపదార్థం: ఆ+మహీపతి= భూమికి నాథు డైన ఆ దుష్యంతుడు; ఒక్కనాఁడు= ఒకరోజున; మృగయా, వినోద+అర్థి, అయి= వేటయందలి ఆనందాన్ని కోరినవాడై; ఆదిత్య, హయంబులకంటెన్= సూర్యుడియొక్క గుఱ్ఱాలకంటె; వడి+కల= వేగం కలిగిన; హయంబులు, పూనిన= గుఱ్ఱాలను కట్టిన; రథంబు+ఎక్కి= రథాన్ని ఎక్కి; ఆజానేయ, తురంగ+ఆరూఢులు+ అయిన= మేలిజాతి గుఱ్ఱాలను ఎక్కినట్టివా రైన; ఆశ్వికులు= రౌతులు; పరివేష్టించి, రాఁగన్= చుట్టూ చేరి వస్తూఉండగా; అనంత, కుంత, శక్తి, చాప, కృపాణ, పాణులు+అయిన= అనేకాలైన ఈటెలు, చిల్లకోలలు (ఆయుధవిశేషాలు), విండ్లు, కత్తులు చేతులలో కలవారైన; వీర, భట, సహస్రంబుతోన్= వీరులైన అనేక యోధులతో; చని= వెళ్ళి; వనంబులోని= అడవిలోని; మృగంబులన్= జంతువులను; చుట్టుముట్టి= నలువైపుల క్రమ్ముకొని దాడిచేసి.

తాత్పర్యం: ఆ దుష్యంతుడు ఒకనాడు వేటాడి వేడుక పడదామన్న కోరికతో సూర్యుడి గుఱ్ఱాలకంటె వేగంగల గుఱ్ఱాలను కట్టిన రథాన్ని ఎక్కి, మేలిరకం గుఱ్ఱాలపై ఎక్కిన ఆశ్వికులు తన చుట్టూ చేరి అనుసరిస్తూ ఉండగా ఈటెలు, చిల్లకోలలు, విండ్లు, కత్తులు మొదలైన ఆయుధాలను ధరించిన వీరభటులు అనేకులు వెంటరాగా, ముందుకు సాగి, వనంలోని మృగాలను నలువైపుల చుట్టుముట్టి దాడిచేసి. (తరువాతి పద్యంతో అన్వయం.)

క. కలయఁగ నార్పుల బొబ్బల । యులివున నవ్విపిన మను మహోదధిఁ బెలుచం
గలఁచెను దుష్యంత మహా । బల మందరనగము సత్త్వభయజననం బై. 11

ప్రతిపదార్థం: కలయఁగన్= వనమంతా వ్యాపించగా; ఆర్పులన్= మానవుల అరపులయూ, బొబ్బలన్= జంతువుల అరపులయూ; ఉలివునన్= ధ్వనితో; ఆ+విపినము+అను, మహత్+ఉదధిన్= ఆ అరణ్యమనే పెద్ద సముద్రాన్ని; దుష్యంత, మహత్+బల, మందర, నగము= దుష్యంతుడిసేన అనే మందరపర్వతం; సత్త్వ, భయ, జననంబు+ఐ= ప్రాణులకు భయాన్ని కలిగించే దై; పెలుచన్= ఆటోపంతో; కలఁచెను= కలతపెట్టింది.

Akella Raghavendra's Online-ias.com

తాత్పర్యం: ఆ వనమంతా వ్యాపించగా భటులూ, జంతువులూ చేసే కేకలూ అరుపులూ కలిసిన చప్పుడుతో ఆ అరణ్య మనే మహాసముద్రాన్ని దుష్యంతుడిసేన అనే మందరపర్వతం (కవ్వపుకొండ) ప్రాణులకు భయంకలిగేటట్లు కలతపెట్టింది.

విశేషం: అలం: రూపకం. అరణ్యమనే సముద్రాన్ని మథించగా దుష్యంతుడికి శకుంతల అనే లక్ష్మి లభిస్తుం దనే సూచన ఇందులో ఉన్నది.

క. సరభస పరిచరిత మహా । శరభ ద్విపరిపు వరాహ శార్దూల మద
ద్విరదాది ప్రకర భయం । కరవనమధ్యమున నృపతి గడుఁ గడిమిమెయిన్. 12

ప్రతిపదార్థం: సరభస= తొట్రుపాటుతో కూడికొన్న వేగంతో; పరిచరిత= తిరుగుతున్న; మహత్+శరభ= గొప్పవైన శరభమృగాలున్నూ; ద్విప, రిపు= (ఏనుగులకు శత్రువులైన) సింహాలున్నూ; వరాహ= పందులున్నూ; శార్దూల= పెద్దపులులున్నూ; మద, ద్విరద+ఆది= మదించిన ఏనుగులు మొదలైన వానియొక్క; ప్రకర= సమూహాలచేత; భయంకర= భయాన్ని కలిగించే; వన, మధ్యమునన్= అరణ్యముయొక్క నడిమిప్రాంతంలో; నృపతి= రాజు, దుష్యంతుడు; కడున్= మిక్కిలి; కడిమిమెయిన్= పరాక్రమంతో.

తాత్పర్యం: తొందరగా తిరుగుతున్న మహాశరభాలు, సింహాలు, పందులు, పెద్దపులులు, మదపుటేనుగులు మొదలైన జంతుసమూహాలతో భయంకరమైన ఆ అరణ్యమధ్యప్రాంతంలో దుష్యంతుడు మిక్కిలి పరాక్రమంతో.

విశేషం: 10వ వచనం నుండి వేటవర్ణనం జరుగుతున్నది. రాజు సైన్యంతో అడవిలో ప్రవేశించి, మృగాలను చుట్టుముట్టి, అరుపులతో, బొబ్బలతో వేసి, వాటిని భయపెట్టి అరణ్యమధ్యభాగానికి వచ్చేటట్లు చేశాడు. వనమధ్యభాగంలో రాజు వేటచేశాడు. అత్యంత సహజసుందరంగా వేటవర్ణనం సాగుతున్నది. మితహితవచనాలకూ, యథార్థవర్ణనలకూ స్తుతులకూ నన్నయ ప్రసిద్ధి.

క. ఓసరిలి పఱచు మృగముల । నేసియు, డాసిన మృగముల నెగచి భుజాసిన్
వ్రేసియుఁ, జంపెను మృగయా । వ్యాసక్తి నపారఘోరవన్యమృగాళిన్. 13

ప్రతిపదార్థం: ఓసరిలి= తప్పించుకొని; పఱచు= పారిపోవు; మృగములన్= జంతువులను; ఏసియున్= కొట్టియున్నూ; డాసిన, మృగములన్= దగ్గరకు వచ్చిన జంతువులను; ఎగచి= తరిమి, కుప్పించి; భుజ+అసిన్= చేతిలోని కత్తితో; వ్రేసియున్= కొట్టియు, నరికియున్నూ; మృగయా, వ్యాసక్తిన్= వేటయందలి వేడుకతో; అపార, ఘోర, వన్య, మృగ+ఆళిన్= అంతులేని క్రూరాలైన అడవికి చెందిన జంతువుల సమూహాన్ని; చంపెను= చంపాడు.

తాత్పర్యం: తప్పించుకొని పారిపోయే జంతువులను కొట్టియున్నూ, సమీపానికి వచ్చినవాటిని తరిమి, కుప్పించి నరికియున్నూ దుష్యంతుడు వేటలోని వేడుకతో అపారక్రూరవనజంతువులను సంహరించాడు.

వ. ఇట్లు పెక్కుమృగంబుల నెగిచి చంపుచు మఱియుఁ జంపెడువేడుక నతి దూరంబున కరిగిన, నాతని రథవేగంబు ననుగమింపనోపక యధిక క్షుత్పిపాసాపరవశు లయి పదాతు లయ్యయి ప్రదేశంబుల

Akella Raghavendra's Online-ias.com

విశ్రమించి; రంత దుష్యంతుండు కతిపయామాత్య పురోహితసహితుం డై కొండొకనేల యరిగి, ముందట నొక్క పుణ్యనదీతీరంబున వివిధసురభి కుసుమఫల భారవినమ్ర తరులతాగుల్మ పరిశోభితం బయిన యొక్కవనంబు గని. 14

ప్రతిపదార్థం: ఇట్లు= ఈవిధంగా; పెక్కు, మృగంబులన్= అనేక జంతువులను; ఎగిచి, చంపుచున్= తరిమి చంపుతూ; మఱియున్= ఇంకను; చంపెడు, వేడుకన్= వేటచేయాలన్న ఆసక్తితో; అతిదూరంబునకున్= మిక్కిలి దూరానికి; అరిగినన్= వెళ్ళగా; ఆతని, రథ, వేగంబున్= దుష్యంతునియొక్క రథంయొక్క వేగాన్ని; అనుగమింపన్+ఓపక= అనుసరించటానికి సమర్థులు కాక; అధిక, క్షుద్, పిపాసా, పరవశులు+అయి= ఎక్కువగా ఆకటిచేతను, దప్పికచేతను, అదుపుతప్పినవారై; పదాతులు= నేలపై నిలబడి యుద్ధం చేసే సైనికులు; ఆ+అయి, ప్రదేశంబులన్= ఆయా ప్రాంతాలలో; విశ్రమించిరి= విశ్రాంతి తీసికొన్నారు; అంతన్= ఆ సమయంలో; దుష్యంతుండు; కతిపయ+అమాత్య, పురోహిత, సహితుండు+ఐ= కొందరుమంత్రులతో, మంచిచెడులను తెలిపే బ్రాహ్మణులతో కూడినవాడై; కొండు+ఒక, నేల, అరిగి= వేఱొక ప్రదేశానికి చేరి; ముందటన్= ఎదురుగా; ఒక్క, పుణ్య, నదీ, తీరంబునన్= ఒక పవిత్ర మైన నదియొక్క ఒడ్డున; వివిధ, సురభి, కుసుమ, ఫల, భార, వినమ్ర, తరు, లతా, గుల్మ, పరిశోభితంబు+అయిన= రకరకా లయిన వాసనలు కలిగిన పూవులయొక్క పండ్లయొక్క బరువుచే వంగిన చెట్లు, తీగలు, పొదలతో అలంకరింపబడిన; ఒక్క, వనంబు+కని= ఒక వనాన్ని చూచి.

తాత్పర్యం: ఆవిధంగా దుష్యంతుడు అనేకమృగాలను తరిమి తరిమి చంపుతూ, ఇంకా వేటాడే వేడుకతో చాలదూరం వెళ్ళగా, ఆతడి రథవేగానికి కాలిబంట్లు తట్టుకోలేక, అనుసరించే ఓపికను కోల్పోయి, ఆకలిదప్పులతో అదుపుతప్పి ఆ యా ప్రదేశాలలో విశ్రాంతి తీసికొన్నారు. ఆ సమయంలో దుష్యంతుడు కొందరు మంత్రులతో, పురోహితులతో కలిసి వేరొక ప్రదేశానికి చేరి, ఎదురుగా ఒక పవిత్రమైన నదిఒడ్డున పలురకాల వాసనలు గల పూలతోనూ, పండ్లభారంతోనూ వంగిన చెట్లతో, తీగలతో, పొదలతో అందమైన ఒక వనాన్ని చూచాడు.

విశేషం: దుష్యంతుడు వేటాడినది సూర్యరశ్మి సోకని దుర్గమారణ్యం. దానికి సమీపంలో ఉన్నది మాలిని అనే పుణ్యనది. ఆ నదికి ఆవలి ఒడ్డుపై ఉన్నది తపోవనం. ఇటు అరణ్యానికీ అటు తపోవనానికీ నడుమ పుణ్యనది. ప్రకృతివర్ణనం పరమరమణీయం.

కణ్వాశ్రమ వర్ణన (సం. 1-64-3)

క. అమరపతి ఖాండవమునకు । రమణను వైశ్రవణు చైత్రరథమునకు సమా
నముగా దీనిని భూభా । గమునను రచియించె నొక్కొ కమలజుఁడు దయన్. 15

ప్రతిపదార్థం: కమలజుఁడు= తామరపూవునందు పుట్టినవాడైన బ్రహ్మ; దయన్= కనికరంతో; దీనిని= ఈవనాన్ని; అమర, పతి, ఖాండవమునకున్= దేవతలకు ప్రభువైన ఇంద్రుడి (ఉద్యానవనమైన) ఖాండవానికి; రమణను= ఒప్పిదమైన గుణంలో; వైశ్రవణు, చైత్రరథమునకున్= కుబేరుడియొక్క (ఉద్యానవనమైన) చైత్రరథానికి; సమానముగాన్= సరిసమానంగా, తుల్యంగా; భూ, భాగమునను= ఈ భూఖండంలో; రచియించెన్+ఒక్కొ= నిర్మించాడు కాబోలు.

తాత్పర్యం: ఈవనాన్ని ఇంద్రుడి ఉద్యానవనమైన ఖాండవానికీ, కుబేరుని ఉద్యానవనమైన చైత్రరథానికీ అందంలో సమానంగా ఉండేటట్లు భూతలంమీద బ్రహ్మ దయతో నిర్మించాడు కాబోలు!

Akella Raghavendra's Online-ias.com

విశేషం: అలం: ఉత్ప్రేక్ష. వనదర్శనంచేతనే అద్భుతభావావిష్టుడైనాడు దుష్యంతుడు. అందులో ప్రవేశిస్తే మరికొన్ని అద్భుతాలను చూడబోతున్నాడనీ, అనుభవించబోతున్నాడనీ అలంకారకృతవస్తుధ్వని. అద్భుతభావవ్యంజకంగా ఫలోత్ప్రేక్షను నన్నయ నిపుణంగా ప్రయోగించాడు.

వ. అని దాని రమణీయభావంబుఁ బొగడుచుఁ జనుదెంచి యవ్వనంబు సొచ్చునప్పుడు 16

ప్రతిపదార్థం: అని= ఆవిధంగా; దాని= ఆవనంయొక్క; రమణీయ, భావంబున్= అందమైన విధానాన్ని; పొగడుచున్= మెచ్చుకొంటూ; చనుదెంచి= వచ్చి; ఆ+వనంబు, చొచ్చునప్పుడు= ఆవనంలో ప్రవేశించేటప్పుడు (గసడదవాదేశం).

తాత్పర్యం: ఆవిధంగా దుష్యంతుడు ఆ వనసౌందర్యాన్ని మెచ్చుకొంటూ వచ్చి ఆ వనంలో ప్రవేశించే సమయంలో (తరువాతి పద్యంతో అన్వయం.)

చ. అతిరుచిరాగతుం డయిన యాతనికిన్ హృదయప్రమోద మా
తతముగ నవ్వనంబున లతాలలనల్ మృదులానిలాపవ
ర్జిత కుసుమాక్షతావళులు సేసలు వెట్టినయట్టిరైరి సం
పత దళినీనినాదమృదుభాషల దీవన లొప్ప నిచ్చుచున్. 17

ప్రతిపదార్థం: అతిరుచిర+ఆగతుండు+అయిన= మిక్కిలి ఒప్పిదమైన ఆగమనం కలవాడైన; (ఆగతమంటే ఆగమనం - భావేక్తః- సు+ఆగతము= స్వాగతం కలవాడు అని భావం); ఆతనికిన్= ఆ దుష్యంతుడికి; హృదయ, ప్రమోదము= మనస్సులోని ఆహ్లాదం; ఆతతముగన్= అధికమయ్యేటట్లుగా; ఆ+వనంబున= ఆ వనంలోని; లతాలలనల్= తీగ లనెడి వనితలు; సంపతత్, అళినీ, నినాద, మృదుభాషలన్= అటూ ఇటూ తిరుగుతున్న ఆడుతుమ్మెదల ఝుంకారాలు (ధ్వనులు) అనే మెత్తనిమాటలతో; దీవనలు= ఆశీస్సులను, శుభాకాంక్షలను; ఒప్పన్= తగినవిధంగా; ఇచ్చుచున్= ఇస్తూ; మృదుల+అనిల+అపవర్జిత, కుసుమ+అక్షత+ఆవళులు= మెల్లని(మెత్తని) గాలులచేత రాల్పబడిన పూవులు అనెడి అక్షతల సమూహాలను; సేసలు, పెట్టిన, అట్టిరు+ఐరి= తలంబ్రాలుగా పోసినవా రైనారు-లేదా-ఆశీఃపురస్సరంగా అక్షతలు చల్లినవారైనారు.

తాత్పర్యం: మిక్కిలి సముచితంగా వచ్చిన ఆ దుష్యంతుడికి మనస్సులోని ఆహ్లాదం అధికమయ్యేటట్లుగా ఆ వనంలోని లతలనే వనితలు అటూ ఇటూ ఎగురుతున్న ఆడుతుమ్మెదల ఝుంకారధ్వనులనెడి మెత్తనిమాటలతో తగిన విధంగా ఆశీస్సులను ఇస్తూ, మెల్లనిగాలులచేత రాల్పబడిన పూవు లనెడి అక్షతలసమూహాన్ని తలంబ్రాలుగా చల్లినట్లు భాసించారు.

విశేషం: అలం: రూపకం, ఉత్ప్రేక్ష, సముచితంగా ప్రవేశించిన రాజుకు సముచితమైన స్వాగతం లభించినట్లు నన్నయ వర్ణించాడు. లతాలలనలు కల్యాణగీతాలతో పుష్పాక్షతలను తలంబ్రాలు పోసినట్లు మీదచల్లారని చేసిన ఈవర్ణనం దుష్యంతుడికి జరుగబోయే కల్యాణాన్ని సూచిస్తున్నది. భావికథార్థవ్యంజకమైన ఈపద్యం నన్నయగారి ప్రసన్నకథాకలితార్థయుక్తికి రుచిరార్థసూక్తికీ చక్కని ఉదాహరణం. పద్యరచనలో అక్షరరమ్యత ప్రసాదమిశ్రితమైన మాధుర్యగుణాన్ని పోషిస్తూ శృంగారవ్యంజకంగా, ఆస్వాదయోగ్యంగా అమరింది. సవర్ణదీర్ఘాక్షరాల సంయోజనం పద్యానికి గీతికామాధుర్యాన్ని కలిగిస్తున్నది. నన్నయకవితాలక్షణాలన్నీ అమరిన అందమైన పద్య మిది.

Akella Raghavendra's OnlineIAS.com

వ. మఱియును. 18

తాత్పర్యం: ఇంకను. (తరువాతి పద్యంతో అన్వయం.)

క. కాఱడవిఁ బఱచు మృగముల । నూఱడకం దిగిచి డస్సియున్నతని శ్రమం
బాఱఁగ నెడఁ బరితాపము । దీఱఁగఁ బైవీచె నన్నదీపవనంబుల్. 19

ప్రతిపదార్థం: కాఱడవిన్= దట్టమైన అడవిలో; పఱచు, మృగములన్= పరుగెత్తే జంతువులను; ఊఱడకన్= విరామంలేకుండా; తిగిచి= చంపి, వేటాడి; డస్సి, ఉన్న, అతని= అలసియున్న ఆ దుష్యంతుడియొక్క; శ్రమంబు+ఆఱఁగన్= బడలిక తొలగేటట్లు; ఎడన్= మనస్సులోని; పరితాపము, తీఱఁగన్= తాపం తీరేటట్లుగా; ఆ+నదీ, పవనంబుల్= ఆ నదియొక్కగాలులు; పై, వీచెన్= దుష్యంతునిమీద ప్రసరించెను.

తాత్పర్యం: దట్టమైన అడవిలో పరుగెత్తే మృగాలను విరామం లేకుండ వెంటాడి వేటాడటంచేత అలసియున్న దుష్యంతుడి బడలిక తీరేటట్లు, మనసులోని తాపం తగ్గేటట్లు ఆ నదిమీదనుండి వచ్చే చల్లనిగాలులు అతనిపై వీచాయి.

మానిని. ఏచి తనర్చి తలిర్చిన క్రోవుల నిమ్మగు ఠావుల, జొంపములం
బూచిన మంచియశోకములన్, సురపొన్నలఁ, బొన్నల, గేదఁగులం,
గాచి బెడంగుగఁ బండిన యాసహకారములం, గదళీతతులం
జూచుచు, వీనుల కింపెసఁగన్ వినుచున్ శుకకోకిల సుస్వరముల్. 20

ప్రతిపదార్థం: ఏచి= విజృంభించి (పొడవుగా); తనర్చి= ప్రకాశించి పెరిగి; తలిర్చిన= చిగురులువేసిన; క్రోవులన్= ఎర్రగోరంటచెట్లచే; ఇమ్మగు= సొగసైన; ఠావులన్= తావులను; జొంపములన్= గుబురులుగా; పూచిన= పూలు పూసిన; మంచి, అశోకములన్= అనువైన అశోకవృక్షాలను; సురపొన్నలన్= సురపొన్న వృక్షాలను; పొన్నలన్= పొన్నచెట్లను; గేదఁగులన్= మొగలిచెట్లను; కాచి= కాయలుకాసి; బెడంగుగన్= బాగుగా; పండిన= పండియున్న; ఆ సహకారములన్= ఆ తీయమామిడిచెట్లను; కదళీ, తతులన్= అరటిచెట్ల సమూహాలను; చూచుచున్= చూస్తూ; వీనులకున్= చెవులకు; ఇంపు+ఎసఁగన్= ప్రీతికలిగేటట్లుగా; శుక, కోకిల, సుస్వరముల్= చిలుకలపలుకులు, కోకిలపాటలు (సుస్వరాలు); వినుచున్= వింటూ.

తాత్పర్యం: పొడవుగా పెరిగి చిగురించిన ఎర్రగోరంటచెట్లచే అంద మైన తావులనూ, గుబురులుగా పూలు పూసిన మంచిఅశోకవృక్షాలనూ, సురపొన్నలనూ, పొన్నలనూ, మొగలిపొదలనూ, చక్కగా కాయలు కాసి పండిన అందమైన తియ్యమామిడిచెట్లనూ, అరటిచెట్లగుంపులనూ చూస్తూ చిలుకలపలుకులను, కోకిలలమధురస్వరాలను చెవులకు పండువుగా వింటూ- (మీది పద్యంతో అన్వయం).

విశేషం: అలం: రూపకం, మానినీవృత్తంలోని ప్రతిచరణంలోనూ 7 భగణాలపై ఒక గురువు ఉంటుంది. 1-13-19 అక్షరాలకు ఒక యతి చొప్పున మూడు యతిస్థానాలుంటాయి. నన్నయ మాత్రం 13వ అక్షరానికి మాత్రమే యతిమైత్రిని పాటించాడు. తెలుగులో ఆ, ఈఅనేవర్ణాలు ప్రసిద్ధినీ, విశేషాన్నీ, మహత్త్వాన్నీ, నిర్దేశాన్నీ సూచిస్తుంటాయి.

Akella Raghavendra's Online-Ias.com

కవిరాజవిరాజితము.

చని చని ముందట నాజ్య హవిర్ధృత సౌరభ ధూమలతాతతులం
బెనఁగిన వ్రాఁకుల కొమ్మలమీఁద నపేతలతాంతము లైనను బా
యని మధుపప్రకరంబులఁ జూచి జనాధిపుఁ డంత నెఱింగెఁ దపో
వన మిది యల్లదె దివ్యమునీంద్రునివాసము దానగు నంచు నెదన్. **21**

ప్రతిపదార్థం: చని, చని= వెళ్ళివెళ్ళి; ముందటన్= ఎదురుగా; ఆజ్య, హవిః, ధృత, సౌరభ, ధూమలతా, తతులన్= యజ్ఞాలలో హోమం చేసే హవి స్సయిన నేతివాసనచేత ధరింపబడిన వాసనలు కల పొగలను కలిగిన (పొగచూరిన) తీగలయొక్క సమూహాలతో; పెనఁగిన= అల్లుకొనిపోయిన; వ్రాఁకుల, కొమ్మల, మీఁదన్= చెట్లయొక్క కొమ్మలపై; అపేత, లతాంతములు+ఐనను= తొలగిన పూవులు కలిగిన వైనా (పూవులులేని వైనా అనిభావం); పాయని= (చెట్లను) విడిచిపెట్టని; మధుప, ప్రకరంబులన్= తుమ్మెదలయొక్క గుంపులను; చూచి; జన+అధిపుఁడు= ప్రజలకు ప్రభువైన ఆ దుష్యంతుడు; అంతన్= అపుడు; ఇది= ఈప్రదేశం; తపస్+వనము= (ఋషులు) తపస్సు చేసుకొనటానికి అనువైన అడవి; అల్ల+అదె= ఆ కనపడేదే (సమీపవాచకం); దివ్య, ముని+ఇంద్రు, నివాసము= మహిమాన్వితులైన మునులలో (ఇంద్రునివంటివాడు) శ్రేష్ఠుడైన వాడియొక్క ఉండేచోటు; తాను+అగున్, అంచున్= అయిఉండవచ్చునని; ఎదన్= మనస్సులో; ఎఱింగెన్= తెలిసికొన్నాడు.

తాత్పర్యం: ఆవిధంగా చాలదూరం వెళ్ళి ఎదురుగా యజ్ఞహవిస్సులైన నేతులవాసనలుగల పొగలతో చూరిన తీగలతో అల్లుకొని ఉన్న చెట్లకొమ్మలమీద పూవులు లేకున్నప్పటికీ విడిచివెళ్ళకుండా ఉన్న తుమ్మెదగుంపులను చూచి, ఆ ప్రాంతం తపోవన మనిన్నీ, దగ్గరలో ఉన్నది దివ్యమునీంద్రుడియొక్క నివాస మనిన్నీ అపుడు దుష్యంతుడు మనసులో తెలిసికొన్నాడు.

విశేషం: కవిరాజవిరాజితంలోని ప్రతిచరణంలోనూ 1 నగణం, 6 జగణాలూ, 1 వగణం వరుసగా ఉంటాయి. 1, 8, 14, 20 అక్షరాలు యతిస్థానాలు. ప్రాసనియమం ఉన్నది. నన్నయ మాత్రం 14వ అక్షరంతో మాత్రమే యతిమైత్రిని పాటించి ఒక యతికే ప్రాధాన్య మిచ్చాడు. మానినీవృత్తపాదంలోని మొదటి గురువును రెండు లఘువులుగా మారిస్తే కవిరాజవిరాజిత మౌతుంది. మానినీ, కవిరాజవిరాజితాలు రెండున్నూ జంటగా కుదిరి శకుంతలాదుష్యంతుల భావికల్యాణ సమాగమాన్ని. సూచిస్తున్నవి. వనాలకంటె, ఉద్యానవనాలకంటె తపోవనానికి ఉండే విలక్షణత్వాన్ని నన్నయ ఈవర్ణనంలో చిత్రించాడు. కొమ్మలకు తీగలు అల్లుకోవటం, ఆతీగలపూలమీద తుమ్మెదలువ్రాలటం సామాన్యవనాలస్వభావం. కాని, తపోవనంలో, పూలు, పూలవాసన లేకపోయినా లతలు హవిస్సులపొగవలన కలిగిన వాసనతో తుమ్మెదలను అమితంగా ఆకర్షిస్తున్నాయి. నాగరకజీవితంలోని విలాసగృహస్థధర్మంకంటె ఆశ్రమంలోని నియమసహితగృహస్థధర్మంలోని గాఢత్వాన్ని నన్నయ వ్యంజింపచేస్తున్నాడు. హవిస్సులవాసన అక్కడిస్త్రీల (శకుంతలాదుల) పాతివ్రత్యస్వభావవ్యంజకం.

వ. **ఇట్లు హృదయసుఖావహం బగుచున్న యవ్వనంబులో నరిగి యరిగి యనవరత మహాద్విజ పర్యమానవేదధ్వనులను, నవిచ్ఛిన్న హూయమానాగ్ని హోత్రస్వాహాశబ్దంబులను, ననేకమునిగణప్రణీత వచన విషయ విభాగ వినిర్ణయన్యాయనిపుణ విద్వత్సభాసంభాషణఘోషంబులను, బ్రతిపక్ష దుర్విభేద ప్రమాణ విచార్యమాణ వేదార్థ మీమాంసక గోష్ఠీవివాద నాదంబులనుంజేసి మ్రోయుచు, యజ్ఞప్రయోగప్రవీణు లయిన యాజ్ఞికులకును విహితానుష్ఠానాసక్తులయిన యనుష్ఠాతలకును నధికతపోనిరతు లయిన**

Akella Raghavendra's Online-ias.com

మహాతపోధనులకును నివాసం బయిన పుణ్యనదీతీరంబునఁ దద్దయు రమ్యం బయి గంగాతీరంబున
నరనారాయణస్థానంబునుంబోలె జగత్పావనం బైన కణ్వమహాముని యాశ్రమంబు గని యందు. 22

ప్రతిపదార్థం: ఇట్లు= ఈవిధంగా; హృదయ, సుఖ+ఆవహంబు+అగుచున్+ఉన్న= మనస్సుకు హాయిని కలిగిస్తూ ఉన్న; ఆ+వనంబులోన్+అరిగి= ఆ వనంలోకివెళ్ళి; అనవరత, మహత్, ద్విజ, పఠ్యమాన, వేద, ధ్వనులను= ఎల్లప్పుడు గొప్ప బ్రాహ్మణులచేత చదువబడుతున్న వేదాలయొక్క స్వరనాదాలను; అవిచ్ఛిన్న, హూయమాన+అగ్నిహోత్ర, స్వాహా, శబ్దంబులను= ఎడతెగకుండ హోమం చేయబడుతున్న అగ్నిహోత్రానికి చెందిన స్వాహా అనే శబ్దాలను; అనేక, మునిగణ, ప్రణీత, వచన, విషయ, విభాగ, వినిర్ణయ, న్యాయ, నిపుణ, విద్వత్, సభా, సంభాషణ, ఘోషంబులను= పెక్కుమంది మునుల సమూహాలచేత రచింపబడిన వాక్యతాత్పర్యాలను విభజించి అర్థనిర్ణయం చేసే న్యాయశాస్త్రనిపుణు లైన పండితులయొక్క సభలలో జరిగే సంభాషణల సవ్వడులను; ప్రతిపక్ష, దుర్విభేద, ప్రమాణ, విచార్యమాణ, వేద+అర్థ, మీమాంసక, గోష్ఠీ వివాదనాదంబులనున్+చేసి= ప్రతిపక్షం (ఎదురువాదం) చేసేవారికి చిక్కువిడదీయరాని ప్రమాణాల (ఉపపత్తుల)తో ఆలోచింపజేస్తూ ఉన్న వేదతాత్పర్యం గల మీమాంసకులయొక్క చర్చలలోని వాదప్రతివాదాల ధ్వనులచేత; మ్రోయుచున్= సవ్వడిచేస్తూ; యజ్ఞ, ప్రయోగ, ప్రవీణులు+అయిన= యజ్ఞాలను నిర్వహించటంలో నిపుణులైన; యాజ్ఞికులకును= యజ్ఞం చేయించే ఋత్విక్కులకును; విహిత+అనుష్ఠాన+ఆసక్తులు+అయిన= వేదశాస్త్రాలలో చెప్పబడిన యోగ్య మైన తపోజపాదు లైన ఆచరణయోగ్యా లైనవాటిని అనుసరించటంలో ఆసక్తి కలవారు ఐన; అనుష్ఠాతలకును= కర్మనిష్ఠులకును; అధిక, తపః, నిరతులు+అయిన= గొప్పదైన తపస్సుచేయటంలో ఆసక్తికలవారు ఐన; తపస్+ధనులకును= తపస్సే ధనంగా గలవారి (తపస్వుల)కిని; నివాసంబు+అయిన= నివసించే ప్రదేశమైన; పుణ్యనదీ తీరంబునన్= పవిత్రమైన నదియొక్క ఒడ్డున; తద్దయున్, రమ్యంబు+అయి= మిక్కిలి సుందరమై; గంగా, తీరంబునన్= గంగానది ఒడ్డున; నర, నారాయణ, స్థానంబునున్, పోలెన్= ప్రాచీనములైన నరనారాయణులయొక్క నివాసస్థలంవలె; జగత్పావనంబు+ఐన= లోకాలను పవిత్రం చేసే; కణ్వ, మహత్, ముని, ఆశ్రమంబున్+కని= కణ్వమహర్షియొక్క ఆశ్రమాన్ని చూచి.

తాత్పర్యం: ఆ విధంగా దుష్యంతుడు హృదయానికి ఆహ్లాదం కలిగించే ఆ వనంలో ప్రవేశించి వెళ్ళివెళ్ళి, నిరంతరం పదక్రమంగా పఠింపబడుతున్న ఉత్తమవిప్రుల వేదనాదాలచేత, నిరంతరాయంగా అగ్నిలో వేల్వబడుతున్న హవిస్సులకు సంబంధించిన స్వాహాశబ్దాలచేత, అనేక మునులు ప్రతిపాదించిన వాక్యాలలోని (చేసిన నిర్వచనాలలోని) విషయాలను విభజించి అర్థనిర్ణయం చేసే న్యాయశాస్త్ర నిపుణులైన పండితులసభలలో జరిగే సంభాషణల ఘోషలతో, ప్రతిపక్షం చేసేవారికి చిక్కువిడదీయరాని ప్రమాణాలతో వేదార్థవిచారణ చేసే మీమాంసకుల చర్చలలోని వాదిప్రతివాదాలవలన కలిగే సవ్వడుల చేతనూ శబ్దిస్తూ, యజ్ఞాలను నిర్వహించటంలో నిపుణులైన ఋత్విక్కులకు, వేదవిహితాలైన కర్మలను అనుసరించే నిష్ఠాపరులకు, మహాతపోధనులకు నివాస ప్రదేశమై, గంగానదీతీరంలోఉన్న నరనారాయణులు నివసించేప్రదేశంవలె పుణ్యనదీతీరంలో సుందరంగా శోభిల్లుతూ లోకాన్ని పవిత్రం చేస్తూన్న కణ్వమహాముని ఆశ్రమాన్ని చూచి. (తరువాతి పద్యంతో అన్వయం.)

విశేషం: ఆర్షధర్మానికి ఆలవాలమైన ఋష్యాశ్రమంలో సాగే నిత్యకార్యక్రమాలను నన్నయ ఇందులో నిపుణంగా సూచించాడు. తపోవనంలో దుష్యంతుడు ప్రవేశించి ముందుకు సాగుతూ క్రమంగా వృక్షలతాది ప్రకృతి సంపదనూ, యజ్ఞయాగాది క్రతువులు నిర్వహిస్తూ వేదశాస్త్రాధ్యయనాలు సాగిస్తున్న మునుల సమూహాలనూ దర్శించాడు. వనంలోని అంతర్భాగాలలో ప్రవేశించి తర్వాత క్రమంగా కణ్వమహర్షియొక్క శాంతగుణంచేత ప్రభావితమైన ఆశ్రమజీవితం గోచరిస్తుంది. నన్నయ లోకజ్ఞతకు ఇది నిదర్శనం.

Akella Raghavendra's Online-ias.com

సీ. **శ్రవణసుఖంబుగా సామగానంబులు । చదివెడు శుకముల చదువు దగిలి**
కదలక వినుచుండు కరులయుఁ గరికర । శీతలచ్ఛాయఁ దచ్ఛీకరాంబు
కణముల చల్లనిగా డ్పాసపడి దానిఁ । జెంది సుఖం బున్న సింహములయు,
భూసురప్రవరులు భూతబలుల్ తెచ్చి । పెట్టు నీవారాన్న పిండతతులు

తే. **గడఁగి భక్షింప నొక్కటఁ గలిసియాడు । చున్న యెలుకలుఁ బిల్లుల యొండు సహజ**
వైరివర్గంబులయు సహవాస మపుడు । సూచి మునిశక్తి కెంతయుఁ జోద్య మంది. **23**

ప్రతిపదార్థం: శ్రవణ, సుఖంబు, కాన్= చెవులకు పండుగుగా; సామగానంబులు= సామవేదాన్ని సస్వరంగా పాడటాలను; చదివెడు= యథాతథంగా పలుకుతూన్న; శుకముల= చిలుకలయొక్క; చదువు= పాండిత్యమందు, చదివేపద్ధతియందు; తవిలి= ఇష్టపడి; ఆసక్తిచెంది; కదలక, వినుచున్న, కరులయున్= కదలకుండా తన్మయత్వంతో వింటున్న ఏనుగులయొక్కయు; కరి, కర, శీతల, ఛాయన్= ఏనుగుల తొండాలయొక్క చల్లని నీడలో; తద్+శీకర+అంబు, కణముల= ఆ తొండాలవలని నీటితుంపురులయొక్క; చల్లని, గాడ్పు+ఆసపడి= చల్లనిగాలిని కోరుకొని; దానిన్+చెంది= ఆ చల్లగాలిని పొంది; సుఖంబు+ఉన్న, సింహములయున్= హాయిగా ఉన్న సింహాలయొక్కయు; భూసుర, ప్రవరులు= బ్రాహ్మణశ్రేష్ఠులు; భూత, బలుల్= పక్షులు, జంతువుల వంటి జీవులకు ఆహారంగా; తెచ్చిపెట్టు= తీసికొనివచ్చి వివిధప్రదేశాలలో ఉంచే; నీవార+అన్న, పిండతతులున్= నివ్వరిధాన్యంతో వండిన అన్నపుముద్దల సమూహాలను; కడఁగి= పూని; భక్షింపన్= తినటానికి; ఒక్కటన్= ఒకచోట; కలిసి, ఆడుచున్, ఉన్న= కలసిమెలసి తిరుగుతున్న; ఎలుకలున్, పిల్లుల= ఎలుకలయొక్క, పిల్లులయొక్క; ఒండు, సహజ, వైరి, వర్గంబులయున్= పరస్పరం సహజంగా వైరం గల జాతులయినప్పటికిన్నీ; సహవాసము= కలిసిఉండే స్వభావాన్ని, సాహచర్యాన్ని, మైత్రిని; అపుడు, చూచి= ఆ సమయంలో కనుగొని; మునిశక్తికిన్= మునియొక్క మహిమకు; ఎంతయున్= ఎంతగానో; (అమితంగా); చోద్యము+అంది= ఆశ్చర్యపడి.

తాత్పర్యం: చెవులపండువుగా చిలుకలు సామవేదాన్ని సస్వరంగా పాడే పద్ధతులలో ఆసక్తిపొంది తన్మయత్వంతో కదలకుండా వింటున్న ఏనుగులూ, ఏనుగులతొండాల చల్లని నీడలలో వాటి నీటితుంపురుల చల్లనిగాలిపై ఆశపడి దాన్ని పొంది సుఖంగా ఉన్న సింహాలూ, బ్రాహ్మణశ్రేష్ఠులు భూతబలులు తెచ్చి వివిధప్రదేశాలలో నీవారధాన్యపు అన్నపిండాలను ఉంచగా వాటిని తినాలని వేగిరపడుతూ ఒకచోట కలిసిమెలసి తిరుగుతున్న ఎలుకలూ పిల్లులూ, అవి తమతమ మధ్య పరస్పరం సహజంగా ఉన్న వైరిస్వభావం గల వర్గాలైనప్పటికీ కలసిమెలసి మసలే వాటి స్నేహప్రవృత్తిని చూచి మునిమహిమకు ఎంతగానో ఆశ్చర్యపడి.

విశేషం: ప్రకృతిపురుషుల పరస్పరప్రభావాన్ని వర్ణించటం ఉత్తమకావ్యకళ. శమ దమ సమన్వితుడు, కరుణాహృదయుడు, సమచిత్తుడు అయిన కణ్వమహర్షి తమ మహిమను తపోవన జీవులపై వేసి వాటిమధ్య వైరుద్ధ్యం లేని సహజీవన శాంత ప్రవృత్తిని కలిగించాడు. కణ్వముని మాహాత్మ్యాన్ని ఆశ్రమప్రకృతివర్ణనంద్వారా వ్యంజింపజేస్తున్న ఈపద్యం ధ్వనికావ్యరచనకు చక్కని ఉదాహరణం. శకుంతలాదుష్యంతుల జీవితంలో విరుద్ధభావాలకు సంఘర్షణ ఏర్పడగా ప్రసాదించేది కణ్వమహర్షి సహనధర్మశీలమే.

వ. **'ఇక్కాశ్యపుం డైన కణ్వమహామునీంద్రునకు నమస్కరించి వచ్చెద; నా వచ్చునంతకు నందఱు నిచ్చోటన యందునది' యని.** **24**

Akella Raghavendra's Online-ias.com

ప్రతిపదార్థం: ఈ+కాశ్యపుండు+ఐన= కశ్యపుని వంశానికి చెందిన ఈ; కణ్వ, మహత్+మునీంద్రునకున్= కణ్వుడనే గొప్ప మునిశ్రేష్ఠునకు; నమస్కరించి, వచ్చెదన్= మ్రొక్కివస్తాను; నా, వచ్చు, అంతకున్= నేను (తిరిగి) వచ్చేంతవరకున్నూ; అందఱున్= మీరందరుకూడ; ఈ+చోటన్+అ= ఈప్రదేశంలోనే; ఉండునది= ఉండవలెను; అని= అని పలికి.

తాత్పర్యం: 'కశ్యపప్రజాపతి వంశజుడైన ఈ కణ్వమహర్షిని దర్శించి నమస్కరించి తిరిగివస్తాను. నేను వచ్చేంతవరకు మీరందరూ ఇక్కడే ఉండండి' అని పలికి. (తరువాతి పద్యంతో అన్వయం.)

చ. **వలయు నమాత్యులం దగినవారల నుండఁగఁ బంచి ధారుణీ**
తలవిభుఁ డొక్కరుండ చని తన్విఁ బయోజదళాయతాక్షి సం
కుల మిళితాళినీల పరికుంచిత కోమలకుంతలన్ శకుం
తల యను కన్యకం గనియెఁ దన్మునివల్లభు మందిరంబునన్. **25**

ప్రతిపదార్థం: వలయు+అమాత్యులన్= (ఋష్యాశ్రమాలను దర్శించేటప్పుడు రాజువెంట) ఉండదగిన, అత్యవసరమైన మంత్రులను; తగినవారలన్= యోగ్యులను, సమర్థులను; ఉండఁగన్, పంచి= అక్కడే ఉండటానికి ఆజ్ఞాపించి; ధారుణీతల, విభుఁడు= రాజయిన దుష్యంతుడు; ఒక్కరుండు+అ= ఒక్కడే(ఒంటరిగానే); చని= వెళ్ళి; తన్విన్= సన్నని శరీరం కలదానిని; పయోజ, దళ+ఆయత+అక్షిన్= తామరపూలరేకుల వలె విశాలమైన కన్నులు కలదానిని; సంకుల, మిళిత+అళి, నీల, పరికుంచిత, కోమల, కుంతలన్= దట్టంగా కూడిఉన్న తుమ్మెదల వలె నల్లనై మిక్కిలి వంకరలైన సుకుమారాలైన ముంగురులను కలిగినదానిని; శకుంతల+అను, కన్యకన్= శకుంతల అనే పేరుగల కన్యను; తద్+మునివల్లభు, మందిరంబునన్= ఆ మునిశ్రేష్ఠుడైన కణ్వుడియొక్క నివాసంలో; కనియెన్= చూచాడు.

తాత్పర్యం: తనవెంట వస్తున్న ముఖ్యులైన మంత్రులను, అనుచరులను అక్కడే ఉండేటట్లు నియమించి దుష్యంతుడు ఒంటరిగానే వెళ్ళి, మునిశ్రేష్ఠుడైన కణ్వుడి నివాసంలో సన్నని మేను కలిగినది, తామరపూలరేకులవంటి విశాలమైన కన్నులు కలది, ఒత్తుగా గుమికూడిన తుమ్మెదవలె నల్లగా వంకరలైన మెత్తని ముంగురులు కలది, అయిన శకుంతల అనే కన్యను చూచాడు.

విశేషం: అలం: ఉపమ, వృత్త్యనుప్రాసం. ఈ పద్యరచనలో 'ల' అనే అక్షరం తరచుగా వినిపించి శకుంతల సౌందర్య లావణ్యాలను ధ్వనింపజేస్తున్నది. ఇది నన్నయ రచనలోని అక్షరరమ్యత. కణ్వుడిని దర్శింపవచ్చిన దుష్యంతుడు ఆశ్రమంలో మునికిబదులు శకుంతలను చూచినట్లు వర్ణించటం విశేషం, శకుంతల మధురమూర్తిని వర్ణించటంలో నన్నయ మాధుర్యగుణం పోషించాడు.

వ. **అదియును ననంతవిలాసంబున జయంతుండ పోని దుష్యంతు నెఱింగి, యతిసంభ్రమంబున నాసనార్ఘ్య పాద్యాది విధులం బూజించి, కుశలం బడిగి యున్న, నక్కన్యకం జూచి దుష్యంతుం డి ట్లనియె.** **26**

ప్రతిపదార్థం: అదియునున్= ఆ శకుంతలకూడ; అనంత, విలాసంబునన్= అపారమైన శరీరసహజహావభావాలతో; జయంతుండు+అ, పోని= జయంతుడివలెనేఉన్న; దుష్యంతున్+ఎఱింగి= దుష్యంతుడిని తెలిసికొని; అతి, సంభ్రమంబునన్= మిక్కిలి (ఆదరగౌరవాలతోకూడుకొన్న) తొట్రుపాటుతో; ఆసన+అర్ఘ్య, పాద్య+ఆది, విధులన్= కూర్చుండటానికి ఆసనం. త్రాగటానికి నీరు, కాళ్ళుకడుగుకొనటానికి నీరు, ఇవ్వటం మొదలైన అతిథిసత్కార విధానాలచేత; పూజించి= గౌరవించి;

Akella Raghavendra's Online-ias.com

కుశలంబు+అడిగి, ఉన్నన్= క్షేమాన్ని తెలిసికొని ఉండగా; ఆ+కన్యకన్= ఆ శకుంతలను; చూచి; దుష్యంతుడు; ఇట్లు+అనియెన్= ఈవిధంగా పలికాడు.

తాత్పర్యం: శకుంతలకూడా అపారసహజశరీరహావభావాలు కలిగి, ఇంద్రుడికుమారుడైన జయంతుడితో పోల్చదగిన సౌందర్యంతో ఉన్న దుష్యంతుడిని తెలిసికొని, ఆదరగౌరవాలతో కూడుకొన్న తొట్రుపాటుతో ఆసనం, అర్ఘ్యం, పాద్యం మొదలైన అతిథి సపర్యలను చేసి పూజించి, క్షేమాదులను తెలిసికొని ఉండగా, ఆ కన్యను చూచి దుష్యంతుఁడు ఈవిధంగా అన్నాడు.

విశేషం: అలం: ఉపమ.

ఉ. **'క్రచ్చఱ వేఁట వచ్చి యిట కణ్వమహామునిఁ జూచి పోవఁగా**
వచ్చితి; మెందుఁ బోయిరొకొ వా?' రనినన్ విని యాలతాంగి ' వా
రిచ్చటినుండి యీక్షణమ యేఁగిరి కానకుఁ బండ్లుదేర; మీ
వచ్చు టెఱింగిరేని జనవల్లభ! వారును వత్తు రింతకున్. **27**

ప్రతిపదార్థం: క్రచ్చఱన్= సవిలాసంగా, వినోదంగా; వేఁట, వచ్చి= వేటకొరకు వచ్చి; ఇటన్= ఈ ఆశ్రమంలో; కణ్వ, మహత్+మునిన్= కణ్వుడనే గొప్పమునిని; చూచి, పోవఁగాన్= దర్శించి పోవటానికి; వచ్చితిమి= వచ్చాము (ఈబహువచనం స్వీయగౌరవవాచకం); వారు= కణ్వమహర్షి (ఇక్కడి బహువచనంకూడ గౌరవవాచకం); ఎందున్+పోయిరి+ఒకొ= ఎక్కడికి వెళ్ళినారో కదా!; అనినన్= అని అడుగగా; విని; ఆ, లతా+అంగి= తీగవలె శరీరంగల ఆ శకుంతల; వారు= ఆ కణ్వమహర్షి; ఇచ్చటినుండి= ఈ ఆశ్రమంనుండి; ఈ క్షణము+అ= ఇప్పుడే; కానకున్= అడవికి; పండ్లు తేరన్= పండ్లను తేవటానికి; ఏఁగిరి= వెళ్ళారు; మీ, వచ్చుట= మీరాకను; ఎఱింగిరి+ఏని= తెలిసికొన్నచో; జనవల్లభ= ఓరాజా!; వారును= ఆ కణ్వమహర్షికూడ; ఇంతకున్= ఈలోపుననే; వత్తురు= వస్తారు.

తాత్పర్యం: 'వినోదంగా వేటకు వచ్చి కణ్వమహామునిని దర్శించుకొని పోదా మని ఇక్కడకు వచ్చాను. వారు ఎక్కడికి పోయినారోకదా?' అని దుష్యంతుడు అడుగగా, లతాంగి అయిన శకుంతల ఇ ట్లన్నది: 'వారు ఇక్కడినుండి ఇంతకుముందే (ఈక్షణమే) పండ్లు తేవటానికి అడవిలోకి వెళ్ళారు. మీరాక వారికి తెలిస్తే, ఓరాజా! వారుకూడ ఇప్పుడే తిరిగివస్తారు'. (శకుంతల మాటలు తరువాయి వచనంలో కొనసాగుతున్నాయి.)

వ. **'వారు వచ్చునంతకు నొక్కముహూర్తం బుండునది' యనిన విని యక్కోమలి వినయంబునకు మృదుమధురవచనంబులకు సంతసిల్లి, దానిం గన్యకగా నెఱింగి మనోజరాజ్యలక్ష్మియుంబోని దాని సర్వలక్షణ లక్షితంబు లయిన సర్వావయవంబులుం జూచి సంచలితహృదయుం డై 'నీ వెవ్వరి కూఁతుర? విట్టి రూపలావణ్యవిలాసవిభ్రమగుణసుందరి విందుల కేల వచ్చి'? తని యడిగిన నది యి ట్లనియె.** **28**

ప్రతిపదార్థం: వారు, వచ్చు, అంతకున్= వారు తిరిగి వచ్చేవరకు; ఒక్క, ముహూర్తంబు= ఒక్కక్షణం (కొంచెంసేపు లేదా రెండు గడియల కాలం); ఉండునది= వేచియుండండి; అనినన్, విని= అని శకుంతల పలుకగా దుష్యంతుడు విని; ఆ, కోమలి, వినయంబునకున్= ఆ (మృదులస్వభావ యైన) శకుంతల అణకువకూ; మృదు, మధుర, వచనంబులకున్= మెత్తని,

Akella Raghavendra's Online-ias.com

తీయని మాటలకూ; సంతసిల్లి= సంతోషపడి; దానిన్= ఆ శకుంతలను; కన్యక, కాన్= వివాహం కాని వనితగా; ఎఱింగి= తెలిసికొని; మనోజ, రాజ్య, లక్ష్మియున్+పోని= మన్మథునియొక్క రాజ్యలక్ష్మివలెఉన్న; దాని= ఆశకుంతలయొక్క; సర్వ, లక్షణ, లక్షితంబులు+అయిన= అన్ని మంచి లక్షణాలు కలిగిన, సాముద్రిక చిహ్నాలు కల; సర్వ+అవయవంబులున్= శరీరఅవయవాల నన్నింటిని; చూచి; సంచలిత, హృదయుండు+ఐ= చలించిన మనస్సు కలవాడై(కోరిక కలవాడై అనిభావం); నీవు, ఎవ్వరి, కూఁతురవు= నీవు ఎవరియొక్క కుమార్తెవు?; ఇట్టి, రూప, లావణ్య, విలాస, విభ్రమ, గుణ, సుందరివి= ఇంతటి అపూర్వమైన ఆకారం, మేని నిగనిగ, సహజసుందర హావభావాలు, చేష్టలు అనే గుణాలచేత అందగత్తె వైన నీవు; ఇందులకున్= ఇక్కడికి, ఈ ఆశ్రమానికి; ఏల= ఏకారణంవలన; వచ్చితి(వి)= వచ్చావు? అని; అడిగినన్, అది= ఆ శకుంతల; ఇట్లు+అనియెన్= ఈ విధంగా పలికింది.

తాత్పర్యం: 'కణ్వమహాముని వనంనుండి తిరిగివచ్చేవరకు కొంతసేపు వేచి ఉండండి' - అని పలికిన ఆ శకుంతల వినయగుణానికీ, మెత్తని తియ్యని పలుకులకూ సంతోషించి, ఆమెను కన్యగా తెలిసికొని, మన్మథుని రాజ్యలక్ష్మివలె శుభలక్షణాలన్నింటితో కూడుకొన్న శరీరావయవాలు గల ఆమె సౌందర్యాన్ని చూచి స్పందించిన మనస్సుతో 'నీవు ఎవ్వరి కుమారితవు? ఇటువంటి అపూర్వ రూపాన్నీ లావణ్యాన్నీ సహజ శరీరహావభావ గుణాలు గల సుందరివి ఈ ఆశ్రమానికి ఏకారణంవలన వచ్చావు?' అని అడుగగా ఆమె ఇట్లా పలికింది.

విశేషం: అలం: తొలిచూపులోనే శకుంతలాదుష్యంతులకు అభిలాష కలిగింది. అనంతవిలాసంతో జయంతుడివలెనున్న అతని అందం ఆమెను ఆకర్షించింది; ఆమె వర్తనం సౌందర్యం మన్మథరాజ్యలక్ష్మివలె ఉన్న ఆమె రూపవైభవం అతడిని ఆకట్టుకొన్నాయి. ఆశ్రమంలో కంటె రాజసౌధంలో ఉండదగిన సుందరిగా ఆమెను భావించి ఆసక్తితో ఆమెనుగురించి అడిగాడు దుష్యంతుడు.

శకుంతల దుష్యంతునకుఁ దనజన్మక్రమం బెఱింగించుట (సం. 1-65-14)

క. **'జగతీవల్లభ! యే న । త్యగణిత ధర్మస్వరూపుఁ డని జనములు దన్**
బొగడఁగ జగదారాధ్యుం । డగు కణ్వమహామునీంద్రునాత్మజ' ననినన్. **29**

ప్రతిపదార్థం: జగతీ, వల్లభ= లోకానికి నాథుడవైన ఓరాజా!; ఏను= నేను; అతి+అగణిత, ధర్మ, స్వరూపుఁడు+అని= మిక్కిలి గొప్పదయిన ధర్మముయొక్క రూపం వంటివాడు అని; జనములు= లోకములు; తన్= తనను (కణ్వుడిని); పొగడఁగన్= మెచ్చుకొంటూ ఉండగా; జగత్, ఆరాధ్యుండు+అగు= లోకాలచేత పూజింపదగినవాడు అయిన, కణ్వ, మహత్+ముని+ఇంద్రు, ఆత్మజన్= కణ్వుడుఅనేపేరుగల గొప్పమునిశ్రేష్ఠుడియొక్క కుమారితను; అనినన్= అనగా.

తాత్పర్యం: 'ఓ ప్రభువా! అపారమైన ధర్మమే రూపం దాల్చినవాడని ప్రజలు తనను ప్రశంసిస్తూ ఉండగా లోకపూజ్యుడై ఉన్న కణ్వమహామునీంద్రుడి కూతురిని నేను' అని అనగా. (తరువాతి పద్యంతో అన్వయం.)

చ. **'ఇది మునికన్య యేని మఱి యేలొకొ యీలలితాంగియందు నా**
హృదయము దద్దయుం దవిలె; నిప్పలు కింకను నమ్మనేర న
య్యెద; విజితేంద్రియుం దనఁగ నిమ్మునిఁ బాయక విందు' నంచుఁ దా
నిది కలరూ పెఱుంగ నవనీపతి యుత్సుకుఁ డయ్యె నాత్మలోన్. **30**

Akella Raghavendra's
Online-ias.com

ప్రతిపదార్థం: 'ఇది= ఈకన్యక (శకుంతల); ముని, కన్య, ఏని= మునియొక్క కూతురైనట్లయితే; మఱి= ఈవిధంగా అని భావం; ఏల+ఒకొ= ఏకారణంచేతనో; ఈ, లలిత+అంగి, అందున్= ఈకోమలిపై; నాహృదయము= నామనస్సు; తద్దయున్= బాగా(గాఢంగా); తవిలెన్= లగ్నమైనది; ఈ, పలుకు= (ఈమె చెప్పిన) ఈమాటను; ఇంకను, నమ్మనేరను+అయ్యెదన్= ఇప్పటికిన్నీ నమ్మజాలక ఉన్నాను; ఈ+మునిన్= ఈకణ్వమునిని; విజిత+ఇంద్రియుండు+అనఁగన్= జయింపబడిన ఇంద్రియాలు కలవాడని లోకులు అనగా (అనగా అవివాహితుడై బ్రహ్మచర్యవ్రతంలో ఉన్నా డని విన్నాను అనిభావం); పాయక= ఎల్లప్పుడూ; విందున్= వింటాను; అంచున్= అని తలుస్తూ; తాన్= తాను స్వయంగా; ఇది= ఈవిషయాన్ని (ద్వితీయకు మారుగా ప్రథమ); కల, రూపు+ఎఱుంగన్= ఉన్నది ఉన్నట్లుగా తెలిసికొనటానికి; అవనీ, పతి= రాజు (దుష్యంతుడు); ఆత్మలోన్= మనస్సులో; ఉత్సుకుఁడు+అయ్యెన్= ఆసక్తు డైనాడు.

తాత్పర్యం: 'ఈ శకుంతల మునికన్యయే అయినట్లయితే ఈకోమలిపై నామనస్సు ఎందుకు గాఢంగా లగ్నమైనది?' 'నే నీమెమాటను నమ్మజాలకుండా ఉన్నాను. ఈ కణ్వముని ఇంద్రియాలను జయించినవా డని ఎప్పుడూ వింటూ ఉంటాను' అని భావిస్తూ, 'ఈమె మాటలలోని యాథార్థ్యాన్ని ఉన్నది ఉన్నట్లు తెలుసుకోవా' లని మనస్సులో దుష్యంతుడు ఆసక్తిని పొందాడు.

విశేషం: దుష్యంతుడు క్షత్రియుడు. అతడి హృదయం శకుంతలయందు లగ్నమైనది. ఆమేమో తాను మునికన్య నని చెప్పింది. ఆమె నిజంగా మునికన్యయే అయితే అతని అంతఃకరణం ఆమెయందు ఆసక్తిని పొందేది కాదు. తన అంతః కరణం ధర్మబద్ధమైనదని దుష్యంతుడికి గాఢమైన విశ్వాసం. అది అతడి ఉత్తమసంస్కారానికి గుర్తు. మూలభారతంలో తన సంశయాన్ని దుష్యంతుడు సూటిగా శకుంతలతో చెప్పినట్లున్నది. దానిని నన్నయ దుష్యంతుడి ఆత్మగతంగా మార్చాడు. ఈ కల్పనమీద కాళిదాసు రచించిన అభిజ్ఞానశాకుంతల నాటకంలోని "అసంశయం క్షత్రపరిగ్రహక్షమా । యదార్య మస్యా మభిలాషి మే మనః" "సతాం హి సందేహపదేషు వస్తుషు, ప్రమాణమంతఃకరణప్రవృత్తయః" అనే శ్లోకపాదాల ప్రభావం కనబడుతున్నది. తన మనస్సు ఆమెపై లగ్నమైనది కాబట్టి ఆమె క్షత్రియపరిగ్రహయోగ్యమైనదనిన్నీ, దానికి దుష్యంతుడి అంతఃకరణమే సాక్షి అనిన్నీ భావం.

వ. ఇట్లు దుష్యంతుం డా శకుంతలజన్మం బెఱుంగ వేఁడి వెండియు దాని కి ట్లనియె. 31

ప్రతిపదార్థం: ఇట్లు= ఈవిధంగా; దుష్యంతుండు; ఆ+శకుంతల జన్మంబు= ఆ శకుంతలయొక్క పుట్టుకనుగురించి; ఎఱుంగన్, వేఁడి, తెలిసికొనగోరి; వెండియున్= మరియు; దానికిన్= శకుంతలతో; ఇట్లు+అనియెన్= ఈవిధంగా అన్నాడు.

తాత్పర్యం: దుష్యంతుడు ఆవిధంగా ఆ శకుంతలపుట్టుకనుగురించి తెలిసికొనగోరి శకుంతలతో మరల ఈవిధంగా అన్నాడు.

తే. ఉత్తమాశ్రమనిష్ఠితుఁ డూర్ధ్వరేతుఁ । డైన కణ్వమహాముని యనఘచరితుఁ;
డట్టిముని కెట్లు గూఁతుర వైతి? దీని । నాకు నెఱుఁగంగఁ జెప్పుము నలిననేత్ర! 32

ప్రతిపదార్థం: నలిన, నేత్ర= పద్మాలవంటి కన్నులు కలదానా!; ఉత్తమ+ఆశ్రమ, నిష్ఠితుఁడు= ఉత్తమమైన ఆశ్రమమైన సన్న్యాసంలో నిష్ఠ కలిగినవాడున్నూ; ఊర్ధ్వ, రేతుఁడు= అధఃపతనం లేని రేతస్సు కలవాడు (ఇంద్రియనిగ్రహం కలవాడు) న్నూ; ఐన; కణ్వ, మహాముని; అనఘ, చరితుఁడు= కళంకంలేని చరిత్రకలవాడు; అట్టి= అటువంటి; మునికిన్; ఎట్లు= ఏవిధంగా; కూతురవు+ఐతి(వి)= కుమార్తె వైనావు; దీనిన్= ఈవిషయాన్ని; నాకున్= (దుష్యంతుడికి); ఎఱుఁగంగన్+చెప్పుము= తెలియజెప్పుము.

Akella Raghavendra's Online-ias.com

తాత్పర్యం: పద్మనేత్ర వైన ఓశకుంతలా! చతుర్విధాశ్రమాలలో ఉత్తమ మైన సన్న్యాసాశ్రమాన్ని నిష్ఠతో పాటించిన వాడూ, ఇంద్రియనిగ్రహం కలవాడూ అయిన కణ్వమహర్షి కళంకంలేని చరిత్రకలవాడు. అటువంటి ఆ మునికి నీ వెట్లా కూఁతుర వైనావు? ఆ సంగతి నాకు తెలియజెప్పుము.

వ. అని యడిగిన నారాజునకు శకుంతల యి ట్లనియె. 33

ప్రతిపదార్థం: అని, అడిగినన్= ఆ విధంగా అడుగగా; ఆ, రాజునకున్= ఆ రాజైన దుష్యంతుడికి; శకుంతల; ఇట్లు, అనియెన్= ఈవిధంగా అన్నది.

తాత్పర్యం: దుష్యంతుడు ఆవిధంగా అడుగగా శకుంతల ఈవిధంగా అన్నది.

క. 'ఇక్కమలాక్షి శకుంతల । యెక్కడియది? దీని జన్మ మెవ్విధ?' మని త
మ్ముక్క మునినాథుఁ డడిగిన । నిక్కాశ్యపు లర్థిఁ జెప్పి రేను వినంగన్. 34

ప్రతిపదార్థం: ఒక్కముని, నాథుఁడు= ఒక మునిశ్రేష్ఠుడు; ఈ+కమల+అక్షి= పద్మాలవంటి కన్నులు కల ఈ; శకుంతల; ఎక్కడి+అది= ఎక్కడినుండి వచ్చింది; దీని, జన్మము= ఈ శకుంతలయొక్క పుట్టుక; ఏ+విధము= ఎటువంటిది? అని; తమ్మున్= తమను (కణ్వమహర్షిని); అడిగినన్= అడుగగా; ఈ+కాశ్యపులు= కశ్యపవంశానికి చెందిన ఈ కాశ్యపులవారు; ఏను; వినంగన్= నేను వినేటట్లుగా; అర్థిన్= ప్రీతితో (సంస్కృతంలో ఈ అర్థం లేదు); చెప్పిరి= చెప్పారు (బహువచనం గౌరవసూచకం).

తాత్పర్యం: ఒకమునిశ్రేష్ఠుడు ఒకసారి కణ్వులవారిని ఈవిధంగా అడిగారు - 'పద్మాలవంటి కన్నులు గల ఈ శకుంతల ఎక్కడినుండి వచ్చింది? దీని పుట్టుపూర్వోత్తరా లేమిటి?' అని. అప్పుడు కణ్వులవారు నేనుకూడా వినేటట్లు ఈవిధంగా ప్రీతితో చెప్పారు.

వ. 'నాజన్మప్రకారంబు మాయయ్య యమ్మునికిం జెప్పినవిధంబు చెప్పెదఁజిత్తగించివిను'మని యాదుష్యంతునకు శకుంతల యి ట్లనియె. 35

ప్రతిపదార్థం: మా+అయ్య= మాతండ్రి (కణ్వమహర్షి); నా, జన్మ, ప్రకారంబున్= నా పుట్టుక వృత్తాంతాన్ని; ఆ+మునికిన్, చెప్పిన, విధంబు, చెప్పెదన్= ఆ మునితో చెప్పిన పద్ధతిగానే విన్నవిస్తాను; చిత్తగించి= మనసుపెట్టి; వినుము+అని; శకుంతల; ఆ దుష్యంతునకున్; ఇట్లు; అనియెన్.

తాత్పర్యం: 'మా తండ్రిగారైన కణ్వమహర్షి నా జన్మవృత్తాంతాన్ని ఆ మునికి చెప్పిన పద్ధతిగా నీకు విన్నవిస్తాను. మనసుపెట్టి విను' మని శకుంతల దుష్యంతుడితో ఈవిధంగా అన్నది.

విశేషం: కణ్వుడు శకుంతలకు ఆమెవృత్తాంతాన్ని ఎన్నడూ ఆమెతో స్వయంగా చెప్పకపోవటం ఒకవిశేషం. ఒక మునితో చెప్పవలసివచ్చినప్పుడు ఆమెకూడా వినేటట్లు చెప్పటం ఔచిత్యం. ఇప్పుడు శకుంతల తనజన్మవృత్తాంతాన్ని తానే చెప్పుకొంటున్నట్లు కాకుండా కణ్వుడు మునికి చెప్పినట్లుగా చెప్పటం పరమౌచిత్యం. ఈ పద్ధతి వలన శకుంతల జన్మవృత్తాంతానికి ప్రామాణికత కలుగుతుంది. కణ్వపాత్ర రంగంమీద లేని లోపం తీరుతుంది. ఇది నన్నయ ప్రసన్నకథాకలితార్థయుక్తి.

Akella Raghavendra's
Online-ias.com

సీ. అనఘుఁడు రాజర్షియై తపశ్శక్తిమై । బ్రహ్మర్షిభావంబుఁ బడసియున్న
సన్మునీశ్వరుఁడు విశ్వామిత్రుఁ డతిఘోర । తపము సేయుచునున్నఁ దత్తపమున
కెంతయు వెఱచి దేవేశ్వరుఁ డప్సరో । గణములలో నగ్రగణ్య యైన
దాని మేనక యను ధవళాక్షిఁ బిలిచి 'వి । శ్వామిత్రుపాలికిఁ జని తదీయ

ఆ. ఘోరతపము చెఱిచి కోమలి! నా దైన ! దేవరాజ్యమహిమఁ దివిరి నీవు
గావు' మనిన నదియుఁ గడు భయంపడి యమ । రేశ్వరునకు మ్రొక్కియిట్టు లనియె. 36

ప్రతిపదార్థం: అనఘుఁడు= కళంకంలేనివాడు; రాజ+ఋషి+ఐ= రాజర్షి ఐ; (తపస్సాధనలో రాజర్షి కావటం ఒకస్థాయి; బ్రహ్మర్షి కావటం దాని పైస్థాయి, విశ్వామిత్రుడు రాజవంశంలో పుట్టి తపస్సుచేసి రాజర్షి అయినాడు); తపస్+శక్తి, మైన్= తపస్సుయొక్క బలంతో; బ్రహ్మ+ఋషి, భావంబున్= బ్రహ్మర్షి అనే స్థితిని (ఇది తపస్సాధనలో మిక్కిలి గొప్పది); పడసి, ఉన్న= పొందిఉన్న; సత్+ముని+ఈశ్వరుఁడు= ఉత్తములైన మునులలో గొప్పవాడైన; విశ్వామిత్రుఁడు; అతి, ఘోర, తపము= మిక్కిలి భయంకరమైన తపస్సును; చేయుచున్+ఉన్నన్= చేస్తూఉండగా; తద్+తపమునకున్= ఆ మహర్షియొక్క తపస్సుకు; ఎంతయున్, వెఱచి= మిక్కిలి భయపడి; దేవ+ఈశ్వరుఁడు, దేవతలకు రాజైన ఇంద్రుడు; అప్సరస్+గణములలోన్= అప్సరసలయొక్క సమూహాలలో; అగ్ర, గణ్య, ఐన, దానిన్= మొదట లెక్కింపదగిన దైన దానిని (శ్రేష్ఠురాలిని); మేనక, అను, ధవళ+అక్షిన్= మేనక అనే పేరుగల తెల్లని కన్నులు కలదానిని; పిలిచి; కోమలి!= మృదుస్వభావురాలా!; విశ్వామిత్రుపాలికిన్= విశ్వామిత్రుడి దగ్గరకు; చని= వెళ్ళి; తదీయ, ఘోర, తపము= అతనియొక్క భయంకరమైన తపస్సును; చెఱిచి= పాడుచేసి; నా+అది+ఐన= నాకు చెందిన; దేవ, రాజ్య, మహిమన్= దేవతల రాజ్య మైన స్వర్గంయొక్క గొప్పతనాన్ని; తివిరి= ప్రయత్నించి; నీవు; కావుము= కాపాడుము; అనినన్= అని చెప్పగా; అదియున్= ఆ మేనకకూడ; కడున్, భయము, పడి= మిక్కిలి భయపడి; అమర+ఈశ్వరునకున్= దేవతల ప్రభు వైన ఇంద్రుడికి; మ్రొక్కి= నమస్కరించి; ఇట్టులు+అనియెన్= ఈ విధంగా అన్నది.

తాత్పర్యం: రాజర్షి యై తపశ్శక్తితో బ్రహ్మర్షి భావాన్ని పొందియున్న పుణ్యాత్ముడు, మునిశ్రేష్ఠుడు అయిన విశ్వామిత్రుడు అత్యంతభయంకర మైన తపస్సు చేస్తూ ఉండగా, ఆ తపస్సుకు మిక్కిలి భయపడి దేవేంద్రుడు అప్సరోగణాలలో ఉత్తమురా లైన మేనకను పిలిపించి, 'ఓకోమలీ! నీవు ఆ విశ్వామిత్రుడి దగ్గరకు పోయి అతని భయంకర తపస్సును ఏ యత్నంతో నైనా భగ్నంచేసి నా స్వర్గరాజ్య గౌరవాన్ని నీవు రక్షించాలి' అని పల్కగా, మేనక అందుకు భయపడి ఇంద్రుడికి మ్రొక్కి ఈవిధంగా అన్నది.

చ. వనజభవప్రభావుఁ డగువాని వసిష్ఠు నపత్యశోక మ
న్వననిధిలోన ముంచిన యవారితసత్త్వుఁడు నిన్నుఁ దొట్టి యీ
యనిమిషు లెల్లవానికి భయంపడుచుండుదు రట్టియుగ్రకో
పనుకడ కిప్పు డేఁగు మని పాడియె యిప్పని నన్నుఁ బంపఁగన్. 37

ప్రతిపదార్థం: వనజభవ, ప్రభావుఁడు+అగువానిన్= బ్రహ్మయొక్క మహత్త్వం వంటి మహత్త్వం కలిగిన; వసిష్ఠున్= వసిష్ఠ మహామునిని; అపత్యశోకము+అన్, వననిధిలోనన్= సంతానం (చనిపోవటం) వలని దుఃఖ మనే సముద్రంలో; ముంచిన= మునిగేటట్లు చేసిన; అవారిత, సత్త్వుఁడు= అడ్డులేని గొప్పతనం కలవాడు (విశ్వామిత్రుడు); నిన్నున్+తొట్టి= నిన్ను మొదలుకొని;

Akella Raghavendra's Online-ias.com

ఈ, అనిమిషులు, ఎల్లన్= ఈ దేవతలందరున్నూ; వానికిన్= ఆ విశ్వామిత్రుడికి; భయము+పడుచున్+ఉండుదురు= భయపడుతూ ఉంటారు; అట్టి, ఉగ్ర, కోపను, కడకున్= అటువంటి భయంకరమైన కోపంగలవాడైన విశ్వామిత్రుడి వద్దకు; ఇప్పుడు= ఈ పరిస్థితిలో; ఏఁగుము+అని= వెళ్ళుమని; ఈ+పనిన్= ఈకార్యంలో; నన్నున్, పంపఁగన్= నన్ను పంపటం; పాడి+ఎ= ధర్మమా? (ధర్మం కాదని భావం).

తాత్పర్యం: బ్రహ్మమహిమ వంటి మహిమ గల వసిష్ఠుడిని సైతం పుత్రశోకసాగరంలో ముంచినవాడు ఆ అనివార్యతేజస్వి విశ్వామిత్రుడు. నీవు మొదలుకొని దేవతలందరూ ఆ మహర్షి అంటే భయపడుతూ ఉంటారు. అట్టి భయంకర కోపస్వభావుడి పాలికి ఈ పనిమీద ఇప్పుడు నన్ను పొమ్మని చెప్పటం న్యాయం కాదు.

విశేషం: అలం: రూపకం. వసిష్ఠ మహర్షిని బ్రహ్మమహత్త్వం వంటి మహత్త్వం కలవాడని చెప్పటం; విశ్వామిత్రుడిని ఉగ్రకోపనుడు (రుద్రునివంటి కోపంకలవాడు) అనటం విశేషం. నూరుగురు పుత్రులు చనిపోవటంవలన కలిగే పుత్రశోకం సముద్రం వంటిదని రూపకం చేయటం సార్థకం. బ్రహ్మనే సముద్రంలో ముంచగలిగిన వాడికి దేవతలు ఒక్కలెక్కయా అని వ్యంగ్యం. దేవేంద్రాదులే భయపడుతూ ఉండగా కోమలికి ఆపని అసాధ్యమని భావం. ఉగ్రకోపనుని ఉగ్రత తరువాతి పద్యంలో వర్ణింపబడుతున్నది.

ఉ. అమ్ముని యల్గి చూచుడును నాక్షణమాత్రన గోత్రధారుణీ
ధ్రమ్ములు వ్రయ్యు, నయ్యిసుము దక్కఁగ నంబుధు లింకు, మూఁడులో
కమ్ములు దిర్దిరం దిరుగు, గాడ్పు చలింపఁగ నోడు, నుగ్రతం
బమ్మినయట్టి కోపపరుపాలికి భామలు వోవ నోడరే. 38

ప్రతిపదార్థం: ఆ+ముని= ఆమహర్షి (విశ్వామిత్రుడు); అల్గి, చూచుడును= కోపించి చూచిన వెంటనే; ఆ+క్షణమాత్రన్+అ= ఆ క్షణంలోపలే; గోత్ర, ధారుణీధ్రమ్ములు= సప్తకులపర్వతాలు; వ్రయ్యున్= బ్రద్దలౌతాయి; ఆ+ఇసుము, తక్కఁగన్= ఇసుక (మాత్రమే) మిగిలేటట్లుగా; అంబుధులు= సముద్రాలు; ఇంకున్= ఇంకిపోతాయి; మూఁడు, లోకమ్ములు= స్వర్గమర్త్యపాతాళాలు అనే మూడు లోకాలు; దిర్దిరన్= దిరదిర, గిరగిర; తిరుగున్= తిరుగును; గాడ్పు= వాయువు, గాలి; చలింపఁగన్= కదలటానికి, వీచేటందుకు; ఓడున్= జంకుతుంది; ఉగ్రతన్= తీవ్రమైన కోపభావంతో; పమ్మిన+అట్టి= అతిశయించినట్టి; కోపపరు, పాలికిన్= కోపస్వభావం కలవాడి యొద్దకు; భామలు= స్త్రీలు; పోవన్+ఓడరు+ఏ= వెళ్ళటానికి జంకరా? (జంకుతా రని భావం).

తాత్పర్యం: ఆ విశ్వామిత్రముని కోపించి చూస్తే ఆ క్షణంలోనే కులపర్వతాలన్నీ బ్రద్దలౌతాయి; అడుగున ఉన్న ఇసుకమాత్రమే మిగిలేటట్లు సముద్రాలన్నీ పూర్తిగా ఇంకిపోతాయి; మూడులోకాలూ గిరగిరా చక్రంవలె తిరిగిపోతాయి; గాలి కదలటానికికూడా జంకుతుంది. ఉగ్రస్వభావంతో అతిశయించే ఆ కోపపరుడి సమీపానికి భామలు పోవటానికి భయపడరా?

విశేషం: కులపర్వతాలు: మహేంద్రము, మలయము, సహ్యము, శుక్తిమంతము, గంధమాదనము, వింధ్యము, పారియాత్రము సప్తసముద్రములు: లవణసముద్రము, ఇక్షుసముద్రము, సురాసముద్రము, సర్పిస్సముద్రము, దధిసముద్రము, క్షీరసముద్రము, జలసముద్రము.

Akella Raghavendra's Online-ias.com

వ. 'అయినను నానేర్చువిధంబున నమ్మునివరుచిత్తంబు మెత్తన చిత్తజాయత్తంబగునట్లుగాఁ జేసెద' నని వాసవు వీడ్కొని మేనక తనకు మందమలయానిలంబు దోడుగాఁ జనుదెంచి, హిమవత్పర్వతప్రదేశంబునం దపంబుసేయుచున్న విశ్వామిత్రు తపోవనంబు సొత్తెంచిన. 39

ప్రతిపదార్థం: అయినను= అయినప్పటికీ; నా, నేర్చు, విధంబునన్= నేను నేర్చిన పద్ధతిలో; ఆ+మునివరు, చిత్తంబు= ఆ మునిశ్రేష్ఠుని మనస్సు; మెత్తన= తిన్నగా, లలితంగా; చిత్తజ+ఆయత్తంబు+అగునట్లు+కాన్= మన్మథునికి స్వాధీనమయ్యేటట్లుగా; చేసెదను+అని= చేస్తాను అనిచెప్పి; వాసవున్= దేవేంద్రుడిని; వీడ్కొని; మేనక; తనకున్= (మేనకకు); మంద, మలయ+అనిలంబు= మలయపర్వతంమీదనుండి వీచే మెల్లని చల్లగాలి; తోడుగాన్= వెంట రాగా; సాయపడగా; చనుదెంచి= వచ్చి; హిమవత్, పర్వత, ప్రదేశంబునన్= హిమవత్పర్వతప్రాంతంలో; తపంబు, చేయుచున్న= తపస్సుచేస్తూఉన్న; విశ్వామిత్రు= విశ్వామిత్రుడియొక్క; తపోవనంబు= తపస్సుకొరకైన అరణ్యాన్ని; చొత్తెంచినన్= ప్రవేశించగా.

తాత్పర్యం: 'అయినప్పటికి నేను నేర్చిన విధంగా (నాశక్తికొలది) ఆ మునిశ్రేష్ఠుని మనస్సును తిన్నగా మన్మథుడికి స్వాధీనమయ్యేటట్లుచేస్తాను'- అని చెప్పి దేవేంద్రుడిని వీడ్కొని మేనక చల్లని పిల్లగాలి వెంటరాగా బయలుదేరి వెళ్ళి హిమవత్పర్వతప్రాంతంలో తపస్సు చేసికొంటూ ఉన్న విశ్వామిత్రుడి తపోవనంలో ప్రవేశించగా. (తరువాతి పద్యంతో అన్వయం.)

క. చల్లని దక్షిణ మారుత । మల్లన వీతెంచెఁ దగిలి యా లలనా ధ
మ్మిల్ల కుసుమాంగరాగస । ముల్లసనసుగంధి యగుచు మునివరుమీఁదన్. 40

ప్రతిపదార్థం: చల్లని, దక్షిణ, మారుతము= చల్లగా ఉండే మలయమారుతం; అల్లనన్= మెల్లగా; ఆ, లలనా, ధమ్మిల్ల, కుసుమ+అంగరాగ, సముల్లసన, సుగంధి, అగుచున్= ఆ వనిత (మేనక) యొక్క కొప్పులోని పూలవలనను, మైపూత వలనను అతిశయించిన మంచివాసన కలది ఔతూ; మునివరుమీఁదన్= మునిశ్రేష్ఠుడైన విశ్వామిత్రుడిమీద; తగిలి= విడువకుండా; వీతెంచెన్= ప్రసరించింది.

తాత్పర్యం: దక్షిణదిక్కునుండి వీచే చల్లని మలయానిలం ఆ మేనక కొప్పులోని పూలవాసనలచేతను, ఆమెమైపూతల సుగంధాలచేతను అమితంగా పరిమళిస్తూ ఆ మునిశ్రేష్ఠు డైన విశ్వామిత్రుడి మేనిపై విడువకుండా వీచింది.

విశేషం: పద్యంలోని ద్విరుక్త లకారప్రాస గాలి మెల్లగా వీచే లక్షణాన్ని అక్షరరమ్యంగా సూచిస్తున్నది. 'మునివర' లోని 'వర' శబ్దం మేనక ఇష్టసిద్ధిని స్ఫురింపజేస్తున్నది.

వ. అంత. 41

ప్రతిపదార్థం: సుగమం.

తాత్పర్యం: ఆపైన (తరువాతి పద్యంతో అన్వయం.)

చ. అనిమిషకాంతయున్ నవలతాంత విభూషణ లీల నల్లన
ల్లన వనకేళి లాలస విలాసగతిం జనుదెంచి ముందటం

Akella Raghavendra's Online-ias.com

గనియె మహామునిప్రవరుఁ గౌశికుఁ గౌశిక చిత్తభీతి సం
జనన మహాతపశ్చరణ సంయతచిత్తు నిరస్తచిత్తజున్. **42**

ప్రతిపదార్థం: అనిమిషకాంతయున్= దేవవనిత ఐన మేనకయు; నవ, లతాంత, విభూషణ, లీలన్= క్రొత్తవైన పూల అలంకారాల విలాసంతో; అల్లనన్+అల్లనన్= మెల్లమెల్లగా; వనకేళి, లాలస, విలాస, గతిన్= వనంలో విహరించే కోరికతో నైన కులుకునడకతో; చనుదెంచి= వచ్చి; ముందటన్= ఎట్టయెదుట; మహత్+ముని, ప్రవరున్= గొప్పమునులలో శ్రేష్ఠుడిని; కౌశిక, చిత్త, భీతి, సంజనన, మహత్+తపస్+చరణ, సంయత, చిత్తున్= ఇంద్రుడి మనస్సులో భయం పుట్టించే గొప్పదైన తపస్సు చేయటంలో నియతిగల మనస్సు కలవాడిని; నిరస్త, చిత్తజున్= తిరస్కరింపబడిన మన్మథుడిని కలిగినవాడిని; కౌశికున్= కుశికవంశానికి చెందిన విశ్వామిత్రుడిని; కనియెన్= చూచింది.

తాత్పర్యం: దేవకాంత అయిన మేనక క్రొత్తవైన పూల అలంకారాల విలాసంతో, మెల్లమెల్లగా వనంలో విహరించే కోరికతో కులుకుతూ నడుస్తూ వచ్చి తనముందట మహామునులలో శ్రేష్ఠుడూ, ఇంద్రుడిమనస్సులో భయంపుట్టించే గొప్పతపస్సు చేయటంలో నియతమైన మనస్సు కలవాడూ, మన్మథభావాన్ని జయించినవాడూ అయిన విశ్వామిత్రుడిని చూచింది.

విశేషం: రెప్పపాటు లేకుండా విశ్వామిత్రుడిని చూడటంవలన మేనకకు అనిమిషత్వం సార్థక మైన దని చమత్కారం. కౌశిక శబ్దాన్ని విశ్వామిత్రపరంగానూ, ఇంద్రపరంగానూ వాడటం విశేషం.

క. **అంబుజలోచన గని విన । యంబున నమ్మునికి మ్రొక్కి యనురాగముతో**
డం బుష్పాపచయ వ్యా । జంబున విహరించుచుండె సఖులుం దానున్. **43**

ప్రతిపదార్థం: అంబుజలోచన= పద్మాలవంటి కన్నులు గల మేనక; కని= విశ్వామిత్రుడిని చూచి; ఆ+మునికిన్; వినయంబునన్= అణకువతో; మ్రొక్కి= నమస్కరించి; అనురాగముతోడన్= ప్రీతితో; పుష్ప+అపచయ, వ్యాజంబునన్= పూలుకోసికొనటం అనే నెపంతో; సఖులున్, తానున్= చెలికత్తెలూ తానూ కలసి; విహరించుచున్+ఉండెన్= విహారం చేస్తూ ఉన్నది.

తాత్పర్యం: పద్మనేత్ర అయిన మేనక వినయంతో విశ్వామిత్రుడికి నమస్కరించి, ప్రీతితో పూలుకోసే నెపంతో చెలికత్తెలతో కలసి తానూ విహరిస్తూ ఉన్నది.

విశేషం: అంబుజలోచన అని వర్ణించటంలోనూ, బిందుపూర్వక సరళాక్షర ప్రాసలోనూ, నాదాక్షరాల, బిందుపూర్వక వర్ణాలప్రయోగంలోనూ నన్నయ అక్షరరమ్యంగా అనురాగభావాన్ని ధ్వనింపజేశాడు.

చ. **అలసత యొప్పఁగాఁ దరుణి యమ్మునివల్లభుమ్రోల నున్న స**
మ్మిళిత సుగంధబంధురసమీరవశంబునఁ దూలి బాల పై
వలు వెడలన్ బయల్పడియె వల్దకుచంబులుఁ గక్షయుగ్మమున్
లలితకృశోదరంబుఁ దరళత్రివళీయుత రోమరాజియున్. **44**

ప్రతిపదార్థం: తరుణి= యువతి(మేనక); అలసత, ఒప్పఁగాన్= అలసభావం తోపగా; ఆ+ముని, వల్లభు, మ్రోలన్= ఆ ఋషిశ్రేష్ఠుడి (విశ్వామిత్రుని) ముందట; ఉన్నన్= ఉండగా; సంమిళిత, సుగంధ, బంధుర, సమీర, వశంబునన్= మిళితమైన

Akella Raghavendra's Online-ias.com

మంచి వాసనగల ఒప్పిదమైన గాలివలన; బాల, పైవలువ= కోమలి పైపైట; తూలి= ఒరిగి; ఎడలన్= తొలగిపోగా; వల్గు, కుచంబులున్= పెద్దవైన చన్నులున్నూ; కక్ష, యుగ్మమున్= బాహుమూలల (చంకల) జంటయున్నూ; లలిత, కృశ+ఉదరంబున్= కోమలమైన సన్నని పొట్టయున్నూ (నడుమున్నూ); తరళ, త్రి, వళీయుత, రోమ, రాజియున్= మెరుస్తున్న కడుపుమీది మూడుమడతలతో కూడిన నూగారున్నూ; బయల్, పడియెన్= బయటపడినవి.

తాత్పర్యం: మేనక అలసభావం తోపగా ఆ ఋషిశ్రేష్ఠుడి ముందట ఉండగా, మంచివాసనతో కూడికొన్న గాలివలన కోమలి పైట ఒరిగి తొలగిపోయింది. అప్పుడు ఆమె పెద్దవైన వక్షోజాలూ, కోమలమైన సన్నని నడుమూ, మెరిసే కడుపుమీది మూడు మడతలతోకూడిన నూగారూ బయటపడ్డాయి.

విశేషం: మేనక శరీరాంగ సౌందర్యాన్ని వర్ణించే ఈపద్యరచనలో మాధుర్య మనే శబ్దగుణం పోషించి నన్నయ ఔచిత్యాన్ని పాటించాడు. ఆమె పైటను తొలగించిన గాలిని వర్ణించిన సమాసం మిగిలినవాటికంటె పొడుగ్గా ఉండటం శిల్పసుందరం. పైట తొలగినప్పుడు స్త్రీశరీరంలో కనపడే మన్మథస్థానాలను మాత్రమే వర్ణించటం రసవిభావస్ఫూర్తికి ఉద్దీపకం. అంతఃస్థాలను, అనునాసికాలను, బిందుపూర్వకవర్ణాలను వాడి మేనక సౌందర్యమాధుర్యాన్ని అక్షరరమ్యంగా నన్నయ అభివర్ణించాడు.

క. అందుఁ దనదృష్టి నాటుడుఁ । గందర్ప నిశాత సాయకంబులు పెలుచన్
డెందముఁ గాఁడిన ధృతి సెడి । కంది మునీంద్రుండు దానిఁ గవయం దివిరెన్. 45

ప్రతిపదార్థం: ముని+ఇంద్రుండు= మునిశ్రేష్ఠుడు, విశ్వామిత్రుడు; అందున్= పైట తొలగిన ఆమె అందంలో; తనదృష్టి= తనయొక్క చూపు; నాటుడున్= తగులుకొనగా; కందర్ప, నిశాత, సాయకంబులు= మన్మథుని వాడియైన బాణాలు; పెలుచన్= అధికంగా; డెందమున్= హృదయాన్ని; కాఁడినన్= నాటగా; ధృతి+చెడి= నిబ్బరాన్ని (నిగ్రహాన్ని); కోల్పోయి; కంది= (విరహంచేత) తపించి; దానిన్= ఆమెను (మేనకను); కవయన్, తివిరెన్= కూడటానికి పూనుకొన్నాడు.

తాత్పర్యం: విశ్వామిత్రుడు తనదృష్టి పైట తొలగిన మేనకమేనిసౌందర్యంలో చిక్కుకోవటంచేత, మన్మథుడు వేసిన వాడిబాణాలు మిక్కుటంగా తనహృదయంలో నాటగా, నిగ్రహాన్ని కోల్పోయి వలపుతాపంతో మేనకపొందుకొరకు పూనుకొన్నాడు.

వ. మేనకయు విశ్వామిత్రు నిష్టంబునకుం దగిన కామోపభోగంబులం బెద్దకాలంబు రమియించిన నయ్యిద్దఱకు నిక్కన్యక పుట్టిన, దీని మాలిని యను నొక్కయేటి పులినతలంబునం బెట్టి మేనక దేవలోకంబునకుం జనియె; విశ్వామిత్రుండును దపోవనంబునకుం జనియె; నంత నమ్ముని ప్రభావంబున. 46

ప్రతిపదార్థం: మేనకయున్= మేనకకూడ; విశ్వామిత్రు+ఇష్టంబునకున్= విశ్వామిత్రుడియొక్క కోర్కెకు; తగిన= ఉచితమైన; కామ+ఉపభోగంబులన్= మన్మథక్రీడలచేత; పెద్దకాలంబు= చాలకాలం; రమియించినన్= క్రీడించగా; ఆ+ఇద్దఱకున్= ఆ ఇరువురికి; ఈ+కన్యక= ఈ ఆడపిల్ల(శకుంతల); పుట్టినన్= పుట్టగా; దీనిన్= దీనిని (ఈశిశువును); మాలిని, అను+ఒక్క, యేటి, పులిన, తలంబునన్, పెట్టి= మాలిని అనే పేరు గల ఒక నదియొక్క ఇసుకతిన్నెపై ఉంచి; మేనక; దేవలోకంబునకున్= స్వర్గానికి; చనియెన్= వెళ్లింది; విశ్వామిత్రుండును; తపస్+వనంబునకున్= తపస్సు చేసికొనే అడవికి; చనియెన్= వెళ్ళాడు; అంతన్= ఆ మీద; ఆ+ముని, ప్రభావంబునన్= ఆ విశ్వామిత్రఋషియొక్క మహిమవలన.

Akella Raghavendra's Online-ias.com

తాత్పర్యం: మేనకకూడా విశ్వామిత్రుడి కోర్కెకు తగినట్లు మన్మథక్రీడలతో చాలకాలం భోగించగా వారిద్దరికి ఈకన్యపుట్టింది. మేనక ఈ బిడ్డను మాలినీనదీతీరాన ఒక ఇసుకతిన్నెమీద ఉంచి తాను దేవలోకానికి వెళ్ళిపోయింది. ఆ విశ్వామిత్రుడుకూడా తపోవనానికి వెళ్ళాడు. ఆ తరువాత ఆ మునిప్రభావంతో. (తరువాతి పద్యంతో అన్వయం.)

విశేషం: మూలభారతంలో శకుంతలను (శిశువుగా ఉన్నప్పుడు) పక్షులు తమకు తాము రక్షించినట్లు ఉండగా, నన్నయ ఆ రక్షణం మునిప్రభావంవలన కలిగిం దని అమూలకమైన హేతువును చూపించాడు. మునిమహిమను ప్రకటించే ఈ కల్పన సందర్భోచితం.

ఆ. చెలఁగి లేవ నేడ్చు చిఱుతుకదానిఁ గ్ర । వ్యాదఘోరమృగము లశనబుద్ధిఁ
బట్టకుండఁ జెట్టుపలఁ గప్పి రక్షించు । కొని శకుంతతతులు గూడియుండె. 47

ప్రతిపదార్థం: చెలఁగి= పూని, ప్రయత్నించి; లేవన్= లేవటానికై; ఏడ్చు= ఏడ్చే; చిఱుతుకదానిన్= చిట్టిపాప అయినదానిని; క్రవ్యాద, ఘోర, మృగములు= రాక్షసులూ, క్రూరమృగాలూ; అశన, బుద్ధిన్= తినాలనే కోర్కెతో; పట్టకుండన్= నోటకరవకుండ; చెట్టుపలన్= రెక్కలను; కప్పి= కమ్మి; రక్షించుకొని= కావాలని ఆప్యాయంగా కాపాడి; శకుంత, తతులు= పక్షులగుంపులు; కూడి, ఉండెన్= గుంపుగా కలసిఉన్నాయి.

తాత్పర్యం: చిట్టిపాపగా ఉన్న పసిగందు పైకిలేవటానికి చేతకాక ఏడుస్తూ ఉంటే ఆ అరుపు విని రాక్షసులూ, క్రూరమృగాలూ తినాలనే కోర్కెతో నోటకరచుకొనిపోకుండా పక్షులగుంపులు తమ రెక్కలతో ఆబిడ్డను రక్షించుకొంటూ గుమికూడిఉన్నాయి.

విశేషం: 'రక్షించుకొని' అనే ఆత్మనేపదార్థ క్రియతో పక్షు లా బాలపై ప్రదర్శించిన వాత్సల్యాతిశయాన్ని నన్నయ సూచించాడు.

వ. అంత నేము శిష్యగణంబులతోడ సమిత్కుసుమ ఫలాహరణార్థం బక్కడకుం జని, యమ్మాలినీ పులినతలంబున శకుంతరక్షిత యై యున్న కూఁతు నత్యంతకాంతిమతి నవనీతలంబున కవతరించిన తరుణ శశిరేఖ యుంబోని దాని నెత్తుకొని వచ్చి, శకుంతరక్షిత యగుటఁ జేసి శకుంతల యను నామం బిడి కరంబు గారవంబునం బెనిచితిమి. 48

ప్రతిపదార్థం: అంతన్= ఆ సమయంలో; ఏము= మేము (ఏను అనిచెప్పే గౌరవబహువచనం ఏము); శిష్యగణంబులతోడన్= శిష్యుల సమూహాలతో; సమిత్, కుసుమ, ఫల+ఆహరణ+అర్థంబు= సమిధలు, పూలు, పండ్లు, తేవటానికై; ఆ+కడకున్= ఆ ప్రదేశానికి; చని= వెళ్ళి; ఆ+మాలినీపులినతలంబునన్= ఆ మాలిని అనే పేరుగల నదియొక్క ఇసుకతిన్నె పై ; శకుంత, రక్షిత+ఐ= పక్షులచేత రక్షింపబడినది ఐ; ఉన్న; కూఁతున్= ఆ ఆడుశిశువును; అత్యంత, కాంతి, మతిన్= అపారమైన వెలుగుతోకూడిఉన్నదానిని; అవనీ, తలంబునకున్+అవతరించిన= నేలమీదికి దిగివచ్చిన; తరుణ, శశిరేఖయున్+పోని దానిన్= క్రొత్తదైన చంద్రకళను పోలిఉన్నదాన్ని; ఎత్తుకొని, వచ్చి= తీసికొని వచ్చి; శకుంత, రక్షిత, అగుటన్, చేసి= పక్షులచేత కాపాడబడినది కావటం చేత; శకుంతల, అను, నామంబు+ఇడి= శకుంతల అనే పేరుపెట్టి; కరంబు= మిక్కిలి; గారవంబునన్= మమకారంతో, ముద్దుగా; పెనిచితిమి= పెంచాము.

Akella Raghavendra's Online-ias.com

తాత్పర్యం: ఆ సమయంలో మేము శిష్యగణాలతో సమిధలు, పూలు, పండ్లు తెచ్చుకొనటానికి అక్కడికి వెళ్ళాము. మాలినీ నదీతీరంలోని ఒక ఇసుకతిన్నెమీద పక్షులచేత రక్షింపబడియున్న ఈ అమ్మాయి మిక్కిలి కాంతితో ప్రకాశిస్తూ నేలమీదకు దిగివచ్చిన క్రొత్తచంద్రరేఖవలె ఉండగా ఎత్తుకొని వచ్చాము. శకుంతాలచేత రక్షింపబడింది కాబట్టి ఆ బాలకు శకుంతల అనే పేరుపెట్టి కడు గారాబంగా పెంచాము.

మధురాక్కర.

తనర జనకుండు నన్నప్రదాతయును భయత్రాత
యును ననఁగ నింతులకు మువ్వు రొగిన గురువులు; వీర
లనఘ! యుపనేత మఱియు నిరంతరాధ్యాపకుండు
ననఁగఁ బురుషున కియ్యేవు రనయంబును గురువులు. **49**

ప్రతిపదార్థం: తనరన్= ఒప్పారగా; జనకుండున్= జన్మ నిచ్చిన తండ్రియున్నూ; అన్న, ప్రదాతయును= అన్నంపెట్టి పోషించి ప్రాణం నిలిపిన అన్నదాతయున్నూ; భయ, త్రాతయున్= భయంనుండి కాపాడేవాడున్నూ; అనఁగన్= అని; ఇంతులకున్= స్త్రీలకు; ఒగిన= వరుసగా; వీరలు= వీళ్ళు (పైనపేర్కొన్నవారు); మువ్వురున్= ముగ్గురూ; గురువులు= తండ్రులు; అనఘ!= ఓ పాపరహితుడవైన మునీ!; పురుషునకున్= మగవాడికి; మఱియున్= పైముగ్గురేకాక ఇంకను; ఉపనేత= ఉపనయనం చేసినవాడూ; నిరంతర+అధ్యాపకుండున్= ఎల్లప్పుడు వేదాలను పాఠంగాచెప్పేవాడూ; ఈ+ఏవురున్= మొత్తం ఈ అయిదుగురు; అనయంబును= ఎల్లప్పుడూ; గురువులు= తండ్రులు.

తాత్పర్యం: స్త్రీలకు తండ్రులుగా కన్నవాడినీ, అన్నం పెట్టినవాడినీ, భయంనుండి రక్షించినవాడినీ మొత్తం వరుసగా ముగ్గురిని చెప్పుతారు; ఓ పుణ్యాత్ముడవైన మహర్షీ! పురుషులకు ఈ ముగ్గురేకాక ఉపనయనం చేసినవాడినీ, వేదాలు చెప్పినవాడినీ కలిపి మొత్తం అయిదుగురిని ఎల్లప్పుడూ తండ్రులుగా పరిగణిస్తారు.

విశేషం: మూలంలో - 'శరీరకృత్, ప్రాణదాతా, యస్య చాన్నాని భుంజతే' । క్రమేణైతే త్రయోఽప్యుక్తాః పితరో ధర్మదర్శనే'' - అని స్త్రీలకు గురువులు ముగ్గురే అని చెప్పబడి ఉండగా నన్నయ పురుషులకు అయిదుగురు గురువు లని విశేషించి పేర్కొన్నాడు. మధురాక్కర చరణంలో క్రమంగా 1 సూర్యగణం, 3 ఇంద్రగణాలు, 1 చంద్రగణం ఉంటాయి. నాల్గవగణం మొదటి అక్షరంతో యతి మైత్రి. ప్రాసనియమం ఉన్నది.

వ. 'అనం బరఁగిన శాస్త్రార్థంబున నేము దీనికి భయత్రాతల మగుటంజేసి గురుల; మిదియును మాచే నభివర్ధిత యగుటం జేసి మాకు హృదయానందని యైన కూఁతు' రని కణ్వమహాముసు లమ్మునికిం జెప్పిన విధం బంతయు సవిస్తరంబుగా శకుంతల చెప్పిన విని దుష్యంతుం డాత్మగతంబున. **50**

ప్రతిపదార్థం: అనన్+పరఁగిన= ఈ విధంగా లోకప్రసిద్ధిచెందిన; శాస్త్ర+అర్థంబునన్= శాస్త్రప్రమాణంచేత; ఏము= మేము (కణ్వుడు); దీనికిన్= శకుంతలకు; భయత్రాతలము+అగుటన్+చేసి= భయాన్ని తొలగించినవారం కావటంచేత; గురులము= తండ్రులం (బహువచనం ఆత్మగౌరవ సూచకం); ఇదియును= ఈ శకుంతలకూడా; మాచే, అభివర్ధిత, అగుటన్+చేసి= మాచేత పెంచబడింది కాబట్టి; మాకున్, హృదయ+ఆనందని+ఐన, కూఁతురు= మాకు మనసుకు ఆనందాన్ని కలిగించే కూతురు; అని= ఈవిధంగా; కణ్వమహత్+మునులు; ఆ+మునికిన్; చెప్పిన, విధంబు+అంతయున్; సవిస్తరంబుగాన్=

వివరంగా; శకుంతల; చెప్పినన్; విని; దుష్యంతుండు; ఆత్మగతంబునన్= తనలో తాను స్వగతంగా (రాబోయే పద్యంలోవలె అనుకొన్నాడు).

తాత్పర్యం: 'ప్రసిద్ధ మైన ఈ శాస్త్రప్రమాణంచేత మేము శకుంతలకు భయత్రాతలం కావటంచేత గురువులం. ఈమెకూడా మాచేత పెంచబడి ఉండటంచేత మాకు మనసు కెక్కిన కూతురు' - అని కణ్వమహాముని ఆ మునికి చెప్పిన విధమంతా వివరంగా శకుంతల చెప్పగా విని దుష్యంతుడు తనలోతాను - (ఈవిధంగా అనుకొన్నాడు). (తరువాతి పద్యంతో అన్వయం.)

దుష్యంతుండు శకుంతలను వివాహంబు సేసికొనఁ గోరుట (సం. 1-67-1)

చ. **ఇది మునినాథ కన్య యని యెంతయు నిఃస్పృహవృత్తి నున్ననా**
హృదయము రాజపుత్త్రి నని యిక్కమలాక్షి నిజాభిజాత్య సం
పద నెఱిఁగించినన్ మదనబాణపరంపర కిప్పు డుండ నా
స్పద మయి సంచలించె నళిపాత వికంపిత పంకజాకృతిన్. **51**

ప్రతిపదార్థం: ఇది= ఆమె (శకుంతల); మునినాథ, కన్య, అని= మునిశ్రేష్ఠుడి కూతు రని; ఎంతయున్= మిక్కిలి; నిస్+స్పృహవృత్తిన్= నిరాశతో; ఉన్న; నా హృదయము= (దుష్యంతుడి మనసు); ఈ+కమల+అక్షి= పద్మాలవంటి కన్నులుకల ఈ శకుంతల; రాజపుత్త్రిన్, అని= క్షత్రియుడి కూతురను అని; నిజ+అభిజాత్య, సంపదన్= తనయొక్క వంశవైభవాన్ని; ఎఱిఁగించినన్= తెలుపగా; ఇప్పుడు; మదన, బాణ, పరంపరకున్= మన్మథునియొక్క బాణాల వరుసకు; ఉండన్, ఆస్పదము+అయి= నెలవై, వశమై; అళిపాత, వికంపిత, పంకజ+ఆకృతిన్= తుమ్మెదలు వాలటంచేత చలించినపద్మంవలె; సంచలించెన్= కంపించింది.

తాత్పర్యం: శకుంతల మునికన్య యేమో అని మిక్కిలి నిరాశతో ఉన్న నా హృదయం ఈ పద్మాక్షి తాను రాజపుత్త్రినని తన వంశౌన్నత్యాన్ని తెలపటంచేత మన్మథబాణపరంపరకు వశమై తుమ్మెదలు వాలటంచేత కంపించిన పద్మంవలె చలించింది. (అని దుష్యంతుడు తనలో అనుకొన్నాడు).

విశేషం: అలం: ఉపమ. "ఇది మునికన్యయేని''..... అనే పద్యం, "ఇది మునినాథకన్యయని''...... అన్న ఈ పద్యం - ఈ రెండున్నూ నన్నయ ఈకథకు పెట్టిన రెండు వన్నెలు. దుష్యంతుడి ఉత్తమచిత్తవృతికి ఉదాహరణలు. కాళిదాసుడి అభిజ్ఞానశాకుంతల నాటకంలోని "భవ హృదయ సాభిలాషం సంప్రతి సందేహ నిర్ణయోజాతః'' ఇత్యాది వాక్యాలు ఈ కథాసంవిధాన కల్పనలో నన్నయకు తోడ్పడి ఉంటాయి. "సతాం హి సందేహ పదేషు వస్తుషు ప్రమాణ మంతఃకరణప్రవృత్తయః'' అనే శ్లోకతాత్పర్యాన్ని ఈపద్యభావం ధ్వనింపచేస్తున్నది. దశవిధమన్మథావస్థలలో మూడవదైన సంకల్పం ఇందులో సూచింపబడుతున్నది. పై రెండు పద్యాలూ చంపకమాలలే. అంటే వృత్తైక్యం పాటింపబడిందన్నమాట. రెండుపద్యాల ఎత్తుగడలూ సమానమే. ఇటువంటి వృత్త, గతిసామ్యాలు ఛందశ్శిల్పసంబంధి విశేషాలు. ఇవికూడా వస్తురస భావాలను ధ్వనింపజేస్తాయి. మొదటిపద్యంలో నాయకుడి హృదయంలో ఏర్పడిన శంక రెండవపద్యంలో నివృత్త మై రతిభావదీప్తికి ఏర్పడిన అడ్డంకి తొలగి రసస్థితికి చేరే వికాసం ఏర్పడింది. అందువలన ఈరెండుపద్యాలు నాయకగతమైన స్థాయి పోషణలో రెండు బలమైన బిందువులు. కవిసమ్రాట్ విశ్వనాథ సత్యనారాయణగా రీ పద్యద్వయ సన్నివేశ ప్రాశస్త్యాన్ని ఇట్లా పేర్కొన్నారు- "రెండుస్వగతములును సదృశతమము లైన చంపకము లందే నిబంధింపబడినవి. మొదటిదానియందుఁ దునిఁగిపోవచ్చిన దుష్యంతునిరతి రెండవదానియం

Akella Raghavendra's Online-ias.com

దతుకుకొని కొసలు సాగినది. శకుంతలా దుష్యంతుల ప్రణయకలాపమున కడ్డుగా జొచ్చుకొనివచ్చిన మేనకావిశ్వామిత్రుల శృంగారవృత్తాంతమున కుభయకూలములందును నిల్చి యీ రెండుపద్యములు అవాంతర కథాప్రవాహసేతునిబంధన ప్రయోజకములగు రెండు మహాస్తంభములవలె నున్నవి. ఇది ఛందస్సాధనముచే సాధింపబడిన కథాశిల్పము" (నన్నయగారి ప్రసన్నకథాకలితార్థయుక్తి - పు. 162)

వ. అనుచు మదనాతురుం డయి దుష్యంతుండు దనయం దక్కోమలియనురాగం బుపలక్షించి యి ట్లనియె. 52

ప్రతిపదార్థం: అనుచున్= అని తనలో తాను అనుకొంటూ; మదన+ఆతురుండు+అయి= మన్మథుడిచేత బాధింపబడినవాడై (కోరికను ఆపుకోలేనివాడై); దుష్యంతుండు; తనయందున్; ఆ+కోమలి, యనురాగంబు+ఉపలక్షించి= ఆ శకుంతలయొక్క (ప్రీతిని గమనించి); ఇట్లు+అనియెన్= ఈవిధంగా పలికాడు.

తాత్పర్యం: ఆ విధంగా తనలో తాను అనుకొంటూ మనసులో మన్మథపరమైన భావాలు ఒత్తిడిచేయగా శకుంతల తనపై వలపుగొన్నట్లు గమనించి దుష్యంతుడు ఈవిధంగా పలికాడు.

క. ఈ వల్కలాజినములకు । నీ వన్యఫలాశనముల కీ విటపకుటీ
రావాసములకు నుచితమె । నీ విలసిత రూపకాంతి నిర్మలగుణముల్. 53

ప్రతిపదార్థం: నీ, విలసిత, రూప, కాంతి, నిర్మల, గుణముల్= నీ (శకుంతల) యొక్క (ప్రకాశితాలైన) అందమైన ఆకారము, దాని కాంతి, మచ్చలేని గుణాలు (అనేవి); ఈ వల్కల+అజినములకున్= ఈ నారచీరలకున్నూ; ఈ, వన్యఫల+అశనములకున్= ఈ అడవికి సంబంధించిన పండ్ల ఆహారాలకూ; ఈ, విటప, కుటీర+ఆవాసములకున్= ఈ పర్ణశాల నివాసాలకూ; ఉచితమె?= యోగ్యమైనదా? కాదని భావం.

తాత్పర్యం: నీ అందమైనరూపం, నీ మేనిప్రకాశం మచ్చలేని నీగుణాలు అనేవి ఈ నారచీరలు కట్టటానికీ, అడవిపండ్లు తింటూ ఉండటానికీ, ఈ ఆకుటిండ్లలో (పర్ణశాలలలో) నివసించటానికీ తగినవి కావు.

విశేషం: అందమైన రూపం నారచీరలు కట్టటం ఉచితం కాదు; మేనికాంతి అడవిపండ్లు తినటంవలన వాడిపోతుంది కాబట్టి అనుచితం. నిర్మలగుణాలు గల ఆమె మణులు పొదిగిన గృహాలలో ఉండదగింది కాబట్టి ఆశ్రమాలలో ఉండటం ఉచితం కాదని భావం. తన అభిలాషకు అనుకూలంగా ఆమెఅందం ఆశ్రమజీవితానికి అనుకూలం కాదని ప్రబోధించాడు (ప్రశంసించాడు) దుష్యంతుడు.

ఉ. ఈ మునిపల్లె నుండు టిది యేల కరం బనురాగ మొప్పఁగా
భామిని! నాకు భార్య వయి భాసురలీల నశేషరాజ్య ల
క్ష్మీ మహనీయ సౌఖ్యముల మేలుగ నందు మనిందితేందుపా
దామలతుంగహర్మ్యముల హారిహిరణ్మయ కుట్టిమంబులన్. 54

ప్రతిపదార్థం: భామిని!= ఓ శకుంతలా!; ఈ, ముని, పల్లెన్= ఈ మునులయొక్క పల్లెలో; ఉండుట. ఇది ఏల?= ఈవిధంగా ఉండటం ఎందుకు?; కరంబు= మిక్కిలి; అనురాగము, ఒప్పఁగాన్= వలపు అందగించగా; నాకున్= (దుష్యంతునికి); భార్యవు+అయి= ఇల్లాలివై; భాసుర, లీలన్= ప్రకాశించే వైభవంతో; అశేష. రాజ్య, లక్ష్మీ, మహనీయ, సౌఖ్యములన్= అపారమైన

Akella Raghavendra's Online-Ias.com

రాజ్యసంపదవలని గొప్పవైన సుఖాలనూ; అనిందిత+ఇందు, పాద+అమల, తుంగ, హర్మ్యములన్= మచ్చలేని చంద్రకిరణాలవలె తెల్లని ఎత్తైన మేడలయొక్క; హారి, హిరణ్మయ, కుట్టిమంబులన్= అందమైన బంగారపు కట్టడాల పైభాగాలలో, మేలుగన్= ఇంపుగా, శుభంగా; అందుము= అందుకొమ్ము, అనుభవింపుము.

తాత్పర్యం: ఓ శకుంతలా! ముని లుండే ఈపల్లెలో ఈవిధంగా ఉండటం ఎందుకు? మిక్కిలివలపు అందగించగా నాకు భార్యవు కమ్ము; ప్రకాశించే వైభవంతో అపారమైన రాజ్యసంపదవలన కలిగే సుఖాలను, మచ్చలేని చంద్రకిరణాలవలె తెల్లగానుండే ఎత్తైనమేడలలో అందమైన బంగారు కట్టడాల పైభాగాలలో మేలుగా అనుభవించుము.

విశేషం: పద్యం చిన్నచిన్న పదాలతో మొదలై సమాసాలతో ముగుస్తున్నట్లు సాగిన రచన శకుంతల అప్పటి దైన్యస్థితి నుండి పెండ్లి అయిన తరువాత క్రమంగా పొందే ఉన్నతస్థితిని స్ఫురింపచేస్తున్నట్లు దుష్యంతుడు పలికిన పద్ధతిని నన్నయ స్ఫురింపచేశాడు.

సీ. **'బ్రాహ్మంబు దైవంబుఁ బరఁగ నార్షంబుఁ బ్రా । జాపత్యమును రాక్షసంబు నాసు**
రంబు గాంధర్వంబు రమణఁ బైశాచంబు । నను నెనిమిది వివాహములయందుఁ
గడుఁ బ్రశస్తములు సత్క్షత్ర వంశ్యులకు గాం । ధర్వ రాక్షసములు ధర్మయుక్తి;
నీకును నాకును నెమ్మిఁ బరస్పర । ప్రేమంబు గాముండు పెంపఁదొడఁగెఁ

ఆ. **గాన యెడయుఁ జేయఁగా నేల? గాంధర్వ । విధి వివాహ మగుట వినవె యుక్త'**
మనిన లజ్జఁ జేసి యవనత వదన యై । యాలతాంగి యిట్టు లనియెఁ బతికి. **55**

ప్రతిపదార్థం: బ్రాహ్మంబు= సదాచారంగల వరుడిని వస్త్రాదులచేత అలంకరించి పూజించి చేసే కన్యాదానం; దైవంబున్= జ్యోతిష్టోమం మొదలైన యజ్ఞాలు ప్రారంభించేటప్పుడు యథావిధిగా ఆ యజ్ఞవిధిని నడిపిన ఋత్విజుడిని అలంకరించి చేసే వివాహం; పరఁగన్= ఒప్పగా; ఆర్షంబున్= ధర్మార్థం వరుడినుండి గోమిథునాన్ని తీసికొని కన్య నిచ్చి యథావిధిగా చేసే వివాహం; ప్రాజాపత్యమును= వరుడిచేత 'నేను ఇతర ఆశ్రమాలను వేటినీ స్వీకరించకుండ గృహస్థాశ్రమంలోనే ఉండి ధర్మాన్ని ఆచరిస్తాను' అని ప్రతిజ్ఞ చేయించి కన్యాదానం చేయటం; రాక్షసంబున్= కన్యను బలాత్కారంగా తీసికొని వచ్చి చేసికొనే వివాహం; ఆసురంబు= కన్యయొక్క తల్లిదండ్రులకూ, కన్యకూ యథాశక్తిద్రవ్య మిచ్చి యథేచ్ఛగా చేసికొనే వివాహం; గాంధర్వంబు= వధూవరులు పరస్పరం ప్రేమించుకొని చేసికొనే వివాహం; పైశాచంబున్= నిద్రిస్తూ కాని, త్రాగి మైమరచి కాని శీలాన్ని రక్షించుకోవటంలో పరాకుగా ఉన్న వనితను సంభోగేచ్ఛతో రహస్యంగా ఎత్తుకొనిపోయి చేసికొనే వివాహం; అను= అని చెప్పబడే; రమణన్= ఒప్పారు; ఎనిమిది, వివాహముల, అందున్= ఎనిమిది రకాల పెండ్లిండ్లలో; సత్, క్షత్రవంశ్యులకున్= మంచి క్షత్రియ వంశంలో పుట్టినవారికి; గాంధర్వ, రాక్షసములు= గాంధర్వవివాహమున్నూ, రాక్షస వివాహమున్నూ; ధర్మయుక్తిన్= ధర్మంతో కూడికొని ఉండటంచేత; కడున్, ప్రశస్తములు= ఎంతో మేలైనవి; నీకును, నాకును= నీకూ నాకూ (శకుంతలకూ, దుష్యంతుడికీ); నెమ్మిన్= ప్రీతితో; కాముండు= మన్మథుడు; పరస్పర, ప్రేమంబు= ఒకరిపై మరొకరికి అనురాగాన్ని; పెంపన్+తొడఁగెన్= ఎక్కువ చేస్తున్నాడు; కాన= కాబట్టి; ఎడయున్+చేయఁగాన్+ఏల= ఆలస్యంచేయటం ఎందుకు; గాంధర్వవిధిన్= గాంధర్వవివాహపద్ధతిలో; వివాహము+అగుట= పెండ్లిచేసికొనటం; యుక్తము, వినవె= సమంజసం సుమా!; అనినన్= అని పలుకగా; ఆ, లతాంగి= లతవంటి శరీరంకల ఆ శకుంతల; లజ్జన్, చేసి= సిగ్గుతో; అవనత, వదన, ఐ= వంచిన మొగం కలిగినదై (తలవంచుకొని); పతికిన్= రాజుతో; ఇట్టులు+అనియెన్= ఈవిధంగా పలికింది.

Akella Raghavendra's OnlineIas.com

తాత్పర్యం: 'బ్రాహ్మం, దైవం, ఆర్షం, ప్రాజాపత్యం, రాక్షసం, ఆసురం, గాంధర్వం, పైశాచం - అనే ఎనిమిది రకాలైన వివాహాలలో ఉత్తమక్షత్త్రియవంశాలకు చెందినవారికి గాంధర్వ రాక్షసవివాహాలు ధర్మంతోకూడి ఉండటంచేత మేలైనవి. ఇప్పుడు మన్మథుడు నీకూ నాకూ ప్రేమను ప్రీతితో పరస్పరం పెంపొందింపజేస్తున్నాడు కాబట్టి ఆలస్యం చేయట మెందుకు? గాంధర్వవివాహపద్ధతిలో పెండ్లాడటం సమంజసం సుమా!' అని దుష్యంతుడు పలుకగా ఆ శకుంతల సిగ్గుతో తల వంచుకొని రాజుతో ఈవిధంగా అన్నది.

విశేషం: అష్టవిధ వివాహాలలో మొదటి నాలుగున్నూ బ్రాహ్మణులకు ఉచితమైనవి; గాంధర్వరాక్షసవివాహాలు క్షత్త్రియులకున్నూ, ఆసురం వైశ్యశూద్రులకున్నూ యోగ్యమైనవి. పైశాచికం ఎవ్వరూ అనుసరించతగింది కాదు - అని శాస్త్రాలు చెప్తుతున్నాయి. భారతదేశమంతటా మనుస్మృతి ప్రామాణికంగా పరిగణింపబడుతుంది. దాని తరువాత గౌతమ, బోధాయన, ఆపస్తంబాదులు రచించిన ధర్మశాస్త్ర గ్రంథాలు ఆయాకాలాలలో ప్రచారంలోకి వచ్చాయి. భారతదేశంలోని ఆయాప్రాంతాలవారికి, ఆయావర్గాలవారికి అవికూడా ప్రామాణికాలుగా ఉన్నాయి. త్రిలింగదేశంలో సామవేదులు గౌతమ ధర్మసూత్రాలనూ, మిగిలినవారు ఆపస్తంబసూత్రాలనూ అనుసరిస్తారు. కవిత్రయంవారు ముగ్గురూ ఆపస్తంబసూత్రులు, మనుధర్మాలతో ఆపస్తంబధర్మసూత్రాలు ఎడనెడ భేదిస్తాయి. ఆసందర్భాలలో నన్నయ మనుధర్మశాస్త్రాంశాలను అనుసరించి, ఆపస్తంబసూత్రాలు భేదించేఅంశాలను ప్రత్యేకించి పేర్కొనకుండా వదలటం గమనింపదగిన విషయం. రాజరాజనరేంద్రుడు 'మనుమార్గ' వర్తనుడు కావటం, వ్యాసనిబద్ధమహాభారతార్థానికి విరుద్ధం కాకుండా రచింపవలె నని ఆయన కోరటం దానికి కారణం కావచ్చు, దీనికి ఉదాహరణంగా అష్టవిధవివాహాల ప్రశంసను పేర్కొనవచ్చు. మనువు అష్టవిధవివాహాలు చెప్పాడు. వాటిలో ఆసురపైశాచాలు సర్వదా నిందించదగినవిగా పేర్కొన్నాడు. (మనుస్మృతి - 3- 21, 25). ఆపస్తంబుడు కేవలం ఆరింటినే చెప్పాడు. అవి - బ్రాహ్మ, దైవ, ఆర్ష, గాంధర్వ, ఆసుర, రాక్షసాలు. ఆపస్తంబుడు ప్రాజాపత్య, పైశాచాలను వదిలాడు. నన్నయ ఆపస్తంబసూత్రుడైనా అష్టవిధవివాహాలను పేర్కొన్నాడు. అయితే నింద్యాలను గురించి మాటాడలేదు. కథలో అవసరం లేదు కాబట్టి వదలి ఉండవచ్చును.

తిక్కన ఆనుశాసనిక పర్వంలో (2-226) బ్రాహ్మ, క్షాత్ర, గాంధర్వ, రాక్షస, ఆసుర వివాహాలను అయిదింటిని పేర్కొన్నాడు. ఇందులో క్షాత్రం క్రొత్తది. ఒకరినొకరు వలచినా రని తెలిసికొని పెద్దలు వధూవరులకు చేసే వివాహం క్షాత్రం. ఇది సంస్కృత భారతంలోనే ప్రస్తావించబడి ఉన్నది (సం.మ.భా. అను.44.9) దాన్ని తిక్కన యథాతథంగా గ్రహించాడు. అయితే, రాక్షస ఆసుర వివాహాలు ధర్మదూషితా లని పేర్కొన్నాడు. వివిధ ధర్మాలలో వాదు ఏర్పడినప్పుడు మనుశాస్త్రమే ప్రమాణ మని భారతం ప్రతిపాదిస్తున్న దని దీనివలన తాత్పర్యం ఏర్పడుతున్నది.

క. కరుణానిరతులు ధర్మ। స్వరూపు లింతకు మదీయజనకులు సనుదెం
తురు; వారు వచ్చి నీ కి। చ్చిరేని పాణిగ్రహణము సేయుము నన్నున్. 56

ప్రతిపదార్థం: కరుణా, నిరతులు= దయాపరులున్నూ; ధర్మస్వరూపులు= ధర్మమేరూపముతాల్చినవారున్నూ; (అయిన); మదీయ, జనకులు= నాతండ్రిగారు; ఇంతకున్= ఇంతలోనే; చనుదెంతురు= వస్తారు; వారు= కణ్వమహర్షి; వచ్చి; నీకున్, ఇచ్చిరి+ఏని= నీకు భార్యగా ఇవ్వటానికి అంగీకరిస్తే; నన్నున్= నన్ను; పాణిగ్రహణము, చేయుము= వివాహము చేసికొమ్ము.

తాత్పర్యం: దయాపరులు, ధర్మమే మూర్తికట్టినవారు అయిన మాతండ్రి కణ్వమహర్షులు ఇంతలోనే వస్తారు. వారు వచ్చి నన్ను నీకు భార్యగా కన్యాదానం చేస్తే నన్ను నీవు పెండ్లాడుము.

Akella Raghavendra's Online-ias.com

క. అనిన దానికి దుష్యంతుం డి ట్లనియె. 57

ప్రతిపదార్థం: సుగమం.

తాత్పర్యం: అని శకుంతల అనిన దానికి దుష్యంతుడు ఈవిధంగా పలికాడు.

తే. తనకు మఱి తాన చుట్టంబు, తాన తనకు । గతియుఁ, ద న్నిచ్చుచోఁ దాన కర్త యనఁగ
వనజనేత్ర! గాంధర్వవివాహ మతి ర । హస్యమును నమంత్రకమును నగుచు నొప్పు. 58

ప్రతిపదార్థం: వనజనేత్ర= పద్మాలవంటి కన్నులు కలదానా, శకుంతలా!; తనకున్, మఱి, తాను+అ, చుట్టంబు= తనకు చుట్టాలు మరెవ్వరు లేకుండా తానే తనకు చుట్టం కావటం; తాన, తనకున్, గతియున్= తనకు తానే దిక్కుకావటం; తన్నున్ (తనను)+ఇచ్చుచోన్, తాన, కర్త, అనఁగన్= తనను తాను ఇచ్చుకొనేటప్పుడు కన్యాదానం చేసే కర్తకూడా తానే కావటం; అనఁగన్= అని ప్రసిద్ధి చెందిన; గాంధర్వ, వివాహము= గాంధర్వవివాహం; అతి, రహస్యమును= మిక్కిలి గోప్యమున్నూ; అమంత్రకమును= మంత్రతంత్రాలు లేనిదిన్నీ; అగుచున్= ఔతూ; ఒప్పున్= ఒప్పారును.

తాత్పర్యం: ఓ కమలనేత్రా! తనకు తానే చుట్టం కావటం, తనకు తానే దిక్కు కావటం. తనను తాను ఇచ్చుకొంటున్నప్పుడు తానే కర్త కావటం అనే లక్షణాలతో ప్రసిద్ధి చెందిన గాంధర్వవివాహం మిక్కిలి గోప్యంగానూ, మంత్రతంత్రరహితంగానూ ఉంటుంది.

వ. అని దుష్యంతుండు గాంధర్వవివాహస్వరూపంబు చెప్పి శకుంతల నొడంబఱిచిన నది యి ట్లనియె. 59

ప్రతిపదార్థం: అని= అని చెప్పి; దుష్యంతుండు; గాంధర్వ, వివాహ, స్వరూపంబు= గాంధర్వవివాహం జరిగే పద్ధతి; చెప్పి= తెలిపి; శకుంతలను, ఒడంబఱిచినన్= శకుంతలను ఆ వివాహానికి అంగీకరించేటట్లు చేయగా; అది= ఆ శకుంతల; ఇట్లు+అనియెన్= ఈవిధంగా అన్నది.

తాత్పర్యం: పైవిధంగా దుష్యంతుడు గాంధర్వ వివాహం ప్రవర్తిల్లే పద్ధతిని చెప్పి శకుంతలను ఒప్పించాడు. అప్పుడామె దుష్యంతుడితో ఈవిధంగా అన్నది.

చ. నరనుత! నీ ప్రసాదమున నా కుదయించిన నందనున్ మహీ
గురుతర యౌవరాజ్యమునకున్ దయతో నభిషిక్తుఁ జేయఁగా
వరము ప్రసన్నబుద్ధి ననవద్యముగా దయసేయు నెమ్మితో;
నిరుపమకీర్తి! యట్లయిన నీకును నాకును సంగమం బగున్. 60

ప్రతిపదార్థం: నరనుత!= ప్రజలచేత కీర్తింపబడినవాడా!; నీ, ప్రసాదమునన్= నీ దయవలన; నాకున్; ఉదయించిన= పుట్టిన; నందనున్= కుమారుడిని; మహీ, గురుతర, యౌవరాజ్యమునకున్= గొప్పదైనభూమికి యౌవరాజ్యపదవియందు; అభిషిక్తున్, చేయఁగాన్= అభిషేకింపబడినవాడినిగా చేయటానికి; వరము= వరాన్ని; దయతోన్= దయతో; ప్రసన్నబుద్ధిన్= నిండుమనసుతో; అనవద్యముగాన్= ఉదాత్తంగా, తిరుగులేకుండా; నెమ్మితోన్= ప్రీతితో; దయ, చేయు(ము)= ఇమ్ము; నిరుపమకీర్తి= సాటిలేని కీర్తికలవాడా!; అట్లు+అయినన్= నే నడిగినవిధంగా జరిగితే; నీకును, నాకును= నీకున్నూ, నాకున్నూ; సంగమంబు= కలయిక, పెండ్లి; అగున్= అగును.

Akella Raghavendra's Online-ias.com

తాత్పర్యం: కీర్తిమంతుడ వైన దుష్యంతుడా! నీ అనుగ్రహంవలన నాకు పుట్టిన పుత్రునకు నీ విశాలసామ్రాజ్యానికి యౌవరాజ్యపదవిలో అభిషేకం చేసేవరాన్ని దయతోకూడిన నిండుమనసుతో ఉదాత్తంగా ప్రీతితో ఇమ్ము. సాటిలేని కీర్తికలవాడా! ఈవిధంగా అయితే నీకూ నాకూ వివాహ మౌతుంది.

విశేషం: 'నరనుత' అనే పదానికి 'నరవర' అనే పాఠాంతరం ఉన్నది. (నరవర= నరులలో శ్రేష్ఠుడైనవాడా); 'నిరుపమకీర్తి' కి 'నిరుపమదాన' అనే పాఠాంతరం ఉన్నది; 'సాటిలేనిదానం చేసేవాడా!' అనే సంబుద్ధి తా నడిగే వరాన్ని తప్పకుండా ఈయటం అతని దానప్రవృత్తికి తగిన దనే భావం శకుంతల ప్రకటించిందనే అర్థం స్ఫురిస్తుంది. శకుంతల తల్లిదండ్రులవలన తనకు కలిగిన అన్యాయం తన సంతతికి జరుగకూడ దని ముందే జాగ్రత్తపడి తన లోకజ్ఞతను ప్రదర్శించింది. నన్నయ రుచిరార్థసూక్తినిధి ఈపద్యం. ప్రతి పదం శకుంతల సౌముఖ్యాన్నీ, గడుసరితనాన్నీ నిపుణంగా చాటుతున్నది. మాటలన్నీ వాచ్యార్థంలో సంస్కృతి సౌగంధ్యంతో కూడి ఉన్నాయి. వాచ్యార్థస్ఫూర్తి తరువాత ప్రతీయమాన మయ్యే వ్యంగ్యార్థంద్వారా రుచిరంగా వెలుగొందే వైదగ్ధ్యం వాటిలో గోచరిస్తుంది. నీ ప్రసాదమున - దయతో - వరము - ప్రసన్నబుద్ధి - అనే మాటలతో దుష్యంతుడిని కోరుతున్నప్పుడు శకుంతల సాక్షాత్తు భగవంతుడిని అడుగుతున్నట్లు భక్తి వినయాలను ప్రదర్శించింది. నరనుత - నిరుపమ కీర్తి - అనవద్యముగా - అనే మాటలు వాడుతున్నప్పుడు లోకజ్ఞత ప్రకటించింది. ఇచ్చే వరం త్రికరణశుద్ధిగా తిరుగులేకుండా ప్రీతితో ఇవ్వాలని అడగటంలో నేర్పరితనం ఉన్నది. మాటతప్పితే ప్రజలలో నిరుపమానంగాఉన్న నీ కీర్తి మొక్కపోతుంది అని హెచ్చరించింది. ఇంతటి వ్యంగ్యార్థాన్ని వస్తుధ్వనికి అంగంగా వాడుకొనటం నన్నయ నేర్పరితనం. రాజు మదనాతురు డై సంగమాన్ని కోరుతున్నాడు. గాంధర్వవివాహం అనే ధర్మాన్ని చూపుతున్నాడు. ఆ తరువాతి సంగతి మాటాడటం లేదు. శకుంతల తనకూ తన సంతతికీ భద్రతకొరకు, దుష్యంతుడి అనురాగాన్ని పరీక్షించటంకొరకు ఈ వరం అడిగింది. 'నీకును నాకును సంగమంబగున్' అనటంలో గాంధర్వవిధిని అంగీకరించి, ఆతడి సంగమాన్ని మనసారా కోరుతున్నట్లు తెలిపింది. ఆమె మాటలలో ఎంతటి చొరవ ఉన్నదో అంతటి బిగువుకూడ ఉండటం నన్నయ సంభాషణరచనాచాతుర్యఫలం. రాజసభలో ఈ వరమే చర్చనీయాంశ మౌతుంది. కాబట్టి శకుంతలకథలో ఈపద్యం త్రాసులో ముల్లువంటిది. దుష్యంతుడు కణ్వమహర్షిదర్శనం చేసికొనకుండా నిష్క్రమించటానికీ, ఆ తరువాత శకుంతలను అంతః పురానికి పిలిపించుకొనకపోవటానికీ కల గూఢ మైన హేతువు ఆమె అడిగిన ఈవరమే. ఆమె పెద్దకోరిక కోరింది. అది పుత్రుడు పుట్టినప్పుడు ఫలిస్తుంది. పుత్రుడు పుట్టితే ఆమె తెలియపరచాలి. యౌవరాజ్య విషయం ఆ తరువాతిమాట, ఇట్లా ఎన్నో సన్నివేశాలపరంపరతో ముందుకథ నడవాలి. శకుంతలా గతంగా ఉన్న స్వీయభద్రతావిషయకమైన శంకయే భావికథలో ఒక గండంగా పరిణమించబోవటం వస్తుధ్వని విశేషం. ప్రసాదము, ప్రసన్నబుద్ధి - అనే పదాలు నన్నయరచనలో ప్రధానంగా కనబడే ప్రసాదగుణాన్నీ ప్రసన్నకథాకలి(వి)తార్థయుక్తినీ జ్ఞప్తికి తెప్పిస్తున్నాయి.

వ. **అనిన విని శకుంతల కెంతయు సంతోషంబుగా దాని కోరిన వరంబిచ్చి, గాంధర్వవివాహంబున నభిమతసుఖంబు లనుభవించి, యక్కోమలి వీడ్కొని 'నిన్నుఁ దోడ్కొనిరా నస్మత్ప్రధానవర్గంబుఁ గణ్వమహాముని పాలికిం బుత్తెంచెద' నని యూఱడ నొడివి దుష్యంతుండు నిజపురంబునకుం జనియె; నిట శకుంతలయుఁ దనచేసినదాని మునివరుం డెఱింగి యలిగెడునో యని వెఱచుచుండె; నంత నమ్మహాముని వనంబుననుండి కందమూలఫలంబులు గొని చనుదెంచి, లలితశృంగారభావంబున లజ్జావనతవదనయు నతిభీతచిత్తయు నైయున్న కూఁతుంజూచి, తన దివ్యజ్ఞానంబున నంతవృత్తాంతంబు నెఱింగి, క్షత్త్రియులకు గాంధర్వవివాహంబు విధిచోదితంబ యని సంతసిల్లి శకుంతల కి ట్లనియె.** **61**

Akella Raghavendra's Online-IAS.com

ప్రతిపదార్థం: అనినన్, విని= అని చెప్పగా విని; ఎంతయున్; సంతోషంబున్; శకుంతలకున్; దాని, కోరిన, వరంబు+ఇచ్చి= ఆమెకోరిన వరం ఇచ్చి (ప్రథమకు షష్ఠి); గాంధర్వ, వివాహంబునన్; అభిమత, సుఖంబులు= ఇష్టసుఖాలు, (రతిసుఖాలు); అనుభవించి= పొంది; ఆ+కోమలిన్= ఆ శకుంతలను; వీడ్కొని= వెళ్ళివస్తానని; నిన్నున్= నిన్ను (శకుంతలను); తోడ్కొని, రాన్= తీసికొనిరావటానికి; అస్మద్, ప్రధాన, వర్గంబున్= నా మంత్రులను; కణ్వ, మహత్+ముని, పాలికిన్= కణ్వమహాముని దగ్గరకు; పుత్తెంచెదన్= పంపుతాను; అని= అనిచెప్పి; ఊఱడన్, నొడివి= సమాధానపడేటట్లు నచ్చజెప్పి; దుష్యంతుండు; నిజ, పురంబునకున్= తన రాజధానికి; చనియెన్= వెళ్ళాడు; ఇట= ఆశ్రమంలో; శకుంతలయున్= శకుంతలకూడ; తన, చేసిన, దానిన్= తానుచేసినపనిని; మునివరుండు= మునిశ్రేష్ఠుడైన కణ్వుడు; ఎఱింగి= తెలిసికొని; అలిగెడునో= కోపిస్తాడేమో; అని; వెఱచుచున్+ఉండెన్= భయపడుతూ ఉండింది; అంతన్= ఆ సమయంలో; ఆ+మహత్+ముని= ఆ కణ్వమహర్షి; వనంబుననుండి= అడవినుండి; కందమూల, ఫలంబులు, కొని= కందగడ్డలు, పండ్లు తీసికొని; చనుదెంచి= వచ్చి; లలిత, శృంగార, భావంబునన్= సున్నితమైన శృంగారహావభావాలతో; లజ్జా+అవనత, వదనయున్= సిగ్గుచేత వంచబడిన ముఖం కలిగినదియున్నూ; అతి, భీత, చిత్తయున్= మిక్కిలి భయపడిన హృదయం కలిగినదియున్నూ; ఐ; ఉన్న; కూఁతున్, చూచి= కూతురిని చూచి; తన, దివ్య, జ్ఞానంబునన్= తనయొక్క దివ్యదృష్టితో; అంత, వృత్తాంతంబున్+ఎఱింగి= జరిగిన కథనంతటిని తెలిసికొని; క్షత్త్రియులకున్= రాజులకు; గాంధర్వవివాహంబు; విధి, చోదితంబు+అ, అని= శాస్త్రసమ్మతమే అని; సంతసిల్లి= సంతోషించి; శకుంతలకున్= శకుంతలతో ఇట్లు+అనియెన్.

తాత్పర్యం: శకుంతలమాటలు విని అమితసంతోషంతో ఆమె కోరిన వరాన్ని ఇచ్చి, గాంధర్వవివాహ మాడి, ఇష్టసుఖాలను అనుభవించి, ఆకోమలిని వీడ్కొని 'నిన్ను వెంటబెట్టుకొని రావటానికి మంత్రులను కణ్వమహాముని వద్దకు పంపుతా'నని ఆమెను సమాధానపరచి, ఒప్పించి, దుష్యంతుడు తన నగరానికి వెళ్లిపోయాడు. ఇక ఇక్కడ ఆశ్రమంలో శకుంతలకూడ తాను చేసిన పనిని కణ్వమహర్షి తెలిసికొని కోపగిస్తాడేమో అని భయపడుతూ ఉన్నది. అప్పుడు కణ్వమహర్షికందమూలాలను, పండ్లను కోసికొని వనంనుండి తిరిగివచ్చి సున్నితమైన శృంగారహావభావాలతో సిగ్గుతో తలవంచుకొని భయపడుతూ ఉన్న తనకూతురు శకుంతలను చూచి దివ్యజ్ఞానంతో జరిగిన కథనంతా తెలిసికొన్నాడు. 'క్షత్త్రియులకు గాంధర్వవివాహం శాస్త్రసమ్మతమే' అని సంతోషించి శకుంతలతో ఈవిధంగా అన్నాడు.

విశేషం: కణ్వుడు కరుణానిరతు డనీ, ధర్మస్వరూపు డనీ శకుంతల చెప్పింది. ఆమెమాటలను ఆ మహర్షి తనవర్తనద్వారా నిరూపించుకొన్నాడు.

భరతుని జననము. (సం.1-68-1)

తే. **తల్లి! నీకులగోత్ర సౌందర్యములకుఁ । దగిన పతిఁ గంటి; దానికిఁ దగఁగ గర్భ**
మయ్యెః నీదు గర్భమున వాఁ డఖిలభువన । వహన మహనీయుఁ డగు చక్రవర్తి సుమ్ము. **62**

ప్రతిపదార్థం: తల్లి= అమ్మా! (తల్లిదండ్రులు కూతుళ్ళను ఆప్యాయంగా పిలిచే పిలుపు); నీ, కుల, గోత్ర, సౌందర్యములకున్= నీకులానికీ, గోత్రానికీ, అందానికీ; తగిన= యోగ్యుడైన; పతిన్= భర్తను; కంటి(వి)= పొందావు; దానికిన్, తగఁగన్= దానికి తగినట్లుగా; గర్భము+అయ్యెన్= నీకు గర్భమైనది; నీదు, గర్భమునవాఁడు= నీ గర్భంలో ఉన్నవాడు; అఖిల, భువన, వహన, మహనీయుఁడు+అగు= సమస్తభూమిని భరించ (పాలించ)గల గొప్పవాడైన; చక్రవర్తి, సుమ్ము= చక్రవర్తి సుమా!

Akella Raghavendra's Online-ias.com

తాత్పర్యం: అమ్మా! నీకులగోత్రాలకు అందచందాలకు తగిన భర్తను నీవు పొందగలిగావు. దానికి తగినట్లుగా నీవు గర్భవతివికూడ అయినావు. నీగర్భంలో ఉన్నవాడు ఈసమస్త భూమిని పాలించగలిగిన మహనీయు డయ్యే చక్రవర్తిసుమా!.

విశేషం: కణ్వమహర్షి భూత, భవిష్యత్, వర్తమానాలను దర్శించగల మహిమాన్వితు డనీ, క్రాంతదర్శి అనీ ఈమాటలు స్ఫురింపజేస్తున్నవి.

వ. 'నీధర్మచరితంబునకు మెచ్చితి, నీ కోరిన వరం బిచ్చెద వేఁడు' మనిన శకుంతలయు 'నాచిత్తం బెప్పడు ధర్మువునంద తగిలియుండను, నాకుద్భవించెడు పుత్త్రుండు దీర్ఘాయురారోగ్యైశ్వర్య బలసమన్వితుండును వంశకర్తయుఁగాను వలయు' ననిన నమ్మహాముని కరుణించి దాని కోరిన వరం బిచ్చి, యథాకాలవిధుల గర్భసంస్కార రక్షణంబులు సేయించి యున్నంత, వర్షత్రయంబు సంపూర్ణం బైన, శకుంతలకు భరతుం డుదయించి కణ్వనిర్వర్తిత జాతకర్మాది క్రియాకలాపుం డయి పెరుఁగుచుఁ గరతలాలంకృతచక్రుండును, చక్రవర్తిలక్షణలక్షితుండును, సింహసంహననుండును, దీర్ఘబాహుండును, ననంతజవసత్త్వ సంపన్నుండును నై పరఁగుచు. 63

ప్రతిపదార్థం: నీ, ధర్మ, చరితంబునకున్= ధర్మబద్ధమైన నీ ప్రవర్తనకు; మెచ్చితిన్(ని)= సంతోషించాను; నీ, కోరిన, వరంబు; ఇచ్చెదన్; వేఁడుము= కోరుకొమ్ము; అనినన్= అనగా; శకుంతలయున్, నాచిత్తంబు= నామనస్సు; ఎప్పుడున్= అన్నివేళలా; ధర్మువునందున్+అ= ధర్మంలోనే; తగిలి, ఉండను= ఆసక్తి కలిగి ఉండేటట్లూ; నాకున్, ఉద్భవించెడు, పుత్త్రుండు= నాకు పుట్టే కొడుకు; దీర్ఘ+ఆయున్+ఆరోగ్య+ఐశ్వర్య, బల, సమన్వితుడును= దీర్ఘమైన ఆయుస్సుతోనూ, ఆరోగ్యంతోనూ, సంపదలతోనూ, బలంతోనూ కూడినవాడూ; వంశకర్తయున్= పుట్టిన వంశానికి కీర్తిప్రతిష్ఠలు కలిగించి తన తరువాతివారిని తనవంశజులుగా పేర్కొనేటట్లు చేసే ప్రముఖుడు వంశకర్త - అటువంటివాడుగానూ; కాన్, వలయున్, అనినన్= కావలెనని కోరగా; ఆ+మహాముని= ఆ కణ్వమహర్షి; కరుణించి= దయచూపి; దాని, కోరిన, వరంబు+ఇచ్చి= ఆమె కోరిన వరాన్ని ఇచ్చి; యథాకాల విధులన్= ఆయా సమయాలలో చేయదగిన శాస్త్రోక్త పద్ధతులతో; గర్భ, సంస్కార, రక్షణంబులు, చేయించి= స్త్రీ గర్భము తాల్చినప్పుడూ, ఆ గర్భము పెరుగుతున్నప్పుడూ గర్భస్థ శిశువు రక్షణం కోసము చేసే విధులను చేయించి; ఉన్నంతన్= ఉండగా; వర్షత్రయంబు, సంపూర్ణంబు+ఐనన్= మూడేండ్లు నిండగా; శకుంతలకున్; భరతుండు; ఉదయించి= పుట్టి; కణ్వ, నిర్వర్తిత, జాతకర్మ+ఆది, క్రియాకలాపుండు+అయి= కణ్వునిచేత చేయించబడిన జాతకర్మ మొదలైన సంస్కారక్రియలతో కూడినవాడై; పెరుఁగుచున్= పెద్దవాడౌతూ; కర, తల+అలంకృత, చక్రుండును= అరచేతియందు అమరిన చక్రరేఖ అనే సాముద్రిక లక్షణం కలవాడున్నూ; చక్రవర్తి, లక్షణ, లక్షితుండును= చక్రవర్తి కాగలిగే లక్షణాలు శరీరంమీద సాముద్రికంగా కనబడుతున్నవాడూ; సింహ, సంహననుండును= సింహంయొక్క శరీరంవంటి శరీరం కలవాడున్నూ; దీర్ఘబాహుండును= పొడ వైన చేతులు కలవాడున్నూ; అనంత, జవ, సత్త్వ, సంపన్నుండును+ఐ= అపారమైన వేగాన్నీ బలాన్నీ కలవాడున్నూ అయి; పరఁగుచున్= ఒప్పారుతూ.

తాత్పర్యం: 'నీధర్మప్రవర్తనకు నేను మెచ్చాను. నీవు కోరిన వరం ఇస్తాను. వేడుకొమ్ము' అని కణ్వమహర్షి అనగానే శకుంతల 'నా మనస్సెల్లప్పుడూ ధర్మంలోనే లగ్నమై ఉండాలి' అనీ, 'నాకు పుట్టే కొడుకు దీర్ఘాయువు, ఆరోగ్యం, ఐశ్వర్యం, బలం కలిగి వంశకర్తగా ప్రసిద్ధికెక్కాలి' అనీ కోరింది. అందుకు ఆ మహాముని కరుణించి శకుంతల

Akella Raghavendra Online-ias.com

కోరిన వరాన్ని ఇచ్చి గర్భవతికి చేయవలసిన సంస్కార రక్షణ విధులను చేయించి ఉండగా, మూడేళ్ళు నిండిన తరువాత ఆమెకు భరతుడు జన్మించాడు. కణ్వమహర్షి అతనికి జాతకర్మాది క్రియాకలాపాలు జరిపించగా పెరుగుతున్నాడు. అరచేతిలో చక్రరేఖ కలవాడు, చక్రవర్తి, లక్షణాలన్నీ ముద్రించుకొన్న మేను కలవాడు. సింహంవలె సర్వాంగసుందరుడు, పొడుగైన చేతులు కలవాడు, అపారమైన వేగమూ, బలమూ కలవాడై భరతుడు విలసిల్లాడు.

విశేషం: భరతుడు పుట్టుకతోనే చక్రవర్తి కాదగిన సాముద్రిక చిహ్నాలు కలిగిఉన్నాడు. అరచేతిలో చక్రరేఖ రాజయోగాన్ని సూచిస్తుంది. "చక్రాసి చాప వజ్రాభా । రేఖాః కుర్వంతి భూపతిమ్' - అని సాముద్రికశాస్త్రం. చక్రం, ఖడ్గం, విల్లు, వజ్రాయుధం వంటి రేఖలు కలవాడు తప్పక రాజౌతాడని శాస్త్రం.

మ. **అమితోగ్రాటవిలోనఁ గ్రుమ్మరు వరాహవ్యాళశార్దూల ఖ**
డ్గమదేభాదులఁ బట్టి తెచ్చి ఘనుఁడై కణ్వాశ్రమోపాంత భూ
జములం దోలిన కట్టుచుం బలిమిమై శాకుంతలుం డొప్పె వ
న్యమదేభంబుల నెక్కుచుం దగిలి నానాశైశవక్రీడలన్. **64**

ప్రతిపదార్థం: శాకుంతలుండు= శకుంతలయొక్క కుమారుడైన భరతుడు; బలిమిమైన్= బలంతో; అమిత+ఉగ్ర+అటవిలోనన్= ఎంతో భయంకరమైన అడవిలో; క్రుమ్మరు= తిరుగాడు; వరాహ, వ్యాళ, శార్దూల, ఖడ్గ, మద+ఇభ, ఆదులన్= అడవిపందులను, పాములను, పులులను, ఖడ్గమృగాలను, మదపుటేనుగులను, మరి ఇతరమృగాలను; పట్టి, తెచ్చి= పట్టుకొని, తీసికొనివచ్చి; ఘనుఁడు+ఐ= ప్రముఖుడు+ఐ; కణ్వ+ఆశ్రమ+ఉపాంత+భూజములందున్= కణ్వునియొక్క ఆశ్రమం యొక్క సమీపంలోని చెట్లకు; ఓలిన్+అ= వరుసగా; కట్టుచున్= కట్టివేస్తూ; తగిలి= ఆసక్తితో; మద+ఇభంబులన్, ఎక్కుచున్= అడవికి సంబంధించిన మదించిన ఏనుగులపై ఎక్కి స్వారిచేస్తూ; నానా, శైశవ, క్రీడలన్= అనేకరకా లైన బాల్యక్రీడలతో; ఒప్పెన్= ఒప్పారెను.

తాత్పర్యం: భరతుడు అపారబలంతో అతిభయంకర మైన అడవులలో తిరుగాడే అడవిపందులను, పాములను, పులులను, ఖడ్గమృగాలను, మదించిన ఏనుగులను ఇంకా తదితరమృగాలను అవలీలగా పట్టి తెచ్చి ఘటికుడై ఆ ఆశ్రమ సమీపప్రాంతంలో ఉన్న చెట్లకు వరుసగా కట్టివేస్తూ, ఆసక్తితో అడవిలో తిరిగే మదించిన ఏనుగులపై ఎక్కి స్వారిచేస్తూ తన బాల్యక్రీడలను అనేకవిధాలుగా ప్రదర్శిస్తూ ఉన్నాడు.

విశేషం: తండ్రి యైన దుష్యంతుడు పెద్దవా డైన తరువాత ప్రదర్శించిన బలాన్ని భరతుడు బాల్యంలోనే ప్రదర్శించాడు. శాకుంతలుండు అంటే శకుంతులయొక్కపుత్రుడని అర్థం. స్త్రీభ్యోఢక్' అని ఢక్ప్రత్యయాదులు వచ్చి శాకుంతలేయుడు అని కావలసింది. కాని, ఉత్సర్గశాస్త్రంచేత మహాకవి ప్రవర్తింపచేశాడని వ్యాఖ్యాతలు పేర్కొన్నారు. ప్రసాదగుణమిశ్రిత మైన ఓజోగుణరచన బాలవీరుడి పరాక్రమవర్ణనంలో సహజంగా రాణించింది.

వ. **ఇట్లు వనంబులోని సర్వసత్త్వంబులను దనమహాసత్త్వంబునం జేసి దమియించుచున్న యాతనిం జూచి యాశ్చర్యం బంది యందులమునులెల్ల నాతనికి సర్వదమనుం డను నామంబుఁ జేసిరి; కణ్వమహామునియు నక్కుమారు నుదార తేజోరూప విక్రమ గుణంబులకు సంతసిల్లి 'వీఁ డఖిల భువన యౌవరాజ్యంబునకు సమర్థుం డగు సమయం బరుగుదెంచె' నని విచారించి యొక్కనాఁడు కూఁతున కి ట్లనియె.** **65**

Akella Raghavendra's Onlineias.com

ప్రతిపదార్థం: ఇట్లు= ఈవిధంగా; వనంబులోని= అరణ్యంలోని; సర్వసత్త్వంబులను= అన్నిమృగాలనూ; తన, మహత్+సత్త్వంబునన్, చేసి= తనయొక్క గొప్పదైన బలంచేత; దమియించుచున్+ఉన్నన్= అణచివేస్తూ (నశింపచేస్తూ) ఉండగా; అందుల, మునులెల్లన్= అక్కడి మునులందరు; ఆతనిన్= భరతుడిని; చూచి; ఆశ్చర్యంబు+అంది= అబ్బురపడి; ఆతనికిన్= భరతుడిని; సర్వదమనుండు= అన్నింటిని అణచువాడు; అను, నామంబున్, చేసిరి= అనే అర్థం గల బిరుదనామం పెట్టారు; కణ్వ, మహత్+మునియును; ఆ+కుమారు+ఉదార, తేజో, రూప, విక్రమ, గుణంబులకున్= ఆ బాలునియొక్క ఉత్తమ తేజస్సు (ప్రకాశం)కూ, ఆకారసౌష్ఠవానికీ, పరాక్రమగుణాలకూ; సంతసిల్లి= సంతోషించి; వీఁడు= ఈ భరతుడు; అఖిల, భువన, యౌవరాజ్యంబునకున్= సమస్త రాజ్యానికి యౌవరాజ్య పదవికి; సమర్థుండు+అగు, సమయంబు= యోగ్యుడైన సమయం; అరుగుదెంచెను+అని= వచ్చింది అని; విచారించి= ఆలోచించి; ఒక్కనాఁడు= ఒకరోజున; కూఁతునకున్= పుత్రిక అయిన శకుంతలతో; ఇట్లు+అనియెన్= ఈవిధంగా అన్నాడు.

తాత్పర్యం: ఈవిధంగా అరణ్యంలోని అన్ని జంతువులనూ తన మహాబలంచేత అణచివేస్తున్న భరతుడిని చూచి ఆశ్చర్యపడి అక్కడి మునులందరూ అతడికి 'సర్వదమనుడు' (అన్నింటిని అణచివేసేవాడు) అనే పేరుపెట్టి పిలిచారు. కణ్వమహామునికూడా ఆ బాలుడి ఉదాత్తతేజస్సును, రూపాన్నీ, పరాక్రమగుణాలనూ చూచి సంతసించి అతడు సమస్తరాజ్యానికి యువరాజుగా ఉండదగిన సమయం వచ్చిం దని భావించి ఒకనాడు కూతు రైన శకుంతలతో ఈవిధంగా అన్నాడు.

ఆ. ఎట్టిసాధ్వులకును బుట్టిన యిండ్లను । బెద్దకాల మునికి తద్ద తగదు;
పతులకడన యునికి సతులకు ధర్మువు; । సతుల కేడుగడయుఁ బతుల చూవె. 66

ప్రతిపదార్థం: ఎట్టి, సాధ్వులకును= ఎటువంటి పతివ్రతలకైనను; పుట్టిన, ఇండ్లను= వారివారి పుట్టింట్లలో; పెద్దకాలము+ఉనికి= చాలకాలం ఉండటం; తద్ద, తగదు= ఎంతమాత్రం (అత్యంతం) ఉచితం కాదు; సతులకున్= ఇల్లాళ్ళకు; పతుల, కడన్= భర్తలదగ్గరే; ఉనికి= ఉండటం; ధర్మువు= ధర్మం, న్యాయం; సతులకున్= వివాహితులకు; పతులు+అ= భర్తలే; ఏడు+కడయున్= ఏడురకాలైన రక్ష; (గురువు, తల్లి, తండ్రి, పురుషుడు, విద్య, దైవం, దాత - అనేవారు ఏడురకాలైన రక్షలు); చూవె= సుమా!

తాత్పర్యం: ఎటువంటి పతివ్రతలకైనా పుట్టినిళ్ళలో ఎక్కువకాలం ఉండటం ఎంతమాత్రం ఉచితం కాదు. ఇల్లాళ్ళకు భర్తలదగ్గర ఉండటమే ధర్మం. భార్యలకు భర్తలే సర్వరక్షకులు (ఏడుగడలు) సుమా!

విశేషం: నన్నయగారి సూక్తినిధిత్వానికి ఈపద్యం ఒక చక్కని ఉదాహరణం.

Akella Raghavendra's Online-ias.com

కణ్వమహాముని శకుంతలను దుష్యంతుపాలికిం బంపుట (సం. 1-68-10)

వ. 'కావున నీ విక్కుమారునిం దోడ్కొని నీపతిపాలికి నరుగు' మని మహాతపోధను లైన తన శిష్యులం గొందఱం దోడువంచిన, శకుంతలయు దౌష్యంతిం దోడ్కొని దుష్యంతుపాలికి వచ్చి సకలసామంతమంత్రిపురోహిత ప్రధానపౌరజనపరివృతుండై యున్న యారాజుం గనుంగొని. 67

ప్రతిపదార్థం: కావునన్= కాబట్టి; నీవు; ఈ+కుమారునిన్= ఈ బాలుడిని, లేదా, పుత్రుడిని; తోడ్కొని= వెంటతీసికొని; నీ, పతి, పాలికిన్= నీభర్త దగ్గరకు; అరుగుము= వెళ్ళుము; అని; మహాతపోధనులు+ఐన= గొప్పదైన తపస్సే ధనంగా కలవారైన;

తన, శిష్యులన్; కొందఱన్; తోడు, పంచినన్= తోడుగా వెంట పంపగా; శకుంతలయున్; దౌష్యంతిన్= దుష్యంతుడి పుత్త్రుడైన భరతుడిని; తోడ్కొని= వెంటతీసికొని; దుష్యంతుపాలికిన్, వచ్చి= దుష్యంతుడివద్దకు వచ్చి; సకల, సామంత, మంత్రి, పురోహిత, ప్రధాన, పౌరజన, పరివృతుండు+ఐ, ఉన్న= అందరు సామంతులు, మంత్రులు, పురోహితులు, సేనాపతులు, పురజనులచేత కూడినసభలో ఉన్నవాడైన; ఆ, రాజున్, కనుంగొని= ఆదుష్యంతుడిని చూచి.

తాత్పర్యం: 'కాబట్టి నీ వీ కుమారుడిని తీసికొని నీభర్తవద్దకు పొమ్ము' అని గొప్ప తపస్వులైన శిష్యులను కొందరిని తోడిచ్చి పంపగా శకుంతలకూడ భరతుడిని వెంటతీసికొని దుష్యంతుడి వద్దకు వచ్చి, సామంతులు, మంత్రులు, పురోహితులు, ప్రధానులు, పౌరజనులతో కూడి ఉన్నసభలో ఆ రాజును చూచి. (తరువాతి పద్యంతో అన్వయం.)

క. **గురునాశ్రమంబునను ము। న్నరుదుగఁ బతివలనఁ గనిన యనురాగము నా**
దరణము ననుగ్రహంబును। గరుణయు సంభ్రమము నపుడు గానక యెడలోన్. **68**

ప్రతిపదార్థం: మున్ను= పూర్వం; గురు, ఆశ్రమంబునను= తండ్రియైన కణ్వుడి ఆశ్రమంలో; అరుదుగన్= అపూర్వంగా; పతివలనన్= భర్తఐన దుష్యంతుడిలో; కనిన= చూచిన; అనురాగమున్= వలపునూ; ఆదరణమున్= ఆప్యాయతయూ; అనుగ్రహంబును= అనుకూలతయూ; కరుణయున్= దయయు; సంభ్రమమున్= తొట్రుపాటుతో కూడిన ఆసక్తియు; అపుడు; కానక= చూడక; ఎడలోన్= మనసులో.

తాత్పర్యం: పూర్వం తండ్రిఆశ్రమంలో అపూర్వంగా తనపతి తనపట్లచూపిన వలపును, ఆదరాన్నీ, దయనూ, ఆసక్తినీ అప్పుడు కానక హృదయంలో. (తరువాతి పద్యంతో అన్వయం.)

విశేషం: కణ్వాశ్రమంలో దుష్యంతుడు శకుంతలను గాంధర్వవివాహం చేసికొన్న ఘట్టంలో ఆ దుష్యంతుడి పాత్రలో పోషించిన భావక్రమాన్ని వ్యంగ్యంగా నన్నయ ఇక్కడ సూచించాడు. ఇది కథాకథనశిల్పంలో ఒకభాగం. ఎన్నో యేళ్ళక్రితం జరిగిన ఆఘట్టాన్ని మధురస్మృతిగా సమీక్షించింది శకుంతల. అది వమ్మ కావటంతో ఆమెహృదయం వికలమైపోయింది.

క. **ఎఱుఁగ డొకొ నన్నుఁ నెఱిఁగియు। నెఱుఁగని యట్లుండునొక్కొ; యెడ దవ్వగుడున్**
మఱచెనొకొ! ముగ్ధ లధిపులు। మఱవరె బహుకార్యభారమగ్నులు కారే. **69**

ప్రతిపదార్థం: నన్నున్; ఎఱుఁగడు+ఒకొ= నన్ను ఎఱుగడా?; ఎఱిఁగియున్, ఎఱుఁగని, అట్లు+ఉండును+ఒక్కొ= గుర్తించికూడ గుర్తించనట్లు ఉంటున్నాడో(నటిస్తున్నాడో) ఏమో; ఎడ, దవ్వు+అగుడున్= చూచిచాలకాలంకావటంచేత; మఱచె నొకొ= మరచిపోయాడో ఏమో; అధిపులు= రాజులు; ముగ్ధులు= మూఢులు(మరపు ఎక్కువగా కలవారు అనిభావం); మఱవరె= మరచిపోరా; బహు, కార్య, భార, మగ్నులు, కారే= పలు పనులఒత్తిడులలో మునిగిఉంటారుకదా!

తాత్పర్యం: ఇతడు నన్ను గుర్తించలేదా? గుర్తించికూడ గుర్తించనట్లు నటిస్తున్నాడా? చాలకాలం కావటంచేత మరచాడో ఏమో; రాజులు అనేకకార్యాలలో మునిగి ఉంటారు కదా! అందువలన వారికి మరపు వింతకాదు. ప్రభువులు మూఢులు.

విశేషం: అలం: అర్థాంతరన్యాసం.

Akella Raghavendra's Online-ias.com

చ. తలఁపఁగ నాఁడు పల్కినవిధం బెడఁ దప్పఁగ వీడె నొక్కొ చూ
డ్కులు విరసంబులై కరము క్రూరము లైన నిమిత్త మేమియో?
కలయఁగఁ బల్కరించి రుపకారులు నై రని నమ్మియుండఁగా
వలవదు బుద్ధిమంతులు నవప్రియు లైన ధరాధినాథులన్. 70

ప్రతిపదార్థం: తలఁపఁగన్= ఆలోచింపగా; నాఁడు= పెండ్లినాడు; పల్కిన, విధంబు= మాటాడిన పద్ధతి; ఎడన్, తప్పఁగన్ వీడెను+ఒక్కొ= మనసుమారి వదలిపెట్టాడా ఏమి?; చూడ్కులు= చూపులు; విరసంబులు+ఐ= విముఖంగా; కరము, క్రూరములు= మిక్కిలి కఠినాలు; ఐన, నిమిత్తము+ఏమియో= అయినకారణ మేమిటో?; నవ, ప్రియులు+ఐన= క్రొత్తదనాన్నే ఎల్లప్పుడు ప్రేమించేవారైన; ధరా+అధినాథులన్= భూపతులను; కలయఁగన్= కలుపుగోలుతనంతో; పల్కరించిరి= మాటాడా రనీ; ఉపకారులును+ఐరి+అని= మేలుచేసినవారైనారనీ; బుద్ధిమంతులు= తెలివిగలవారు; నమ్మి+ఉండఁగాన్, వలవదు= నమ్మిఉండకూడదు.

తాత్పర్యం: ఆలోచించగా, ఈరాజు పెండ్లినాడు పలికినపద్ధతిని మనసు మార్చుకొని వదలిపెట్టినాడా ఏమి? అతనిచూపులు నాయెడ విరసంగా, అత్యంత కఠినంగా ఉన్నవి. కారణ మేమిటో? క్రొత్తక్రొత్తవాటినే ప్రేమించే రాజులను (క్రొత్తగా వారు కలిసినప్పుడు) కలుపుగోలుతనంతో పల్కరించా రనీ, ఉపకారులై వ్యవహరించా రనీ బుద్ధిమంతులు వారిని నమ్మి ఉండరాదు.

విశేషం: అలం: అర్థాంతరన్యాసం. శకుంతలమాటలలో పాలకులస్వభావాన్ని నన్నయ పరోక్షంగా అధిక్షేపించాడు.

వ. అని తలంచి చింతాక్రాంత యై శకుంతల వెండియు నాత్మగతంబున. 71

ప్రతిపదార్థం: సుగమం.

తాత్పర్యం: ఆ విధంగా భావించి దుఃఖంచేత ఆవరింపబడిన హృదయంతో శకుంతల మనస్సులో ఇంకనూ ఇలా అనుకొన్నది.

క. మఱచినఁ దలఁపింపఁగ నగు; । నెఱుఁగని నాఁ డెల్లపాట నెఱిఁగింప నగున్;
మఱి యెఱిఁగి యెఱుఁగ నొల్లని । కఱటిం దెలుపంగఁ గమలగర్భుని వశమే. 72

ప్రతిపదార్థం: మఱచినన్= (ఎవరైనా ఒక అంశాన్ని నిజంగా) మరచిపోయినట్లయితే; తలఁపింపఁగన్+అగున్= జ్ఞప్తికి తేవచ్చును; ఎఱుఁగనినాఁడు=(ఎవరైనా అసలు) తెలియనిస్థితిలో ఉన్నప్పుడు; ఎల్లపాటన్= అన్నివిధాలయత్నించి ఏదోపద్ధతిలో; ఎఱిఁగింపన్+అగున్= తెలియచెప్పవచ్చును; మఱి= కాని; ఎఱిఁగి= తెలిసికూడ; ఎఱుఁగన్+ఒల్లని= తెలియటానికి అంగీకరించని, లేదా, తెలియనట్లు నటించే; కఱటిన్= మోసగాడికి; తెలుపంగన్= తెలియచెప్పటం; కమల, గర్భుని, వశమే?= బ్రహ్మదేవుడి వశమా? కాదని భావం.

తాత్పర్యం: ఎవరైనా నిజంగా మరచిపోతే జ్ఞాపకం చేయవచ్చును; అసలు తెలియనప్పుడు ఏ పాటుపడి అయినా తెలియచెప్పవచ్చును. కాగా, తెలిసి కూడ తెలియని వాడివలె నటించే మోసగాడికి తెలియజేయటం బ్రహ్మతరంకూడా కాదు.

Akella Raghavendra's Online-ias.com

విశేషం: నన్నయ రుచిరార్థసూక్తికి ఇది చక్కని నిదర్శనం. ఈసూక్తివినగానే భర్తృహరిసుభాషితాలలోని మూర్ఖపద్ధతిలో చెప్పబడిన ఈసుభాషితం స్ఫురిస్తుంది. "అజ్ఞఃసుఖమారాధ్యస్సుకతరమారాధ్యతేవిశేషజ్ఞః, జ్ఞానలవదుర్విదగ్ధంబ్రహ్మాపినరం న రంజయతి'. దీనికి ఏనుగు లక్ష్మణకవి అనువాదం తెలుగునాట ప్రసిద్ధం. "తెలియని మనుజుని సుఖముగఁ దెలుపం దగు సుఖతరముగఁ దెలుపఁగవచ్చున్ దెలియనివానిం, దెలిసియుఁ, దెలియని నరుఁదెల్ప బ్రహ్మదేవుని వశమే.''

వ. **అయినను వచ్చి మిన్నక పోవంగాదు కావున నాపూర్వవృత్తాంతంబెల్ల నెఱింగించి యే నిక్కుమారుం జూపుదు' నని మనంబున నిశ్చయించి శకుంతల యా రాజున కి ట్లనియె.** **73**

ప్రతిపదార్థం: అయినను= అయినప్పటికి; వచ్చి= ఇక్కడకు వచ్చి; మిన్నక= ఊరక; పోవన్+కాదు= తిరిగిపోవటం తగదు; కావునన్= కాబట్టి; ఆ, పూర్వవృత్తాంతంబు+ఎల్లన్= ఆ ముందు జరిగిన కథనంతా; ఎఱింగించి= తెలిపి, జ్ఞాపకంచేసి; ఏను= నేను(శకుంతల); ఈ+కుమారున్= ఈకొడుకును; చూపుదును+అని, మనంబునన్, నిశ్చయించి= చూపిస్తానని మనస్సులో నిర్ణయించుకొని; శకుంతల; ఆ, రాజునకున్= ఆ దుష్యంతుడికి; ఇట్లు+అనియెన్= ఈ విధంగా పలికింది.

తాత్పర్యం: 'అయినప్పటికిని, ఇంతదూరం వచ్చి ఏమీ సాధించకుండా ఊరక తిరిగిపోవటం తగదు కాబట్టి, మునుపు జరిగిన కథనంతా జ్ఞాపకంచేసి, నేను ఈ కుమారుడిని ఆతడికి చూపిస్తా' నని మనస్సులో నిశ్చయించుకొని శకుంతల దుష్యంతుడితో ఈ విధంగా పలికింది.

క. **జననాథ! వేఁట నెపమున । గొనకొని కణ్వాశ్రమమునకున్ వచ్చి ముదం**
బున నందు నాకు నీయి । చ్చిన వరము దలంపవలయుఁ జిత్తములోనన్. **74**

ప్రతిపదార్థం: జననాథ= ప్రజలకు ప్రభువైన ఓ దుష్యంతుడా!; వేఁట, నెపమునన్= వేట అనే మిషతో; గొనకొని= పూని (కావాలని); కణ్వ+ఆశ్రమమునకున్, వచ్చి= కణ్వ మహర్షియొక్క ఆశ్రమానికి వచ్చి; అందున్= ఆ ఆశ్రమంలో; ముదంబునన్= సంతోషంతో; నాకున్= (శకుంతలకు); నీ, ఇచ్చిన, వరము= నీవు ఇచ్చిన వరాన్ని (ప్రథమకు షష్ఠి); చిత్తములోనన్= మనస్సులో; తలంపన్, వలయున్= జ్ఞాపకం చేసికొనవలసింది.

తాత్పర్యం: ఓరాజా! వేట అనే మిషతో కావాలని సప్రయత్నంగా కణ్వమహాముని ఆశ్రమానికి వచ్చి, అక్కడ నీవు సంతోషంగా నాకు ఇచ్చిన వరాన్ని మనసులో జ్ఞాపకం చేసికొమ్ము!

విశేషం: 60వ పద్యంలో శకుంతల అడుగగా దుష్యంతుడు ప్రసాదించిన వరం ప్రస్తావింపబడుతున్నది. శకుంతలాదుష్యంతుల నడుమ రహస్యంగా ఏర్పడిన ఒప్పంద మిది. అది విస్మరింపబడితే కథాకార్యమంతా భగ్నమైపోయినట్లే. ఆ వరానికి సాక్షు లెవ్వరూ లేరు. శకుంతలాదుష్యంతులే దానికి సాక్షులు. అందులో దుష్యంతుడు విస్మరించినట్లు నటిస్తూ ఆ సత్యాన్ని అబద్ధంగా మార్చటానికి యత్నిస్తున్నాడు. అందుకే శకుంతలకు ఆవేదన.

క. **బాలార్కతేజుఁ డగు నీ । బాలుఁడు నీకొడుకు వీనిఁ బౌరవకుల ర**
త్నాలంకారు నుదార గు । ణాలయు యువరాజుఁ జేయు మభిషేకముతోన్. **75**

ప్రతిపదార్థం: బాల+అర్క, తేజుఁడు+అగు= బాల॥ (ఉదయించిన) సూర్యుని ప్రకాశంవంటి ప్రకాశం కలవాడైన; ఈ బాలుఁడు, ఈ చిరంజీవి; నీ, కొడుకు= నీయొక్క కుమారుడు; పౌరవ, కుల, రత్న+అలంకారున్= పూరుమహారాజు వంశకర్తగా వెలసిన

Akella Raghavendra's Online-ias.com

ఈవంశానికి అలంకారమైన వాడూ; (అయిన); వీనిన్= ఈ భరతుడిని; అభిషేకముతోన్= రాజ్యాభిషేకంతో, యువరాజున్; చేయుము;

తాత్పర్యం: బాలసూర్యుడివలె వెలుగుతున్న ఈ బాలుడు నీ కొడుకు. పౌరవవంశానికే అలంకార మైనవాడూ, ఉత్తమగుణాలకు నెలవైనవాడూ అయిన ఇతడిని యువరాజుగా అభిషేకించుము.

విశేషం: 74, 75 పద్యాలలో శకుంతల మాటనేర్పరితనాన్ని, ఔచిత్యాన్ని ప్రదర్శించింది. కణ్వాశ్రమంలో సంగమానికి పూర్వం దుష్యంతుడు వరమిచ్చాడు. ఆ సంగతి జ్ఞాపకం చేసింది. ఆ పైన జరిగిన గాంధర్వవిధి వివాహాన్ని ప్రస్తావించకుండా, పుత్రోదయాన్నీ, అతనియౌవరాజ్యాధికారాన్నీ పేర్కొన్నది. నిండుసభలో మాటాడేటప్పుడు పాటింపవలసిన లోకజ్ఞతను శకుంతల పాటించింది. గాంధర్వవివాహవిషయం ధ్వనిమయం చేయటం నన్నయ రచనాశిల్పం.

దుష్యంతుఁడు శకుంతలను నిరాకరించుట (సం. 1-68-18)

వ. అనిన విని దుష్యంతుండు దానినంతయు నెఱింగియు నెఱుంగనివాఁడ పోలె ని ట్లనియె. 76

ప్రతిపదార్థం: సుగమం.

తాత్పర్యం: శకుంతల ఆవిధంగా అన్న మాటలు విని దుష్యంతుడు ఆ సంగతి అంతయు తెలిసికూడ తెలియనివాడి వలె ఈ విధంగా అన్నాడు.

క. ఏ నెఱుఁగ నిన్నుఁ; నెక్కడి । దానవు? మిన్నకయ యనుచితంబులు పలుకం
గా నేల? యరుగు మంబురు । హానన! యెందుండి వచ్చి తందులకు వడిన్. 77

ప్రతిపదార్థం: అంబురుహ+ఆనన!= పద్మంవంటి ముఖం కలదానా! (శకుంతలా!); ఏన్= నేను; నిన్నున్; ఎఱుఁగన్= ఎరుగను; ఎక్కడి, దానవు= ఎక్కడ పుట్టినదానవు? నీవు అసలు ఎవరవు?; ఎక్కడినుండి వచ్చినదానవు? అని మూడు అర్థాలు చెప్పవచ్చును; మిన్నక+అయ= ఊరకయే; అనుచితంబులు= కూడనిమాటలు; పలుకంగాన్+ఏల= పలకటం ఎందుకు? (వలదు అని భావం); ఎందున్+ఉండి, వచ్చితి(వి)= ఎక్కడినుండి వచ్చావో; అందులకున్= ఆ ప్రదేశానికి; వడిన్= వేగంగా; అరుగుము= వెళ్ళుము.

తాత్పర్యం: పద్మముఖీ! నిన్ను నేను ఎరుగను; నీ వసలు ఎవరవు; ఊరకే ఒప్పని మాటలు మాటలాడుతా వెందుకు? ఎక్కడనుండి వచ్చావో అక్కడికే తిరిగివెళ్ళుము.

వ. అనిన విని, వెల్లనై, వెచ్చనూర్చి, నిశ్చేష్టిత యై, కెందమ్మిరేకులవలనం దొరంగు జలకణంబులపోలెఁ గోపారుణిత నయనంబుల బాష్పకణంబులు దొరంగం దలవాంచి, యారాజుం గటాక్షించుచు, హృదయసంతాపంబు దనకుం దాన యుపశమించుకొని, పెద్దయుం బ్రొద్దు చింతించి శకుంతల యా రాజున కి ట్లనియె. 78

ప్రతిపదార్థం: అనినన్= అని రాజు పల్కగా; విని; వెల్లన+ఐ= తెల్లబోయి; వెచ్చన్+ఊర్చి= వేడిగా నిట్టూర్పు విడిచి; నిశ్చేష్టిత+ఐ= చేతలు లేనిదై, కాలుచేతులాడనిదై; కెంపు+తమ్మి, రేకులవలనన్, తొరంగు, జలకణంబుల, పోలెన్= ఎర్రతామరపూల

రేకులనుండి జారే నీటిబిందువుల వలె; కోప+అరుణిత, నయనంబులన్= కోపంచేత ఎఱ్ఱబారిన కన్నులనుండి; బాష్పకణంబులు= కన్నీటిబిందువులు; తొరంగన్= కారగా; తల, వాంచి= తలను వంచికొని; ఆ, రాజున్= ఆ దుష్యంతుడిని; కటాక్షించుచున్= కనుకొనలలోనుండి చూస్తూ; హృదయ, సంతాపంబు= మనోవేదనను; తనకున్+తాను+అ= తనకుతానే, స్వయంగా; ఉపశమించుకొని= తగ్గించుకొని; పెద్దయున్+ప్రొద్దు= చాలసేపు; చింతించి= విచారించి; శకుంతల; ఆ, రాజునకున్= ఆ దుష్యంతునికి; ఇట్లు; అనియెన్.

తాత్పర్యం: దుష్యంతుడిమాటలు విని శకుంతల తెల్లబోయి, చేష్ట లుడిగి, ఎఱ్ఱతామరపూల రేకులపైనుండి జారుతున్న నీటిబిందువులవలె కోపంచేత ఎఱ్ఱబారిన కన్నులనుండి కన్నీటిబిందువులు కారుతూఉండగా, తలవంచుకొని ఆ రాజును క్రీగంటిచూపులతో చూస్తూ మనోవేదనను తనకు తానే అణచుకొని, చాలసేపు విచారించి ఆ రాజుతో ఈ విధంగా పలికింది.

విశేషం: ఇక్కడ దుఃఖతీవ్రతవలన కలిగే వైవర్ణ్యం, స్తంభం, అశ్రుపాతం అనే సాత్త్వికభావాలు శకుంతలయందు సహజంగా వర్ణించబడినవి. బాష్పవర్ణనంలోని ఉపమాలంకారం సార్థకం.

కుపిత యైన శకుంతల దుష్యంతునకు ధర్మప్రబోధ మొనరించుట. (సం. 1-68-22)

ఆ. ఏల యెఱుక లేని యితరుల యట్ల నీ । వెఱుఁగ ననుచుఁ బలికె దెఱిఁగి యెఱిఁగి;
యేన కాని దీని నెఱుఁగ రిం దొరు లని । తప్పఁబలుక నగునె ధార్మికులకు! 79

ప్రతిపదార్థం: నీవు= నీవు (దుష్యంతుడు); ఎఱిఁగి= అన్నివిషయాలు బాగా తెలిసికూడ; ఎఱుఁగను+అనుచున్= (తెలిసినదానిని) తెలియదు, అంటూ; ఎఱుక, లేని; ఇతరులు+అ+అట్లు+అ= అజ్ఞానుల వలె ఎవరో మాటాడినట్లు; పలికెదు= మాట్లాడుతావు; ఇందున్= ఇక్కడ; దీనిని= ఈ విషయాన్ని, లేదా, ఈ శకుంతలను; ఏను+అ, కాని= నేను మాత్రమేకాని; ఒరులు= ఇంకొకరు; ఎఱుఁగరు+అని= తెలియరని; ధార్మికులకున్= ధర్మాత్ములకు, ధర్మాత్ములైన మీకు (దుష్యంతునకు); తప్పన్, పలుకన్, అగును+ఎ= అబద్ధమాడవచ్చునా? (కూడదని భావం).

తాత్పర్యం: అన్నీ బాగా తెలిసికూడ నాకు తెలియదు అని ఎవరో తెలియని ఇతరులవలె ఎందుకు మాటాడుతావు? ఇక్కడ దీనిని నేనే కాని ఇతరు లెవ్వరు ఎఱుగ రని (సాక్షులు లేరని) ధర్మాత్ములైనవారు అబద్ధమాడవచ్చునా? (తగదని భావం).

విశేషం: అలం: అర్థాంతరన్యాసం. 'తప్పఁబలుక నగునె ధార్మికులకు' అనే వాక్యం సాధారణలోకధర్మంగానూ, దుష్యంతుని పట్ల వర్తించే అధిక్షేపంగానూ గ్రహించవచ్చును.

చ. విమలయశోనిధీ! పురుషవృత్త మెఱుంగుచునుండుఁ జూవె వే
దములును బంచభూతములు ధర్మువు సంధ్యలు నంతరాత్మయున్
యముఁడును జంద్రసూర్యులు నహంబును రాత్రియు న న్మహాపదా
ర్థము లివి యుండఁగా నరుఁడు దక్కొననేర్చునె తన్ను ముచ్చిలన్. 80

Akella Raghavendra's Online-ias.com

ప్రతిపదార్థం: విమలయశోనిధీ!= నిర్మలమైన కీర్తికి నెలవైనవాడా!; వేదములును= వేదాలున్నూ; పంచభూతములు= భూమి, నీరు, అగ్ని, వాయువు, ఆకాశము - అనే అయిదు ప్రకృతులున్నూ; ధర్మువు= ధర్మమున్నూ; సంధ్యలు= ఉదయసంధ్య, సాయంసంధ్య అనే రెండున్నూ; అంతర్+ఆత్మయున్= హృదయమున్నూ; యముఁడును= (మృత్యువునకు అధిదేవత ఐన) యముడూ; చంద్ర, సూర్యులు= చంద్రుడూ, సూర్యుడూ; అహంబును= పగలూ; రాత్రియున్= రాత్రియూ; అన్, మహత్+పదార్థములు= అనబడే మహాపదార్థాలు; పురుషవృత్తము= నరుని చరిత్రాన్ని (నరులు చేసే పనులను); ఎఱుంగుచున్+ఉండున్+చూవె= తెలిసికొంటూ ఉంటాయిసుమా!; ఇవి, ఉండఁగాన్= ఈ మహాపదార్థాలు ఉండగా; నరుఁడు= మానవుడు; తన్ను= తనను తాను; ముచ్చిలన్= దొంగిలింపగా, వంచింపగా; తక్కొనన్ (తల+కొనన్), నేర్చునె= పూనుకొనగలడా? (పూనుకొనలేడని భావం). (ముచ్చిలన్= వంచించుకొని; తక్కు+ఒననేర్చునె= వేరువిధంగా చేయపూనుకొనునా? అనికూడ చెప్పవచ్చును.)

తాత్పర్యం: నిర్మలమైన కీర్తికి నిధివంటివాడ వైన దుష్యంతుడా! వేదాలు, పంచభూతాలు, ధర్మం, ఉభయసంధ్యలు, హృదయం, యముడు, చంద్రసూర్యులు, పగలు, రాత్రి - అనే మహాపదార్థాలు నరులవర్తనాన్ని ఎప్పుడూ గమనిస్తూనే ఉంటాయిసుమా! ఆ మహాపదార్థాలు ఉండగా నరుడు తనంతట తాను వంచించుకోగలడా! (సత్యాన్ని దాచుకొనగలడా, లేదా, తాను చేసిన దానిని దాచుకొనగలడా?), (లేడని భావం).

విశేషం: 'విమలయశోనిధీ!' అన్న సంబోధనం సార్థకం. అసలే అచ్చమైన కీర్తికలవాడవు ఇప్పుడు అసత్యమాడి నీ కీర్తికి మచ్చ తెచ్చుకోవద్దన్న హెచ్చరిక అందులో గమ్యం.

"ఆదిత్యచంద్రావనిలో నలశ్చ, ద్యౌర్భూమి రాపో హృదయం యమశ్చ
అహశ్చ రాత్రిశ్చ ఉభే చ సంధ్యే, ధర్మశ్చ జానాతి నరస్య వృత్తమ్" - అనే మూలశ్లోకంలో లేని 'వేదాలను' మహాపదార్థాలలో మొదట చేర్చి నన్నయ వేదప్రామాణ్యాన్ని గౌరవించాడు. 'పంచమవేదానికి' సార్థకత కలిగించాడు. గాంధర్వవిధితో రహస్యంగా వివాహంచేసికొని, నిండుకొలువులో సాక్ష్యాధారాలు లేవని సాహసించాడు దుష్యంతుడు. సత్యానికీ, ధర్మానికీ, అంతేకాదు మనిషిచేసే ప్రతిపనికీ, సంకల్పానికీ అతని అంతరాత్మయే అసలైన సాక్షి. అంతరాత్మను చంపుకొంటే మనిషి తనను తాను వంచించుకొన్నట్లే అవుతుందని ఈసూక్తిలోని రుచిరార్థం. శకుంతలాదుష్యంతుల కథలోని పరమార్థం. ఇది నన్నయసూక్తి మౌక్తికం.

క. నా యెఱిఁగినట్ల యిన్నియు । నీ యిచ్చిన వరము ధారుణీవర! యెఱుఁగున్
నాయందుఁ దొంటియట్టుల । చేయు మనుగ్రహ; మవజ్ఞ సేయం దగునే! 81

ప్రతిపదార్థం: ధారుణీవర!= ఓరాజా!; నీ, ఇచ్చిన, వరము= నీవు నాకు ఇచ్చిన ఆ వరాన్ని గురించి; నా, ఎఱిఁగిన+అట్లు+అ= నాకు తెలిసిన విధంగానే; ఇన్నియున్= (ముందుపద్యంలో చెప్పిన) మహాపదార్థాలన్నీ; ఎఱుఁగున్= తెలియును; తొంటి+అట్టులు+అ= వెనుకటివలెనే; నాయందున్= నాయెడల; అనుగ్రహము, చేయుము= దయను ప్రదర్శించుము, అనురాగాన్ని అందించుము; అవజ్ఞ, చేయన్, తగును+ఏ= అవమానించటం ఉచితమా? (కాదని భావం).

తాత్పర్యం: ఓ రాజా! నీ విచ్చిన వరాన్నిగురించి నా కెట్లా తెలియునో ఆవిధంగానే వేదాలు మొదలైన మహాపదార్థాలకు కూడా తెలియును. కాబట్టి, నాపట్ల వెనుకటి వలెనే అనురాగాన్ని ప్రసాదించుము; నన్ను అవమానించటం తగునా? (తగదు).

Akella Raghavendra's Online-ias.com

క. సతియును గుణవతియుఁ బ్రజా! వతియు ననువ్రతయు నైన వనిత నవజ్ఞా
న్వితదృష్టిఁ జూచు నతి దు । ర్మతి కిహముం బరముఁ గలదె మతిఁ బరికింపన్. 82

ప్రతిపదార్థం: మతిన్= బుద్ధియందు; పరికింపన్= ఆలోచించగా; సతియును= పతివ్రతయున్నూ; గుణవతియున్= గుణవంతురాలున్నూ; ప్రజాపతియున్= సంతానవతియూ; అనువ్రతయున్= అనుకూలయూ; ఐన; వనితన్= స్త్రీని, భార్యను; అవజ్ఞా+అన్విత, దృష్టిన్= తిరస్కార దృష్టితో; చూచు, అతి, దుర్మతికిన్= చూచే మిక్కిలి దుష్టబుద్ధికలవాడికి; ఇహమున్, పరమున్, గలదు+ఎ= ఈ లోకంలో, పరలోకం (స్వర్గలోకం) లో సుఖం ఉంటుందా? బ్రతికినా చచ్చినా సుఖపడలే డని భావం.

తాత్పర్యం: బుద్ధితో బాగా పరిశీలిస్తే - పతివ్రత, గుణవంతురాలు, సంతానవతి, అనుకూల అయిన భార్యను తిరస్కారభావంతో చూచే మిక్కిలి దుర్బుద్ధికి ఇహపరసుఖాలు రెండూ ఉంటాయా? (ఉండ వనీ, రెంటికి చెడ్డ రేవడి ఔతా డనీ భావం).

విశేషం: నన్నయ రుచిరార్థసూక్తికి ఇది చక్కని ఉదాహరణం. గృహస్థాశ్రమధర్మం నాలుగు బలమైనస్తంభాలమీద నిలువబడిన వ్యవస్థ. ఆనాలుగుస్తంభాలేవంటే-1 యజమానుడు (భర్త, గృహస్థుడు, గృహమేధి) 2. కులసతి (భార్య, గృహిణి) 3. సంతానం (సుతుడు, పుత్రిక) 4. సత్యం (సత్యస్వరూపమైన పరమధర్మం, దాని వివిధభేదాలు). ఈ నాల్గింటియొక్క ప్రాశస్త్యాన్నిగురించి చెప్పించటమే శకుంతల ధార్మికోపన్యాసంలోని వ్యాసహృదయం. వాటిలో మొదటిఅంశమైన యజమానునియొక్క స్వరూపస్వభావాలను వ్యంగ్యంగా నిర్దేశించటం ఈపద్యంలోనూ ఆతరువాతి పద్యంలోనూ గమనించవచ్చును.

క. సంతతగృహమేధి ఫలం । బంతయుఁ బడయంగ నోపు ననుగుణభార్యా
వంతుం డగువాఁడు క్రియా । వంతుఁడు దాంతుండుఁ బుత్త్రవంతుండు నగున్. 83

ప్రతిపదార్థం: అనుగుణ, భార్యావంతుండు+అగు, వాఁడు= అనుకూలవతి అయిన భార్య కలవాడు; క్రియావంతుఁడు= కర్మలను ఆచరించేవాడూ; దాంతుండున్= ఇంద్రియ నిగ్రహం కలవాడూ; పుత్త్రవంతుండున్= పుత్రసంతానం కలవాడూ; అగున్= ఔతాడు; సంతత, గృహమేధి, ఫలంబు, అంతయున్= ఎల్లప్పుడు గార్హస్థ్యాశ్రమం నిర్వహించే యజమాని పొందే ఫలాన్నంతటినీ; పడయుంగన్+ఓపున్= పొందగలుగుతాడు.

తాత్పర్యం: అనుకూలవతి ఐన భార్యగలవాడు కర్మలు ఆచరించగలుగుతాడు, ఇంద్రియాలను నిగ్రహించగలుగు తాడు, పుత్రసంతానాన్ని పొందగలుగుతాడు, గార్హస్థ్యధర్మాన్ని ఎల్లప్పుడూ ఆచరించే గృహస్థుడు పొందే ఫలాన్నంతటినీ; పడయుంగన్+ఓపున్= పొందగలుగుతాడు.

విశేషం: గృహస్థాశ్రమధర్మాన్ని కీర్తించే రుచిరార్థసూక్తి యిది.

వ. మఱియును. 84

ప్రతిపదార్థం: సుగమం.

తాత్పర్యం: అంతేకాక.

Akella Raghavendra's Online-ias.com

సీ. **ధర్మార్థకామసాధన కుపకరణంబు । గృహనీతివిద్యకు గృహము, విమల**
చారిత్రశిక్ష కాచార్యకం, బన్వయ । స్థితికి మూలంబు, సద్గతికి నూఁత,
గౌరవంబున కేకకారణం, బున్నత । స్థిరగుణమణుల కాకరము, హృదయ
సంతోషమునకు సంజనకంబు భార్యయ । చూవె భర్తకు, నొండ్లు గావు ప్రియము,

ఆ. **లెట్టి ఘట్టములను నెట్టి యాపదలను । నెట్టితీఱములను ముట్టఁబడిన**
వంతలెల్లఁ బాయు నింతులఁ బ్రజలను । నొనరఁ జూడఁగనిన జనుల కెందు. **85**

ప్రతిపదార్థం: ధర్మ+అర్థ, కామ, సాధనకున్, ఉపకరణంబు= ధర్మం, అర్థం, కామం అనే పురుషార్థాలను సాధించటానికి సాధనం; గృహనీతి, విద్యకున్, గృహము= గృహనీతి అనేవిద్యకు నెలవైనది; విమల, చారిత్ర, శిక్షకున్+ఆచార్యకంబు= నిర్మలమైన శీలాన్ని బోధించే గురువు; అన్వయ, స్థితికిన్, మూలంబు= వంశం నిలబడటానికి ఆధారం; సత్+గతికిన్, ఊఁత= ఉత్తమగతియైన మోక్షానికి ఊతకర్ర; గౌరవంబునకున్+ఏక, కారణంబు= మన్ననకు ముఖ్యహేతువు; ఉన్నత స్థిరగుణమణులకున్+ఆకరము= ఆదర్శమైనవీ, కలకాలం నిలిచేవీ అయిన మణులవంటి గుణాలకు నెలవైనది; హృదయ సంతోషమునకున్, సంజనకంబు= మానసికమైన ఆహ్లాదాన్ని కలిగించేది; భార్య+అ,చూవె= భార్యయేసుమా; భర్తకున్= మగనికి; ప్రియములు= ఇష్టమైనవి; ఒండ్లు, కావు= ఇతరాలు కావు; ఇంతులన్= భార్యలను; ప్రజలను= సంతానాన్నీ (బిడ్డలను); ఒనరన్, చూడన్, కనిన, జనులకున్= సరిగా ఆదరింపగలిగినవారికి ఎందున్= ఎక్కడైనా; ఎట్టి, ఘట్టములనున్= ఎటువంటి సన్నివేశాలలో (తరుణాలలో)నైనా; ఎట్టి, ఆపదలను= ఎటువంటి విపత్తులలోనైనా; ఎట్టితీఱములను= ఎటువంటి ఇబ్బందులలోనైనా; ముట్టన్+పడిన, వంతలు+ఎల్లన్= ఆవరించిన దుఃఖాలన్నియున్నూ; పాయున్= తొలగిపోతాయి.

తాత్పర్యం: ధర్మం, అర్థం, కామం అనే పురుషార్థాలను సాధించటానికి అనువైన సాధనమూ, గృహనీతి అనే విద్యకు నెలవైనదీ, నిర్మలమైన శీలాన్ని గురించి ప్రబోధించే గురుస్థానమూ, వంశం నిలవటానికి ఆధారమైనదీ, ఉత్తమగతులు పొందటానికి ఊతకర్ర అయినదీ, మన్ననకు ముఖ్యహేతువైనదీ, ఆదర్శప్రాయమైనవీ కలకాలం నిలిచేవీ అయిన మణులవంటి గుణాలకు నెలవైనదీ, హృదయానందాన్ని కలిగించేదీ భర్తకు భార్యయే సుమా! మగనికి ఇల్లాలికంటె ఇంపైనది వేరొకటి లేదు. ఆలుబిడ్డలను ఆప్యాయంగా చూచేవారికి ఏచోటనైనా, ఎటువంటి పరిస్థితులలోనైనా, ఎటువంటి ఆపదలలోనైనా, ఇబ్బందులలోనైనా చుట్టుముట్టిన దుఃఖాలన్నీ తొలగిపోతాయి.

విశేషం: గృహస్థాశ్రమధర్మరక్షణకు కేంద్రబిందు వైన గృహిణియొక్క గొప్పతనాన్నిచెప్పే గొప్పతెలుగుపద్యం.

వ. **మఱియు భార్య పురుషునం దర్ధం బగుటంజేసి పురుషునకు మున్న పరేత యైన పతివ్రత పరలోకంబునం దనపురుషుం గూడఁ దదాగమనంబు ప్రతీక్షించుచుండుం; బురుషుండు మున్న పరేతుం డైనఁ బదంపడి తానును బరేత యై తనపురుషుం గూడ నరుగునట్టి భార్య నవమానించుట ధర్మవిరోధంబు; మఱియునుం బురుషుండు భార్యయందుఁ బ్రవేశించి గర్భంబునఁ బుత్త్రుండై తాన యుద్భవిల్లు గావున 'నజ్గా దజ్గా త్సమ్భవసి' యనునది యాదిగాఁగల వేదవచనంబులయందును జనకుండునుఁ బుత్త్రుండును ననుభేదంబు లేదు.** **86**

Akella Raghavendra's Online-ias.com

ప్రతిపదార్థం: మఱియున్= అంతేకాక; భార్య= ఇల్లాలు; పురుషునందున్= మగనిలో; అర్ధంబు= సగం; అగుటన్+చేసి= కావటంచేత; పురుషునకున్; మున్ను+అ, పరేత, ఐన= మగనికంటె ముందే మరణించిన; పతివ్రత; పరలోకంబునన్= స్వర్గలోకంలోకూడ; తన, పురుషున్, కూడన్= తన భర్తతో కలియటానికి; తద్+ఆగమనంబు= అతడిరాకను; ప్రతీక్షించుచున్+ ఉండున్= ఎదురుచూస్తూ ఉంటుంది; పురుషుండు, మున్ను+అ, పరేతుండు+ఐనన్= భర్త ముందుగా చనిపోతే; పదంపడి= తరువాత; తానును, పరేత+ఐ= తానుకూడ చనిపోయినదై; తన, పురుషున్, కూడన్, అరుగునట్టి, భార్యను= తన మగనితో కలియుట కొరకు పోయే భార్యను; అవమానించుట= భంగపరచటం; ధర్మ, విరోధంబు= ధర్మానికి వ్యతిరేకం; మఱియునున్= ఇంతేకాక; పురుషుండు= భర్త; భార్యయందున్, ప్రవేశించి= భార్యలో ప్రవేశించి; గర్భంబునన్= గర్భధారణమార్గంలో; పుత్త్రుండు+ఐ= కుమారుడై; తాను+అ= తానే; ఉద్భవిల్లున్, కావునన్= పుట్టుతాడు కాబట్టి; అంగాత్+అంగాత్, సంభవసి= శరీరంనుండి పుట్టుతున్నావు; అను+అది, ఆదిగాన్+కల= అనే వాక్యం మొదలైన; వేదవచనంబుల+అందును= వేదవాక్యాలలోకూడ; జనకుండునున్, పుత్త్రుండును, అను, భేదంబు, లేదు= తండ్రి అనీ, కొడుకనీ భేదం ఉండదు.

తాత్పర్యం: అంతేకాక, భార్య భర్తలో సగం కాబట్టి మగనికంటె ముందే చనిపోయిన పతివ్రత పరలోకంలోకూడ తనభర్తతో కూడిఉండా లని అతడిరాకకోసం ఎదురుచూస్తూ ఉంటుంది. భర్త ముందుగా చనిపోతే తానుకూడ వెనువెంట వెళ్లి భర్తను కూడుకొనే భార్యను అవమానించటం ధర్మవిరోధం. అంతే కాదు. భర్త భార్యయందు ప్రవేశించి గర్భంలో వసించి పుత్రుడై జన్మిస్తాడు కాబట్టి 'అంగాత్ అంగాత్ సంభవసి శరీరం నుండి పుట్టుతున్నావు ఇత్యాది వేదవాక్యంవల్ల కూడ తండ్రికొడుకులకు భేదం లేదు.

విశేషం: గృహస్థాశ్రమంలో పుత్త్రునియొక్క ప్రాధాన్యం 86 నుండి 91వ పద్యంవరకు చెప్పబడింది.

క. **విను గార్హపత్య మను న । య్యనలము విహరింపఁబడి తదాహవనీయం**
బున వెలుఁగునట్ల వెలుఁగును । జనకుఁడు దాఁ బుత్త్రుఁడై నిజద్యుతితోడన్. **87**

ప్రతిపదార్థం: విను= తెలిసికొమ్ము!; గార్హపత్యము+అను, ఆ+అనలము= గార్హపత్యం అని పిలువబడే ఆ అగ్ని; విహరింపఁబడి= ప్రజ్వలింపచేయబడి; తద్+ఆహవనీయంబునన్= ఆ ఆహవనీయం అనే అగ్నిలో; వెలుఁగున్, అట్లు+అ= ఏవిధంగా వెలుగుతుందో ఆవిధంగా; జనకుఁడు= తండ్రి; తాన్= తానే; పుత్త్రుఁడు+ఐ= కుమారుడై; నిజ, ద్యుతితోన్= తనకాంతితో; వెలుగును= ప్రకాశిస్తాడు.

తాత్పర్యం: గార్హపత్యం అనబడే అగ్ని ప్రజ్వలింపబడి ఏవిధంగా ఆహవనీయంలో వెలుగొందుతుందో ఆవిధంగానే తండ్రి తానే పుత్రుడై తన ప్రకాశంతో వెలుగొందుతాడు. దీనిని తెలిసికొనుము.

విశేషం: అలం: ఉపమ. గృహస్థు నిత్యాగ్నిహోత్రం చేసికొనటానికి ఆరిపోకుండా రక్షించుకొనే అగ్ని గార్హపత్యాగ్ని, వైశ్వదేవాది క్రియలు ఆచరించటానికి గార్హపత్యాగ్నినుండి గ్రహించి క్రియాసమాప్తివరకు హోమం చేయటానికి ఉపయోగించే అగ్ని ఆహవనీయాగ్ని, గార్హపత్యంలోని అగ్నియే ఆహవనీయంలో వెలుగొందుతుంది కాబట్టి తండ్రి తనువునుండి పుత్రుడు పుట్టి ప్రకాశిస్తాడని భావం.

క. **తాన తననీడ నీళ్లు ల । లో నేర్పడఁ జూచునట్లు లోకస్తుత! త**
త్సూను జనకుండు సూచి మ । హానందముఁ బొందు నతిశయప్రీతిమెయిన్. **88**

Akella Raghavendra's Online-ias.com

ప్రతిపదార్థం: లోకస్తుత= లోకులచేత కీర్తింపబడినవాడా! దుష్యంతా!; తాను+అ= తానే; తన, నీడన్; నీళ్ళులలోన్= నీళ్ళల్లో, ఏర్పడన్= స్పష్టంగా; చూచున్+అట్లు= చూచేవిధంగా; జనకుండు= తండ్రి; తద్+సూను= అతని కుమారుడిని; చూచి; అతిశయ, ప్రీతిమెయిన్= మిక్కిలి సంతృప్తితో, మహత్+ఆనందమున్= గొప్పదైన ఆనందాన్ని; పొందును= పొందుతాడు.

తాత్పర్యం: రాజా! పురుషుడు నీళ్ళలో తననీడ తాను స్పష్టంగా చూచినవిధంగా తండ్రి కొడుకును చూచి మిక్కిలి సంతృప్తితో మహదానందాన్ని పొందుతాడు.

విశేషం: అలం: ఉపమ. పరమాత్మకు జీవాత్మకు బింబప్రతిబింబ భావం అద్వైతంలో చెప్పబడినట్లు ఇక్కడ తండ్రికొడుకులకు బింబప్రతిబింబ భావం చెప్పబడింది. తత్త్వతః రెండూ ఒకటే అని భావం.

వ. 'పున్నామ్నో నరకాత్త్రాయత ఇతి పుత్త్ర' యను వేదవచనంబు గలదు గావునఁ బుణ్యాచారుం డయిన పుత్త్రుం డుభయపక్షంబులవారి నుద్ధరించుఁ; గావున. 89

ప్రతిపదార్థం: పుత్+నామ్న; నరకాత్ - త్రాయతే+ఇతి, పుత్త్రః - 'పుత్' అనే పేరు కల నరకంనుండి కాపాడుతాడు కాబట్టి పుత్త్రుడు అనబడతాడు; అను, వేదవచనంబు; కలదు; కావునన్; పుణ్య+ఆచారుండు+అయిన, పుత్త్రుండు= పవిత్రమైన నడవడిక కలవాడైన పుత్రుడు; ఉభయ, పక్షంబుల, వారినిన్= రెండుప్రక్కలవారిని (ఇటుతండ్రి పక్షంవారిని అటు తల్లిపక్షంవారిని); ఉద్ధరించున్= ఉత్తమలోకాలను కలిగిస్తాడు (పైకెత్తుతాడు); కావున.

తాత్పర్యం: పుత్ అనే పేరుగల నరకంనుండి తల్లిదండ్రులను కాపాడుతాడు కాబట్టి పుత్త్రుడు అనే పేరు ఏర్పడింది అని వేదం చెప్పింది. కాబట్టి ఉత్తమశీలుడైన పుత్రుడు తల్లిదండ్రుల ఉభయవంశాలవారిని ఉద్ధరిస్తాడు కాబట్టి.

విశేషం: పుత్రుడి మహిమ తెలియటానికి ఈపర్వంలోని జరత్కారు వృత్తాంతం, పాండురాజతపోవన వృత్తాంతాలు చదువవచ్చును.

క. నీ పుణ్యతనువు వలనన । యీపుత్త్రకుఁ డుద్భవిల్లి యెంతయు నొప్పన్
దీపంబువలన నొండొక । దీపము ప్రభవించినట్లు తేజం బెసఁగన్. 90

ప్రతిపదార్థం: దీపంబు వలనన్= ఒక దీపంవలన; ఒండు+ఒక, దీపము= మరొకదీపం; తేజంబు+ఎసఁగన్= వెలుగొందగా; ప్రభవించిన+అట్లు= పుట్టినట్లు; నీ, పుణ్య, తనువు, వలనన్+అ= నీపవిత్రమైన శరీరంవలననుండియే; ఈపుత్త్రకుఁడు= ఈ కొడుకు (భరతుడు); ఉద్భవిల్లి= పుట్టి; ఎంతయున్+ఒప్పున్= ఎంతగానో ప్రకాశిస్తున్నాడు.

తాత్పర్యం: ఒక దీపంనుండి మరొకదీపం పుట్టి వెలుగొందినట్లు నీ పుణ్యశరీరంనుండి ఈపుత్త్రుడు పుట్టి ప్రకాశిస్తున్నాడు.

విశేషం: అలం: ఉపమ. దీపంనుండి దీపం పుట్టటంతో తండ్రితనువునుండి పుత్రుడు పుట్టటం పోల్చబడింది. వెలిగించిన దీపం ఆకృతి కోల్పోయేది లేదు, వన్నెతగ్గేది లేదు. వెలిగినదీపం వెలిగించిన దీపంలాగానే ఆకృతిలో తేజస్సులో సమంగా ప్రకాశిస్తుంది. రూపాంతరం పొందినా రూపసామ్యం తండ్రిపుత్రులలో ఉంటుందని చెప్పే ఉపమ ఇది.

Akella Raghavendra's Online-ias.com

మ. విపరీతప్రతిభాష లేమిటికి నుర్వీనాథ! యీ పుత్త్రగా
త్రపరిష్వంగసుఖంబు సేకొనుము ముక్తాహార కర్పూర సాం
ద్రపరాగ ప్రసరంబుఁ జందనముఁ జంద్రజ్యోత్స్నయుం బుత్త్రగా
త్రపరిష్వంగమునట్లు జీవులకు హృద్యంబే కడున్ శీతమే. 91

ప్రతిపదార్థం: ఉర్వీనాథ= భూమియొక్క పతివైన ఓరాజా!; విపరీత, ప్రతిభాషలు, +ఏమిటికిన్?= విరుద్ధాలైన మారుమాటలు ఎందుకు? (అటువంటి మాటలు చెప్పబోకు మనిభావం); ఈ, పుత్త్ర, గాత్ర, పరిష్వంగ, సుఖంబు= ఈ కుమారుడియొక్క శరీరాన్ని కౌగిలించుకొనటంవలని హాయిని; చేకొనుము= స్వీకరించుము(అనుభవింపుమని భావం); ముక్తా, హార, కర్పూర, సాంద్ర, పరాగ, ప్రసరంబున్= ముత్యాలహారాలున్నూ, పచ్చకర్పూరపు దట్టమైన పొడియొక్క వ్యాపనమున్నూ (పచ్చకర్పూరపు మైపూత అనిభావం); చందనమున్= మంచిగంధమున్నూ; చంద్రజ్యోత్స్నయున్= వెన్నెలయున్నూ; జీవులకున్= ప్రాణులకు; పుత్త్ర, గాత్ర, పరిష్వంగము+అట్లు= కుమారుడి శరీరాన్ని కౌగిలించుకొన్నట్లు; హృద్యంబు+ఏ= మనస్సుకు ఆహ్లాదాన్ని కలిగించునా?; కడున్, శీతమే= మిక్కిలి చల్లదనంగా ఉండునా? (ఉండదని భావం).

తాత్పర్యం: ఓరాజా! విరుద్ధాలైన మారుమాటలు ఎందుకు? ఈపుత్రుడిని కౌగిలించుకొని ఈతడి కౌగిలివలన కలిగే సుఖాన్ని అనుభవించుము. ముత్యాలహారాలూ, పచ్చకర్పూరపు దట్టమైన పొడి ప్రసారం, మంచిగంధమూ, వెన్నెలయూ జీవులకు పుత్రునికౌగిలివలె మనసుకు సుఖాన్నీ, మంచి చల్లదనాన్నీ కలిగించలేవు.

విశేషం: అలం: వ్యతిరేకం. స్పర్శసిద్ధాంతాన్ని ప్రతిపాదించే ఈపద్యం నన్నయగారి సూక్తిమధురమైన కవిత్వానికి ఉత్తమ ఉదాహరణంగా తెలుగు సాహిత్యంలో ప్రసిద్ధి చెందింది. ఇందులో నన్నయ ఎన్నుకొన్న ఉపమాద్రవ్యాలన్నీ అమూలకాలే.

క. అనఘుఁడు వంశకరుండై । పెనుపున నీసుతుఁడు వాజపేయంబులు నూ
ఱొనరించు నని సరస్వతి । వినిచె మునులు వినఁగ నాకు వినువీథిదెసన్. 92

ప్రతిపదార్థం: నీసుతుఁడు= నీకొడుకు; అనఘుఁడు= పాపరహితుడున్నూ; వంశకరుండు+ఐ= వంశకర్తయున్నూఅయి; పెనుపునన్= గొప్పతనంతో; వాజపేయంబులు, నూరు,+ఒనరించున్+అని= వాజపేయంఅనేపేరుగల యజ్ఞాలను నూరింటిని చేస్తాడని; వినువీథి, దెసన్= ఆకాశమార్గంలో; సరస్వతి= (ఆకాశ)వాణి; మునులు, వినఁగన్= ఋషులందరూ వినేటట్లు; నాకున్= నాకు (శకుంతలతో); వినిచెన్= చెప్పింది.

తాత్పర్యం: 'పుణ్యాత్ముడైన నీకుమారుడు వంశకర్తయై పూనికతో నూరువాజపేయయాగాలను చేస్తా' డని ఆకాశవీధిలో సరస్వతి (ఆకాశవాణి) మునులందరూ వినేటట్లుగా నాతో చెప్పింది.

విశేషం: నన్నయ ఈ వివరాలు భరతుడు పుట్టిన ఘట్టంలో చెప్పలేదు. దుష్యంతుడి నిండుసభలో చెప్పించాడు. ఇది కథాకథన కళ. ఆకాశవాణిచేత పొగిడించుకొనినవాడు మహాత్ముడు ఔతాడనీ, ఆకాశవాణి భవిష్యద్వాణిగా సత్యమే చెపుతుందనీ అందరి విశ్వాసం. శకుంతల చెప్పిన ఆకాశవాణి సత్యకథనాన్ని దుష్యంతుడు నమ్మడు; అది పరోక్షప్రమాణం కావటంచేత. భావికథలో తన సభలోనే ఆకాశవాణి పలికినప్పుడు ప్రత్యక్షప్రమాణమని నమ్మాడు. ఆకాశవాణి ద్వయ ప్రయోగం వస్తుశిల్పం. ఈ సన్నివేశంలో తులనాత్మక శిల్పానుశీలనంవలన వస్తుధ్వని రాణిస్తున్నది.

Akella Raghavendra's Online-las.com

క. భూరిగుణు నిట్టి కులవి। స్తారకు దారకు నుదారధర్మప్రియ! ని
ష్కారణమ తప్పఁజూడఁగ। సారమతీ! చనునె నాఁటి సత్యము గలుగన్. 93

ప్రతిపదార్థం: ఉదార, ధర్మ, ప్రియ= ఉత్తమ మైన ధర్మమునందు ప్రీతికలవాడా!; సారమతీ= సారవంత మైన బుద్ధికలవాడా!; నాఁటి, సత్యము, కలుగన్= ఆ వివాహంనాడు (దుష్యంతుడు) ఇచ్చిన వరమనే సత్యం వాస్తవమై ఉండగా; భూరి, గుణున్= అనేక గుణాలు కలవాడిని; ఇట్టి= ఇటువంటి (ఆకాశవాణి కీర్తించినటువంటి); కుల, విస్తారకున్= వంశాన్ని విస్తరించేవాడిని (వంశోద్ధారకుడిని); దారకున్= పుత్రుడిని (బాలకుడిని); నిష్కారణము+అ= కారణంలేకుండానే; తప్పన్, చూడఁగన్= కాదనటం (విముఖంగా చూడటం); చనునె= తగునా? (తగ దని భావం).

తాత్పర్యం: ఉత్తమధర్మప్రియా! సారమతీ! మనవివాహ మైననాడు నా కిచ్చిన వర మనే సత్యం నిలిచి ఉండగా, అపారగుణవంతుడు, వంశవిస్తారకుడు, అయిన పుత్త్రుడిని ఏకారణం లేకుండానే కాదనటం తగునా? (తగదు అని భావం).

విశేషం: ఉదారధర్మప్రియ! సారమతీ! అనీ శకుంతల దుష్యంతుడిని సంబోధించటం సాభిప్రాయం; ధర్మం తెలిసినవాడూ, వివేకం కలవాడూ పుత్త్రుడిని కాదన డని హెచ్చరింపు.

చ. నుతజలపూరితంబు లగు నూతులు నూఱిటికంటె సూనృత
వ్రత! యొక బావి మేలు; మఱి బావులు నూఱిటికంటె నొక్కస
త్క్రతువది మేలు; తత్క్రతుశతంబునకంటె సుతుండు మేలు; త
త్సుత శతకంబుకంటె నొక సూనృతవాక్యము మేలు సూడఁగన్. 94

ప్రతిపదార్థం: సూనృతవ్రత!= నిజము మాటాడటమే నియమంగా కలవాడా!; నుత, జల, పూరితంబులు+అగు= మంచినీటిచేత నిండినవైన; నూతులు= చేదుడుబావులు; నూఱిటికంటెన్= వందకంటె; ఒక, బావి, మేలు= ఒక దిగుడుబావి ఉత్తమం; మఱి; బావులు, నూఱిటికంటెన్= దిగుడుబావులు వందకంటె; ఒక్క, సత్+క్రతువు+అది, మేలు= ఒకమంచి యజ్ఞం ఉత్తమం; తద్+క్రతుశతంబున, కంటెన్= అటువంటి నూరు యజ్ఞాలకంటె; సుతుండు, మేలు= కొడుకు మేలు; తద్, సుత, శతకంబు, కంటెన్= అట్టి కొడుకులు వందమందికంటె; చూడఁగన్= పరిశీలించగా; ఒక సూనృత, వాక్యము, మేలు= ఒక సత్యవాక్యం ఉత్తమం.

తాత్పర్యం: సత్యవ్రతం గల ఓ రాజా! మంచినీటితో నిండిన చేదుడుబావులు నూరింటికంటె ఒక దిగుడుబావి మేలు; కాగా, బావులు నూరింటికంటె ఒక మంచియజ్ఞం మేలు; అటువంటి నూరుయజ్ఞాలకంటె ఒక పుత్రుడు మేలు. అట్టి పుత్రులు నూరుమందికంటె ఒక సత్యవాక్యం మంచిది.

విశేషం: అలం: సారాలంకారం. 'సూనృతవ్రత!' అన్న సంబోధనం సాభిప్రాయం. మాటతప్పిన దుష్యంతుడి ప్రవర్తనను ఎత్తిపొడిచేది. ఆగ్రహంలో కూడ శకుంతల ఔచిత్యం పాటించింది. గృహస్థాశ్రమధర్మంలో సంతానంకంటె సత్యం గొప్పదని తాత్పర్యం. దీనిని 95, 96 పద్యాలలోకూడా వివరించటం గమనించదగింది. ఉత్తరోత్తరాలకు ఉత్కర్ష చెప్పి వర్ణిస్తే సారాలంకారం. ఉత్కర్ష ఆకారంలో కాదు గుణంలో. ఇక్కడ పుణ్యంలో నూరు నూతులు త్రవ్వించిన పుణ్యంకంటె ఒక బావి త్రవ్వించిన

Akella Raghavendra's Online-ias.com

పుణ్యం మిన్న. నూరు బావులు కట్టించిన పుణ్యంకంటె ఒక యజ్ఞంవలని పుణ్యం మేలు. నూరుయజ్ఞాల ఫలంకంటె ఒక కొడుకును పొందిన పుణ్యం మిన్న. నూర్గురు కొడుకులను కన్న పుణ్యంకంటె ఒక సత్యవాక్యం శ్రేష్ఠం. నూరు సంఖ్య అధికమైన ప్రమాణానికి గుర్తు. నన్నయ రుచిరార్థసూక్తికి ఇది మంచి ఉదాహరణం.

క. వెలయంగ నశ్వమేధం । బులు వేయును నొక్కసత్యమును నిరుగడలం
దుల నిడి తూఁపఁగ సత్యము । వలనన ములుసూపు గౌరవంబున పేర్మిన్. 95

ప్రతిపదార్థం: తులన్= త్రాసునందు; వెలయంగన్= ప్రకటమయ్యేటట్లు; అశ్వమేధంబులు, వేయునున్= వేయి అశ్వమేధయాగాలు (ఒకవైపు)నూ; ఒక్క, సత్యమును= ఒక సత్యాన్ని మాత్రమే (రెండోవైపునూ); ఇరుగడలన్= రెండువైపులా; తులన్= త్రాసులో ఇడి=ఉంచి; తూఁపఁగన్= తూచగా; గౌరవంబున+పేర్మిన్= గురుత్వము నందలి ఆధిక్యంతో ॥బరువుయొక్క ఆధిక్యంతో సత్యము, వలనన= సత్యంవైపే; ములు, చూపున్= ముల్లుచూపుతుంది, మొగ్గుచూపుతుంది. (సత్యమే గొప్ప దని సూచిస్తుంది అని భావం).

తాత్పర్యం: ఒక త్రాసులో బాహాటంగా వేయి అశ్వమేధాల (ఫలాన్ని)ను ఒకవైపునా, ఒక్కసత్యాన్ని మాత్రమే మరొకవైపునా ఉంచి తూచగా సత్యంవైపు బరువువలన ములుచూపి (మొగ్గుచూపి) సత్యమే గొప్పదని నిరూపిస్తుంది.

విశేషం: కొన్నిప్రతులలో ఈపద్యంతరువాత మరొక కందపద్యం అధికంగా కనబడుతున్నది. అది- "క. విను సత్యాలాపమునకు। మనుజేంద్ర! శతాశ్వమేధమహితఫలంబుల్ । గొనకొని చూచిన సరిగా । వనయంబును నిట్లు వలుకు నాగమఫణితుల్". తాత్పర్యంలో ఈపద్యంకంటె విశేషం లేకపోవటంచేత ఆపద్యం లేకపోయినా సందర్భంలో ఎటువంటి లోపమూ కానరాదు.

తే. సర్వతీర్థాభిగమనంబు సర్వవేద । సమధిగమము సత్యంబుతో సరియుఁ గావు
ఎఱుఁగు మెల్ల ధర్మంబుల కెందుఁ బెద్ద । యండ్రు సత్యంబు ధర్మజ్ఞు లైన మునులు. 96

ప్రతిపదార్థం: సర్వ, తీర్థ+అభిగమనంబు= సమస్త తీర్థాలకు పోవటం; సర్వ, వేద, సమధిగమము= వేదాలనన్నింటిని అధ్యయనం చేయటం; సత్యంబుతోన్, సరియున్, కావు= సత్యంతో సాటి కావు; ధర్మజ్ఞులు+ఐన, మునులు= ధర్మం బాగా తెలిసిన ఋషులు; ఎందున్= ఎప్పుడైనా, ఎక్కడైనా; సత్యంబు= సత్యం; ఎల్ల, ధర్మంబులకున్= ధర్మాలన్నింటికంటె; పెద్ద, అండ్రు= గొప్పది అంటారు; ఎఱుఁగుము= తెలిసికొనుము, గమనించుము.

తాత్పర్యం: తీర్థా లన్నింటినీ సేవించటం, వేదాల నన్నింటినీ అధ్యయనంచేయటం సత్యంతో సాటికావు. ధర్మం బాగాతెలిసిన ఋషులు ఎల్లప్పుడు అన్నిధర్మాలకంటె సత్యమే గొప్పదని అంటారు. దీన్ని గమనించుము.

విశేషం: గృహస్థాశ్రమధర్మాలన్నింటిలో సత్యమే శ్రేష్ఠమని భావం. "సత్యమేవేశ్వరో లోకే । సత్యే ధర్మః ప్రతిష్ఠితః । సత్యమూలాని సర్వాణి । సత్యాన్నాస్తి పరం పదం" అని పురాణోక్తి. లోకంలో సత్యమే ఈశ్వరుడు; సత్యంలోనే ధర్మం నిత్యంగా నిలిచి ఉంటుంది; సర్వజగత్తుకూ సత్యమే మూలం; సత్యంకంటె ఉత్తమపదం మరొకటి లేదు. సత్యమంటే సత్యవాక్య మనీ, నిత్య(సత్య)మనీ రెండర్థాలున్నాయి. ఆ రెండూ ఈ సందర్భంలో గృహస్థాశ్రమపరంగా అన్వయిస్తాయి.

క. కావున సత్యము మిక్కిలి । గా విమలప్రతిభఁ దలఁచి కణ్వాశ్రమ సం
భావిత సమయస్థితి దయఁ । గావింపుము; గొడుకుఁ జూడు కరుణాదృష్టిన్. 97

ప్రతిపదార్థం: కావునన్= కాబట్టి; విమల, ప్రతిభన్= నిర్మలమైన బుద్ధితో; సత్యమున్= సత్యాన్ని; మిక్కిలిగాన్= గొప్పదానినిగా; తలఁచి= భావించి; కణ్వ+ఆశ్రమ, సంభావిత, సమయస్థితి= (నీవు) కణ్వాశ్రమంలో చేసిన ప్రతిజ్ఞను; దయన్= దయతో; కావింపుము= నెరవేర్చుము; కొడుకున్=(నీ) కొడుకును (భరతుడిని); కరుణాదృష్టిన్= దయాభావంతో; చూడుము= చూడుము (మన్నించుము).

తాత్పర్యం: కాబట్టి, నిర్మల మైన బుద్ధితో సత్యం గొప్పదిగా భావించి, కణ్వమహర్షిఆశ్రమంలో నీవు చేసిన ప్రతిజ్ఞను దయతో నెరవేర్చుము. నీ కొడుకును దయతో చూడుము.

విశేషం: గృహస్థాశ్రమధర్మంలో సత్యంచేత సర్వార్థసాధనం చేయవచ్చని భావం.

క. క్షత్త్రవరుఁ డైన విశ్వా। మిత్త్రునకుఁ బవిత్ర యైన మేనకకున్ స
త్పుత్త్రి నయి బొంకు వలుకఁగ। ధాత్రీతలనాథ! యంత ధర్మేతరనే? 98

ప్రతిపదార్థం: ధాత్రీతలనాథ= ఓరాజా!; క్షత్రవరుఁడు+ఐన= క్షత్రియులలో ఉత్తముడయిన; విశ్వామిత్త్రునకున్= విశ్వామిత్రుడికిన్నీ; పవిత్ర+ఐన= పవిత్రురాలు అయిన; మేనకకున్= మేనకకున్నూ; సత్+పుత్త్రిన్+అయి; యోగ్యురాలైన కుమార్తె నయి; బొంకు, పలుకఁగన్= అబద్ధ మాడటానికి; అంత, ధర్మ+ఇతరనే?= నేను అంత అధర్మపరురాలనా? (కానని భావం).

తాత్పర్యం: ఓరాజా! క్షత్రియులలో ఉత్తము డైన విశ్వామిత్రుడికీ, పవిత్రురా లైన మేనకకూ యోగ్యురా లైన కుమార్తె నయిన నేను అబద్ధమాడటానికి అంత అధర్మపరురాలను కాను.

వ. అనిన శకుంతల పలుకులు సేకొన నొల్లక దుష్యంతుం డి ట్లనియె. 99

ప్రతిపదార్థం: సుగమం.

తాత్పర్యం: పైవిధంగా పలికిన శకుంతలయొక్క మాటలను దుష్యంతుడు అంగీకరించక ఈవిధంగా అన్నాడు.

క. ఏ నెట? నీ వెట? సుతుఁ డెట? । యే నెన్నఁడు తొల్లి చూచి యెఱుఁగను నిన్నున్;
మానిను లసత్యవచనలు। నా నిట్టు లసత్యభాషణం బుచితంబే? 100

ప్రతిపదార్థం: ఏన్+ఎట= నేను ఎక్కడ?; నీవు+ఎట= నీవు ఎక్కడ?; సుతుఁడు+ఎట= కుమారుడు ఎక్కడ; ఏన్= నేను; నిన్నున్= నిన్ను (శకుంతలను); తొల్లి= పూర్వం; ఎన్నఁడున్= ఏరోజునా, ఎప్పుడూ; చూచి, ఎఱుఁగను= చూడలేదు (చూచినట్లు జ్ఞాపకం లేదు); మానినులు= ఆడువారు; అసత్య, వచనలు, నాన్= అబద్ధాలు ఆడుతారు అన్నట్లుగా; ఇట్టులు= ఈవిధంగా; అసత్యభాషణంబు= అబద్ధాలు ఆడటం; ఉచితంబు+ఏ= తగునా? (తగదని భావం).

తాత్పర్యం: నే నెక్కడ? నీ వెక్కడ? కుమారు డెక్కడ? ని న్నింతకుపూర్వం ఏనాడూ చూచి ఎఱుగను. 'ఆడువారు అబద్ధా లాడుతారు' అన్నట్లుగా ఈవిధంగా అసత్యం పలకటం నీకు తగునా? (ఉచితం కాదు).

విశేషం: 'అసత్యవచనా నార్యః' అని మూలం, దీనిని నన్నయ ఔచిత్యవంతంగా తెలుగుచేశాడు. 'స్త్రీలు అసత్యవచనలు నాన్' -అనటంలో ఆ విశేషం ఉంది. ఆడువారు అసత్యాలు మాట్లాడుతారు అన్న నిశ్చితార్థం కాకుండా, ఆడువారు అబద్ధాలు

Akella Raghavendra's Online-ias.com

చెపుతారేమో అన్నపేరు నీవలన వచ్చేటట్లుగా (నాన్= అనగా) అని చెప్పటం ఔచిత్యం. స్త్రీజాతికి అపకీర్తి తేవద్దు అనే హెచ్చరిక ఇందులో గమ్యం. మరొక విశేషాన్ని శ్రీమదాంధ్రమహాభారతం సంశోధితముద్రణం పేర్కొన్నది." క. వనకన్యకయఁట నేనఁట । వనమున గాంధర్వమున వివాహంబఁట నం । దనుఁగనెనట, మరచితినఁట । వినఁగూడునె యిట్టిభంగి విపరీతోక్తుల్ - ఈపద్యము ఆదిపర్వమున నున్న దని అప్పకవి వ్రాసియున్నాడు- ఈపద్యము పినవీరభద్రుని శృంగారశాకుంతలములో నున్నది. అయినచో నిచ్చోటనే యుండఁబోలు. (ప్రథమసంపుటం - పుట. 204 (అధస్సూచి). దుష్యంతుడు ఈ మాటలన్న తరువాత శకుంతలనూ మేనకా విశ్వామిత్రులనూ, అనౌచిత్యంతోకూడిన నిందావాక్యాలతో అధిక్షేపించినట్లు సంస్కృతభారతంలో ఉన్నది. నన్నయ ఆ మాటలన్నీ వదలి శకుంతల సచ్ఛీలాన్ని వ్యక్తం చేశాడు.

క. పొడవునఁ బ్రాయంబునఁ గడుఁ । గడిఁది బలంబునను జూడఁగా నసదృశు నీ
కొడు కని యీతని నెంతయు । నెడమడుగుగఁ జూపఁ దెత్తె యిందఱు నగఁగన్. 101

ప్రతిపదార్థం: ఈతనిన్= ఇతనిని (భరతుడిని); చూడఁగాన్= పరిశీలించగా; పొడవునన్= ఆకారంచేత; ప్రాయంబునన్= వయస్సులోనూ, కడున్, కడిఁది, బలంబునను= అమితమైన బలంలోనూ; అసదృశున్= సాటిలేనివాడిని; నీకొడుకు+అని= నీయొక్క కుమారుడు, అని; ఎంతయున్, ఎడమడుగుగన్= ఎంతయో విరుద్ధంగా; ఇందఱున్= ఇంతమంది; నగఁగన్= నవ్వేటట్లు, ఎగతాళిచేసేటట్లు; చూపన్= నాకు చూపించటానికి; తెత్తె= తెస్తావా?

తాత్పర్యం: చూడంగానే రూపంలోనూ, వయస్సులోనూ అధికమైన బలంలోనూ సాటిలేనివాడుగా కనబడుతున్న ఇతడిని 'నీకొడుకు' అని ఎంతో విరుద్ధంగా అందరూ నవ్వేటట్లు నాకు చూపటానికి తీసికొనివచ్చావా?

వ. 'ఇట్టి లోకవిరుద్ధంబుల కే మోడుదు; మయుక్తంబు లయిన పలుకులు పలుకక నీయాశ్రమంబునకుం బొ'
మ్మనిన శకుంతల యత్యంతసంతాపితాంతఃకరణ యై. 102

ప్రతిపదార్థం: ఇట్టి= ఇటువంటి; లోక, విరుద్ధంబులకున్= వాస్తవానికి వ్యతిరేకంగా ఉండేవాటికి; ఏము= మేము (నేను అనే సర్వనామానికి గౌరవవాచక బహువచనం); ఓడుదుము= భయపడతాము, జంకుతాము (అంగీకరించమని భావం); అయుక్తంబులు+అయిన= తగనివి అయిన; పలుకులు, పలుకక= మాటలు మాటాడక; నీ, ఆశ్రమంబునకున్+ పొమ్ము+అనినన్= నీయొక్క ఆశ్రమానికి తిరిగిపొమ్ము అని అనగా; శకుంతల; అత్యంత, సంతాపిత+అంతఃకరణ+ఐ= మిక్కిలి తపింపబడిన హృదయం కలిగినదై.

తాత్పర్యం: ఇటువంటి లోకవాస్తవ వ్యతిరేకాంశాలను మేము అంగీకరించం. తగనిమాటలు పలుకక నీవు నీ ఆశ్రమానికి తిరిగిపొమ్ము - అని దుష్యంతుడు పలుకగా శకుంతల మనస్సులో అధికంగా సంతాపాన్ని పొందినదై.

మధ్యాక్కర.

'తడయక పుట్టిననాఁడ తల్లిచేఁ దండ్రిచే విడువఁ
బడితి; నిప్పుడు పతిచేతను విడువఁబడియెదనొక్కొ!
నుడువులు వేయు నిం కేల? యిప్పాటినోములు తొల్లి
కడఁగి నోఁచితిని గా కేమి' యనుచును గందె డెందమున. 103

ప్రతిపదార్థం: పుట్టిననాఁడు+అ= పుట్టిననాడే; తడయక= ఆలస్యంకాక; తల్లిచేన్, తండ్రిచేన్= తల్లిచేత (మేనకచేత), తండ్రిచేత (విశ్వామిత్రుడిచేత) విడువఁబడితిన్= వదలివేయబడినాను; ఇప్పుడు; పతిచేతను= భర్తచేతకూడ; విడువఁబడియెదన్+ఒక్కొ=

Akella Raghavendra's Online-ias.com

వదలబడతానో ఏమో!; ఇంకన్+ఏల= మరింకెందుకు; నుడువులు, వేయున్= వేయి(పెక్కు)మాటలు; ఈ+పాటి, నోములు= ఇంతటి (ఫలాన్ని ఇచ్చే) నోములు పూజలు; తొల్లి= పూర్వం; కడ(గి= పూనుకొని; నోచితిని, కాక+ఏమి= నోచాను కాబోలు; అనుచును; డెందమునన్= హృదయంలో; కందెన్= దుఃఖించింది, బాధపడింది.

తాత్పర్యం: పుట్టిననాడే వెంటనే తల్లిదండ్రులచేత ఆ నాడు విడువబడినాను. ఇప్పుడు భర్తచేతకూడ విడువబడతాను కాబోలు; ఇక వేయి(పెక్కు)మాట లాడట మెందుకు? పూర్వం ఇటువంటి కొరనోములే నోచాను కాబోలు. అని శకుంతల మనసులో బాధపడింది.

విశేషం: మధ్యాక్కర పాదంలో వరుసగా రెండు ఇంద్రగణాలు, ఒక సూర్యగణం, రెండు ఇంద్రగణాలు, ఒక సూర్యగణం ఉంటాయి. నన్నయ అయిదవ గణం మొదటి అక్షరంతో యతి పాటించాడు. ప్రాస నియమం ఉన్నది. ఈపద్యంలో ఒక్క 'పతి' అనే శబ్దం తప్ప మిగిలిన వన్నీ తెలుగు మాటలే. శోకభావాని కనుగుణమైన వృత్తాన్ని, రచనను, వాక్యాలను ఇందులో నన్నయ ప్రయోగించాడు.

వ. ఇట్లు దద్దయు దుఃఖించి విగతాశయై బోరనఁదొరఁగు బాష్పజలంబు లందంద యొత్తికొనుచు 'నింక దైవంబ కాని యొండు శరణంబు లేదని యప్పరమ పతివ్రత తనయుందోడ్కొనిక్రమ్మఱిపోవ నున్న యవసరంబున. 104

ప్రతిపదార్థం: ఇట్లు= ఈవిధంగా; తద్దయున్= మిక్కిలి; దుఃఖించి= ఏడ్చి; విగత+ఆశ+ఐ= వదలబడిన ఆశలు కలదై; బోరనన్= ఎడతెరపిలేకుండ; తొరఁగు= కారు; బాష్పజలంబులు= కన్నీళ్ళు; అందు+అందు+అ= అక్కడికక్కడే; ఒత్తికొనుచున్= చెంగుతోఅద్దుకొంటూ; ఇంకన్= ఇకపై; దైవంబు+అ, కాని= దేవుడే తప్ప; ఒండు, శరణంబు, లేదు+అని= మరొకదిక్కు లేదని; ఆ+పరమపతివ్రత= ఆ గొప్ప ఇల్లాలు; తనయున్+తోడ్కొని= కొడుకును వెంటబెట్టుకొని; క్రమ్మఱిపోవన్+ఉన్న, అవసరంబునన్= తిరిగిపోబోతున్న సమయంలో.

తాత్పర్యం: ఈవిధంగా మిక్కిలి యేడ్చి, ఆశలు వదలుకొని, ఎడతెరపిలేకుండ కారే కన్నీళ్ళను అప్పుడప్పుడు ఒత్తుకొంటూ, ఇకపై నాకు దైవమే శరణ్యమని భావించి, ఆ ఉత్తమపతివ్రత కొడుకును వెంటబెట్టుకొని తిరిగిపోబోతున్న సమయంలో.

విశేషం: 'అన్యథా శరణం నాస్తిత్వమేవ శరణం మమ' వంటి భక్తిభావం శకుంతల ప్రదర్శిస్తున్నది కాబట్టి దైవరక్షణం కలుగుతుందని భావికథార్థధ్వని.

దివ్యవాణి నాకర్ణించి దుష్యంతుఁడు శకుంతలను గ్రహించుట (సం. 1-69-28)

చ. 'గొనకొని వీఁడు నీకును శకుంతలకుం బ్రియనందనుండు; సే
కొని భరియింపు మీతని; శకుంతల సత్యము వల్కె ,సాధ్వి, స
ద్వినుత, మహాపతివ్రత వివేకముతో' నని దివ్యవాణి దా
వినిచె ధరాధినాథునకు విస్మయ మందఁగఁ దత్సభాసదుల్. 105

Akella Raghavendra's Online-ias.com

ప్రతిపదార్థం: గొనకొని= అతిశయించి; వీఁడు= ఇతఁడు (భరతుడు); నీకును, శకుంతలకున్, ప్రియనందనుండు= నీకూ శకుంతలకూ (పుట్టిన) ముద్దుబిడ్డడు; ఈతనిన్= ఈపుత్రుడిని; చేకొని= స్వీకరించి; భరియింపుము= పోషించుము; సాధ్వి= ఇల్లాలు; సత్+వినుత= ఉత్తములచేత కీర్తింపబడినట్టి; మహాపతివ్రత= గొప్పపతివ్రత; (అయిన) శకుంతల; వివేకముతోన్= తెలివితో; సత్యము, పల్కెన్= నిజం చెప్పింది (గసడదవాదేశం); అని; తద్, సభా+ఆసదుల్= ఆ సభలో ఉన్నవారు; విస్మయము+అందఁగన్= ఆశ్చర్యపడగా; దివ్యవాణి= దేవతాసంబంధమైన వాణి, ఆకాశవాణి; ధరా+అధినాథునకున్= భూపతికి, రాజుకు (దుష్యంతుడికి); వినిచెన్= వినిపించింది.

తాత్పర్యం: 'ఈభరతుడు నీకూ శకుంతలకూ మిక్కిలి ముద్దుబిడ్డడు. ఈతనిని స్వీకరించి, పోషించుము. ఇల్లాలు, ఉత్తమకీర్తి కలిగింది, మహాపతివ్రత అయిన శకుంతల వివేకంతో నిజం చెప్పింది' - అని ఆకాశవాణి ఆ సభలోనివారు విని ఆశ్చర్యపడేటట్లు రాజుకు వినిపించింది. (ప్రకటించింది).

విశేషం: కథానిర్వహణంలో అంతంలో అద్భుతరసం ఉండాలని లక్షణవాక్యం. సభాసదులు విస్మయ మందేటట్లు ఆకాశవాణి పలకటంవలన అది సిద్ధించింది. ఇందులో స్వతస్సిద్ధంగా ఏర్పడిన అర్థశక్తివలన కలిగిన వస్తువు చేసే వస్తుధ్వని (స్వతస్సంభవ్యర్థ శక్త్యుద్భవ వస్తుకృత వస్తుధ్వని) ఉన్నది. 'ఏ నెట? నీ వెట? సుతు డెట? ఏ నెన్నఁడు తొల్లి చూచి యెఱుఁగను నిన్నున్' - అన్న దుష్యంతుడి మాటలకు పరోక్ష సమాధానం దివ్యవాణి సాక్ష్యం. పురుషుడి వృత్తాన్ని గమనిస్తూ ఉండే మహాపదార్థాలలో శబ్దగుణం కలిగిన ఆకాశం సాక్ష్యం పలకటం అద్భుతం. ఔచిత్యం. అమూర్తమైన ఆకాశవాణికి మానవీకరణం వస్తుకళావిశేషం. 'గొనకొని వీఁడు నీకును శకుంతలకుం బ్రియనందనుండు' అనే వాక్యంలో దుష్యంతుడి ఆక్షేపాలన్నీ నిరాకరింపబడ్డాయి. తల్లిదండ్రులకు ప్రియనందనుడు భరతుడు అని పేర్కొనటంలో శకుంతలకు వలెనే దుష్యంతుడికికూడా భరతుడు ప్రీతిపాత్రుడే అయినా రాజు కావాలని ఆ సత్యాన్ని దాస్తున్నాడని ధ్వని. 'కొడుకును స్వీకరింపు' మనేది ధర్మప్రబోధం. 'శకుంతల సత్యం చెప్పింది' అనటంలో దుష్యంతుడు అబద్ధం చెప్పాడని తేలిన తాత్పర్యం. శకుంతల వివేకవతి. ఆమె తన ఉపన్యాసంలో క్రమంగా గృహిణి గొప్పతనాన్ని చెప్పి సాధ్వి అనిపించుకొన్నది. చక్రవర్తికాబోయే కొడుకు గొప్పతనాన్ని వివరించి సద్వినుత అనిపించుకొన్నది. దుష్యంతుడిని ఇంత సుకుమారంగా మందలించి సత్యాన్ని ప్రతిష్ఠాపించిన ఆకాశవాణి మాటలుకూర్చిన ఈరచనలో సౌకుమార్య మనే శబ్దగుణం సార్థకంగా పోషింపబడింది. పరుషవాక్యాలతో తిరస్కరించిన దుష్యంతుడికి దివ్యవాణి సుకుమారంగా ధర్మాన్ని నిర్దేశించింది. దానిని వస్తుధ్వనితో నిర్వహించటం నన్నయ రచనాశిల్పం.

వ. ఇట్లెల్లవారలకు నతిహర్షంబుగా శకుంతల పతివ్రతాత్వంబును సత్యంబును భరతోత్పత్తియుఁ బ్రశంసించు వేలుపుల పలుకు లతివ్యక్తంబు లయి యాకాశంబువలన వీతెంచిన విని దుష్యంతుండు సభాసదులు విన ని ట్లనియె. 106

ప్రతిపదార్థం: ఇట్లు= ఈవిధంగా; అతి, హర్షంబుగాన్= మిక్కిలి సంతోషంతో; శకుంతల, పతివ్రతాత్వంబును= శకుంతలయొక్క పాతివ్రత్యాన్ని గురించి; సత్యంబును= సత్యాన్ని గురించి; భరత+ఉత్పత్తియున్= భరతునియొక్క పుట్టుకను గురించి; ప్రశంసించు, వేలుపుల, పలుకులు= కీర్తించే దేవతల మాటలు; అతి, వ్యక్తంబులు+అయి= మిక్కిలి స్పష్టంగా; ఆకాశంబువలనన్= ఆకాశంనుండి; వీతెంచినన్= రాగా; దుష్యంతుండు; విని; సభాసదులు; వినన్; ఇట్లు+అనియెన్.

తాత్పర్యం: ఈవిధంగా శకుంతల పాతివ్రత్యాన్ని గురించి, సత్యాన్ని గురించి, భరతుడి పుట్టుకను గురించి మిక్కిలి సంతోషంతో కీర్తించే దేవతలమాటలు, విస్పష్టంగా ఆకాశంనుండి వెలువడగా దుష్యంతుడు విని సభాసదులతో ఈవిధంగా అన్నాడు.

Akella Raghavendra's Online-ias.com

విశేషం: ఆకాశవాణితోపాటు దేవతల మాటలు వినబడటం ఈ కథలోని విశేషం. అపూర్వంకూడా, గృహస్థాశ్రమ వ్యవస్థలో ఇల్లాలు, కొడుకు, సత్యం అనే అంశాలు యజమానుడు (గృహస్థుడు) అనే ఒక్కరిచేత వంచింపబడితే ధార్మికంగా, ఆధ్యాత్మికంగా ప్రకృతిలో ఎంత సంక్షోభం కలుగుతుందో ఈ సన్నివేశంలో నన్నయ వస్తుధ్వని నాశ్రయించి ప్రపంచించాడు. దేవతలు శకుంతలను, భరతుడిని, సత్యాన్ని గురించి ప్రశంసించిన వాక్యాలు సభలో ఉన్నవారందరికీ హర్షాతిశయం కలిగించినట్లు నన్నయ పేర్కొనటంతో అంతటి నిండుసభలో దుష్యంతు డొక్కడే దోషిగా మిగిలిపోయాడని చెప్పక తెలుస్తున్న విశేషం. ఈ ముగింపు ఎంత గొప్పగా ఉన్నది! 'ధర్మో రక్షతి రక్షితః' అన్న వేదోక్తి సార్థక మైనది.

తే. **ఏను నీ యింతియును గాని యెఱుఁగ రన్యు। లర్థిఁ గణ్వమహాముని యాశ్రమంబు**
నందు గాంధర్వవిధి వివాహమునఁ గరము। నెమ్మిఁ జేసిన దీని పాణిగ్రహణము. **107**

ప్రతిపదార్థం: అర్థిన్= కోర్కెతో; కణ్వ, మహత్+ముని, ఆశ్రమంబునందున్; గాంధర్వ, విధిన్, వివాహమునన్= గాంధర్వ పద్ధతిలో చేసికొనే పెండ్లి; కరమున్, నెమ్మిన్= మిక్కిలి ప్రీతితో; చేసిన, దీని, పాణిగ్రహణము= చేసికొన్న ఈమెతోడి వివాహం; ఏనున్= నేనున్నూ (దుష్యంతుడున్నూ); ఈ+ఇంతియునున్= ఈ వనిత (శకుంతల) యున్నూ; కాని= తప్ప; అన్యులు= ఇతరులు; ఎఱుఁగరు= తెలియరు. (ఇతరులకు తెలియదని భావం).

తాత్పర్యం: అలనాడు కోరి కోరి కణ్వమహర్షి ఆశ్రమంలో గాంధర్వవివాహపద్ధతి నాశ్రయించి ఈమెను మిక్కిలి ప్రీతితో చేసికొన్నవివాహం నాకూ ఈమెకూ తప్ప ఇతరుల కెవ్వరికి తెలియదు.

తే. **అన్యు లెఱుఁగమిఁ జేసి లోకాపవాద। భీతి నెఱిఁగియు నిత్తన్విఁ బ్రీతి దప్పి**
యెఱుఁగ నంటిని నిందఱ కిప్పు డెఱుఁగఁ। జెప్పె నాకాశవాణి యచ్చెరువు గాఁగ. **108**

ప్రతిపదార్థం: అన్యులు= ఇతరులు; ఎఱుఁగమిన్, చేసి= ఎరుగకపోవటంచేత; లోక+అపవాద, భీతిన్= లోకనిందవలని భయంచేత; ఈ+తన్విన్= ఈవనితను; ఎఱింగియున్= తెలిసియుండికూడ; ప్రీతి, తప్పి= ఆప్యాయత లేకుండ; ఎఱుఁగను, అంటిని= నాకు తెలియదన్నాను; ఇందఱకున్= ఇంతమందికి; ఇప్పుడు= ఈక్షణంలో; ఆకాశవాణి; అచ్చెరువు, కాఁగన్= అబ్బురపాటు కలిగేటట్లు; ఎఱుఁగన్, చెప్పెన్= తెలియచెప్పింది.

తాత్పర్యం: ఇతరుల కెవ్వరికీ తెలియదు కాబట్టి లోకనింద కలుగునేమో అన్నభయంతో నా కీమె తెలిసిఉన్నప్పటికీ కఠినంగా 'ఈమె నాకు తెలియదు' అన్నాను. కాని, ఇప్పుడు అందరికీ తెలిసేటట్లు అద్భుతంగా ఆకాశవాణి ప్రకటించింది.

విశేషం: దుష్యంతుడు నిజాన్ని బయటపెట్టాడు. కళంకాన్ని కడిగివేసికొన్నాడు. అతడి వర్తనంవలన శకుంతలా మాహాత్మ్యం ధ్వనింపజేయబడింది.

వ. **అని మహానురాగంబునం గొడుకు నెత్తికొని హర్షపులక లెసఁగ నాలింగనంబు సేసి, శకుంతలా మహాదేవి నతిప్రణయగౌరవంబునసంభావించి, యౌవరాజ్యంబునకు భరతు నభిషిక్తుంజేసి. పెద్దకాలంబు రాజ్యసుఖంబు లనుభవించి, తన రాజ్యభారం బంతయు భరతుం బూన్చి, దుష్యంతుండు తపోవనంబున కరిగిన.** **109**

Akella Raghavendra's Online-ias.com

ప్రతిపదార్థం: అని= అని పలికి; దుష్యంతుండు; మహత్+అనురాగంబునన్= మిక్కిలి ప్రేమతో; కొడుకున్= కుమారుడిని ప్రేమాతిశయంతో (భరతుడిని); ఎత్తికొని; హర్ష, పులకలు+ఎసఁగన్= సంతోషంతో కూడిన గగుర్పాటు కలుగగా; ఆలింగనంబు, చేసి= కౌగిలించుకొని; శకుంతలా, మహాదేవిన్= పట్టమహిషి అయిన శకుంతలను; అతి, ప్రణయ, గౌరవంబునన్= మిక్కిలి వలపు యొక్క గురుత్వంతో; సంభావించి= సమ్మానించి; భరతున్= భరతుడిని; యౌవరాజ్యంబునకున్, అభిషిక్తున్, చేసి= యౌవరాజ్యపదవిలో అభిషేకం చేసి; పెద్దకాలంబు= చాలకాలం; రాజ్య, సుఖంబులు= రాజ్యంవలని భోగాలు; అనుభవించి= పొంది; తన, రాజ్యభారంబు+అంతయున్; భరతున్+పూన్చి= భరతుడు వహించేటట్లు చేసి; తపోవనంబునకున్+అరిగినన్= తపస్సుకు అనువైన అరణ్యానికి పోగా.

తాత్పర్యం: అని పలికి దుష్యంతుడు అమితప్రేమతో కొడుకును ఎత్తుకొని సంతోషంతో కలిగిన పులకలతో కౌగిలించుకొని, పట్టమహిషి అయిన శకుంతలను మిక్కిలి ప్రణయగౌరవంతో సమ్మానించి, భరతుడిని యౌవరాజ్యపదవిలో అభిషేకించి, చాలకాలం రాజ్యసుఖాలు అనుభవించి, తన రాజ్యభారా న్నంతా భరతుడికి అప్పగించి, తాను తపోవనానికి పోగా. (తరువాతి పద్యంతో అన్వయం.)

విశేషం: బ్రహ్మచర్యం, గార్హస్థ్యం, వానప్రస్థం, సన్న్యాసం - అని ఆశ్రమాలు నాలుగు. అందులో దుష్యంతుడు గార్హస్థ్యాశ్రమాన్ని నిర్వహించి వానప్రస్థం స్వీకరించాడు. బహుకాలం వనంలో తపస్సు చేసికొంటూ ఉండే ఆశ్రమం వానప్రస్థం. కథను ముగించటంలో కమనీయశిల్పం ఉన్నది ఇక్కడ. యజమానుడు మొదట సత్యాన్ని అంగీకరించి గృహస్థధర్మానికి మూలమైన శక్తిని రక్షించాడు. ఆమీద 'పుత్రగాత్రపరిష్వంగసుఖాన్ని' అనుభవించి దీపంవలన వెలిగిన దీపంవంటి అద్వైతానుభవంతో స్పర్శజ్ఞానంవలన కలిగిన పులకలతో పుత్రమహిమను చవి చూచాడు. గార్హపత్యాగ్ని ఆహవనీయంలో ప్రజ్వలించటానికి కారకురాలైన ఇల్లాలిని సంభావించాడు. ఇప్పటికి గృహస్థధర్మపీఠం నాలుగుకాళ్ళమీద నిలబడింది. భరతుడికి యౌవరాజ్యాభిషేకం చేసి సత్యవాక్యస్థాపనం చేసి, మిగిలిన ఆశ్రమధర్మాలను దుష్యంతుడు అనుసరించి సమగ్రజీవితాన్ని సాగించాడు.

చ. **భరతుఁ డశేష భూభువనభార ధురంధరుఁ డై వసుంధరం**
బరఁగి, యనేక యాగములఁ బాయక భాస్కర జహ్నుకన్యకా
సురుచిర తీరదేశముల సువ్రతుఁడై యొనరించి, భూరిభూ
సురులకు నిచ్చె దక్షిణలు శుద్ధసువర్ణ గవాశ్వహస్తులన్. **110**

ప్రతిపదార్థం: భరతుఁడు అశేష, భూభువన, భార, ధురంధరుఁడు+ఐ= అపార మైన సామ్రాజ్యంయొక్క బాధ్యతను వహించగలిగినవాడై; వసుంధరన్, పరఁగి= భూమిపై ప్రసిద్ధి వహించి; భాస్కర, జహ్నుకన్యకా= సూర్యుడిపుత్రిక అయిన యమునానదియొక్కయు, జహ్నుమహర్షి పుత్రిక (చెవిలోనుండి వెలువడటంచేత) అయిన గంగానదియొక్కయు; సురుచిర, తీర, దేశములన్= అందమైన తీర ప్రాంతాలలో; సు, వ్రతుఁడు+ఐ= ఉత్తమదీక్ష పొందినవాడై; అనేక, యాగములన్= పెక్కు యజ్ఞాలను; పాయక= వీడక, ఆసక్తితోన్; ఒనరించి= చేసి; దక్షిణలు= ద్రవ్యరూపంగా ఇచ్చే కానుకలనూ; శుద్ధ, సువర్ణ, గో+అశ్వ, హస్తులన్= మేలిమిబంగారాన్నీ, గోవులనూ, గుఱ్ఱాలనూ, ఏనుగులనూ; భూరి, భూసురులకున్, ఇచ్చెన్= అధికసంఖ్యలోగల బ్రాహ్మణులకు దానంచేశాడు.

తాత్పర్యం: భరతుడు అపార మైన సామ్రాజ్యభారాన్ని వహించి, లోకంలో ప్రసిద్ధి కెక్కి, గంగాయమునా నదీ పవిత్రతీరప్రాంతాలలో దీక్షతో అనేక యజ్ఞాలను ఆసక్తితో చేసి బ్రాహ్మణులకు అధికంగా దక్షిణలను, మేలిమి బంగారాన్నీ, గోవులనూ, గుఱ్ఱాలనూ, ఏనుగులనూ దానంచేశాడు.

Akella Raghavendra's Onlineias.com

భరతవంశక్రమము (సం. 1-90-34)

వ. మఱియు నతీతానాగతు లైన నిజవంశంబున రాజులకెల్ల వంశకర్త యయ్యెఁ; నట్టి భరతునకుఁ గైకేయి యైన సునందకు భుమన్యుండు పుట్టె; వానికి దాశార్హపుత్త్రి యైన విజయకు సుహోత్రుండు పుట్టె; వానికి నిక్ష్వాకు కన్యయైన సువర్ణకు హస్తి పుట్టె; నతనిపేరం గౌరవ్య రాజధాని యైన నగరంబు హస్తిపురంబునాఁ బరఁగె; నట్టి హస్తికిం ద్రిగర్తరాజపుత్త్రి యైన యశోధరకు వికుంఠనుండు పుట్టె; వానికి దాశార్హపుత్త్రి యైన వసుదేవకు నజమీఢుండు పుట్టె; నయ్యజమీఢునకుఁ గైకేయియు గాంధారియు ఋక్షయు నను ముప్పురు స్త్రీలకు.111

ప్రతిపదార్థం: సుగమం.

తాత్పర్యం: అంతేకాక, తనవంశంలో పూర్వం ఉండిన, భవిష్యత్తులో పుట్టే రాజుల కందరికీ వంశకర్త అయినాడు. అటువంటి భరతుడికీ కేకయరాజపుత్రిక అయిన సునందకూ భుమన్యుడు పుట్టాడు. అతడికీ దాశార్హుడి కూతురైన విజయకూ సుహోత్రుడు జన్మించాడు. అతడికీ ఇక్ష్వాకుడి పుత్రిక అయిన సువర్ణకూ హస్తి అనేవాడు పుట్టాడు. అతడిపేరుమీద కౌరవుల రాజధాని అయిన నగరం 'హస్తిపురం' అనగా ఒప్పారింది. ఆ హస్తికీ త్రిగర్తరాజుయొక్క కుమార్తె అయిన యశోధరకూ వికుంఠనుడు పుట్టాడు. అతడికీ దాశార్హరాజు పుత్రిక అయిన వసుదేవకూ అజమీఢుడు జన్మించాడు. ఆ అజమీఢుడికీ కైకేయి, గాంధారి, ఋక్ష అనే ముగ్గురు స్త్రీలకూ. (తరువాతి పద్యంతో అన్వయం.)

క. బలయుతులు నూటయిరువది । నలువురు సుతు లుద్భవిల్లి నానాదేశం
బులకుఁ బతు లైరి; మఱి వా । రలలో సంవరణుఁ డఖిలరాజ్యోన్నతుఁ డై. 112

ప్రతిపదార్థం: సుగమం.

తాత్పర్యం: బలవంతు లైన నూట ఇరవైనలుగురు (124) కొడుకులు పుట్టి వివిధ దేశాలకు రాజు లైనారు. మఱి, వారందరిలో సంవరణుడు సమస్తరాజ్యాలలోనూ శ్రేష్ఠుడై.

క. అనఘుఁడు పౌరవకుల వ । ర్ధనుఁ డద్దిననాథ తనయఁ దపతి వివాహం
బొనరఁగ నయ్యెఁ; నిరువుర । కును వంశకరుండు పుట్టెఁ గురుఁ డున్నతుఁడై. 113

ప్రతిపదార్థం: సుగమం.

తాత్పర్యం: పుణ్యాత్ముడూ, పౌరకులాన్ని వృద్ధిచెందించేవాడూ అయిన సంవరణుడు సూర్యుడి కుమార్తె అయిన తపతిని యోగ్యంగా వివాహం చేసికొన్నాడు. వారిరువురికి వంశకర్త అయిన కురుడు శ్రేష్ఠుడై పుట్టాడు.

వ. వానిపేరం గురుక్షేత్రంబునాఁ బరఁగె; నట్టి కురునకు దాశార్హియైన శుభాంగికిని విధూరథుండు పుట్టె; వానికి మాగధి యయిన సంప్రియకు ననశ్వుండు పుట్టె; నయ్యనశ్వునకు మాగధి యైన యమృతకుం బరీక్షితుండు పుట్టె; వానికి బహుదానసుత యైన సుయశకు భీమసేనుండు పుట్టె; వానికిం గైకేయి యైన కుమారికిఁ బ్రదీపుఁడు (బర్యశ్రవసుండు) పుట్టె; వానికిఁబ్రతీపుండు పుట్టెఁ; బ్రతీపునకు శిబిపుత్త్రియయిన సునందకు

Akella Raghavendra's Online-ias.com

దేవాపి శంతనుబాహ్లికు లనఁగా మువ్వురు పుట్టి; రందు దేవాపి బాల్యంబునంద తపోవనంబున కరిగిన శంతనుండు రాజయ్యెఁ; వానికి గంగాదేవికి దేవవ్రతుం డైన భీష్ముండు పుట్టె; మఱియు శంతనునకు యోజనగంధి యయిన సత్యవతికిం జిత్రాంగద విచిత్రవీర్యు లనంగా నిద్దఱుగొడుకులు పుట్టి; రందుఁ జిత్రాంగదుండు బాల్యంబున గంధర్వనిహతుండయిన, వానికింగొండుకవానివిచిత్రవీర్యురాజ్యాభిషిక్తుంజేసి భీష్ముండు కాశీరాజదుహితల నంబికాంబాలిక లనువారి నిద్దఱ విచిత్రవీర్యునకు వివాహంబు సేసిన. 114

ప్రతిపదార్థం: సుగమం.

తాత్పర్యం: అతడి పేరుమీద కురుక్షేత్ర మని పిలువబడింది. అటువంటి కురునకూ దాశార్హరాజపుత్రి అయిన శుభాంగికీ విదూరథుడు పుట్టాడు. అతడికీ మగధరాజు కుమార్తె అయిన సంప్రియకూ అనశ్వుడు పుట్టాడు. ఆ అనశ్వుడికీ మగధరాజకన్య అయిన అమృతకూ పరీక్షితుడు పుట్టాడు. వాడికీ బహుదానుడి కూతురైన సుయశకూ భీమసేనుడు పుట్టాడు. అతడికీ కేకయరాజపుత్రి అయిన కుమారికీ ప్రదీపుడు (పర్యశ్రవసుడు) పుట్టాడు. అతడికి ప్రతీపుడు పుట్టాడు. ప్రతీపుడికీ శిబికుమార్తె అయిన సునందకూ దేవాపి శంతనుడు బాహ్లికుడు అనే పేర్లు గల ముగ్గురు పుట్టారు. వారిలో దేవాపి బాల్యంలోనే తపోవనానికి వెళ్ళగా శంతనుడు రాజైనాడు. అతడికినీ గంగాదేవికినీ దేవవ్రతుడైన భీష్ముడు పుట్టాడు. అంతేకాక శంతనుడికీ యోజనగంధి అని పిలువబడే సత్యవతికీ చిత్రాంగదుడు, విచిత్రవీర్యుడు అనే ఇద్దరు కొడుకులు పుట్టారు. వారిలో చిత్రాంగదుడు చిన్నతనంలోనే గంధర్వుడిచేత చంపబడటంచేత చిన్నవాడైన విచిత్రవీర్యుడిని రాజ్యాభిషిక్తుడిగా చేసి భీష్ముడు కాశీరాజుకుమార్తెలను అంబిక, అంబాలిక అనేవారిని ఇద్దరనిచ్చి వివాహంచేయగా. (తరువాతి పద్యంతో అన్వయం.)

చ. అతిశయరూపయౌవన గుణాధిక సుందర మైన యాసతీ
ద్వితయమునందు సంతతరతిన్ వివశుం డయి రాజకృత్యముల్
మతి నొకనాఁడుఁ జేయ కహిమద్యుతితేజుఁడు రాజయక్ష్మబా
ధితుఁడయి దేవలోకసుదతీప్రియుఁ డయ్యె విచిత్రవీర్యుఁడున్. 115

ప్రతిపదార్థం: అహిమద్యుతి, తేజుఁడు= సూర్యకాంతివంటిప్రకాశంకలవాడైన; విచిత్రవీర్యుఁడున్= విచిత్రవీర్యుడుకూడ; అతిశయ, రూప, యౌవన, గుణ+అధిక, సుందరము+ఐన= అత్యంతం రూపంచేతను, వయసుచేతను, గుణాలయొక్క, ఆధిక్యంచేతను అందమైన; ఆ సతీద్వితయమునందున్= ఆభార్య లిరువురియందు; సంతత, రతిన్= విరామం లేని రతి (క్రీడ)భావానికి; వివశుండు+అయి= లోనైనవాడై; రాజకృత్యముల్= రాజుచేయవలసిన విధులను; మతిన్= బుద్ధితో; ఒకనాఁడున్+చేయక= ఒకరోజుకూడ చేయక; రాజయక్ష్మ, బాధితుఁడు+అయి= క్షయరోగపీడితుడయి; దేవలోక, సుదతీ, ప్రియుఁడు+అయ్యెన్= దేవలోకవనితలకు ప్రీతిపాత్రుడైనాడు, అంటే - మరణించా డని భావం. (పుణ్యంచేసినవారు చనిపోయిన తరువాత స్వర్గలోకం చేరి రంభాది దేవవనితలతో క్రీడిస్తారని ప్రతీతి).

తాత్పర్యం: సూర్యప్రకాశుడైన విచిత్రవీర్యుడు రూపంలోనూ, యౌవనంలోనూ గుణాలలోనూ అత్యంతసుందరులైన ఆ భార్య లిరువురియందును నిరంతరరతిభావానికి వశుడై, రాజవిధులనుగురించి యెన్నడూ మనసుకు పట్టించుకొనక క్షయరోగ పీడితుడై స్వర్గస్థుడైనాడు.

Akella Raghavendra's Online-ias.com

విశేషం: విచిత్రవీర్యుడి నిరంతర కామప్రవృత్తిని ఓజోగుణమిశ్రిత మైన మాధుర్యగుణం కల రచనతో నన్నయ రక్తికట్టించాడు. మాధుర్యంతో ఉక్తివైచిత్ర్యం మెరుస్తూ ఉండాలి. దానిని కవిప్రౌఢోక్తితో నన్నయ సాధించాడు. ఇద్దరు భార్యలతో నిరంతర రతి సాగించి క్షయరోగానికి గురిఅయి విచిత్రవీర్యుడు మృతుడైనా డనటానికి బదులుగా దేవలోకసుదతీప్రియుడైనా డనటం కవి ప్రౌఢోక్తి. ఇందులో పర్యాయోక్త్యలంకారం స్ఫురిస్తున్నది. చెప్పేదానిని సూటిగా కాకుండా భంగ్యంతరంగా చెప్పటం పర్యాయోక్తం. అట్లా చెప్పటంవలన విచిత్రవీర్యుడు చనిపోయికూడా దేవలోక సుదతీ భోగాన్ని కామపురుషార్థఫలంగా అనుభవిస్తున్నాడన్న వ్యంగ్యార్థం ప్రతీయమానం అవుతున్నది. ఇది ప్రౌఢోక్తి. రతివివశత్వం వలన విచిత్రవీర్యుడి రాజధర్మ ప్రవృత్తికి క్షయం కలిగింది. అతడి రుగ్మతకూడ క్షయవ్యాధియే. అతడి కామప్రవృత్తివలన అతడి దేహక్షతియే కాకుండా ధర్మక్షతి, వంశక్షతి అయింది. వంశంలో ఏర్పడిన మహాప్రళయ మది. సంతానవిచ్ఛేద మయ్యే ఆ దారుణ ఫలితానికి కారణమైన సంతతరతి రాజులకు తగదని కావ్యోపదేశం. దానిని నన్నయ కవిప్రౌఢోక్తిచేత సిద్ధమైన వస్తువుచేత కలిగే వస్తుధ్వనిగా రచనలో నిబంధించాడు. కవిప్రౌఢోక్తిసిద్ధ వస్తుకృతవస్తుధ్వని అనబడే ఈ రచనాశిల్పం నన్నయ పెక్కుచోట్ల ప్రదర్శించాడు. అందువలననే నన్నయది ధ్వనిప్రస్థాన మనీ, అందులో వస్తుధ్వని ఆయన మార్గమనీ పేర్కొనటం.

క. **అంత దౌష్యంతి సంతానవిచ్ఛేదంబు గావచ్చిన సత్యవతీనియుక్తుండై సకలధర్మమూర్తి కృష్ణద్వైపాయనుండు దేవరన్యాయంబున నంబికయందు ధృతరాష్ట్రుని, నంబాలికయందుఁ బాండురాజును నంబికాపరిచారిక యందు విదురునిం బుట్టించిన; నందు ధృతరాష్ట్రునకు గాంధారికి వ్యాసవరప్రసాదంబున దుర్యోధనుండాదిగా నూర్వురు గొడుకులు పుట్టిరి. పాండురాజు నియోగంబునఁ గుంతీమాద్రులకు ధర్మానిలశక్రాశ్వినుల ప్రసాదంబున ధర్మజభీమార్జున నకులసహదేవు లనంగా నేవురుకొడుకులు పుట్టి; రయ్యేవురకుం బాంచాలి ధర్మపత్నియయ్యెఁదానియందు ధర్మరాజునకుఁబ్రతివింధ్యుండును, భీమసేనునకు శ్రుతసోముండును, నర్జునునకు శ్రుతకీర్తియు, నకులునకు శతానీకుండును, సహదేవునకు శ్రుతసేనుండును ననఁ బంచోపపాండవులు పుట్టిరి; మఱి ధర్మరాజునకు స్వయంవర లబ్ధ యైన దేవికయనుదానికి యౌధేయుండు పుట్టె; భీమసేనునకు జరంధరకు సర్వగుండు పుట్టె; నర్జునునకు సుభద్రకు నభిమన్యుండు పుట్టె; నకులునకుఁ జైద్యయయిన కరేణుమతికి నిరమిత్రుండు పుట్టె; సహదేవునకు స్వయంవరలబ్ధయైన విజయకు సుహోత్రుండు పుట్టె; మఱియుభీమసేనునకు హిడింబకుఘటోత్కచుండు పుట్టె; నిప్పాటంబాండవ పుత్త్రులైన పదునొక్కండ్రయందును వంశకరుం డైన యభిమన్యునకు విరాటపుత్త్రి యయిన యుత్తరకుం బరీక్షితుండు పుట్టె.** **116**

ప్రతిపదార్థం: సుగమం.

తాత్పర్యం: అప్పుడు భరతవంశం విచ్ఛేదం అయ్యే స్థితికి రాగా సత్యవతిచేత నియోగింపబడి సమస్తధర్మమూర్తి అయిన వ్యాసుడు దేవరన్యాయంతో అంబికయందు ధృతరాష్ట్రుడినీ, అంబాలికయందు పాండురాజునూ, అంబికయొక్క చెలికత్తెయందు విదురుడినీ పుట్టించాడు. వారిలో ధృతరాష్ట్రుడికీ, గాంధారికీ వ్యాసుడివరంవలన దుర్యోధనుడు మొదలుకొని వందమంది కొడుకులు పుట్టారు. పాండురాజు నియోగించగా కుంతీమాద్రులకు యమధర్మరాజు, వాయువు, ఇంద్రుడు, అశ్వినీదేవతల దయవలన క్రమంగా ధర్మరాజు, భీముడు, అర్జునుడు, నకులసహదేవులు అనబడే అయిదుగురు కొడుకులు పుట్టారు. ఆ అయిదుమందికి పాంచాలి భార్య అయింది. ఆమెయందు

Akella Raghavendra's Online-ias.com

ధర్మరాజుకు ప్రతివింధ్యుడూ, భీమసేనుడికి శ్రుతసోముడూ, అర్జునుడికి శ్రుతకీర్తియూ, నకులుడికి శతానీకుడూ, సహదేవుడికి శ్రుతసేనుడూ, పంచ ఉపపాండవులు అనబడేవారు పుట్టారు. ఇంకనూ, ధర్మరాజుకు స్వయంవరంలో లభించిన దేవిక అనేదానికీ యౌధేయుడు పుట్టాడు. భీమసేనుడికి జరంధరవలన సర్వగుడు పుట్టాడు. అర్జునుడికీ సుభద్రకూ అభిమన్యుడు పుట్టాడు. నకులుడికీ చేది వంశజురాలైన కరేణుమతికీ నిరమిత్రుడు పుట్టాడు. సహదేవుడికీ స్వయంవరంలో లభించిన విజయకూ సుహోత్రుడు పుట్టాడు. అంతేకాక, భీమసేనుడికీ హిడింబకూ ఘటోత్కచుడు పుట్టాడు. ఈ విధంగా పాండవులయొక్క పుత్రులైన పదకొండుమందిలోనూ వంశాన్ని నిలిపినవాడు అభిమన్యుడు. అతడికీ విరాటరాజపుత్రి అయిన ఉత్తరకూ పరీక్షితుడు పుట్టాడు.

విశేషం: దేవరుడనగా మగని తోబుట్టువు. రాజకుటుంబాలలో రాజ్యానికి వారసులు కాదగిన రాణికి మగనివలన సంతానం కలుగనప్పుడు బావగారి వలననో, మఱదివలననో సంతానం పొందడం దేవరన్యాయం. విచిత్రవీర్యుడు, చిత్రాంగదుడు సంతాన రహితులు కాగా, వారల అన్నయైన దేవరుడైన వ్యాసుడు ధృతరాష్ట్ర పాండురాజులను కన్నాడు.

క. అతనికి ననంత పుణ్యా । న్వితయనఁదగు మాద్రవతికి నీ వఖిలజగ
న్నుత! జనమేజయ! పుట్టితి । ధృతిఁ బాండవవంశమునకుఁ దేజం బెసఁగన్. 117

ప్రతిపదార్థం: అతనికిన్= పరీక్షితుడికి; అనంత, పుణ్య+అన్విత, అనన్, తగు, మాద్రవతికిన్= అపారపుణ్యంతో కూడినది (పుణ్యవతి) అని ప్రసిద్ధిచెందిన మాద్రవతికి; అఖిల, జగత్+నుత= సమస్తలోకాలచేత కీర్తింపబడువాడా!; జనమేజయ= జనమేజయుడా!; పాండవ, వంశమునకున్= పాండురాజు పేరుమీద ప్రసిద్ధమైన వంశానికి; ధృతిన్= స్థిరంగా; తేజంబు+ఎసఁగన్= వన్నె కలుగగా; నీవు= నీవు (జనమేజయుడు); పుట్టితి (వి)= పుట్టావు.

తాత్పర్యం: సమస్తలోకాలచేత కీర్తింపబడే జనమేజయుడా! పాండవవంశానికి స్థిరంగా వన్నె కలిగేటట్లు నీవు పరీక్షితుడికీ పుణ్యవతి అయిన మాద్రవతికీ పుట్టావు.

మ. మఱియు నీకును వపుష్టమకును శతానీక శంకుకర్ణులుపుట్టి; రందు శతానీకునకువైదేహికి నశ్వమేధదత్తుండు పుట్టె. 118

ప్రతిపదార్థం: సుగమం.

తాత్పర్యం: కాగా, నీకూ వపుష్టమకూ శతానీకుడు, శంకుకర్ణుడు అనే ఇద్దరు పుత్రులు పుట్టారు. వారిలో శతానీకుడికీ వైదేహి (విదేహరాజపుత్రిక) కీ అశ్వమేధదత్తుడు పుట్టాడు.

క. వీ రైలులుఁ బౌరవులును । భారతులును గౌరవులును బాండవులు ననన్
వీరు లయి పరఁగి; రిది నయ । పారగ! భవదీయవంశ పరిపాటి మహిన్. 119

ప్రతిపదార్థం: వీరు= ఇంతవరకు పేర్కొన్నరాజులు; ఐలులు= ఐలుడువంశకర్తగా కలవారు; పౌరవులును= పురుమహారాజు వంశకర్తగాకలవారు; భారతులును= భరతుడు వంశకర్తగా కలవారు; కౌరవులును= కురుమహారాజు వంశకర్తగాకలవారు; పాండవులున్= పాండుమహారాజు వంశకర్తగా కలవారు; అనన్= అని పిలువబడుతూ; వీరులు+అయి, పరఁగిరి= పరాక్రమవంతులై

Akella Raghavendra's Online-ias.com

ఒప్పారినారు; నయపారగ!= నీతిలో పారం ముట్టినవాడా!; ఇది= పైనచెప్పినవిధం; మహిన్= లోకంలో (భూమిపై); భవదీయ, వంశ, పరిపాటి= నీయొక్క వంశముయొక్క అనుక్రమం, (వంశవృక్షం అని భావం).

తాత్పర్యం: వీరు ఐలులనీ, పౌరవులనీ, భారతులనీ, కౌరవులనీ, పాండవులనీ పిలువబడుతూ వీరులుగా ప్రసిద్ధిచెందారు. ఓ నయకోవిదుడా! ఇది లోకంలో వాసికెక్కిన నీవంశక్రమం.

వ. అనిన విని జనమేజయుండు వైశంపాయనున కి ట్లనియె. 120

ప్రతిపదార్థం: సుగమం.

తాత్పర్యం: అనగా విని జనమేజయుడు వైశంపాయనుడితో ఈవిధంగా అన్నాడు.

క. నరవరుఁ డగు శంతనున క । మరనదికిని నెట్లు సంగమం బయ్యె మహా
పురుషుండు భీష్ముఁ డె ట్ల । య్యిరువురకును బుట్టె? దీని నెఱిఁగింపు మొగిన్. 121

ప్రతిపదార్థం: నరవరుఁడు+అగు, శంతనునకున్= శ్రేష్ఠుడైన శంతనునకూ; అమర, నదికినిన్= గంగకూ; ఎట్లు, సంగమంబు, అయ్యెన్= ఏవిధంగా సంయోగం అయింది; ఆ+ఇరువురకును= ఆ ఇద్దరికీ; మహత్+పురుషుండు, భీష్ముఁడు= గొప్పవాడైన భీష్ముడు; ఎట్లు; పుట్టెన్= ఏవిధంగా పుట్టాడు?; ఒగిన్= క్రమంగా; దీనిన్= ఈవృత్తాంతాన్ని; ఎఱిఁగింపుము= తెలుపుము

తాత్పర్యం: ఉత్తముడైన శంతనుడికీ గంగకూ పొత్తు ఏవిధంగా కలిగింది? వా రిరువురికీ మహాత్ముడైన భీష్ముడు ఏవిధంగా పుట్టాడు? ఈ వృత్తాంతాన్ని క్రమంగా నాకు తెలుపుము.

గంగా వసువుల సమయము (సం. 1-91-1)

వ. 'మఱి పాండవ ధార్తరాష్ట్ర సంభవంబును సవిస్తరంబుగా వినవలతుం జెప్ప' మనిన వానికి వైశంపాయనుం డి ట్లని చెప్పెఁ; దొల్లి యిక్ష్వాకువంశంబున మహాభిషుం డనువాఁడు పుట్టి మహాధర్మశీలుండై యశ్వమేధసహస్రంబును రాజసూయశతంబునుం జేసి యింద్రాదిదేవతలం దనిపి, దేవలోకంబునకుం జని యందు దేవర్షిగణంబులతోఁ బితామహుంగొల్చుచున్న యవసరంబున గంగానది దివ్యస్త్రీరూపధారిణి యయి బ్రహ్మసభకు వచ్చిన. 122

ప్రతిపదార్థం: మఱి= ఇంకను; పాండవ, ధార్తరాష్ట్ర, సంభవంబును= పాండురాజుకుమారులయొక్కయు, ధృతరాష్ట్రుని పుత్రులయొక్కయు పుట్టుకను; సవిస్తరంబుగాన్= విపులంగా; వినన్, వలతున్= వినగోరుతాను; చెప్పుము; అనినన్; వానికిన్= జనమేజయునికి; వైశంపాయనుండు; ఇట్లు+అని, చెప్పెన్= ఈవిధంగా చెప్పాడు; తొల్లి= పూర్వం; ఇక్ష్వాకు వంశంబునన్= ఇక్ష్వాకుడు మూలపురుషుడుగా వెలసిన వంశంలో; మహాభిషుండు; అనువాఁడు; పుట్టి; మహత్+ధర్మశీలుండు+ఐ= ఉత్తమధర్మస్వభావం కలవాడై; అశ్వమేధ, సహస్రంబును= అశ్వమేధ యాగాలు వేయిన్నీ; రాజసూయ, శతంబును= రాజసూయయాగాలు నూరున్నూ; చేసి; ఇంద్ర+ఆది, దేవతలన్, తనిపి= ఇంద్రుడు మొదలైన దేవతలను సంతోషపెట్టి; దేవ, లోకంబునకున్, చని= దేవతలయొక్క లోకమైన స్వర్గానికి వెళ్ళి; అందున్= అక్కడ; దేవ, ఋషిగణంబులతోన్= దేవతలయొక్కయు, మునులయొక్కయు సమూహాలతో కలిసి; పితామహున్= బ్రహ్మను; కొల్చుచున్న= సేవిస్తూన్న;

Akella Raghavendra's Online-ias.com

అవసరంబునన్= సమయంలో; గంగానది; దివ్య, స్త్రీ, రూప, ధారిణి+అయి= దేవతా సంబంధమైన స్త్రీయొక్క రూపాన్ని తాల్చినదయి; బ్రహ్మసభకున్, వచ్చినన్= బ్రహ్మదేవుడియొక్క సభకు రాగా.

తాత్పర్యం: 'ఇంకను పాండవుల, ధృతరాష్ట్ర పుత్రుల పుట్టుపూర్వోత్తరాలు వివరంగా వినగోరుతున్నాను చెప్పు' మని జనమేజయుడు అడుగగా వైశంపాయనుడు ఈవిధంగా చెప్పాడు: 'పూర్వం ఇక్ష్వాకువంశంలో మహాభిషుడనేవాడు పుట్టి ఉత్తమధర్మస్వభావుడై వేయి అశ్వమేధయాగాలను, నూరు రాజసూయయాగాలను చేసి ఇంద్రాదిదేవతలను సంతృప్తిపరచి స్వర్గలోకానికి పోయి అక్కడ దేవతలతోనూ ఋషిగణాలతోనూ కలిసి బ్రహ్మను సేవిస్తున్న సమయంలో గంగానది దేవవనితారూపం ధరించి బ్రహ్మసభకు రాగా. (తరువాతి పద్యంతో అన్వయం.)

తే. ఊరుమూల మేర్పడఁగ నయ్యువిద వలువు । దొలఁగె ననిలంబుచేత విధూత మగుచు;
నమరు లెల్లఁ బరాఙ్ముఖు లైరి; దాని । సాభిలాషుఁ డై చూచె మహాభిషుండు. 123

ప్రతిపదార్థం: అనిలంబు, చేతన్, విధూతము+అగుచున్= గాలిచేత ఎగురగొట్టబడినది ఔతూ; ఆ+ఉవిద, వలువు= ఆ వనితచీర; ఊరుమూలము+ఏర్పడఁగన్= తొడమొదలు కనబడునట్లుగా; తొలఁగెన్= తొలగిపోయింది; అమరులు+ఎల్లన్= దేవతలందరు; పరాక్+ముఖులు+ఐరి= ప్రక్కకు త్రిప్పుకొనిన ముఖాలు కలవారు ఐనారు; మహాభిషుండు; దానిన్= అట్టిస్థితిలో నున్న గంగను; స+అభిలాషుఁడు+ఐ= ఆసక్తితోకూడినవాడై; చూచెన్= చూచాడు.

తాత్పర్యం: గంగాదేవి కట్టుకున్న చీర గాలికి ఎగురగొట్టబడటంచేత ఆమె తొడలమొదలు కనపడేటట్లు తొలగింది. దానిని దేవతలందరు చూడక మొగాలు ప్రక్కకు త్రిప్పుకొన్నారు. కాని, మహాభిషుడు మాత్రం ఆసక్తితో దానిని చూచాడు.

విశేషం: ఈ పద్యంతరువాతకొన్ని ప్రతులలో "గంగాదేవియు నమ్మహాభిషురూపయౌవనవిలాసంబుల కోటువడి వానినచూచుచుండె' అనే వచనం కనబడుతున్నది. కాని, ఈ భావం మూలంలో లేదని శ్రీమహాభారతసంశోధితప్రతి దీనిని గ్రహించలేదు. ఒకవేళ ఈ వచనం ఉన్నదనుకొంటే గంగకూడ శాపార్హురాలౌతుంది. అది కథలో పొసగదు కాబట్టి ఆ వచనాన్ని గ్రహించకపోవటమే సముచితం.

ఆ. దాని నెఱిఁగి కమలయోని వానికిఁ గర । మల్గి మర్త్యయోనియందుఁ బుట్టు
మనుచు శాపమిచ్చె; నొనరంగ వాఁడును । గరము భీతిఁ గరయుగంబు మొగిచి. 124

ప్రతిపదార్థం: కమలయోని= బ్రహ్మ; దానిన్, ఎఱిఁగి= దానిని గ్రహించి; వానికిన్= ఆ విధంగా చూచిన మహాభిషునిగురించి; కరము+అల్గి= మిక్కిలి కోపించి; మర్త్యయోనియందున్= మానవగర్భంలో; పుట్టుము, అనుచున్; శాపము; ఇచ్చెన్; ఒనరంగన్= ఒప్పగా; వాఁడును= మహాభిషుడు; కరము, భీతిన్= మిక్కిలిభయంతో; కర, యుగంబు= చేతులజంట (రెండుచేతులు); మొగిచి= జోడించి.

తాత్పర్యం: బ్రహ్మదేవుడు దానిని తెలిసికొని మహాభిషుడిమీద అమితంగా కోపించి అతడిని మానవవనితకు పుట్టు మని తగినట్లు శాపమిచ్చాడు. మహాభిషుడు మిక్కిలి భయపడి చేతులు రెండూ జోడించి. (తరువాతి పద్యంతో అన్వయం.)

Akella Raghavendra's Online-ias.com

వ. 'మర్త్యలోకంబున రాజర్షివరులలోనఁ బుణ్యచరిత్రుండు ప్రతీపుండ కావున వానికిఁ బుత్త్రుండ నై జన్మించెద; నొరులయందు జనింపనోప' నని కమలభవుననుమతంబు వడసె, గంగయు నమ్మహాభిషుని మహానుభావంబును రూపసౌందర్యంబులును దనయందుల యభిలాషయు నెఱింగి తానును మనోజబాణబాధిత యయి వానిన తలంచుచు మర్త్యలోకంబునకు వచ్చునది యెదుర. 125

ప్రతిపదార్థం: మర్త్యలోకంబునన్= మానవలోకంలో; రాజర్షి, వరులలోన్= రాజులయ్యీ ఋషిత్వాన్నికూడ సాధించినవారిలో నెల్ల; పుణ్య, చరిత్రుండు= నిర్మలస్వభావం కలవాడు; ప్రతీపుండు+అ= ప్రతీపుడు మాత్రమే; కావునన్= కాబట్టి; వానికిన్= అతనికి; పుత్త్రుండను+ఐ, జన్మించెదన్= కొడుకునై పుట్టుతాను; ఒరుల+అందున్= ఇతరులకు; జనింపన్+ఓపన్= పుట్టజాలను; అని; కమలభవు, అనుమతంబు= బ్రహ్మదేవునియొక్క సమ్మతిని; పడసెన్= పొందాడు; గంగయున్= గంగకూడ; ఆ+మహాభిషుని, మహత్+అనుభావంబును= ఆ మహాభిషుడియొక్క దొడ్డతనాన్నీ; రూప, సౌందర్యంబులును= ఆకారాన్నీ అందాన్నీ; తనయందుల, అభిలాషయున్= తనపట్లకోరికయు; ఎఱింగి= గ్రహించి; తానును=తానుకూడ; మనోజ, బాణ, బాధిత+అయి= మన్మథుడియొక్క బాణాలచేత కొట్టబడినది అయి (విరహాన్ని పొంది); వానిని+అ= అతనినే; తలంచుచున్= స్మరిస్తూ; భావిస్తూ; మర్త్యలోకంబునకున్, వచ్చునది, ఎదురన్= మానవలోకానికి రాగానే, ఎదుట.

తాత్పర్యం: 'మానవ(భూ)లోకంలో గల రాజర్షులందరిలో పుణ్యాత్ముడు ప్రతీపుడు కాబట్టి అతడికి మాత్రమే పుత్రుడనై జన్మిస్తాను; మరొకరియందు జన్మించలేను' అని కోరి దానికి బ్రహ్మదేవుడి సమ్మతినిపొందాడు. గంగకూడ ఆ మహాభిషుని దొడ్డతనాన్నీ, రూపసౌందర్యాలనూ, తనపట్ల అతని కున్న కోరికను గమనించి మన్మథబాణాలకు గురియై ఆతడినే తలపోస్తూ మర్త్యలోకానికి వచ్చి, ఎదుట.

క. అనిమిషలోక వియోగం । బున దుఃఖితు లయి వసిష్ఠమునివరు శాపం
బున వచ్చువారి వసువుల । నెనమండ్రం గాంచి గంగ యెంతయుఁ బ్రీతిన్. 126

ప్రతిపదార్థం: అనిమిషలోక, వియోగంబునన్= దేవలోకముయొక్క ఎడబాటుతో; దుఃఖితులు+అయి= బాధపడినవారై; వసిష్ఠ, మునివరు, శాపంబునన్= వసిష్ఠు డనే ఋషిశ్రేష్ఠుడియొక్క శాపంవలన; వచ్చువారిన్= వస్తున్నవారిని; వసువులన్, ఎనమండ్రను= వసువులను ఎనిమిదిమందిని; గంగ; ఎంతయున్+ప్రీతిన్= మిక్కిలి ఆప్యాయంగా; కాంచి= చూచి.

తాత్పర్యం: స్వర్గలోకం విడువవలసివచ్చినందుకు దుఃఖితు లైనవారూ, వసిష్ఠమహాముని శాపంతో భూలోకానికి వస్తున్నవారూ అయిన ఎనిమిదిమంది వసువులను గంగ మిక్కిలి ఆప్యాయంగా చూచి. (తరువాతి పద్యంతో అన్వయం.)

విశేషం: యమధర్మరాజుయొక్క పదిమంది భార్యలలో వసువు అనుఆమెకు జన్మించిన ఎనిమిదిమంది పుత్రులు వసువులు. వారు ఎల్లప్పుడు కలసిఉండే గణదేవతలు. వారిపేర్లు - ఆపుడు, ధ్రువుడు, సోముడు, అధ్వరుడు, అనిలుడు, ప్రత్యూషుడు, అనలుడు, ప్రభాసుడు.

క. 'ద్యుతి దఱిగి నిజనియోగ । చ్యుతిఁ బొందను మీకు నొండుచోటికి నరుగం
గత మేమి'? యనిన విని య । య్యతివకు సురనదికి నిట్టు లని రవ్వసువుల్. 127

Akella Raghavendra's Online-ias.com

ప్రతిపదార్థం: ద్యుతి, తఱిగి= కాంతి తగ్గి; నిజ, నియోగ, చ్యుతిన్, పొందను= మీ స్థితినుండి పతనం కావటానికీ; ఒండు, చోటికిన్+అరుగన్= మరొకచోటికి పోవటానికీ; కతము+ఏమి+అనినన్= కారణ మేమిటి అనగా; విని; ఆ+వసువులు; ఆ+అతివకున్ సురనదికిన్= స్త్రీరూపంలో ఉన్న గంగానదికి; ఇట్టులు+అనిరి= ఈవిధంగా అన్నారు.

తాత్పర్యం: 'కాంతిహీను లై మీపదవులనుండి పతనం చెందటానికీ, ఉన్నచోటువదలి మరొకచోటికి పోవటానికీ కలకారణం ఏమి' టని అడుగగా స్త్రీరూపంలో ఉన్న గంగకు ఆ వసువులు ఈ విధంగా అన్నారు.

వ. 'ఏము వసిష్ఠమునివరు శాపంబునం జేసి మర్త్యలోకంబునం దెయ్యేనియు నొక్కపుణ్యవతి యైన స్త్రీయందు జన్మింపంబోయెద' మని దుఃఖించి, తమ శాపప్రకారంబు గంగాదేవికి నెఱింగించి, 'యే మొండుచోట జన్మింపనోపము; నీయంద పుట్టెదము; మఱి మహాభిషుండు ప్రతీపునకు శంతనుం డై పుట్టెడుఁగావున వానికి నీకును సమాగమం బగు; మాజన్మంబునకు నిమిత్తం బాతండ యగు' ననిన విని గంగ సంతసిల్లి యి ట్లనియె. 128

ప్రతిపదార్థం: ఏము= మేము (వసువులు); వసిష్ఠ, మునివరు, శాపంబునన్+చేసి= వసిష్ఠమహాముని శాపం కారణంగా; మర్త్యలోకంబునందున్= భూలోకంలో; ఏది+ఏనియున్, ఒక్క, పుణ్యవతి, ఐన, స్త్రీ, అందున్= ఎవరైనా ఒక పుణ్యంచేసికొన్న వనితకు; జన్మింపన్, పోయెదము+అని= పుట్టా లని వెళ్ళుతున్నా మని; దుఃఖించి= ఏడ్చి, బాధపడి; తమ, శాప, ప్రకారంబు= తమకు శాపం కలిగిన పద్ధతిని; గంగాదేవికిన్; ఎఱింగించి= తెలిపి; ఏము+ఒండు, చోటన్, జన్మింపన్, ఓపము= మేము మరొకచోట పుట్టలేము; నీయందున్+అ= నీయందే, నీకే; పుట్టెదము= జన్మిస్తాము; మఱి= ఇక; మహాభిషుండు; ప్రతీపునకున్; శంతనుండు+ఐ; పుట్టెడున్, కావునన్= పుట్టుతాడు కాబట్టి; వానికిన్, నీకును, సమాగమంబు+అగున్= అతనికీ నీకూ సంయోగం కలుగుతుంది. అతండు+అ= అతడే(శంతనుడే); మా, జన్మంబునకున్, నిమిత్తంబు= మాపుట్టుకకు కారణం; అగును+అనినన్, విని= ఔతా డని చెప్పగా విని; గంగ; సంతసిల్లి= సంతోషించి; ఇట్లు+అనియెన్= ఈవిధంగా అన్నది.

తాత్పర్యం: మేము వసిష్ఠ మహామునిశాపంవలన భూలోకంలో ఎవరైనా ఒక్కపుణ్యవతి యైన వనితయందు జన్మించవలె నని పోతున్నామని దుఃఖించి, తమ శాపవృత్తాంతాన్ని గంగాదేవికి తెలియజెప్పి, 'మేము వేరేచోట ఎక్కడా జన్మించలేము, నీకు పుత్త్రులముగా పుట్టుతాము; ఇక - మహాభిషుడే ప్రతీపునకు శంతనుడై పుట్టుతాడు కాబట్టి అతనికీ నీకూ సంగమమౌతుంది. మా జన్మకు అతడే కారకు డౌతాడు' అనగా విని గంగ సంతోషించి ఈవిధంగా అన్నది.

క. 'నా కభిమతంబు నిట్టిద; । మీకును నుపకార మగు; సమీహిత బుద్ధిం
జేకొని చేసెద మీర ల । శోకస్థితి నుండుఁ' డనుచు సురనది కరుణన్. 129

ప్రతిపదార్థం: నాకున్, అభిమతంబున్, ఇట్టిది+అ= నాకోరికకూడా ఇటువంటిదే. సమీహిత, బుద్ధిన్= కోరబడిన మనస్సుతో (ఇష్టమైన మనస్సుతో అనిభావం); చేకొని= స్వీకరించి, అంగీకరించి; చేసెదన్= ఆచరిస్తాను; మీకునున్= మీకుకూడ; ఉపకారము+అగున్= మేలౌతుంది; మీరలు+అశోకస్థితిన్, ఉండుఁడు+అనుచున్= మీరు నిశ్చింతగా (దుఃఖం లేని మానసికస్థితిలో)ఉండండి అంటూ; సురనది= గంగానది; కరుణన్= దయతో.

Akella Raghavendra's Online-ias.com

తాత్పర్యం: 'నాకోరికకూడ అటువంటిదే; మీకోరికను ఇష్టమైన మనస్సుతో అంగీకరించి అమలుపరుస్తాను. మీకు మేలుకూడ జరుగుతుంది. మీ రింక నిశ్చింతగా ఉండండి' అంటూ గంగాదేవి కరుణతో (తరువాతి వచనంతో అన్వయం).

వ. వసువులకు మనఃప్రియంబుగాఁబలికిన విని, వారును గంగ యనుగ్రహంబు వడసి 'నీవు మాకు నుపకారంబు సేయనోపుదేని నేము నీకుం గ్రమక్రమంబునం బుట్టునప్పుడ మమ్ము నీళ్ళ వైచుచు మర్త్యలోకంబున నుండకుండునట్లుగాఁ జేయునది; మాకు వసిష్ఠ మహాముని యనుజ్ఞయు నిట్టిద' యనిన గంగయు 'నట్ల చేయుదు; మఱి మీరెల్ల స్వర్గతులైన నా కొక్కకొడుకు దీర్ఘాయుష్మంతుండై యుండెడు విధం బె'ట్లనిన దానికి వసువు లి ట్లనిరి. 130

ప్రతిపదార్థం: వసువులకున్= అష్టవసువులకు; మనస్+ప్రియంబు, గాన్= మనస్సుకు సంతోషం కలిగేటట్లు; పలికినన్; విని; వారును; గంగ, అనుగ్రహంబు, పడసి= గంగయొక్క దయను పొంది; 'నీవు, మాకున్, ఉపకారంబు, చేయన్, ఓపుదు+ఏని= నీవు మాకు మేలు చేయగలిగితే; ఏము, నీకున్, క్రమక్రమంబునన్, పుట్టు+అప్పుడు+అ= మేము నీకు ఒకరి తరువాతి ఒకరు వరుసగా పుట్టినప్పుడే; మమ్మున్, నీళ్ళన్, వైచుచున్= మమ్మల్ని నీళ్ళలో పడవేస్తూ; మర్త్యలోకంబునన్+ఉండకుండు, అట్లుగాన్= భూలోకంలో ఉండకుండా ఉండే విధంగా; చేయునది= చేయవలసింది; మాకున్; వసిష్ఠమహాముని, అనుజ్ఞయున్, ఇట్టిది+అ= వసిష్ఠ మహర్షి మా కిచ్చిన అనుమతికూడా ఇదే; అనినన్; గంగయున్; అట్లు+అ, చేయుదున్= ఆ విధంగానే చేస్తాను; మఱి= ఇక; మీరు+ఎల్లన్, స్వర్గతులు+ఐనన్= మీరందరు మరణిస్తే (స్వర్గానికి చేరితే); నాకున్+ఒక్క, కొడుకు, దీర్ఘాయుష్మంతుండు+ఐ= నాకు ఒక కొడుకు చాలకాలం జీవించేవాడై; ఉండెడు, విధంబు+ఎట్లు+అనినన్= ఉండే పద్ధతి ఏమిటి అనగా; దానికిన్= ఆ ప్రశ్నకు; వసువులు; ఇట్లు+అనిరి.

తాత్పర్యం: వసువుల మనస్సులకు ప్రీతికలిగేటట్లు గంగాదేవి పలుకగా విని, వారు గంగాదేవి దయను పొంది ఈవిధంగా కోరారు- "నీవు మాకు ఉపకారం చేయగలిగితే మేము నీకు ఒకరితరువాత ఒకరు పుట్టినప్పుడే(వెంటనే) మమ్మలను నీళ్ళలో పడవేస్తూ మేము భూలోకంలో ఉండకుండా చేయవలసింది. మాకు వసిష్ఠమహర్షి ఇచ్చిన అనుమతికూడా ఇదే'. ఆ మాటలు విని గంగ ఈ విధంగా అన్నది. "మీ రడిగినట్లు ఆవిధంగానే చేస్తాను. అయితే, మీరందరు స్వర్గానికి చేరితే నాకు ఒక్కకొడుకు దీర్ఘాయువుకలవాడై ఉండేవాడు కావాలి. అది ఏవిధంగా వీలౌతుంది?' ఆ మాటలకు వసువులు ఈవిధంగా అన్నారు.

క. మాయం దొక్కొక్కళ్ళతు । రీయాంశముఁ దాల్చి శుభచరిత్రుం డై దీ
ర్ఘాయుష్యం డష్టమ వసు । వాయతభుజుఁ డుండు నీకు నాత్మోద్భవుఁ డై. 131

ప్రతిపదార్థం: మాయందున్+ఒక్క+ఒక్కళ్ళ, తురీయ+అంశమున్, తాల్చి= మాలో ఒక్కొక్కరియొక్క నాల్గవ అంశాన్ని (ఈపరిపూర్ణ మహత్త్వంలో నాల్గవవంతు) ధరించి; శుభ, చరిత్రుండు+ఐ= మంగళకరమైన శీలం కలవాడై; దీర్ఘ+ఆయుష్యుండు= చాలకాలం జీవించేవాడూ; ఆయత+భుజుఁడు= విశాలాలైన భుజాలు కలవాడూ; అష్టమవసువు= ఎనిమిదవ వసువు అయిన ప్రభాసుడు; నీకున్, ఆత్మ+ఉద్భవుఁడు+ఐ= కన్నకొడుకై; ఉండున్= భూలోకంలో ఉంటాడు.

తాత్పర్యం: మా ఒక్కొక్కళ్ళ నాల్గవ అంశాన్ని ధరించి ఉత్తమశీలుడై, దీర్ఘాయువై, విశాలభుజాలుగల అష్టమవసువు-ప్రభాసుడు నీకు కన్నకొడుకై మర్త్యలోకంలో ఉంటాడు.

Akella Raghavendra's Online-ias.com's

తన పుత్త్రునకు భార్య వగు మని ప్రతీపుఁడు గంగ కుపదేశించుట (సం.1-92-1)

వ. అని యిట్లు గంగా వసువు లొండొరులు సమయంబు సేసికొని చని; రంత నిక్కడ. 132

తాత్పర్యం: అని ఈవిధంగా గంగాదేవి, అష్టవసువులూ పరస్పరం కట్టడిచేసికొని వెళ్ళారు. ఆ పైన ఇక్కడ. (తరువాతి పద్యంతో అన్వయం.)

క. వీరుఁడు ప్రతీపుఁ డఖిల । క్ష్మారాజ్య, సుఖములఁ దనిసి మానుగ గంగా
తీరమునఁ దపము సేయుచు । భారతకులుఁ డుండె ధర్మపరుఁడై నిష్ఠన్. 133

ప్రతిపదార్థం: భారతకులుఁడు= భరతవంశంలో పుట్టినవాడూ; వీరుఁడు= పరాక్రమవంతుడూ, అయిన; ప్రతీపుఁడు; అఖిల, క్ష్మా, రాజ్య, సుఖములన్, తనిసి= సమస్త సామ్రాజ్య సుఖాలను అనుభవించి తృప్తుడై; నిష్ఠన్= దీక్షతో; ధర్మపరుఁడు+ఐ= ధర్మమునందు ప్రీతికలవాడై; మానుగన్= ఒప్పిదంగా; గంగా, తీరమునన్= గంగానది ఒడ్డున; తపము, చేయుచున్, ఉండెన్= తపస్సు చేస్తూ ఉన్నాడు.

తాత్పర్యం: భరతకులంలో పుట్టి వీరుడైన ప్రతీపుడు సమస్తరాజ్యభోగాలను తనివితీర అనుభవించి ధర్మపరుడై దీక్షపట్టి గంగానదీతీరంలో మనోజ్ఞంగా తపస్సు చేస్తూ ఉన్నాడు.

వ. ఇట్లు యమ నియమవ్రత పరాయణుండై యున్నవానికిం బ్రత్యక్షం బై యొక్కనాఁడు. 134

ప్రతిపదార్థం: సుగమం.

తాత్పర్యం: ఈవిధంగా యమం, నియమం అనే యోగపద్ధతుల నాచరించే నిష్ఠలో నిమగ్నుడై ఉండగా ప్రతీపుడికి (గంగ) ఒకనాడు ప్రత్యక్షమై. (తరువాతి పద్యంతో అన్వయం.)

విశేషం: యమ, నియమాలు అష్టాంగ యోగంలోని భాగాలు. ఆ యోగంలోని ఎనిమిది అంగాల పేర్లు ఇవి - యమం, నియమం, ఆసనం, ప్రాణాయామం, ప్రత్యాహారం, ధ్యానం, ధారణం, సమాధి. హింసాదులు చేయకుండ ఉండటం యమము. అది పదిరకాలు. అవి - సత్యం, దయ, క్షమ, ధృతి, మితాహారం, ఆర్జవం, బ్రహ్మచర్యం, అస్తేయం, అహింస, శౌచం. శరీరంకంటె భిన్నమైన మట్టి, నీళ్ళు సాధనాలుగా చేసే యోగసాధనం నియమం. అదికూడా పది విధాలు. అవి - తపం, సంతోషం, ఆస్తికత్వం, దానం, భగవదర్చన, వేదాంతశ్రవణం, లజ్జ, మతి, జపం, వ్రతం.132, 133, 134 సంఖ్యల పద్యవచనాలకు బదులు ఒకప్రతిలో "ఇట్లు నియమవ్రతులై వసువులు గంగకు నియమంబుసేసి చనిన నిట గంగయు భూలోకంబునకు వచ్చి నిరంతర నియమవ్రతపరాయణుండైయున్న ప్రతీపుం డనువానికిం బ్రత్యక్షం బై యొక్కనాడు "అనేవచనం కనబడుతున్నదని శ్రీమదాంధ్రమహాభారతసంశోధితముద్రణప్రతిలో ఉన్నది. (పు. 215)

ఉ. గంగ నిజాంగదీప్తు లెసఁగం జనుదెంచి లతాంగి సంగతో
త్తుంగ పయోధర ద్వితయ తోయరుహానన చారునేత్ర ది
వ్యాంగన యై ప్రతీపవసుధాధిపు శాలవిశాల దక్షిణో
త్సంగమునందు మన్మథవశంబున నుండెఁ గరంబు లీలతోన్. 135

ప్రతిపదార్థం: లతా+అంగి= తీగవంటి మేను కలిగినది; సంగత, ఉత్తుంగ, పయోధర, ద్వితయ; తోయరుహ+ఆనన= ఒప్పిదమై ఎత్తైన వక్షోజాల జంటను కలిగినదీ; పద్మంవంటి ముఖం కలిగినదీ; చారు, నేత్ర= అందమైన కన్నులు కలదీ; అయిన, గంగ= గంగాదేవి; నిజ+అంగ, దీప్తులు+ఎసఁగన్= తన శరీరపు కాంతులు వ్యాపించగా; దివ్య+అంగన+ఐ= దేవవనితగా రూపం తాల్చి; చనుదెంచి= వచ్చి; మన్మథ, వశంబునన్= మన్మథునికి వశమైనభావంతో (వలపుతో); ప్రతీప, వసుధా+అధిపు= ప్రతీపుడనేపేరుగల భూపతి(రాజు)యొక్క; శాల, విశాల, దక్షిణ+ఉత్సంగమునందున్= చెట్టువలె విశాలమైన కుడితొడమీద; కరంబు, లీలతోన్= మిక్కిలి శృంగారహేలతో; ఉండెన్= కూర్చుండెను.

తాత్పర్యం: గంగానది తీవెవంటి మేను కలిగినది, పొందికగా ఎత్తైన వక్షోజములజంట కలిగినది, పద్మమువంటి ముఖం కలిగినది అయిన దివ్యవనితారూపం తాల్చి తన శరీరకాంతులు ప్రసరిస్తూఉండగా వచ్చి మన్మథపారవశ్యంతో ప్రతీపమహారాజుయొక్క చెట్టువలె విశాలమైన కుడితొడమీద మిక్కిలి విలాసంగా కూర్చున్నది.

విశేషం: గంగ లతాంగి. ఆమె శరీరం తీగవంటిది. ప్రతీపుని వక్షస్సు చెట్టు వంటిది. తీగ చెట్టుకు అల్లుకొనినట్లు ఆమె అతని తొడపై ఉన్నదని స్వారస్యం.

వ. ప్రతీపుండును దానింజూచి యచ్చెరువంది 'నీవెందులదాన? విట్లేలనాకుఱువెక్కి?' తనిన నది యి ట్లనియె.136

ప్రతిపదార్థం: కుఱువు= తొడ

తాత్పర్యం: ప్రతీపుడు గంగను చూచి ఆశ్చర్యపడి 'నీ వెక్కడిదానవు? నాతొడపై ఎందు కెక్కావు?' అని అడుగగా గంగ ~~ఈ~~విధంగా అన్నది.

ఆ. ఏను జహ్నుకన్య నింద్రసమాన! నీ । సద్గుణావళులకు సంతసిల్లి
భానుతేజ! నీకు భార్యగా వచ్చితి । నిష్టమునఁ బరిగ్రహింపు నన్ను. 137

ప్రతిపదార్థం: ఇంద్రసమాన= ఇంద్రుడితో పోలినవాడా!; ఏను= నేను; జహ్ను, కన్యను= జహ్నుమహర్షి కుమార్తెను; గంగను; నీ, సద్గుణావళులకున్= నీయొక్క మంచి గుణములయొక్క సమూహానికి; సంతసిల్లి= సంతోషించి; భానుతేజ= సూర్యుడివంటి ప్రకాశం కలవాడా!; నీకున్, భార్య, కాన్, వచ్చితిన్= నీకు భార్య అగునట్లుగా (నీకు భార్యనౌదా మని) వచ్చాను; నన్నున్; ఇష్టమునన్= ప్రీతితో; పరిగ్రహింపు(ము)= స్వీకరించుము.

తాత్పర్యం: ఇంద్రసమానుడవైన ప్రతీపమహారాజా! నేను జహ్నుమహర్షి పుత్రికను గంగను. నీ మంచిగుణాలకు సంతోషించి నీకు భార్య నౌదా మని వచ్చాను. సూర్యతేజుడా! నన్ను ప్రీతితో స్వీకరించుము.

చ. అనినఁ బ్రతీపుఁ డిట్లనియె; 'నంబురుహానన యగ్నిసాక్షికం
బునఁ బరిణీత యైన సతిఁ బొల్పుగ నొక్కతఁగాని యన్యలన్
మనముననేనియుం దలఁప; మానిని! యిట్టి జితాత్ము నన్ను ని
ట్లని పలుకంగ నీ కగునె? యన్యులఁ బల్కినయట్ల బేల వై. 138

ప్రతిపదార్థం: అనినన్= అని గంగ పల్కగా; ప్రతీపుఁడు= ఇట్లు+అనియెన్; అంబురుహ+ఆనన= పద్మమువంటి ముఖంకలదానా!; అగ్నిసాక్షికంబునన్= అగ్నిసాక్షిగా; పరిణీత+ఐన= వివాహమైన; సతిన్= ఇల్లాలిని; పొల్పుగన్= ఒప్పారగా; ఒక్కతన్+కాని=

Akella Raghavendra's Online-Ias.com

ఒక్కతినేకాని; అన్యలన్= ఇతరస్త్రీలను; మనమునన్+ఏనియున్, తలఁపన్= మనస్సులోకూడ భావించను; మానిని= ఓ అభిమానవతీ!; ఇట్టి; జిత+ఆత్మున్, నన్నున్= ఇటువంటి ఆత్మనిగ్రహంగలనాతో; అన్యులన్, పల్కిన, అట్లు+అ= ఇతరులతో మాటాడినట్లు; బేలవు+ఐ= అమాయకురాలవై; ఇట్లు+అని= ఈవిధంగా; పలుకంగన్= మాటాడటానికి; నీకున్+అగునె= నీకు తగునా? (తగ దని భావం).

తాత్పర్యం: అని గంగ పల్కగా ప్రతీపుడు ఈవిధంగా అన్నాడు - "ఓ పద్మముఖీ! అగ్నిసాక్షిగా పెండ్లాడిన భార్యను ఒక్కతనేగాని ఇతరవనితలను మనసులో సైతం స్మరించను. ఓ అభిమానవతీ! ఇటువంటి ఆత్మనిగ్రహమున్న నన్ను, ఇతరులతో పలికినట్లుగా, అమాయకురాలవై ఈవిధంగా అడగటం నీకు న్యాయమా? (కాదని భావం).

వ. 'మఱి యదియునుంగాక స్త్రీభాగం బయిన డాపలికుఱువెక్కక పురుషభాగంబై పుత్త్రారోహణ యోగ్యం బైన నావలపలికుఱు వెక్కితిగావున నాపుత్త్రునకు భార్య వగు' మనిన నదియునట్ల చేయుదునని యదృశ్యయయ్యె; నంతం బ్రతీపుఁడును బుత్త్రార్థియై సకలతీర్థంబులయందు సునందాదేవియుం దాను వేదవిహితవ్రతంబులు సలుపుచుఁ బెద్దకాలంబు దపంబు సేసిన. 139

ప్రతిపదార్థం: మఱి= ఇంక; అదియునున్, కాక= అదికూడకాక; స్త్రీ, భాగంబు+అయిన= స్త్రీకూర్చుండేవైపు అయిన; డాపలి, కుఱువు+ఎక్కక= ఎడమతొడపైకి ఎక్కక; పురుష, భాగంబు+ఐ= పురుషులు కూర్చుండేవైపుఅయి; పుత్త్ర+ఆరోహణ, యోగ్యంబు+ఐ= కొడు కెక్కి కూర్చుండదగిన; నా, వలపలి, కుఱువు+ఎక్కితి(వి)= నాకుడితొడపైకి ఎక్కావు; కావునన్= కాబట్టి; నా, పుత్త్రునకున్, భార్యవు+అగుము+అనినన్= నాకొడుకుకు ఇల్లాలివి అగు మనగా; అదియును= ఆ గంగయు; అట్లు+అ; చేయుదును+అని; అదృశ్య+అయ్యెన్= మాయమాయెను; అంతన్= ఆ తరువాత; ప్రతీపుఁడును; పుత్త్ర+అర్థి+ఐ= పుత్త్రసంతానంకొఱకు; సకల, తీర్థంబుల, అందున్= అన్ని పుణ్యతీర్థాలలోనూ; సునందాదేవియున్, తానున్, వేద, విహితవ్రతంబులు= వేదాలలో చెప్పబడిన దీక్షలు; సలుపుచున్= చేస్తూ; పెద్దకాలంబు= చాలకాలం; తపంబు+చేసినన్= తపస్సు చేయగా.

తాత్పర్యం: 'అంతేకాకుండా నీవు స్త్రీలు కూర్చుండేవైపు ఎడమతొడపై ఎక్కకుండా, పురుషులు కూర్చుండేవైపైనది, పుత్రులు ఎక్కదగినది అయిన కుడితొడపై ఎక్కావు కాబట్టి నాకొడుకుకు ఇల్లాలి వగుము' అనగా, ఆమె అట్లే చేస్తానని చెప్పి మాయమైపోయింది. ఆ తరువాత ప్రతీపుడు పుత్రుడికోసం సహధర్మచారిణియైన సునందాదేవితో కూడి సమస్త పుణ్యతీర్థాలలోను వేదధర్మోచితమైన వ్రతాలను నిర్వహిస్తూ చాలకాలం; తపస్సు చేయగా. (తరువాతి పద్యంతో అన్వయం.)

ఆ. అధికపుణ్యమూర్తు లైన యయ్యిరువుర । కమరనిభుఁడు కౌరవాన్వయంబు
వెలుఁగుచుండఁ బుట్టె వీరాగ్రగణ్యుండు । సంతతార్థదాయి శంతనుండు. 140

ప్రతిపదార్థం: అధిక, పుణ్యమూర్తులు+ఐన= అమితపుణ్యం కలిగించే ఆకారం కలిగినవారైన; ఆ+ఇరువురకున్= ఆ దంపతులకు సునందాప్రతీపులకు; అమర, నిభుఁడు= దేవతలతో తుల్యమైనవాడు; వీర+అగ్రగణ్యుండు= పరాక్రమవంతులలో శ్రేష్ఠుడు; సంతత, అర్థ, దాయి= ఎల్లప్పుడు ధనాన్ని దానంచేసేవాడు; (అయిన) శంతనుండు; కౌరవ+అన్వయంబు= కురుమహారాజు వంశకర్తగా నైన వంశం; వెలుఁగుచున్+ఉండన్; ప్రకాశిస్తూఉండగా; పుట్టెన్= పుట్టాడు.

Akella Raghavendra's
Online-ias.com

తాత్పర్యం: అమితపుణ్యదంపతులైన సునందాప్రతీపులకు దేవతలతో తుల్యుడైనవాడు, వీరశ్రేష్ఠుడు, మహాదాత అయిన శంతనుడు కౌరవవంశం ప్రకాశించగా జన్మించాడు.

వ. ఇట్లుదయించి పెరిఁగి సంప్రాప్త యౌవనుం డైన కొడుకుం జూచి ప్రతీపుండు తనకు నక్షయపుణ్యలోకంబులు గలిగె నని సంతసించి, సకలరాజ్యభారధౌరేయుఁగా నభిషిక్తుం జేసి కొడుకున కి ట్లనియె. 141

ప్రతిపదార్థం: ఇట్లు= ఈవిధంగా; ఉదయించి= పుట్టి; పెరిగి; సంప్రాప్త యౌవనుండు+ఐన= యువకుడైన; కొడుకున్; చూచి; ప్రతీపుండు; తనకున్; అక్షయ, పుణ్య, లోకంబులు, కలిగెన్, అని= క్షయంకాని పుణ్యభోగాలకు అనువైన లోకాలు కలిగాయి అని; సంతసించి= సంతోషించి; సకల, రాజ్యభార, ధౌరేయున్+కాన్= సమస్తరాజ్యముయొక్క భారాన్ని వహించేవాడిగా; అభిషిక్తున్, చేసి= రాజుగా చేసి; కొడుకునకున్+ఇట్లు+అనియెన్.

తాత్పర్యం: ఈవిధంగా పుట్టి పెరిగి యువకు డైన కొడుకును చూచి ప్రతీపుడు తనకు శాశ్వతపుణ్యలోకసుఖాలు కలిగా యని సంతోషించి, సమస్త రాజ్యభారాన్ని కొడుకుపై ఉంచి, రాజ్యానికి పట్టంకట్టి, కొడుకుతో ఈవిధంగా అన్నాడు.

మధ్యాక్కర.

తనుమధ్య దా నొక్కకన్య సురనదీతటమున నన్నుఁ
గనిన నక్కన్యకఁ జూచి 'నీ విట్టి కమనీయ రూప,
వొనర నా సుతునకు భార్య వగు మన్న నొడఁబడి యియ్య
కొనియెఁ; గావున దానిఁ దగ వివాహ మగుము నెయ్యమునను.' 142

ప్రతిపదార్థం: తనుమధ్య= సన్నని నడుముగలది అయిన; తాను+ఒక్క, కన్య= ఒకకన్య(తానుగా); సురనదీ, తటమునన్= గంగానది ఒడ్డున; నన్నున్, కనినన్= నన్ను చూడగా; ఆ+కన్యకన్, చూచి= ఆ కన్యను చూచి; నీవు+ఇట్టి, కమనీయ, రూపవు= నీవు ఇంతటి అందమైనరూపం కలదానివి; ఒనరన్= ఒప్పారగా; నా, సుతునకున్, భార్యవు+అగుము; అన్నన్; ఒడఁబడి= అనుకూలించి; ఇయ్యకొనియెన్= అంగీకరించింది; కావునన్= కాబట్టి; దానిని= ఆ కన్యను; తగన్= ఒప్పుగా; నెయ్యమునను= అనురాగంతో; వివాహము+అగుము= పెండ్లిచేసికొమ్ము.

తాత్పర్యం: గంగానదీతీరాన సన్ననినడుము గల ఒకకన్య తానుగా నన్ను దర్శించగా, నే నాకన్యను చూచి 'నీవు ఇంతటి అందమైన ఆకారం కలిగినదానవు, నాకొడుకుకు భార్యవు కమ్ము' అనగా, ఆమె అనుకూలించి అంగీకరించింది. కాబట్టి, ఆ కన్యను అనురాగంతో తగినట్లు వివాహం చేసికొమ్ము.'

విశేషం: మధ్యాక్కరలోని ప్రతి పాదంలోనూ వరుసగా 2 ఇంద్రగణాలూ, 1 సూర్యగణం, 2 ఇంద్రగణాలూ, 1 సూర్యగణం అమరిఉంటాయి. నన్నయ అయిదవగణంలోని మొదటివర్ణంతో యతిమైత్రి చేశాడు. ప్రాస నియతం.

గంగా శంతనుల సమయము (సం. 1-92-26)

వ. మఱి యక్కోమలి కులగోత్రనామంబు లడుగక దానియిష్టంబు సలుపు మని కొడుకుం బంచి ప్రతీపుఁడు తపోవనంబునకుం జనియె; నిట శంతనుండు రాజ్యంబు సేయుచు నొక్కనాఁడు మహాధనుర్ధరుండై

Akella Raghavendra's
Online-ias.com

మృగయావినోదంబులఁ దగిలి యొక్కరుండును వనమ్ములోఁ గ్రుమ్మరువాఁ డనిలాలోలకల్లోలమాలాస్ఫాలన
సముచ్ఛల జ్జలకణాసార శిశిరశిశిరం బగుచున్న గంగాపులినతలంబున. 143

ప్రతిపదార్థం: మఱి= ఇంకను; ఆ+కోమలి, కుల, గోత్ర, నామంబులు+అడుగక= ఆ వనితయొక్క కులం, గోత్రం, నామం అడుగకయే; దాని, ఇష్టంబు, సలుపుము+అని= దానికోర్కె తీర్చు మని; కొడుకున్+పంచి= పుత్రుడిని నియమించి; ప్రతీపుఁడు; తపో, వనంబునకున్, చనియెన్= తపోవనానికి వెళ్ళాడు; ఇట= ఇక్కడ; శంతనుండు; రాజ్యంబు; చేయుచున్; ఒక్కనాఁడు; మహత్+ధనుస్+ధరుండు+ఐ= గొప్పవిల్లును ధరించినవాడై; మృగయా, వినోదంబులన్= వేటలోని వినోదాలలో; తగిలి= ఆసక్తుడై; ఒక్కరుండును= ఒక్కడే; వనమ్ములోన్, గ్రుమ్మరువాఁడు= అరణ్యంలో తిరుగుతూ; అనిల+ఆలోల, కల్లోల, మాలా, స్ఫాలన, సముచ్ఛలత్= గాలిచేత కదలింపబడిన అలల వరుసల తాకిడివలన పైకి లేపబడుతున్న; జల, కణ+అసార, శిశిర, శిశిరంబు+అగుచున్న= నీటితుంపురుల జడివానవలన మిక్కిలి చల్లనైనది ఔతున్న; గంగా, పులినతలంబునన్= గంగానదియొక్క ఇసుకతిన్నెలపైభాగాన.

తాత్పర్యం: అంతేకాక, ఆ కోమలికులగోత్రనామాలుకూడ అడుగకుండ దానికోర్కె తీర్చు మని కొడుకును నియోగించి ప్రతీపుడు తపోవనానికి వెళ్ళాడు. ఇక, ఇక్కడ శంతనుడు రాజ్యం చేస్తూ ఒకనాడు గొప్పదైన విల్లుగైకొని వేటలోని వినోదాలలో ఆసక్తుడై ఒక్కడే అడవిలో తిరుగుతూ గాలిచేత కదలింపబడిన అలల వరుసల తాకిడివలన పైకి లేపబడుతున్న నీటితుంపురుల జడివానవలన మిక్కిలి చల్లనైన గంగానదియొక్క ఇసుకతిన్నెపై. (తరువాతి పద్యంతో అన్వయం.)

విశేషం: అలం: వృత్త్యనుప్రాసం. అలల కదలికలలోని అందాన్ని "అనిలా........తలంబున" అనే వర్ణనలో లకార పునరావృత్తి వలన సాధించి నన్నయ అక్షరరమ్యతను ప్రదర్శించాడు. గంగాదేవి సౌందర్య వ్యంజకం ఈ అక్షరరమ్యత.

క. తరళాయతలోచన న । త్యురుకుచఁ దేజోభిరామ నుత్తమదివ్యాం
బర మాల్య మణిమయాలం । కరణోజ్జ్వలవేష నొక్కకన్యకఁ గనియెన్. 144

ప్రతిపదార్థం: తరళ+ఆయత, లోచనన్= కదలాడుతున్న విశాలమైన కన్నులుకలదీ; అతి+ఉరు, కుచన్= మిక్కిలిపెద్దవైన చన్నులు కలదీ; తేజస్+అభిరామన్= ప్రకాశంచేత అందమైనదీ; ఉత్తమ, దివ్య+అంబర, మాల్య, మణిమయ+అలంకరణ+ఉజ్జ్వల, వేషన్= శ్రేష్ఠాలైన దేవతాసంబంధులైన వస్త్రాలతో, పూలమాలలతో, మణులతో నిండిన అలంకారాలతో ప్రకాశించే వేషం కలిగినది - అయిన - ; ఒక్క, కన్యకన్= ఒక కన్యను; కనియెన్= చూచాడు.

తాత్పర్యం: కదలాడే వెడల్పైన కన్నులు కలది, మిక్కిలి పెద్దవైన వక్షోజాలు కలది, మేనివన్నెచేత అందమైనది, మేలిరకపు దివ్యవస్త్రాలతోనూ, పూలమాలలతోనూ, మణులతో నిండిన హారాలతోనూ వెలుగొందుతున్న వేషం కల ఒక కన్యను చూచాడు.

చ. కని 'వనకన్యయో దనుజకన్యకయో భుజగేంద్రకన్యయో
యనిమిషకన్యయో యిది వియచ్చరకన్యకయో యపూర్వ మీ
వనమున కిట్టు లేకతమ వచ్చునె మానవకన్య' యంచు న
య్యనఘుఁడు దానిఁ జిత్తమున నాదట వోవక చూచెఁ బ్రీతితోన్. 145

ప్రతిపదార్థం: ఆ+అనఘుఁడు= ఆ పాపరహితుడైన శంతనుడు; కని= చూచి; ఇది= ఈకన్య; వనకన్యయో= వనదేవతాకన్య ఏమో; దనుజ, కన్యకయో= రాక్షసజాతికి చెందిన కన్యఏమో; భుజగ+ఇంద్ర, కన్యయో= సర్పరాజుయొక్క తనయయేమో?; అనిమిష కన్యయో= దేవకన్యయేమో; వియచ్చరకన్యకయో= గంధర్వకన్యయేమో; అపూర్వము= ముందెన్నడు చూడని అద్భుతం; మానవకన్య= మానవజాతికి చెందిన కన్య; ఈ వనమునకున్= ఈ అరణ్యానికి; ఇట్టులు= ఈవిధంగా; ఏకతమ= ఒంటరిగా; వచ్చునె= వస్తుందా? (రాలేదని భావం); అంచున్= అని అనుకొంటూ; దానిన్= ఆ కన్యను; చిత్తమునన్= మనసులో; ఆదట, పోవక= తనివితీరక; ప్రీతితోన్= ఆసక్తితో; చూచెన్= చూచాడు.

తాత్పర్యం: నిర్మలస్వభావు డైన శంతనుడు ఆ కన్యను చూచి ఆమె వనదేవతాకన్యయేమో? లేదా రాక్షసరాజకన్యయేమో, లేదా సర్పరాజపుత్రికయేమో, దేవతాకన్యయేమో, లేదా గంధర్వాదికన్యయేమో అని భావించి, ఆమె సౌందర్యాన్ని అద్భుతమైనదిగా ప్రశంసించి, మానవకన్య అయితే ఆ అడవిలో ఒంటరిగా వస్తుందా? అని అనుకొంటూ ఆమెను తనవితీరక ఆసక్తితో చూచాడు.

విశేషం: అలం: ఉల్లేఖం, ఉత్ప్రేక్ష, అపూర్వవస్తుదర్శనంవలన కలిగిన అబ్బురపాటుకు ఉత్ప్రేక్షాలంకారం ఉచితం; అబ్బురపాటువలన కలిగిన భావతరంగిణిని ఉల్లేఖంతో వర్ణించటం సార్థకం. ధ్వనికి తోడ్పడే అలంకారాలను వాడటం నన్నయస్వభావం.

వ. అదియు నమ్మహీపతి రూపయౌవనసౌందర్యవిలాసంబుల కోటువడి మహానురాగంబున వానిన చూచుచున్నంత. 146

ప్రతిపదార్థం: ఓటు+పడు= వశమగు.

తాత్పర్యం: ఆ కన్యకూడ ఆ రాజుయొక్క రూపాన్నీ, యౌవనాన్నీ, సౌందర్యహావభావాలనూ చూచి వాటికి వశురాలై అపారమైన అనురాగంతో (వలపుతో) అతడినే చూస్తూ ఉండగా. (తరువాతి పద్యంతో అన్వయం.)

క. ఇరువురు నొండొరువులఁ గడు । సురుచిరముగఁ జూచు వాఁడిచూడ్కులు దనకున్
శరములుగాఁ గొని యేసెను । మరుఁ డయ్యిరువుర మనోభిమానచ్యుతిగన్. 147

ప్రతిపదార్థం: ఇరువురున్= ఉభయులూ (గంగాశంతనులు); ఒండు+ఒరువులన్= ఒకరిని మరొకరు; కడు, సురుచిరముగన్= మిక్కిలి ఒప్పిదమైనట్లుగా; చూచు= చూచే; వాఁడి, చూడ్కులు= పదునైన (ఎదుటివారిని హత్తుకొనేటట్లుండే) చూపులను; మరుఁడు= మన్మథుడు; తనకున్= తనకు; శరములుగాన్= బాణాలుగా; కొని= గ్రహించి; ఆ+ఇరువుర, మనః, అభిమాన, చ్యుతిగన్= ఆ ఉభయుల మానసికస్థైర్యం జారేటట్లుగా; ఏసెను= నాటాడు.

తాత్పర్యం: గంగాశంతను లిద్దరూ ఒకరినొకరు మిక్కిలి మనోహరంగా చూచుకొనే వారిచూపులనే తనబాణాలుగా ఎన్నుకొని మన్మథుడు ఆ యిరువురి మానసికస్థైర్యం జారేటట్లు సంధించాడు.

విశేషం: అలం: ప్రహర్షణం. మన్మథుని బాణాలు అయిదు - అవి : అరవిందం, అశోకం, చూతం, నవమల్లిక, నీలోత్పలం. 'ఒకరువుఁడు'కు రూపాంతరం ఒరువుఁడు. ఒండు- ఒరువుఁడు- ఒకరువుఁడు ఇవన్నీ రూపాంతరాలు.

Akella Raghavendra's Online-ias.com

వ. శంతనుండు దానిం జూచి 'నీవెందులదాన' విట్లేల యేకతంబ యున్నదాన' వని యడుగ నోడి మిన్నకయున్న నాతండు తనయందు దృఢానురాగుం డగుట యెఱింగి యది యి ట్లనియె. 148

ప్రతిపదార్థం: సుగమం.

తాత్పర్యం: శంతనుడు ఆకన్యను చూచి 'నీ వెక్కడిదానవు? ఈవిధంగా ఒంటరిగా ఎందు కున్నావు?' అని అడగటానికి జంకి ఊరకుండగా, అతడు తనయందు గాఢమైన అనురాగం కలిగి ఉండటాన్ని గ్రహించి ఆమె ఈవిధంగా పలికింది.

క. భూనాథ! నీకు భార్యం । గా నన్నుఁ బరిగ్రహింపఁ గడుకొని యిష్టం
బేని సమయంబు సేయుము । మానుగ నా కిష్టమయినమార్గముఁ బ్రీతిన్. 149

ప్రతిపదార్థం: భూనాథ= ఓరాజా! (భూమికి అధిపతి అయినవాడా); నీకున్; భార్యన్+కాన్= భార్యను అయ్యేటట్లుగా; నన్నున్; పరిగ్రహింపన్= స్వీకరించటానికి; కడుకొని= పూనుకొని; ఇష్టంబు+ఏని= కోరిక అయినట్లయితే; మానుగన్= మనోజ్ఞంగా; నాకున్+ఇష్టము+అయిన, మార్గమున్= నాకు నచ్చే పద్ధతిలో; ప్రీతిన్= సంతోషంతో; సమయంబు= కట్టడి, ప్రతిజ్ఞ; చేయుము.

తాత్పర్యం: ఓరాజా! నీకు భార్య అయ్యేటట్లు నన్ను స్వీకరించాలని నీకు కోరి కైతే, పూనుకొని మనోజ్ఞంగా నాకు నచ్చే పద్ధతిలో ఒక కట్టడి చేయుము.

వ. అది యెట్లంటేని -'యే నెద్ది సేసినను దానికి నొడంబడి వారింపకుండను, నన్ను నప్రియంబులు పలుకక యుండను వలయు; నట్లైన నీకు భార్య నై యభిమతసుఖంబు లొనరింతు; నటుగాక నీ వెప్పుడేని నన్ను నప్రియంబులు వలుకు దప్పుడ నిన్నుఁ బాసిపోదు' ననిన శంతనుండు నొడంబడి దానిం బరిగ్రహించె; గంగయు మనుష్యస్త్రీరూపధారిణియై వాని కిష్టోపభోగంబులు సలుపుచుండె; నంత. 150

ప్రతిపదార్థం: అది, ఎట్లు+అంటి(వి)+ఏని= అది ఏవిధంగా అంటావా (అంటే అని భావం); ఏను+ఎద్ది, చేసినను= నే నేమి చేసినా; దానికిన్= చేసినదానికి; ఒడంబడి= అంగీకరించి; వారింపక+ఉండను= అడ్డగించకుండానూ; నన్ను+అప్రియంబులు, పలుకక, ఉండను= నాతో పరుష మైన మాటలు మాటలాడకుండానూ; వలయున్= ఉండాలి; అట్లు+ఐనన్= ఆ విధంగా అయితే; నీకున్, భార్యను+ఐ= నీకు ఇల్లాలినై; అభిమత, సుఖంబులు+ఒనరింతును= ఇష్ట(కోరిన)సుఖాలు అందిస్తాను; అటు, కాక= దానికి విరుద్ధంగా; నీవు+ఎప్పుడేని, నన్ను, అప్రియంబులు, పలుకుదు(వు)= నీవు ఎప్పుడైనా నాకు ఇష్టంకాని మాటలు మాట్లాడితివా; అప్పుడు+అ= వెంటనే; నిన్నున్, పాసి, పోదున్, అనినన్= నిన్ను వదలిపోతాను అని అనగా; శంతనుండు; ఒడంబడి= అంగీకరించి; దానిన్= ఆ కన్యను; పరిగ్రహించెన్= పెండ్లాడాడు; గంగయున్= గంగకూడ; మనుష్య, రూపధారిణి+ఐ= మానవరూపం ధరించినదై; వానికిన్= అతడికి; ఇష్ట, ఉపభోగంబులు, సలుపుచున్+ఉండెన్= కోరిన అనుభవాలను కలిగిస్తూ ఉన్నది; అంతన్= ఆతరువాత.

తాత్పర్యం: అది ఏవిధంగా అంటే - 'నేను ఏది చేసినా, దానికి నీవు అంగీకరించి, అడ్డు చెప్పకుండ నన్ను పరుష మైనమాటలతో మనసు నొప్పించకుండ ఉండాలి. అట్లైతే నేను నీకు భార్యనై కోరిన కోర్కెలు తీరుస్తాను. అట్లుకాక నీవెప్పుడైనా నాకు నచ్చనిమాటలు పలికితే వెంటనే నిన్ను విడిచిపోతాను' అనగా శంతనుడు ఆమె కట్టడికి

Akella Raghavendra's Online-ias.com

అంగీకరించి ఆమెను పెండ్లాడాడు. గంగకూడ మానవవనితరూపం ధరించి అతడికి కోరిన సుఖాలను కలిగిస్తూ ఉన్నది. ఆ తరువాత (తరువాతి పద్యంతో).

విశేషం: శంతనుడు గంగను కిమ్మనకుండా అంగీకరించటానికి కారణం అతడి తండ్రియైన ప్రతీపుడిఆదేశం. (చూడు. 142 143 పద్యాలు).

సీ. **వరుణుఁ డాదిగఁగల వసువులు దోడ్తోడఁ । బుట్టుచు నున్న నప్పొలఁతి వారి**
నల్లన పుట్టిన యప్పుడ కొనిపోయి । నిర్దయ యై గంగనీరిలోన
వైచిన, నెఱిఁగి య వ్వసుమతీనాథుండు । 'తనయుల ని ట్లేల దయయు లేక
గంగలో వైచెదు'? కడు నధర్మం బేల । చేసెదు' నా నోడుఁ; జెలువ దన్నుఁ

ఆ. **బాసిపోవు ననియుఁ బలుకక యెప్పటి । యట్ల నెమ్మి నుండు; నంతఁ బుట్టెఁ**
దనయుఁ డష్టముండు దల్లిదండ్రుల కతి । ప్రీతియును ముదంబుఁ బెరుఁగుచుండ. **151**

ప్రతిపదార్థం: వరుణుఁడు+ఆదిగన్, కల, వసువులు= వరుణుడు మొదలైన వసువులు; తోడ్తోడన్, పుట్టుచున్, ఉన్నన్= వెంటవెంటనే పుట్టుతూ ఉండగా; ఆ+పొలఁతి= ఆ వనిత, గంగ; వారిన్+అల్లన, పుట్టిన అప్పుడు+అ= వారిని సడిచప్పుడు లేకుండ పుట్టినప్పుడే; కొనిపోయి= ఎత్తుకొనిపోయి; నిర్దయ+ఐ= దయలేని కఠినురాలై; గంగనీరిలోనన్, వైచినన్= గంగానదిజలంలో పడవేయగా; ఆ+వసుమతీనాథుండు= ఆరాజు; ఎఱిఁగి= తెలిసికొని; తనయులను+ఇట్లు+ఏల, దయయున్, లేక= దయకూడా లేకుండా కొడుకులను ఆవిధంగా ఎందుకు; గంగలోన్, వైచెదు(వు)= గంగలో వేస్తావు?; కడు, అధర్మంబు+ఏల, చేసెదు(వు)= మిక్కిలి అధర్మాన్ని ఎందుకు చేస్తావు; నాన్= అని అనటానికి; ఓడున్= వెనుకాడును; చెలువ= భార్య; తన్నున్= తనను; పాసిపోవును+అనియున్= వదలిపోతుంది అనికూడ; పలుకక= మారుమాటాడక; ఎప్పటి, అట్లు+అ= ఎప్పటివలెనే; నెమ్మిన్= ప్రీతితో; ఉండున్= ఉండేవాడు; అంతన్= అప్పుడు; తనయుఁడు, అష్టముండు= ఎనిమిదవ కొడుకు; తల్లి, తండ్రులకున్= అమ్మనాయనలకు; అతి, ప్రీతియును= మిక్కిలి ఆసక్తియున్నూ; ముదంబున్= సంతోషమున్నూ; పెరుఁగుచున్+ఉండన్= పెంపొందుతుండగా; పుట్టెన్= జన్మించాడు.

తాత్పర్యం: వరుణుడు మొదలైన వసువులు వెంటవెంటనే పుట్టుతుండగా గంగ సడిచప్పుడు లేకుండ వారిని పుట్టిన వెంటనే నిర్దయురాలై తీసికొనిపోయి గంగానదినీటిలో పడవేసేది. ఆ రాజు ఆ సంగతి తెలిసికొని "కొడుకులను దయమాలి ఆ విధంగా గంగలో ఎందుకు వేస్తావు? మిక్కిలి అధర్మాన్ని ఎందుకు చేస్తావు?'' అని అడగటానికి వెనుకాడేవాడు. ఆమె తనను వదలి వెళ్ళిపోతుందేమో అని మారుమాట లేకుండ ఎప్పటివలెనే ప్రీతితో ఉండేవాడు. అప్పుడు ఎనిమిదవ కొడుకు తల్లిదండ్రులకు మిక్కిలి ఆసక్తిని, అనురాగాన్ని పెంచుతూ పుట్టాడు.

వ. **అక్కొడుకుం జూచి పుత్త్రమోహంబునఁ జంపనీనోపక శంతనుండు గంగ కి ట్లనియె.** **152**

ప్రతిపదార్థం: సుగమం.

తాత్పర్యం: ఆ కొడుకును చూచి కొడుకుమీది మమకారంతో అతడిని చంపనీయలేక శంతనుడు గంగతో ఈవిధంగా అన్నాడు.

Akella Raghavendra's Online Ias.com

గంగ శంతనునకు వసువుల వృత్తాంతమును దెలుపుట (సం. 1-29-49)

క. పడయంగ రాని కొడుకులఁ । గడుఁ బలువురఁ బడసి పుత్త్రఘాతినివై; తీ
కొడుకు నుదయార్కతేజుని । విడువఁగ నే నోప ననుచు వేడుకతోడన్. 153

ప్రతిపదార్థం: పడయంగన్, రాని, కొడుకులన్= పొందటానికి శక్యంగాని కొడుకులను; కడున్, పలువురన్, పడసి= పెక్కుమందిని కని; పుత్ర ఘాతినివి+ఐతి(వి)= కొడుకులను చంపేశావు; ఈకొడుకున్= ఈపుత్రుడిని; వేడుకతోడన్= సంతోషం (పుత్రోత్సవం) కారణంగా; ఉదయ+అర్క, తేజునిన్= ఉదయిస్తున్న సూర్యప్రకాశం వంటి తేజస్సు కలవాడిని; విడువఁగన్= వదలటమంటే; నేను+ఓపను= నేను సహించలేను; అనుచున్= అని పలుకుతూ.

తాత్పర్యం: పొంద శక్యంగాని కొడుకులను అనేకులను పొంది(కని)కూడ, పుత్త్రులను చంపేదాని వైనావు. వేడుక కలిగించే ఈపుత్త్రుడిని, బాలసూర్యుడి ప్రకాశం కలవాడిని వదలాలంటే నాకు శక్యం కాదు, అంటూ (తరువాతి వచనంతో అన్వయం).

వ. దాని నప్రియంబులు వలికి వారించిన, నదియుం దొల్లి చేసిన సమయంబు దలంచిఁ 'నీతోడిసంగతి నాకు నింతియ; యేను బుణ్యజలప్రవాహపవిత్రఁ ద్రిభువనపావని యనంబరఁగిన గంగఁజుమ్మీ! వసువులు వసిష్ఠశాపంబున వసుమతిం బుట్టుచుండి యే మొండుచోట జన్మింపనోపము; నీయంద పుట్టెదము; మర్త్యంబునం బెద్దకాలం బుండకుండ మమ్ము ముక్తులం జేయు మని నన్నుం బ్రార్థించిన దేవహితార్థంబు మనుష్యస్త్రీరూపంబు దాల్చి నీవలన వసువులం బుట్టించితి; దీన నీకుం బుణ్యలోకంబు లక్షయంబు లగు; మఱియు నియ్యష్టమపుత్త్రుండు వసువులం దొక్కొక్కళ్ళ చతుర్థాంశంబులు దాల్చి సకలధర్మమూర్తి యయి పుట్టినవాఁడు; లోకహితార్థంబుగా మర్త్యంబునం బెద్దకాలం బుండు 'ననిన గంగకు శంతనుండి ట్లనియె.154

ప్రతిపదార్థం: దానిన్= గంగను; అప్రియంబులు= ఇష్టంలేని మాటలు; పలికి= మాటాడి; వారించినన్= అడ్డగించగా; అదియున్= ఆ గంగకూడ; తొల్లి, చేసిన సమయంబు= పూర్వం ఒప్పుకొన్న కట్టడిని; తలంచి= జ్ఞాపకం చేసికొని; నీతోడి, సంగతి= నీతో కలసిఉండటం; నాకున్+ఇంతియ= నాకు ఇంతవరకే; ఏను= నేను; పుణ్య, జలప్రవాహ, పవిత్రన్= పుణ్యంకలిగించే నీటియొక్కప్రవాహంచేత పవిత్రమైన దానిని; త్రి, భువన, పావని= మూడులోకాలలో పవిత్రురాలు; అనన్, పరఁగిన, గంగన్, చుమ్మీ= అని ప్రసిద్ధికెక్కిన గంగను సుమా!; వసువులు= అష్టవసువులు; వసిష్ఠ, శాపంబునన్= వసిష్ఠుడియొక్కశాపంవలన; వసుమతిన్, పుట్టుచున్+ఉండి= భూమిపై పుట్టుతూ; ఏము= మేము; ఒండు, చోటన్, జన్మింపన్, ఓపము= మరొకచోట పుట్టలేము; నీ, అందున్+అ, పుట్టెదము= నీగర్భమందే పుట్టుతాము; మర్త్యంబునన్= భూలోకంలో; పెద్దకాలంబు+ఉండక+ఉండన్= ఎక్కువకాలం ఉండకుండ; మమ్మున్, ముక్తులన్, చేయుము+అని= మమ్ములను నరజన్మనుండి విడువబడినవారినిగా చేయుమని; నన్నున్, ప్రార్థించినన్= నన్ను వేడగా; దేవహిత+అర్థంబు= దేవతలయొక్క మేలుకొరకు; మనుష్య, స్త్రీ, రూపంబు, తాల్చి= మానవవనితారూపం ధరించి; నీవలనన్, వసువులన్, పుట్టించితిన్= నీవు కారణంగా వసువులను కన్నాను; దీనన్= దీనివలన; నీకున్= నీకు(శంతనుడికి); పుణ్య, లోకంబులు+అక్షయంబులు+అగున్= పుణ్యంచేసినవారు మరణానంతరం పొందే ఉత్తమలోకాలు క్షయంకాకుండా అనుభవానికి వస్తాయి; మఱియున్= అంతేకాక; ఈ+అష్టమపుత్త్రుండు= ఈ ఎనిమిదవ కొడుకు; వసువులందున్+ఒక్కొక్కళ్ళ+చతుర్థ+అంశంబులు, తాల్చి= వసువులలోని ఒక్కొక్కళ్ళయొక్క నాలుగో అంశాన్ని పొంది(ధరించి); సకల, ధర్మ, మూర్తి+అయి= సమస్తధర్మాలయొక్క ఆకృతివంటివా డయి; పుట్టినవాఁడు= పుట్టాడు;

Akella Raghavendra's Online-ias.com

లోక, హిత+అర్థంబు, కాన్= లోకంయొక్క మేలు కొరకు; మర్త్యంబునన్= భూలోకంలో; పెద్దకాలంబు= చాలకాలం; ఉండును= జీవిస్తాడు; అనినన్= అనగా; గంగకున్; శంతనుఁడు; ఇట్లు+అనియెన్.

తాత్పర్యం: ఆ విధంగా గంగకు ఇష్టం లేని మాటలు పలికి అడ్డగించగా, ఆమె పూర్వం చేసికొన్న నియమాన్ని జ్ఞాపకం చేసికొని 'నీతోడిపొత్తు ఇంతటితో సరి; నేను పుణ్యజల ప్రవాహరూప నైన పవిత్రురాలను; మూడులోకాలలో పరమపవిత్ర నని పేరొందిన గంగను సుమా! అష్టవసువులు వసిష్ఠుని శాపంవలన భూమిపై పుట్టుతూ, మేము మరొకచోట పుట్టలేము, నీగర్భమందే జన్మిస్తాము; భూలోకంలో ఎక్కువకాలం ఉండకుండ మమ్ములను ఆ జన్మలనుండి విముక్తి చేయు మని నన్ను వేడగా, ఆ దేవతల మేలుకోరి మానవవనితారూపం ధరించి నీవలన వసువులను కన్నాను. దీనివలన నీకు క్షయంలేని పుణ్యలోకాలు కలుగుతాయి. అంతేకాక, ఈ ఎనిమిదవకొడుకు వసువులలో ఒక్కొక్కళ్ళనాల్గవఅంశాన్ని ధరించి సమస్తధర్మాలకు మూర్తికట్టినవాడుగా పుట్టాడు. లోకశ్రేయస్సుకొఱకు భూలోకంలో చాలకాలం ఇతడు జీవిస్తాడు' అని చెప్పగా గంగతో శంతనుడు ఈ విధంగా అన్నాడు.

క. వసువు లనువా రపేత । వ్యసనులు, దేవతలు, లోకవంద్యులు; వారిన్
వసుమతిఁ బుట్టఁగ శాపము । వసిష్ఠముని యేల యిచ్చె వారిజనేత్రా! 155

ప్రతిపదార్థం: వారిజనేత్రా!= తామరలవంటి కన్నులు కలదానా! గంగా!; వసువులు+అను, వారు= వసువులని పిలువబడేవారు; అపేత, వ్యసనులు= తొలగిన దోషాలు కలవారు(దోషాలు లేనివారు అనిభావం); దేవతలు; లోకవంద్యులు= జనులచేత నమస్కరింపదగినవారు; (అయిన) వారిన్= ఆ వసువులను; వసుమతిన్= భూలోకంలో; పుట్టఁగన్= పుట్టేటట్లు; శాపము= శాపాన్ని వసిష్ఠముని= వసిష్ఠుడనే పేరుగల ఋషి; ఏల= ఎందుకు; ఇచ్చెన్= ఇచ్చాడు.

తాత్పర్యం: వసువులు దోషరహితులు, దేవతలు, లోకులచేత పూజింపదగినవారు. అటువంటివారిని ఆ వసిష్ఠముని భూలోకంలో పుట్టేటట్లు ఎందుకు శపించాడు?

విశేషం: కామక్రోధాలవలన పుట్టే దోషాలను వ్యసనా లంటారు. అవి ఏడు. (సప్తవ్యసనాలు). కామం వలనపుట్టే నాలుగు వ్యసనాలు సురాపానము, స్త్రీవాంఛ, వేట, జూదం. కోపం వలనకలిగే వ్యసనాలు మూడు : వాక్పారుష్యం, దండపారుష్యం, అర్థదూషణం.

వ. 'మఱి వసువులు పుట్టుచు స్వర్గంబునకుం జనుటయు, నీయష్టమవసువు మర్త్యంబునం బెద్దకాలం బునికియు నేమి కారణం?' బని యడిగిన వానికి గంగ యి ట్లనియె. 156

ప్రతిపదార్థం: విస్పష్టం.

తాత్పర్యం: 'కాగా, వసువులు పుట్టుతూ స్వర్గానికి వెళ్ళటానికీ, ఈ ఎనిమిదవవసువు భూలోకంలో చాలకాలం జీవించటానికీ(ఉండటానికీ) కారణ మేమి?' టని అడుగగా శంతనుడితో గంగ ఈ విధంగా అన్నది.

విశేషం: 128వ వచనంలో వసువులు తమ శాపప్రకారాన్ని గంగకు వినిపించినట్లు మాత్రం చెప్పి, ఇక్కడ శంతనుడి కోరికమీద గంగచేత ఆ కథను ప్రసన్నంగా చెప్పించటం కథాకథనశిల్పం. అప్పుడే చెప్పిఉన్నట్లయితే ఉత్కంఠ ఉండేదికాదు. పైపెచ్చు పునరుక్తి కలిగేది. ఈ రెండు దోషాలు కలుగకుండ నన్నయ కథను కాపాడాడు.

Akella Raghavendra's Online-ias.com

చ. అతులతపంబునన్ వరుణుఁ డన్మునిచే బహుపుణ్యకర్మసు
స్థితిఁ బ్రభవింపగాఁ బడిన దివ్యమునీంద్రుఁ డశేషలోక పూ
జితుఁడు వసిష్ఠుఁ డాశ్రమముఁ జేసి తపం బొనరించె బ్రహ్మస
మ్మితుఁ డురురత్నరాజిత సుమేరు మహీధర కందరంబునన్. 157

ప్రతిపదార్థం: అతుల, తపంబునన్= అపారమైన తపస్సువలన; వరుణుఁడు+అన్, మునిచేన్= వరుణుడు అనే పేరుగల మునిచేత; బహు, పుణ్య, కర్మ, సుస్థితిన్= అనేకములైన మంచి కార్యాలయొక్క కలిమివలన (పుణ్యకర్మఫలంగా); ప్రభవింపఁగాఁ +బడిన= పుట్టింపబడిన; దివ్య, ముని+ఇంద్రుఁడు= దేవతామహిమలు కల ఋషులలో శ్రేష్ఠుడు; అశేష, లోక, పూజితుఁడు= సమస్తలోకాలలో గౌరవింపబడినవాడు; బ్రహ్మసమ్మితుడు= బ్రహ్మతో సమానుడు; (అయిన) వసిష్ఠుఁడు; ఉరు, రత్న,రాజిత, సుమేరు, మహీధర, కందరంబునన్= పెద్దవైన రత్నాలచేత ప్రకాశించెడి సుమేరువు అనే పర్వతంయొక్క గుహలో (విభాగం); ఆశ్రమమున్, చేసి= ఆశ్రమం చేసికొని; తపంబు= తపస్సు; ఒనరించెన్= చేశాడు.

తాత్పర్యం: వరుణుడు అనే మునికి అపారతపస్సువలననూ, అనేకపుణ్యకర్మలయొక్క ఫలస్థితివలననూ పుట్టిన దివ్యమునీంద్రుడు, సర్వలోకాలచేత గౌరవింపబడేవాడు, బ్రహ్మతో సమానుడు అయిన వసిష్ఠమహర్షి రత్నాలతో వెలుగొందే పెద్దదైన మేరుపర్వతపు గుహలోపలిభాగాన్ని ఆశ్రమంగా చేసికొని తపస్సు చేశాడు.

వ. మఱియు దక్షప్రజాపతి పుత్త్రియయిన సురభికిం గశ్యపునకుం బుట్టిన నందిని దనకు హోమధేను వయి కోరిన వస్తువులు గురియుచుండఁదపంబు సేయుచున్న వసిష్ఠునాశ్రమంబునకు వసువు లెనమండ్రును భార్యాసహితు లై క్రీడార్థంబు వచ్చి, వసిష్ఠుహోమధేనువుం జూచి, దాని శీలంబునకు విస్మయం బందుచున్నచో నం దష్టమవసుభార్య పతి కి ట్లనియె. 158

తాత్పర్యం: కాగా, దక్షప్రజాపతియొక్క కూతు రయిన సురభికిన్నీ పుట్టిన నందిని అనే ధేనువు హోమానికి కావలసిన ద్రవ్యాల నన్నింటిని తనపొదుగుద్వారా అందించే హోమధేనువుగా ఉండి, కోరిన వస్తువులన్నింటిని పాలధారతోపాటు వర్షిస్తూ ఉండగా నిశ్చింతగా తపస్సుచేస్తున్న వసిష్ఠుడియొక్క ఆశ్రమానికి ఒకసారి ఎనిమిదిమంది వసువులు భార్యలతోకూడి విహారార్థం వచ్చి, వసిష్ఠుడి హోమధేనువును చూచి, దాని మహిమకు(స్వభావానికి) ఆశ్చర్యపడుతూ ఉన్న సమయంలో ఎనిమిదవ వసువుయొక్క భార్య తనభర్తతో ఈ విధంగా అన్నది.

ఆ. దీనిపాలు ద్రావి మానవుల్ పదియువే। లేండ్లు జరయు రుజయు నెఱుఁగ కమర
భావమున సుఖంబు జీవింతు రటె!; దీని। నేలఁగనిన వాఁడ యెందుఁ బెద్ద. 159

ప్రతిపదార్థం: దీని, పాలు, త్రావి= ఈనందినీధేనువుయొక్క పాలు త్రాగి; మానవుల్= నరులు; పదియున్, వేల+ఏండ్లు= పదివేలసంవత్సరాలు; జరయున్, రుజయున్, ఎఱుగక= ముసలితనం, రోగం అంటే తెలియకుండా(లేకుండా); అమర, భావమునన్= మరణంలేనిస్థితిలో; సుఖంబు, జీవింతురు+అటె= హాయిగా బ్రతుకుతారటగా; దీనిన్, ఏలన్, కనిన, వాఁడు+అ= దీనిని తన అదుపులో ఉంచుకొని పాలింపకలిగినవాడే; ఎందున్= ఎక్కడైనా; పెద్ద= గొప్పవాడు (అనబడతాడు).

తాత్పర్యం: ఈ నందినీధేనువుపాలు త్రాగి నరులు పదివేలేండ్లు ముసలితనం, రోగాలు లేకుండ అమరత్వంతో హాయిగా బ్రతుకుతారటగా! దీనికి యజమానుడై పాలకుడైనవాడే నిజంగా ఎక్కడైనా గొప్పవాడుగా పరిగణింపబడేది.

Akella Raghavendra's
Online-ias.com

వ. 'మర్త్యలోకంబున నుశీనరపతికూఁతురు జితవతి యను కోమలి నా ప్రియసఖి; యే నెప్పుడు దానికిం బ్రియంబు గోరుచుండుదు; నిమ్మొదవు నమ్ముదితకిచ్చిపుత్త్ర' మనినఁబ్రణయిని వచనంబుల కనుగుణంబుగాం బ్రభాసుండు నిజభ్రాతృచోదితుం డయి వసిష్ఠుహోమధేనువుం బట్టికొనిపోయిన, నమ్మునియు దనహోమధేనువుం గానక వనంబెల్లఁ గలయరోసి, తన యోగదృష్టిం జూచి వసువులు గొనిపోక యెఱింగి. 160

ప్రతిపదార్థం: మర్త్యలోకంబునన్= భూలోకంలో; ఉశీనర, పతి, కూఁతురు= ఉశీనరము- అనే దేశపు రాజుయొక్క కూతురు; జితవతి, అను, కోమలి= జితవతి అనే పేరుగల వనిత; నా, ప్రియసఖి= నాకు ఇష్టమైన స్నేహితురాలు; ఏను+ఎప్పుడున్; దానికిన్, ప్రియంబు, కోరుచున్+ఉండుదు(ను)= ఆమె సంతోషాన్నేకోరుతూ ఉంటాను; ఈ+మొదవున్= ఈఆవును; ఆ+ముదితకున్+ఇచ్చి, పుత్త్రము+అనినన్= ఆ వనితకు ఇచ్చి పంపుదాము అనగా; ప్రణయిని, వచనంబులకున్+ అనుగుణంబుగాన్= ప్రియురాలి మాటలకు అనువుగా; ప్రభాసుండు; నిజభ్రాతృ, చోదితుండు+అయి= తన సోదరులచేత ప్రేరితుడై; వసిష్ఠు, హోమధేనువున్, పట్టికొనిపోయినన్= వసిష్ఠుడియొక్క హోమధేనువును తీసికొనిపోగా; ఆ+మునియున్= ఆ వసిష్ఠుడు; హోమధేనువున్; కానక, వనంబు+ఎల్లన్= అరణ్యమంతా; కలయన్, రోసి= నలుదిక్కులా వెదకి; తన, యోగదృష్టిన్, చూచి= తన దివ్యదృష్టితో చూచి; వసువులు, కొనిపోక= కొనిపోవుట; ఎఱింగి= వసువులు తీసికొనిపోవటం తెలిసికొని.

తాత్పర్యం: 'భూలోకంలో ఉశీనరదేశాధిపతియొక్కకూతురు జితవతి అనే ఆమె నా ప్రాణస్నేహితురాలు. నే నెప్పుడూ ఆమెకు సంతోషం కలిగించా లని భావిస్తూ ఉంటాను. ఈ ఆవును ఆమె కిచ్చిపంపుదా' మనగా, ప్రియురాలి మాటలకు అనువుగా ప్రభాసుడు తనసోదరులచేత ప్రేరితుడై వసిష్ఠుడి హోమధేనువును పట్టికొనిపోగా, ఆముని తనహోమధేనువు కనబడకపోవటంతో అడవినాలుగుమూలల గాలించి, తన యోగదృష్టితో చూచి, వసువులు తీసికొనిపోవటం తెలిసికొని.

ఆ. 'మనుజయోనిఁ బుట్టుఁ' డని వారి కప్పుడు । కోప మడర మునియు శాప మిచ్చె;
భయము వొంది వివశు లయి వచ్చి వారును । వినయ మొనర నిట్టు లనిరి మునికి. 161

ప్రతిపదార్థం: మునియున్= వసిష్ఠుడు; వారికిన్= వసువులకు; అప్పుడు; మనుజయోనిన్, పుట్టుఁడు+అని= మానవగర్భంలో పుట్టండి అని; శాపము; ఇచ్చెన్; వారును= వసువులుకూడ; భయము, పొంది= భయపడి; వివశులు+అయి= కలతపొందిన బుద్ధికలవారై; వచ్చి; వినయము+ఒనరన్= అణకువ ఒప్పారగా; మునికిన్= వసిష్ఠుడితో; ఇట్టులు+అనిరి= ఈవిధంగా అన్నారు.

తాత్పర్యం: అప్పుడు వసిష్ఠుడు వసువులను 'మీరు మానవజన్మ ఎత్తండి' అని కోపంతో శపించాడు. వారు అందుకు భయపడి మనసు కలతపడగా వినయంగా వసిష్ఠుడితో ఈ విధంగా అన్నారు.

గంగ దేవవ్రతునిం దెచ్చి శంతనున కిచ్చుట (సం. 1-94-11)

వ. 'నీవు ధర్మమూర్తివి; మాచేసిన యజ్ఞానంబు సహించి మర్త్యంబునం బెద్దకాలం బుండకుండ మా కనుగ్రహింపవలయు' నని ప్రార్థించిన నమ్ముని ప్రసన్నుం డయి 'మీకోరినయట్ల యగు; నష్టముం డయిన యీప్రభాసుండుపెద్దయునపరాధంబుఁజేసెఁగావున వీఁడు మర్త్యలోకంబునం బెద్దకాలంబుండు;

Akella Raghavendra's Online-ias.com

ననపత్యుండు నగు' ననియె నని గంగాదేవి తనస్వరూపంబుఁ జూపి, వసూత్పత్తియు స్వర్గగమన నిమిత్తంబును గాంగేయ జన్మస్థితియునుం జెప్పి, 'దేవవ్రతుం డయిన యిక్కుమారుండు పెరుఁగునంతకు నాయొద్దన యుండు'నని శంతను నొడంబఱిచి కొడుకుం దోడ్కొని యరిగిన; విస్మయం బంది శంతనుండు దానితోడి యిష్టోపభోగంబులం బెద్దకాలంబు సనిన నల్పకాలంబుకా వగచుచు హస్తిపురంబునకు వచ్చి.162

ప్రతిపదార్థం: నీవు; ధర్మమూర్తివి= ధర్మంరూపు తాల్చినవాడవు; మా, చేసిన= మేం చేసిన; అజ్ఞానంబు= అవివేకపు పనిని; సహించి= ఓర్చి; మర్త్యంబునన్= భూలోకంలో; పెద్దకాలంబు+ఉండక+ఉండన్= చాలకాలం జీవించకుండా; మాకున్+అనుగ్రహింప, వలయున్+అని, ప్రార్థించినన్= మమ్ములను దయచూడు మని వేడుకొనగా; ఆ+ముని, ప్రసన్నుండు+అయి= ఆ వసిష్ఠుడు సుముఖుడై; మీ, కోరిన, అట్లు+అ, అగున్= మీరు కోరిన విధంగానే అవుతుంది; అష్టముండు+అయిన, ఈ, ప్రభాసుండు= ఎనిమిదవవాడైన ఈప్రభాసుడు; పెద్దయున్, అపరాధంబున్, చేసెన్, కావునన్= మిక్కిలి నేరం చేశాడుకాబట్టి; వీఁడు= ఇతడు(ప్రభాసుడు); మర్త్యలోకంబునన్= భూలోకంలో; పెద్దకాలంబు+ఉండున్= చాలకాలం ఉంటాడు; అనపత్యుండు+అగున్= సంతానంలేనివాడును ఔతాడు; అనియెను; అని; గంగాదేవి; తన, స్వరూపంబున్= తన నిజరూపాన్ని; చూపి= చూపించి; వసు+ఉత్పత్తియున్= వసువులయొక్క పుట్టుకనుగురించి; స్వర్గ, గమన, నిమిత్తంబును= వారిస్వర్గప్రయాణానికి(మరణానికి) గల కారణాన్నీ; గాంగేయ, జన్మస్థితియునున్= గంగకుమారుడైన భీష్ముడియొక్క పుట్టుకకు సంబంధించిన వాస్తవాన్నీ; చెప్పి; దేవవ్రతుండు+అయిన= దేవవ్రతుడు అనేపేరుతో వ్యవహరింపబడే ఈబాలుడు; పెరుఁగు+అంతకున్= పెద్దవాడయ్యేంతవరకు; నాయొద్దన్+అ, ఉండును+అని= నాదగ్గరే ఉంటా డని; శంతనున్= శంతనుడిని; ఒడంబఱిచి= ఒప్పించి; కొడుకున్, తోడ్కొని, అరిగినన్= కుమారుడిని తీసికొనిపోగా; శంతనుండు; విస్మయంబు+అంది= ఆశ్చర్యపడి; దానితోడి, ఇష్ట+ ఉపభోగంబులన్, పెద్దకాలంబు, చనినన్= గంగతో కలిసి కోరిన కోర్కెలను అనుభవించటం చాలకాలం సాగినప్పటికిన్నీ; అల్పకాలంబు, కాన్= కొద్దికాలమే సాగినట్లు; వగచుచున్= బాధపడుతూ; హస్తిపురంబునకున్, వచ్చి= హస్తినాపురానికి తిరిగివచ్చి.

తాత్పర్యం: 'వసిష్ఠమహర్షీ! నీవు ధర్మం తెలిసినవాడవు. మేము చేసిన అవివేకపుపనికి ఓర్చుకొని భూలోకంలో ఎక్కువకాలం ఉండకుండ మమ్ములను దయచూడు' మని వేడుకోగా, ఆ వసిష్ఠుడు అనుకూలుడై 'మీరు కోరినట్లే ఔతుంది; కాని, ఈ ఎనిమిదవవాడైన ప్రభాసుడు మిక్కిలినేరం చేశాడుకాబట్టి వీడు భూలోకంలో చాలకాలం జీవిస్తాడు, సంతానం లేనివాడుకూడ ఔతాడు' అని అన్నా డని చెప్పి, గంగాదేవి తన నిజస్వరూపాన్ని చూపి వసువులపుట్టుకను గురించి, వారు స్వర్గానికిపోవడానికి గల కారణాన్నిగురించి, భీష్ముడి పుట్టుకకు సంబంధించిన వాస్తవాన్ని గురించి చెప్పి, దేవవ్రతుడని ఆ కుమారుడికి పేరుపెట్టి, అతడు పెద్దవాడయ్యేంతవరకు తనదగ్గరే ఉంటాడని పేర్కొని, దానికి శంతనుడిని ఒప్పించి, కొడుకును తనతో తీసికొనిపోయింది. శంతనుడు దాని కంతటికి ఆశ్చర్యపడి గంగతో తాను చాలకాలం కోరినకోర్కెలు అనుభవించినా అది స్వల్పకాలంగానే తోచగా విచారపడుతూ హస్తినాపురానికి వచ్చి.

మ. **తన కాజ్ఞావశవర్తు లై మహిసమస్తక్షత్రవంశేశు లె**
ల్లను భక్తిం బనిసేయుచుండఁగ విశాలం బైన సత్కీర్తి ది
గ్వనితా మౌక్తిక దామలీల వెలుఁగన్ వారాశిపర్యంత భూ
జనరక్షాపరుఁ డయ్యె శంతనుఁడు రాజద్రాజధర్మస్థితిన్. **163**

Akella Raghavendra's Online-ias.com

ప్రతిపదార్థం: శంతనుఁడు; రాజత్, రాజధర్మస్థితిన్= ప్రకాశిస్తున్న రాజధర్మం యొక్క వ్యవస్థతో; తనకున్; ఆజ్ఞా, వశవర్తులు+ఐ= శాసనానికి లొంగినవారై; మహిన్, భూమిలోని సమస్త, క్షత్ర, వంశ+ఈశులు+ఎల్లను= క్షత్రియవంశాలకు చెందిన రాజులందరూ; భక్తిన్= వినయంతో; పని+చేయుచున్+ఉండఁగన్= సేవలు చేస్తూ ఉండగా; విశాలంబు+ఐన, సత్, కీర్తి= బాగా వ్యాపించిన మంచి కీర్తి; దిక్, వనితా, మౌక్తిక, దామ, లీల, వెలుఁగన్= దిక్కు అనెడి స్త్రీయొక్క ముత్యాలదండయో అన్నట్లు ప్రకాశించగా; వారాశి, పర్యంత, భూ, జన, రక్షా, పరుఁడు+అయ్యెన్= సముద్రాలవరకు వ్యాపించి ఉన్న భూమియొక్క జనులయొక్క రక్షణయందు నిమగ్నుడైనాడు.

తాత్పర్యం: శంతనుడు తన శాసనానికి తలఒగ్గి భూతలంమీది క్షత్రియవంశ్యులైన రాజు లందరు వినయంతో తనకు సేవలుచేస్తూ ఉండగా వ్యాపించిన తన ఉత్తమకీర్తి, దిక్కులనే వనితలకు పెట్టిన ముత్యాలదండయో అన్నట్లు ప్రకాశించగా, వెలుగొందుతున్న రాజధర్మవ్యవస్థతో సముద్రాలవరకు వ్యాపించిన భూమిని, ప్రజలను రక్షించటంలో నిమగ్నుడైనాడు.

విశేషం: అలం: ఉత్ప్రేక్ష.

వ. **ఇట్లు లోకంబెల్లఁ దనధర్మమార్గంబ పొగడుచుండ సుఖంబుండి యాతం డొక్కనాఁడు మృగయావ్యాజంబున గంగాసమీపంబునం జనువాఁడు దన్నుంబాసి తనుత్వంబుఁ దాల్చినట్లు గడునల్పప్రవాహం బైయున్నదానిం గంగానదిం జూచి యిది యేమినిమిత్తంబో యనుచుం గొండొకనేల యరిగి.** **164**

ప్రతిపదార్థం: ఇట్లు= ఈవిధంగా; లోకంబు+ఎల్లన్= లోకమంతా; తన, ధర్మ, మార్గంబు+అ= తనయొక్కధర్మపద్ధతిని; పొగడుచున్+ఉండన్= ప్రశంసిస్తూ ఉండగా; సుఖంబు+ఉండి= హాయిగా కాలంగడుపుతూ; ఆతండు= శంతనుడు; ఒక్కనాఁడు= ఒకరోజున; మృగయా, వ్యాజంబునన్= వేట నెపంతో; గంగా, సమీపంబునకున్, చనువాఁడు= గంగానదియొక్క సమీపానికిపోతున్నవాడు; తన్నున్, పాసి, తనుత్వంబున్, తాల్చినట్లు= తనను వదలివెళ్ళి చిక్కినట్లు (సన్నపడ్డట్లు); కడున్, అల్ప, ప్రవాహంబు+ఐ, ఉన్న, దానిన్= మిక్కిలి తక్కువైన నీటిజాలు కలిగినదై ఉన్నదానిని; గంగానదిన్; చూచి; ఇది, ఏమి నిమిత్తంబు+ఓ, అనుచున్= దీనికి కారణ మేమిటో అని అనుకొంటూ; కొండొక, నేల అరిగి= మరొకచోటికి పోయి.

తాత్పర్యం: ఈవిధంగా లోకమంతా తా ననుసరించే ధర్మమార్గాన్ని పొగడుతూ ఉండగా, సుఖంగా ఉండి, ఒకనాడు వేటకై గంగానదిసమీపానికి పోగా ఎదుట గంగానది తననుండి దూరంకావటంచేత చిక్కి సన్నబడిపోయిందా అన్నట్లు మిక్కిలి తక్కువనీటిపారుదల కలిగిందై ఉండగా చూచి, దీనికి కారణ మేమిటో అని అనుకొంటూ మరొక ప్రాంతానికి పోయి.

విశేషం: అలం: ఉత్ప్రేక్ష.

తరలము.

కనియె ముందట నమ్మహీపతి గాంగసైకత భూములం
బనుగొనన్ ధను వభ్యసించుచు బానసంహతి సేతుగా
ఘనముగా నమరాపగౌఘముఁ గట్టియున్న కుమారు న
త్యనఘు నాత్మసమాను నాత్మజు నాపగేయు మహాయశున్. **165**

Akella Raghavendra's Online-ias.com

ప్రతిపదార్థం: ఆ+మహీపతి= ఆ రాజు (శంతనుడు); గాంగ, సైకత, భూములన్= గంగానదికి సంబంధించిన ఇసుకతిన్నెలపై; పన్ను+కొనన్-పనుగొనన్= (అభ్యాసంవలన) విద్యదృఢపడటానికి; ధనువు+అభ్యసించుచున్= విలువిద్యను అభ్యాసంచేస్తూ; బాణసంహతిన్= బాణాలయొక్క సమూహాన్ని; సేతుగాన్= అడ్డుకట్టగా; ఘనముగాన్= గొప్పగా, గట్టిగా; అమర+ఆపగా+ఓఘమున్= దేవతలనది అయిన గంగయొక్క ప్రవాహాన్ని; కట్టి+ఉన్న= అడ్డుపెట్టిఉన్న; అతి+అనఘున్= మిక్కిలి దోషరహితుడిని; ఆత్మ, సమానున్= తనతో పోలినవాడిని(రూపపరాక్రమాలలో); ఆత్మజున్= తన కుమారుడిని; ఆపగేయున్= గంగాపుత్రుడిని; మహత్+యశున్= గొప్పకీర్తికలవాడిని; కుమారున్= బాలుడిని, (పుత్త్రుడిని); ఎదుటన్= కాంచెన్= చూచాడు.

తాత్పర్యం: ఆ శంతనుడు గంగానదిఒడ్డున నున్న ఇసుకతిన్నెలమీద ధనుర్విద్య గట్టిపడటానికి విల్లమ్ములతో అభ్యాసం చేస్తూ బాణాలసమూహంతో గంగాప్రవాహానికి అడ్డుకట్టగా కట్టి నీటిప్రవాహానికి అడ్డుపెట్టి ఉన్న దోషరహితుడు, తనతో సమానుడైనవాడు, తనకుమారుడు, గంగాపుత్రుడు, గొప్పకీర్తి కలవాడు అయిన ఒక బాలుడిని ఎదుట చూచాడు.

విశేషం: తరలము- ఇది అతిధృతి ఛందంలో పుట్టింది. ప్రతిపాదానికీ పందొమ్మిది అక్షరా లుంటాయి. గణాలు- న, భ, ర, స, జ, జ, గ; 12వ అక్షరం యతిస్థానం. ప్రాసనియమం ఉన్నది. 'కుమారున్ - అత్యనఘున్ - ఆత్మసమానున్ - ఆత్మజున్ - ఆపగేయున్ - మహాయశున్' - అనే వరుసలో విశేషణాలు వాడి శంతనుడు దేవవ్రతునిలో కానవచ్చే గుణాలను క్రమంగా సహజంగా గుర్తించినట్లు నన్నయ వర్ణించాడు. ఇది ప్రసన్నకథాకవితలోని ఒక శిల్పం.

వ. కని పుట్టిననాఁడ చూచినవాఁడు గావున నప్పు డెఱుంగనేరక విస్మయాకులిత చిత్తుం డయి యుండెఁ; గుమారుండు నాతనిం జూచి తండ్రిగా నెఱుంగనేరకయు నిసర్గస్నేహమోహితుం డై యుండె; నంత, 166

తాత్పర్యం: ఆవిధంగా చూచి, అతడిని పుట్టిననాడుమాత్రమే చూచి ఉన్నాడు కాబట్టి ఆసమయంలో గుర్తించలేక శంతనుడు ఆశ్చర్యంతో కలతపడిన హృదయంకలవాడై ఉన్నాడు. ఆ బాలుడుకూడ శంతనుడిని చూచి తండ్రిగా గుర్తించలేకపోయినా సహజమైన అనురాగంతో ముగ్ధుడై ఉండిపోయాడు. అంతట (తరువాతి పద్యంతో అన్వయం.)

తే. దివ్యభూషణాలంకృతదేహుఁ డైన । కొడుకు వలపలిచేయూఁది కోమలాంగి
దివ్యనది ప్రీతితోఁ జనుదెంచి పతికిఁ । జూపి 'భూనాథ! వీఁడు నీ సూనుఁ' డనియె. 167

ప్రతిపదార్థం: దివ్య, భూషణ+అలంకృత, దేహుఁడు+ఐన= దేవతాసంబంధు లైన ఆభరణాలచేత అలంకరింపబడిన శరీరం కలవాడైన; కొడుకు, వలపలి, చేయి+ఊఁది= కొడుకుయొక్క కుడిచేయి పట్టుకొని; కోమల+అంగి, దివ్యనది= వనిత యైన గంగ; ప్రీతితోన్, చనుదెంచి= సంతోషంతో వచ్చి; పతికిన్+చూపి= భర్తకు ఆ కుమారుడిని చూపి; భూనాథ= ఓరాజా!; వీఁడు= ఈబాలుడు; నీ, సూనుఁడు= నీకుమారుడు; అనియెన్= అని చెప్పింది.

తాత్పర్యం: దివ్యాభరణాలతో అలంకరింపబడిన మేను కలవాడైన కొడుకుయొక్క కుడిచేయిపట్టుకొని గంగాదేవి ఆప్యాయంగా వచ్చి బాలుడిని భర్తకు చూపి, 'ప్రభూ! ఈ బాలుడు నీకుమారుడు' అని చెప్పింది.

వ. మఱియును. 168

ప్రతిపదార్థం: సుస్పష్టం.

Akella Raghavendra's Online-ias.com

తాత్పర్యం: ఇంకా ఏమంటే. (తరువాతి పద్యంతో అన్వయం.)

సీ. **సాంగంబు లగుచుండ సకలవేదంబులు । సదివె వసిష్ఠుతోః సకలధర్మ**
శాస్త్రాది బహువిధశాస్త్రముల్ శుక్రబృ । హస్పతుల్ నేర్చినయట్ల నేర్చెఁ
బరమాస్త్రవిద్య నప్పరశురాముం డెంత । దక్షుఁ డంతియ కడుదక్షుఁ డయ్యెః
నాత్మవిజ్ఞానంబునందు సనత్కుమా । రాదుల యట్టిఁడ యనఘమూర్తి

ఆ. **నొప్పుగొనుము వీని; నుర్వీశ!' యని సుతు । నిచ్చి గంగ సనిన, నెఱిఁగి తనయు**
నెమ్మిఁ దోడుకొనుచు నిధి గన్నపేదయ । పోలె సంతసిల్లి భూవిభుండు. **169**

ప్రతిపదార్థం: ఉర్వీ+ఈశ= రాజా! వసిష్ఠుతోన్= వసిష్ఠుడివద్ద; స+అంగంబులు+అగుచున్+ఉండన్= అంగాలతో కూడికొని ఉండగా; సకల, వేదంబులు, చదివెన్= అన్ని వేదాలనూ చదివాడు; శుక్ర, బృహస్పతుల్, నేర్చిన, అట్లు+అ= రాక్షసులగురువైన శుక్రుడు, దేవతల గురువైన బృహస్పతి నేర్చిన విధంగానే; సకలధర్మశాస్త్ర+ఆది, బహువిధశాస్త్రముల్= ధర్మశాస్త్రం మొదలైన అనేక శాస్త్రాలనన్నింటిని; నేర్చెన్= నేర్చాడు; పరమ+అస్త్ర, విద్యన్= మంత్రసహితా లైన శ్రేష్ఠమైన అస్త్రాలను ప్రయోగించే విద్యలో; ఆ+పరశురాముండు+ఎంత, దక్షుఁడు= ఆజమదగ్నిపుత్త్రుడైన పరశురాముడు ఎంత సమర్థుడో; అంతియ, కడు, దక్షుఁడు+అయ్యెన్= అంతగా మిక్కిలి నేర్పరి అయినాడు; ఆత్మవిజ్ఞానంబునందున్= ఆధ్యాత్మిక జ్ఞానంలో; సనత్కుమార+ఆదులు+అ, అట్టిఁడ, అనఘమూర్తిన్= సనత్కుమారుడు మొదలైనవారివలెనే పుణ్యమూర్తికలవాడు అయిన; వీనిన్= వీడిని; ఒప్పు, కొనుము= ఇష్టంతో గ్రహించుము; అని, సుతున్= ఇచ్చి= అని కొడుకును, ఒప్పగించి; గంగ, చనినన్= (గసడదవాదేశం) గంగాదేవి వెడలిపోగా; తనయున్= కుమారుడిని; ఎఱిఁగి= గుర్తించి; నెమ్మిన్= ప్రీతితో; తోడుకొనుచున్= వెంటతీసికొనివెళ్ళుతూ; నిధి, కన్న, పేద+అ,పోలెన్= డబ్బుపాతర(గుప్తధనం)ను కనుగొనిన పేదవాడివలె; భూవిభుండు= రాజు; సంతసిల్లి= సంతోషించి,

తాత్పర్యం: 'ఓ రాజా! ఇతడు వసిష్ఠుడివద్ద వేదాలను సాంగంగా చదివాడు; శుక్రుడు, బృహస్పతి నేర్చినట్లుగా సకలధర్మశాస్త్రాలను, వివిధశాస్త్రాలను నేర్చాడు; శ్రేష్ఠమైన అస్త్రాలన్నింటిని ప్రయోగించే నేర్పులో ఆ పరశురాముడు ఎంతసమర్థుడో అంతటిసమర్థుడైనాడు. ఆత్మజ్ఞానంలో సనత్కుమారాదులవలె పుణ్యాత్ముడైనవాడు. నీకుమారుడైన ఇతడిని స్వీకరించుము' అని శంతనుడికి కుమారుడిని ఒప్పచెప్పి వెడలిపోగా; శంతనుడు విషయమంతా తెలిసికొని పెన్నిధిని పొందిన పేదవాడివలె కొడుకును చూచి ఉప్పొంగిపోయి, అతడిని తనవెంట తీసికొనిపోయాడు.

విశేషం: అలం: ఉపమ; భార్యాపుత్రులు దూరమైన శంతనుడు ఎంతటిమహారాజైనా ఒంటరిగా ఎంతటిపేదవాడుగా కనబడతాడో, కొడుకుతో కూడుకొని ఉంటే ఎంతఅదృష్టవంతుడుగా గోచరిస్తాడో' పెన్నిధిని కనిన పేదవాడివలె' అనే పోలికతో నన్నయ రుచిరార్థదీప్తితో చెప్పాడు. వివిధరంగాలలో అత్యున్నతులు, ఆదర్శవంతులు అయినవారు- వసిష్ఠుడు, శుక్రుడు, బృహస్పతి, పరశురాముడు, సనత్కుమారుడు మొదలైనవారు. వారందరి పాండిత్యం ఒక్కటైతే ఎంతగొప్పదో అంతటి ఘనమైనవిద్వత్తు కలవాడు దేవవ్రతుడని వ్యంగ్యం. ఒక కామపురుషార్థాన్ని వదలి మిగిలిన పురుషార్థాలన్నింటికి సంబంధించిన విజ్ఞానాన్ని దేవవ్రతుడు గ్రహించాడని వస్తుధ్వని. సంతానంలేకుండ దీర్ఘకాలం ధర్మాత్ముడుగా భీష్ముని జీవితవృత్తానికి ఇటువంటి కథార్థాలు వ్యంజకాలై సార్థకా లౌతున్నాయి.

Akella Raghavendra's Online-ias.com

వ. తన పురంబునకు వచ్చి సకలరాజన్య ప్రధాన సమక్షంబున గాంగేయునకు యౌవరాజ్యాభిషేకంబు సేసి, కొడుకుతోడి వినోదంబులం దగిలి నాలుగువత్సరంబు లనన్యవ్యాపారుండై యుండి, యొక్కనాఁడు యమునాతీరంబున వేఁటలాడుచుఁ గ్రుమ్మరువాఁ డపూర్వసురభిగంధం బాఘ్రాణించి దానివచ్చిన వల నారయుచు నరిగి యమునాతీరంబున. 170

ప్రతిపదార్థం: తన, పురంబునకున్, వచ్చి= తన రాజధానికి తిరిగివచ్చి; సకల, రాజన్య, ప్రధాన, సమక్షంబునన్= సమస్త సామంత ప్రభువులయొక్కయు, మంత్రులు మొదలైన రాజోద్యోగులలో ముఖ్యులైనవారియొక్కయు ఎదుటన్; గాంగేయునకున్= గంగకుమారుడైన దేవవ్రతునకు; యౌవరాజ్య+అభిషేకంబు, చేసి= యువరాజు పదవిలో అభిషేకించి; కొడుకుతోడి, వినోదంబులన్, తగిలి= కొడుకుతో కలిసి వేడుకలలో ఆసక్తుడై; నాలుగు, వత్సరంబులు, అనన్య, వ్యాపారుండు+ఐ, ఉండి= నాలుగేండ్లు మరే ఇతర వ్యాసంగాలు లేనివాడై ఉండి; ఒక్కనాఁడు= ఒకరోజున; యమునా, తీరంబునన్= యమునానదీతీరంలో; వేఁటలు+ఆడుచున్= వేటాడుతూ, క్రుమ్మరువాఁడు= తిరుగుతుండే అతడు; అపూర్వ, సురభి, గంధంబు+ఆఘ్రాణించి= అద్భుతమైన (అంతకుముం దెరుగని) ఒక గంధద్రవ్యం యొక్క సువాసనను అనుభవించి; (వాసన చూచి); దాని, వచ్చిన, వలను+ఆరయుచున్, అరిగి= అది వచ్చిన దిక్కున వెదకుతూ వెళ్ళి; యమునాతీరంబునన్= యమునానది ఒడ్డున.

తాత్పర్యం: శంతనుడు తన రాజధానికి తిరిగివచ్చి సకలరాజప్రధానుల ఎదుట గాంగేయుడికి యౌవరాజ్యపట్టాభిషేకం చేసి కొడుకుతో వేడుకలు సలుపుతూ నాలుగేళ్ళు మరే వ్యాసంగాలూ లేకుండ ఉండి, ఒకనాడు యమునానదీతీరంలో వేటాడుతూ తిరుగుతుండగా ఒక అపూర్వ మైన సుగంధం వాసన చూచాడు. ఆ వాసన వస్తున్న దిక్కునే వెళ్ళుతూ యమునాతీరంలో.

శంతనుఁడు సత్యవతిని భార్యగాఁగోరి ప్రతిహత మనోరథుఁ డగుట (సం. 1-94-41)

క. కనకావదాతకోమల । తనులతఁ దనుమధ్యఁ గమలదళనేత్రను యో
జనగంధి నవనినాథుఁడు । గనియెను సురకన్యవోని కన్నియ నంతన్. 171

ప్రతిపదార్థం: అంతన్= అప్పుడు; అవనినాథుఁడు= రాజు; కనక,+అవదాత, కోమల, తనులతన్= బంగారంవలె స్వచ్ఛమైన (తెల్ల) మెత్తనిలతవంటి మేనుకలిగినది; తనుమధ్యన్= సన్నని నడుము కలిగినది; కమల, దళ, నేత్రను= తామరరేకులవంటి కన్నులు కలదానిని; యోజన, గంధిన్= ఆమడదూరందాకా మేనిసుగంధాన్ని వ్యాపింపచేసేది అనే సార్థకమైన పేరును కలది; సుర, కన్య, పోని, కన్నియన్= దేవకన్యవంటికన్యను; కనియెను= చూచాడు.

తాత్పర్యం: అప్పుడు రాజు బంగారువలె స్వచ్ఛమైన మృదువైన లతవంటి మేను కలిగినది, సన్నని నడుము కలది, తామరరేకులవంటి కన్నులు కలది, ఆమడదూరం మేని సుగంధాన్ని వ్యాపింపజేసేది, అయిన దేవకన్యవంటి కన్యను చూచాడు.

విశేషం: అలం: ఉపమ.

ఉ. దాని శరీరసౌరభము, దాని విలోల విలోకనంబులున్,
దాని మనోహరాకృతియు, దాని శుచిస్మిత వక్త్రకాంతియున్,

Akella Raghavendra's Online-ias.com

దాని విలాసముం గడుముదంబునఁ జూచి మనోజబాణసం
తానహతాత్ముఁ డై నృపతి దానికి ని ట్లనియెం బ్రియంబునన్. 172

ప్రతిపదార్థం: నృపతి= రాజు(శంతనుడు); దాని, శరీర, సౌరభమున్= ఆమెయొక్క మేనిసుగంధమును; దాని, విలోల, విలోకనంబులున్= ఆమెయొక్క కదలాడే చూపులు; దాని, మనోహర+ఆకృతియున్= ఆమెయొక్క అందమైన ఆకారం; దాని, శుచి, స్మిత, వక్త్ర, కాంతియున్= ఆమెయొక్క తెల్లని చిరునవ్వుకల ముఖకాంతియు; దాని, విలాసమున్= ఆమెయొక్క శృంగారహావభావలక్షణాన్నీ; కడు, ముదంబునన్= మిక్కిలి సంతోషంతో; చూచి= చూచి; మనోజ, బాణ, సంతాన; హత+ఆత్ముఁడు+ఐ= మన్మథుడియొక్క బాణాల సమూహంతో కొట్టబడిన హృదయం కలిగినవాడై; ప్రియంబునన్= అనురాగంతో; దానికిన్= ఆమెతో; ఇట్లు+అనియెన్= ఈవిధంగా అన్నాడు.

తాత్పర్యం: శంతనుడు ఆమెశరీరపరిమళాన్నీ, ఆమె చలించే కన్నులనూ, ఆమె అందమైన ఆకారాన్నీ, తెల్లని చిరునవ్వుతో కూడిన ఆమెముఖకాంతినీ, ఆమెశృంగారహావభావలీలలను మిక్కిలిసంతోషంతో చూచి మన్మథబాణాలతో కొట్టబడినహృదయం కలిగినవాడై(మదనవికారానికి లోనై) అనురాగంతో ఆమెతో ఈవిధంగా అన్నాడు.

విశేషం: నన్నయగారి అక్షరరమ్యతకు అద్దం పట్టే రచన. యోజనగంధి మధురాకృతిలో ఉన్న సమవిభక్తమైన రూపవైభవాన్ని 'సమత' అనే శబ్దగుణంతో ధ్వనింపజేశాడు నన్నయ. అక్షరరమ్యత అంటే రచనలోని రమణీయాక్షరప్రయోగ పునరావృత్తులవలన కలిగే అందమే కాదు, పద, పదసముదాయాలవలన కలిగే అందమనికూడ అర్థం. ఇందులో రాజు ఆమె సౌందర్యాన్ని చూచి మన్మథబాణహతాత్ముడైనాడన్నది వర్ణ్యవస్తువు. మన్మథుడి బాణాలు అయిదు. నన్నయ నాయికను వర్ణించేటప్పుడు షష్ఠీవిభక్త్యంతాలైన తచ్ఛబ్దాలు ('దాని' అనే సర్వనామాలు) అయిదింటితో అయిదు విశేషణాలను ప్రయోగించటం సార్థకం. ఆమె శరీర విలాసాలే పంచబాణాల వంటివని కవిప్రౌఢోక్తిసిద్ధమైన వస్తుధ్వని. ముదంబునన్ అనే మాట అభిలాషను ధ్వనింపజేస్తున్నది. పద్యపూర్వార్ధంలో నాయికా సౌందర్యవర్ణనం, ఉత్తరార్ధంలో నాయకుడి అభిలాషవర్ణనం. పూర్వార్ధంలో సమతాగుణం నాయికా సౌందర్యదర్శకం. మొత్తంపద్యంలో భాసించే మాధుర్యం రతిభావవ్యంజకం, నాయికయందు 'శుచిస్మితవక్త్రకాంతి' అనేది విశిష్టసౌందర్యలక్షణంగా నన్నయ నిర్దేశించాడు. రాబోయే పద్యంలోకూడా దానిని పేర్కొన్నాడు. మనసులోని మర్మాన్ని ముసిముసినవ్వులతో ముద్దుముద్దుగా ధ్వనింపజేయగల ముద్దరాలు యోజనగంధి.

ఉ. 'ఎందులదాన? వేకతమ యియ్యమునానది నోడ నడ్పుచున్
సుందరి! నీకు నున్కి యిది చూడఁగఁ దా నుచితంబె?' నావుడున్
మందమనోజ్ఞహాసముఖమండల మెత్తి మృగాక్షి చూచి సం
క్రందనసన్నిభున్ నృపతిఁ గన్యక యి ట్లని పల్కెఁ బ్రీతితోన్. 173

ప్రతిపదార్థం: సుందరి= అందమైనదానా! ఎందుల, దానవు= ఎక్కడిదానవు?; ఏకతము+అ= ఒంటరిగా; ఈ+యమునానదిన్= ఈ యమునానదిలో; ఓడ, నడ్పుచున్, నీకున్, ఉన్కి= పడవ నడుపుతూ నీవు ఉండటం; ఇది, చూడఁగన్, తాన్, ఉచితంబు+ఎ= చూడటానికి ఇది యోగ్యంగా లేదు; నావుడున్= అనగా విని; కన్యక= ఆ కన్య; మంద, మనోజ్ఞ, హాస, ముఖ, మండలము+ఎత్తి= అంద మైన చిరునవ్వు గల గుండ్రనిముఖాన్ని పైకెత్తి; మృగ+అక్షి= లేడికన్నులవంటి కన్నులుగల ఆమె; సంక్రందన, సన్నిభున్, నృపతిన్= ఇంద్రుడిని పోలిన ఆ రాజును; చూచి; ప్రీతితోన్= సంతోషంతో; ఇట్లు+అని, పల్కెన్.

తాత్పర్యం: 'అందమైనదానా! నీ వెక్కడిదానవు? ఒంటరిగా ఈ యమునానదిలో పడవనడుపుకొంటూ నీవు ఈ విధంగా ఉండటం చూడటానికి ఉచితంగా ఉన్నదా? (లేదు)' అని రాజుఅనగా విని ఆ కన్య చిరునవ్వుతో అందమైన

Akella Raghavendra's Online-ias.com

గుండ్రని ముఖం పైకెత్తి లేడికన్నుల వంటి కన్నులతో ఇంద్రుడిని పోలిన ఆ రాజును చూచి సంతోషంతో ఈ విధంగా అన్నది.

విశేషం: అలం: ఉపమ. నన్నయగారి అక్షరరమ్యతకు చక్కని ఉదాహరణ ఈపద్యరచన.ఈ పద్యపు ఎత్తుగడ తరువాతికవులకు ఎందరికో ఆయాసందర్భాలలో స్ఫూర్తి నిచ్చింది. పద్యపూర్వార్ధంలో వాచికాభినయం, ఉత్తరార్ధంలో ఆంగికాభినయం వర్ణించి నాయకుడి అభిలాషను, నాయిక ఆభిముఖ్యాన్నీ నాటకీయతతో ధ్వనింపజేసి, రసధ్వనికి వస్తుధ్వనిని పోషకంగా నిలిపిన మాధుర్యగుణవిశిష్ట మైన రచన యిది.

విశేషం: అలం: ఉపమ.

వ. **'ఏను దాశరాజుకూఁతురఁ; దండ్రి నియోగంబున నిక్కార్యంబు ధర్మార్థంబు సేయుచుందు' ననిన దాని యభినవ రూపసౌందర్యంబులు దొల్లియు విని యెఱింగినవాఁ డై యక్కోమలిం గామించి దాశరాజుకడకుం జని తనయభిప్రాయం బెఱింగించిన, నతండును సంతసిల్లి శంతను నత్యంతభక్తిం బూజించి యి ట్లనియె.174**

ప్రతిపదార్థం: సుగమం.

తాత్పర్యం: 'నేను దాశరాజుకూతురిని; తండ్రిగారి ఆజ్ఞచేత ఈపనిని ధర్మంకోసం చేస్తుంటాను' అనిఅనగా దాని క్రొంగ్రొత్త రూప సౌందర్యాలను ఇదివరకే విని తెలిసికొన్నవాడు కావటంచేత, ఆ లలితాంగిపై కోర్కెపడి దాశరాజు వద్దకు వెళ్ళి తనఅభిప్రాయాన్ని తెలిపాడు. దాశరాజు సంతోషించి శంతనుడిని మిక్కిలిభక్తితో పూజించి ఈ విధంగా అన్నాడు.

తే. **పుట్టినప్పుడ కన్యకఁ బోలునట్టి । వరుస కిచ్చుట యిది లోకవర్తనంబు;**
వసుమతీనాథ! నీయట్టి వరున కిచ్చి । ధన్యులము గామె యిక్కన్యఁ దద్ద పేర్మి. 175

ప్రతిపదార్థం: పుట్టి, నప్పుడు+అ= పుట్టినప్పుడే; కన్యకన్, పోలునట్టి, వరునకున్+ఇచ్చుట= కన్యకను అనువైన వరునకు ఇవ్వటం; ఇది= అనేది; లోకవర్తనంబు= లోకమర్యాద; వసుమతీ, నాథ!= భూపతీ; నీ+అట్టి, వరునకున్= నీవంటి(యోగ్యుడైన) వరునకు; ఈ+కన్యన్= ఈకన్యను(యోజనగంధిని); తద్ద, పేర్మిన్= మిక్కిలి అనురక్తితో; ఇచ్చి; ధన్యులము, కామె= కృతార్థులం కామా! (ఔతా మని భావం).

తాత్పర్యం: పుట్టినప్పుడే కన్యను తగిన వరున కివ్వటం అనేది లోకమర్యాద. (పుట్టినప్పుడే ఆడపిల్లను ఒక అయ్యచేతిలో పెట్టాలి. అత డెక్కడో పుట్టే ఉంటా డని భావించటం లోక పరిపాటి). రాజా! ఈకన్యను మిక్కిలి మక్కువతో నీవంటి ఉత్తము డైన వరున కిచ్చి కృతార్థులం కామా?

వ. **'అయినను నా డెందంబునం గలదానిం జెప్పెద; నిక్కన్యక నీకు ధర్మపత్నిగాఁ జేయునట్టి యిష్టంబు గలదేని నావేఁడిన దాని నిమ్మనిన శంతనుండు 'దాని నీనగునేని యిచ్చెదఁ; గానినాఁడీనేర; నది యేమి సెప్పు' మనిన దాశరా జి ట్లనియె. 176**

ప్రతిపదార్థం: స్పష్టం.

తాత్పర్యం: 'అయినప్పటికీ, నామనస్సులో ఉన్నదానిని చెప్తుతాను. ఈకన్యకను భార్యగా చేసికొనే కోరిక నీకు ఉంటే నేను కోరినదానిని ఇ' మ్మనగా శంతనుడు 'అది ఇవ్వదగిందైతే ఇస్తాను; కాకపోతే ఈయలేను. అది ఏమిటో తెలియచెప్పుము' అనగా దాశరాజు ఈ విధంగా అన్నాడు.

మధ్యాక్కర.

'భూపాల! నీకు నిక్కోమలివలనఁ బుట్టిన సుతుఁడు
నీ పరోక్షంబున రాజు గావలె; నెమ్మి ని ట్లీఁగ
నోపుదే?' యనిన శంతనుఁడు గాంగేయు యువరాజుఁ దలఁచి
'యీపల్కు దక్కఁగ నొండు వేఁడుమ యిచ్చెద' ననిన. 177

ప్రతిపదార్థం: భూపాల!= రాజా!; నీకున్; ఈ, కోమలివలనన్, పుట్టిన, సుతుఁడు= ఈ సుకుమారివలన కలిగిన కొడుకు; నీ, పరోక్షంబునన్, రాజు, కావలెన్= నీ తరువాత రాజు కావాలి; నెమ్మిన్= ప్రీతితో; ఇట్లు+ఈఁగన్, ఓపుదు+ఏ, అనినన్= ఈవిధంగా మాట ఇవ్వగలవా అని అనగా; శంతనుండు; గాంగేయున్, యువరాజున్, తలఁచి= యువరాజైన గాంగేయుడిని మనసులో జ్ఞాపకంచేసికొని; ఈపల్కు, తక్కఁగన్, ఒండు, వేఁడుము+ఇచ్చెదన్, అనినన్= ఈమాటతప్ప ఏదైనా వేరొకటి వేడుకో ఇస్తాను అనగా.

తాత్పర్యం: 'రాజా! నీకు ఈ సుకుమారివలన పుట్టిన కొడుకు నీ అనంతరం రాజ్యానికి రాజు అయ్యేటట్లు ప్రీతిగా మాట ఇవ్వగలవా?' అని అడుగగా శంతనుడు యువరాజయిన గాంగేయుడిని భావించి, 'ఈమాట తప్ప వేరే ఏమైనను వేడుకో ఇస్తాను' అని అనగా. (తరువాతి వచనంతో అన్వయం.)

విశేషం: మధ్యాక్కర ప్రతిచరణంలో వరుసగా 2 ఇంద్రగణాలు, 1 సూర్యగణం, 2 ఇంద్రగణాలు, 1 సూర్యగణం ఉంటాయి. నన్నయ 5వ గణంలోని మొదటి అక్షరాన్ని యతిగా పాటించాడు. ప్రాసనియమం ఉంది.

గాంగేయుఁడు బ్రహ్మచర్యవ్రతంబుఁ బూని భీష్ముం డగుట (సం. 1-94-54.)

వ. 'నా కొండెద్దియు నిష్టంబు లే' దనిన విని, యద్దాశరాజుచేతం బ్రతిహత మనోరథుం డయి, క్రమ్మఱ నిజపురంబునకు వచ్చి, శంతనుండు చింతాక్రాంతుం డయి సత్యవతిన తలంచుచు, నివృత్తకార్యాంతరుం డయియున్న; నొక్కనాఁడు గాంగేయుండు తండ్రిపాలికి వచ్చి యి ట్లనియె. 178

ప్రతిపదార్థం: సుగమం.

తాత్పర్యం: 'నాకు మరేదియు ఇష్టం లే' దనగా విని, ఆ దాశరాజుచేత నిరాకరింపబడిన కోరికకలవాడై, తిరిగి తన పట్టణానికి వచ్చి, శంతనుడు విచారంచేత ఆవరింపబడినవాడై సత్యవతినే తలుస్తూ రాజకార్యాలనుండి దూరమై ఉండగా, ఒకనాడు గాంగేయుడు తండ్రిచెంతకు వచ్చి ఈ విధంగా అన్నాడు.

Akella Raghavendra's Online-ias.com

చ. భవదభిరక్షితక్షితికి బాధ యొనర్పఁగ నోపునట్టి శా
త్రవనివహంబు లేదు; వసుధాప్రజకెల్ల ననంతసంతతో
త్సవములు; రాజులెల్ల ననిశంబు విధేయుల నీకు; నిట్లు మా
నవవృషభేంద్ర! యేలొకొ మనఃపరితాపముఁ బొందియుండఁగన్. 179

ప్రతిపదార్థం: మానవ, వృషభ+ఇంద్ర= మానవులలో శ్రేష్ఠుడైనవాడా!; భవత్, అభిరక్షిత, క్షితికిన్= నీచేత లెస్సగా రక్షింపబడిన ఈ రాజ్యానికి(భూమికి); బాధ, ఒనర్పఁగన్, ఓపునట్టి, శాత్రవ, నివహంబు, లేదు=ఇబ్బంది కలిగించ గలిగిన శత్రుసమూహంలేదు; వసుధా, ప్రజకున్+ఎల్లన్= భూమిపైని జనులందరికిని; అనంత, సంతత+ఉత్సవములు+అ= అపారంగా ఎల్లప్పుడూ సంతోషాలే; నీకున్; అనిశంబున్= ఎల్లప్పుడు; రాజులు+ఎల్లన్= రాజులందరు; విధేయులు+అ= లొంగిఉన్నవారే; ఇట్లు= ఈవిధంగా; మనస్+ పరితాపమున్= మనోవేదనను; పొంది+ఉండఁగన్= కలిగిఉండటం; ఏల+ఒకొ= ఎందుకో కదా!

తాత్పర్యం: మానవులలో శ్రేష్ఠుడైనవాడా! నీచేత లెస్సగా రక్షింపబడిన ఈ రాజ్యానికి సమస్య తెచ్చిపెట్టగల శత్రువుల సమూహం లేదు; దేశంలోని ప్రజల కందరికి అపారంగా ఎల్లప్పుడు శుభాలే కలుగుతున్నాయి; రాజులందరు ఎప్పుడూ నీకు లొంగిఉన్నారు, మఱి - ఈవిధంగా మనోవేదన పొంది ఉండటానికి కారణ మేమిటో?

విశేషం: శంతనుడి మనోవ్యథకు కారణం తెలియక, ఆయననే అడిగి తెలిసికొందామని గాంగేయుడు రెండు ప్రశ్న లడిగాడు. ఆ రెండూ రాజ్యరక్షణకు సంబంధించినవే. శంతనుడికి అంతఃపుర సమస్యలు లేవు కాబట్టి గాంగేయు డాదిశలో ఆలోచించలేదు. రాజ్యరక్షణ విషయాలలోకూడా బయటి శత్రువులు, అంతశ్శత్రువులు అనే అంశాలకే ప్రాధాన్య మిచ్చాడు. రాజ్యాన్ని ఆక్రమించే శత్రుకూటాలు పేరుకుకూడా లేవు; సామంతరాజు లందరూ ప్రజలు సుఖంగా ఉండటంచేత అణగిమణిగియే ఉన్నారు. ఇక చింతకు కారణమేమిటని ప్రశ్న. శంతనుడి మనోవ్యథ బైటివారి కెవ్వరికీ చెప్పుకొనలేని సున్నితమైనదని నన్నయ ఈ పరామర్శద్వారా వివక్షితవాచ్యధ్వనిగా నిబంధించాడు.

వ. అనిన విని పెద్దయుంబ్రొద్దు చింతించి శంతనుండు గొడుకున కి ట్లనియె. 180

ప్రతిపదార్థం: సుస్పష్టం.

తాత్పర్యం: అనగా విని చాలసేపు ఆలోచించి శంతనుడు కొడుకుతో ఈవిధంగా అన్నాడు.

విశేషం: మనసులోని మాట చెప్పుకోలేక ఎంతోకాలం చింతించాడు శంతనుడు. గాంగేయు డడిగిన తరువాత ఎట్లా చెప్పవలెనా అని కొంతకాలం చింతించాడనటంవలన కథలో ఉత్కంఠ పెరుగుతుంది. శంతనుడు చెప్పే మాటలపై అవధానం కలుగుతుంది. కథాకవితలో ఇటువంటి రచన శిల్పసుందరం.

క. వినవయ్య! యేకపుత్త్రుఁడు । ననపత్యుఁడు నొక్కరూప యని ధర్మువులన్
విని, నీకుఁ దోడు పుత్త్రుల । ననఘా! పడయంగ నిష్టమయినది నాకున్. 181

ప్రతిపదార్థం: అనఘా!= పాపరహితుడా!; వినవయ్య= వినుము; ధర్మువులన్= ధర్మశాస్త్రాలలో; ఏక, పుత్త్రుఁడు= ఒకేఒకకొడుకు కలవాడు; అనపత్యుఁడు= సంతానం లేనివాడు; ఒక్క, రూపు+అ= ఒక్కటే, సమానమే; అని; విని; నాకున్; నీకున్, తోడు=నీకు సహాయంగా ఉండే; పుత్త్రులన్, పడయంగన్, ఇష్టము+అయినది= కొడుకులను పొందటానికి కోరిక కలిగింది.

Akella Raghavendra's Online-ias.com

తాత్పర్యం: ఓపుణ్యాత్ముడా! వినుము. ఒకే ఒక కొడుకు కలవాడు, సంతానం లేనివాడు - వీరిద్దరూ సమానులే అని ధర్మశాస్త్రాలలో విని, నీకు తోడుగా మరికొందరు కొడుకులను పొందా లని నాకు కోరిక కలిగింది.

విశేషం: శంతనుడు తన అభిప్రాయాన్ని సుసంగతంగా ప్రతిపాదిస్తున్నాడు. తర్కంలో 'నా ఉసంగతం ప్రయుంజీత' అని ఉన్నది. అసంగతాన్ని ప్రయోగించకూడదు కాబట్టి శంతనుడు అసంగతం కాని వాక్యం మాటాడినట్లు నన్నయ చిత్రించాడు. మాటాడే మాటల్లో పూర్వోత్తర సంబంధం ఉండటం సంగతి అంటారు. అది ప్రసంగం, ఉపోద్ఘాతం, హేతుత్వం, అవసరం, కార్యైక్యం, కారణైక్యం అని ఆరువిధాలు. వాటిని నిపుణంగా ప్రయోగించి నన్నయ రుచిరార్థసూక్తినైపుణ్యాన్ని ప్రదర్శిస్తున్నాడు. 'వివాహ మౌతాను' (184) అని ఫలితాంశంగా చెప్పదలచుకొని దానిని ఎదుటివారు తర్కసహంగా అంగీకరించేట్లు ప్రసంగం చేశాడు. దాని మొదలే ఈ పద్యం. లోకంలో ఏకపుత్రుడూ, అనపత్యుడూ ఒకటే నని ధర్మశాస్త్రాలంటాయని శాస్త్రప్రమాణంతో ప్రసంగం మొదలు పెట్టి, భీష్ముడికి తోడుగా మరికొంతమంది కొడుకులను పొందాలని ఉన్నదని ఉపోద్ఘాతం ప్రారంభించాడు. 'పుత్రులకొరకు పెళ్ళి' అనే తర్కంతో మొదలుపెట్టటం శంతనుడి లోకజ్ఞత.

క. జనవినుత! యగ్నిహోత్రం । బును సంతానమును వేదములు నెడతెగఁగాఁ
జన దుత్తమవంశజులకు । ననిరి మహాధర్మనిపుణు లైన మునీంద్రుల్. 182

ప్రతిపదార్థం: జనవినుత= ప్రజలచేత కీర్తింపబడువాడా!; మహత్+ధర్మ, నిపుణులు+ఐన, ముని+ఇంద్రుల్= గొప్పధర్మశాస్త్ర నిర్ణయాలలో నిపుణులైన ఋషిశ్రేష్ఠులు; ఉత్తమ, వంశజులకున్= శ్రేష్ఠమైన వంశాలలో పుట్టినవారికి; అగ్నిహోత్రంబును= నిత్యకర్మాధికారాన్ని ఇచ్చే అగ్నికార్యం చేసికొనటానికి రక్షించుకొనే అగ్నిహోత్రమున్నూ; సంతానమును= వంశం విచ్ఛిన్నం కాకుండా రక్షించే సంతానమున్నూ; వేదములున్= జీవనవిధానానికి త్రోవచూపించే ఇహపరసాధనాలైన వేదాలున్నూ; ఎడతెగన్, కాన్= విడివడేటట్లు; చనదు= చేయకూడదు; అనిరి= అన్నారు.

తాత్పర్యం: ప్రజలచేత ప్రశంసింపబడే ఓ గాంగేయా! ఉత్తమధర్మ శాస్త్రనిర్ణయాలలో నిపుణులైన ఋషివరులు 'ఉత్తమవంశాలలో పుట్టినవారు అగ్నిహోత్రాన్నీ, సంతానాన్నీ, వేదాలనూ తమ గృహాలలో విచ్ఛిన్న మయ్యేటట్లు చేసికొనరా' దని అన్నారు.

విశేషం: ఈ పద్యంలో శంతనుడు తన కోర్కెను ధర్మవేత్తలైనవారి (ఆప్త) ప్రమాణంతో హేతుబద్ధం చేస్తున్నాడు. అంటే హేతుత్వమనే సంగతిని కల్పిస్తున్నా డన్నమాట. ఎడతెగకుండా అగ్నిని, సంతానాన్ని, వేదాలను రక్షించుకొనాలని వారన్నారని పేర్కొన్నాడు. గాంగేయు డున్నాడు కదా! మరి సంతానం ఎడతెగిపోవటం ఎలా కలుగుతుంది? అనే ఆకాంక్ష దానివలన కలుగుతుంది. (పూర్వం గంగవలన ఏడుగురు కొడుకులను పొందికూడా వారిని గంగపాలు చేసికొన్న స్మృతి ఇక్కడ వస్తుగత ధ్వనిగా గమ్యమానం).

క. నీవస్త్ర శస్త్ర విద్యా । కోవిదుఁడవు; రణములందుఁ గ్రూరుఁడ; వరివి
ద్రావణ సాహసికుండవు । గావున నీయునికి నమ్మఁగా నేర నెదన్. 183

ప్రతిపదార్థం: నీవు= (గాంగేయుడు); అస్త్ర, శస్త్ర, విద్యా, కోవిదుఁడవు= మంత్రసహిత, మంత్రరహిత బాణాలను ప్రయోగించే విద్యలో పండితుడవు; రణములందున్= యుద్ధాలలో; క్రూరుఁడవు= దయాదాక్షిణ్యాలు లేని కరకువాడివి; అరి, విద్రావణ, సాహసికుండవు= శత్రువులను అణచటంలో వెనుకముందు చూడని తెగువరివి; కావునన్= కాబట్టి; నీ+ఉనికిన్= నీవు ఉండటాన్ని (బ్రతికి ఉండటాన్ని); ఎదన్= మనస్సులో; నమ్మఁగాన్, నేరను= నమ్మజాలను.

Akella Raghavendra's Online-ias.com

తాత్పర్యం: నీవు అస్త్రశస్త్రవిద్యలో పండితుడవు; యుద్ధాలలో దయాదాక్షిణ్యాలు లేని కరకువాడివి; శత్రువులను సంహరించటంలో వెనుకముం దాలోచించని సాహసికుడవు. (ఈమూడు గుణాలూ ఎప్పుడో ఒకప్పుడు నీకు ప్రమాదాన్ని తెచ్చిపెట్టేవే) కాబట్టి నీవు దీర్ఘకాలం బ్రతుకుతా వని నేను మనసులో నమ్మలేకపోతున్నాను.

విశేషం: గాంగేయు డుండగాకూడా బహుపుత్త్రులకొరకు ప్రయత్నం చేయవలసిన 'అవసరం' అనే సంగతి ఇందులో ప్రస్తావించబడింది. గాంగేయుడు అస్త్రశస్త్రవిద్యలలో ఎంతటి నిపుణుడో, రణరంగంలో అంతటి క్రూరుడు. శత్రువులను వెనుకముందు చూడకుండా చంపే సాహసానికి ఒడిగట్టేవాడు; అందువలన అతడికి మృత్యువు ఎప్పుడైనా ఏర్పడవచ్చును అని బహుపుత్రకాంక్షకు గల అవసరాన్ని చెప్పాడు. గాంగేయుడు దీర్ఘకాలం జీవిస్తాడని గంగ ఇదివరలో సూచించింది. కాని, అది ఇప్పటి అవసరానికి అనువైనది కాదు. అందువలన దానిని కప్పిఉంచాడు. దీనికి ఫలితంగా తరువాత శంతనుడు భీష్మడికి స్వేచ్ఛా మరణాన్ని వరంగా ప్రసాదించి దీర్ఘాయువుగా దీవించాడు.

వ. **'బహుపుత్త్రార్థంబు యత్నంబు సేయవలయు; వివాహం బయ్యెద' ననిన విని గాంగేయుండు వృద్ధామాత్యపురోహితసుహృజ్జనంబులతోవిచారించి, యోజనగంధి రాజు చిత్తంబునం గలుగుట యెఱింగి, యనేక రాజన్యసమన్వితుం డయి దాశరాజుకడకుం జని' మారాజునకు సత్యవతిని దేవింగా నిచ్చునది' యని యడిగిన; నాతండును దేవవ్రతుం బూజించి, 'నీవు ధర్మశీలుండ, వర్థానర్థవిదుండవు, సకలకార్య సమర్థుండవు. గుర్వర్థంబు కన్యార్థివై వచ్చితివి కావునం గృతార్థుండ నైతి; నెవ్వనియేని వీర్యంబున నిక్కన్య యుద్భవిల్లె నట్టి యుపరిచరుం డను రాజర్షి 'యీ సత్యవతి నొరుల కీవలవదు; శంతనునక యిచ్చునది' యనుటంజేసి తొల్లి యసితుం డయిన దేవలుండు కన్యార్థి యయి వచ్చి ప్రత్యాఖ్యాతుం డయ్యె; నిట్టి సంబంధ మెవ్వరికిఁ బడయనగు?'** **184**

ప్రతిపదార్థం: సుగమం.

తాత్పర్యం: 'అనేక పుత్త్రులకొరకు ప్రయత్నం చేయాలి. వివాహం చేసికొంటాను' అని శంతనుడు అనగా గాంగేయుడు పెద్దలు, మంత్రులు, పురోహితులు, మిత్రులు మొదలైనవారితో ఆలోచించి రాజుమనసులో యోజనగంధి ఉన్నదని తెలిసికొని అనేక సామంతరాజులతో కలిసి దాశరాజువద్దకు వెళ్ళి 'మారాజుకు సత్యవతిని రాణిగా ఇ' మ్మని అడిగాడు. దాశరాజు దేవవ్రతుడిని గౌరవించి 'నీవు ధర్మాన్ని ఆచరించే స్వభావం కలవాడవు. ఉచితానుచితాలు (లాభనష్టాలను గురించి) తెలిసినవాడవు; అన్ని కార్యాలనూ నిర్వహింపగలవాడవు; తండ్రికొరకు కన్యను కోరటానికి వచ్చావు కాబట్టి నేను ధన్యుడనైనాను. ఈకన్య ఎవరివీర్యంవలన పుట్టిందో ఆ రాజర్షి ఉపరిచరుడు ఈ సత్యవతిని ఇతరుల కెవ్వరికీ ఈయవద్దనీ, శంతనునకు ఇమ్మనీ అన్నాడు. కాబట్టే, పూర్వం అసితవంశానికి చెందిన దేవలుడు కన్యను కోరి వచ్చి నాచే తిరస్కరింపబడ్డాడు. ఇటువంటి ఈసంబంధాన్ని ఎవరు పొందగలరు?'

విశేషం: 'బహుపుత్త్రార్థంబు యత్నంబు సేయవలయు' అనే వాక్యంవలన పైన చెప్పబడిన వాక్యార్థరూపకార్యాలకన్నింటికీ ఐక్యరూపమైన తాత్పర్యం ప్రతిపాదింపబడింది. ఇదే కార్యైక్యం. ఇక నిశ్చితాంశం- 'వివాహంబయ్యెద' అనే నిర్ణయం. ఇది సర్వకారణాలకూ కార్యరూపమైన ఫలితాంశం, ప్రతిపాద్యాంశం. తర్కబద్ధమైన, సంగత మైన వాదనైపుణ్యంతో శంతనుడు ప్రసంగం చేయటం నన్నయగారి నానారుచిరార్థసూక్తి వైభవానికి నిదర్శనం. శంతను డెంత తర్కబద్ధంగా తన నిశ్చయాన్ని

Akella Raghavendra's Online-ias.com

చెప్పినా, ఎవరితో వివాహం కావాలని కోరుకొంటున్నాడో గాంగేయుడికి చెప్పలేదు. అది ఉచితంకూడా. గాంగేయుడు మంత్రుల మంతనాలలో దానిని తెలిసికొన గలిగాడు. గాంగేయుడికి వ్యంగ్యమైనది పఠితకు వాచ్యమే. అందువలన దానిని సూచించి వదలి ఔచిత్యాన్ని పాటించాడు నన్నయ.

శంతనుడి వాదనలో ఎంతటి 'సంగతి' ఉన్నదో దాశరాజువాక్యంలోకూడా అంతటి 'సంగతి' నిపాటించి రచనాశిల్పంలో సరితూకాన్ని నన్నయ పాటించాడు. 'మారాజుకు సత్యవతిని దేవిగా ఇవ్వండి' అని గాంగేయుడు అడగటం ప్రసంగం. దాశరాజు గాంగేయుడిని ప్రశంసించటం, సత్యవతిని శంతనుడికి తప్ప మరొకరికి ఇచ్చే అవకాశం లేకపోవటం, ఇదివరకే దేవలుడు ఆమెను కోరగా నిరాకరించటం మొదలైన బిగువైన అంశాలతో ఉపోద్ఘాతం దాశరాజు ఇచ్చాడు. అతడి మాటలనుబట్టి సత్యవతి శంతనుడికొరకే పుట్టినట్లు స్పష్టమయింది. దానివలన హేతుత్వంకూడా సిద్ధించింది.

క. విను మైనను సాపత్న్యం । బను దోషము కలదు దీన; నదియును నీచే
తన సంపాద్యము; నీ వలి । గిన నడ్డమె పురహరాజకేశవు లయినన్. 185

ప్రతిపదార్థం: ఐనను= అయినప్పటికిని; వినుము; దీనన్= శంతనునకు యోజనగంధి నిచ్చి వివాహం చేయటంవలన; సాపత్న్యంబు+అను, దోషము= సవతి(రెండవభార్య)కి పుట్టారు అనే దోషం(ఆమె బిడ్డలకు); కలదు= ఉండగలదు; అదియును= అందులోను; నీచేతన్+అ= నీవలననే(నీవు శంతనునకు మొదటిభార్యవలన పుట్టిఉండటంవలన); సంపాద్యము= కలిగేది; నీవు+అలిగినన్= నీవు కోపిస్తే; పుర, హర, అజ, కేశవులు+అయినన్= త్రిపురసంహారకు డైన శివుడు, బ్రహ్మ, విష్ణువు అయినను; అడ్డమె?= ఎదురునిలువగలరా? (నిలువలేరని భావం).

తాత్పర్యం: అయినా నేను చెప్పేది వినుము - 'శంతనుడికి యోజనగంధి నీయటంవలన, సవతిసంతాన మనే దోషం ఆమె బిడ్డలకు ఏర్పడుతుంది. అందులోనూ అది నీవలననే ఏర్పడుతుంది. కాగా, నీవు కోపిస్తే త్రిమూర్తులుకూడ నీయెదుట నిలువగలరా? (నిలువలే రని భావం).

విశేషం: పెద్దరాణి కుమారు డుండగా తరువాతి రాణుల కొడుకులకు రాజ్యాధికారం ఉండదు. కాబట్టి సాపత్న్యమనే దోషం ఏర్పడింది. ఆ దోష నివారణోపాయాన్ని రాబోయే వచనంలో కోరాడు. అంటే 'అవసరం' అనే సంగతిని ప్రయోగించాడన్నమాట. 'నీ చేతన సంపాద్యము' అనే పాఠాంతరం 'నీ చేతన పరిహార్యము' అనే పాఠం కంటె ఉత్తమం. అందువలన ఇది గ్రాహ్యం.

వ. 'ఆ దోషం బెట్లు పరిహృతంబగు నట్లుగా నీచిత్తంబునం దలంచి వివాహంబు సేయు' మనిన గాంగేయుం డి ట్లనియె. 186

ప్రతిపదార్థం: విస్పష్టం.

తాత్పర్యం: 'ఆ దోషం ఏవిధంగా తొలగింపబడుతుందో ఆవిధంగా నీమనస్సులో భావించి(నిర్ణయించుకొని) వివాహం జరుపు' మని అనగా గాంగేయుడు ఈ విధంగా పలికాడు.

విశేషం: అవసరమనే సంగతి బలంగా ప్రతిపాదింపబడింది. గాంగేయు డుండగా సత్యవతి సంతానానికి రాజ్యాధికారం రాదు. ఈ కార్యవైరుద్ధ్యానికి ఐక్యత కూర్చవలసినవాడు గాంగేయుడే. అందువలన అతడు ప్రతిజ్ఞ చేయబోతున్నాడు రాబోయే పద్యంలో.

Akella Raghavendra's Online-ias.com

చ. వినుఁడు ప్రసిద్ధులైన పృథివీపతు లిందఱు నే గురుప్రయో
జనమునఁ జేసితిన్ సమయసంస్థితి; యీలలితాంగి కుద్భవిం
చిన తనయుండ రాజ్యమును జేయఁగ నర్హుఁడు; వాఁడ మాకు నె
ల్లను బతి; వాఁడ కౌరవకులస్థితికారుఁ డుదారసంపదన్. 187

ప్రతిపదార్థం: ప్రసిద్ధులు+ఐన, పృథివీపతులు+ఇందఱున్= ప్రఖ్యాతులైన రాజులు ఇంతమంది; వినుఁడు= వినండి; ఏన్= నేను; గురుప్రయోజనమునన్= తండ్రియొక్క కార్యాన్ని ఉద్దేశించి; సమయ, సంస్థితి= ప్రతిజ్ఞయొక్క వ్యవస్థ (కలకాలం చక్కగా నిలిచే ప్రతిజ్ఞ)ను; చేసితిన్= చేశాను; ఈ, లలిత+అంగికిన్= కోమలమైన మేనుగల ఈవనితకు; ఉద్భవించిన= పుట్టిన; తనయుండు+అ= కొడుకే; రాజ్యమును, చేయఁగన్+అర్హుఁడు= రాజ్యం చేయటానికి హక్కుకలవాడు(యోగ్యుడు); వాఁడు+అ= అతడుమాత్రమే; మాకున్+ఎల్లను, పతి= మాకందరికి ప్రభువు; వాఁడు+అ= అతడే; ఉదార, సంపదన్= గొప్పదైన వైభవంతో; కౌరవ, కుల, స్థితి, కారుఁడు= కౌరవవంశంయొక్క అస్తిత్వానికి హేతువు (అంటే అతని సంతానమే భావికాలంలో కౌరవవంశం చక్రవర్తిత్వానికి అర్హత పొంది ఉంటుందని భావం)

తాత్పర్యం: ఇచ్చట సమావేశమైయున్న ప్రసిద్ధప్రభువు లందరూ వినండి. నేను తండ్రిగారి ప్రయోజనం కొరకు స్థిరమైన ఒక ప్రతిజ్ఞ చేశాను. అదేమంటే - ఈమెకు పుట్టినకొడుకే రాజ్యం చేయటానికి హక్కుగలవా డౌతాడు; అతడే మాకందరికి ప్రభువుగా పరిగణింపబడతాడు; అతడే గొప్ప దైన సంపత్తితో కౌరవవంశాన్ని నిలిపేవాడు ఔతాడు.

విశేషం: శంతనుడికి సత్యవతివలన పుట్టిన పుత్రుడే అతడి తరువాత సింహాసనార్హు డౌతాడని రాజుల ఎదుట గాంగేయుడు ప్రతిజ్ఞ చేయటంతో సాపత్న్యదోషం తొలగి కార్యం (సత్యవతిని శంతనుడి కిచ్చి వివాహం చేయటం) లో ఐక్యత ఏర్పడింది. అంటే కార్యనిర్వహణానికి మార్గం ఏర్పడిందని భావం. ఇది కార్యైక్యమనే సంగతి.

వ. అని సభాసదులకెల్ల రోమహర్షణంబుగా సత్యవ్రతుండయిన దేవవ్రతుండు పలికిన వెండియు దాశరా
జిట్లనియె. 188

ప్రతిపదార్థం: సభాసదులు= సభలో ఉన్నవారు; వెండియున్= మరల.

తాత్పర్యం: అని సభలో ఉన్న ధర్మజ్ఞులందరు గగుర్పాటు పొందేటట్లుగా సత్యమే జీవితదీక్షగా గల దేవవ్రతుడు పలుకగా దాశరాజు ఇంకను ఈ విధంగా అన్నాడు.

క. 'నీ వఖిల ధర్మవిదుఁడవు। గావున నీ కిట్ల చేయఁగా దొరకొనియెన్;
భావిభవత్సుతు లిట్టిరె? । నీవిహితస్థితియు సలుపనేర్తురె?' యనినన్. 189

ప్రతిపదార్థం: నీవు; అఖిల, ధర్మ, విదుఁడవు= సమస్తధర్మాలను తెలిసినవాడవు; కావునన్= కాబట్టి; నీకున్; ఇట్లు+అ, చేయఁగాన్, దొరకొనియెన్= ఈవిధంగా చేయటానికి చెల్లింది(సిద్ధించింది); భావి, భవత్, సుతులు= ముందుకాలంలోని నీ కొడుకులు; ఇట్టిరె= ఇటువంటివారే ఔతారా?; నీ, విహిత, స్థితియున్= నీచేత విధింపబడిన కట్టడిని; సలుపనేర్తురు+ఎ= అమలుచేయగలరా? (లేరని భావం); అనినన్= అని అనగా.

Akella Raghavendra's Online-ias.com

తాత్పర్యం: నీవు సమస్తధర్మాలను తెలిసినవాడవు కాబట్టి నీ కీవిధంగా చేయటం చెల్లింది. కాని, ముందుకాలంలో నీ కొడుకులు ఇటువంటివారే కాగలరా? నీవు విధించిన ఈ నియమాన్ని వారు పాటించగలరా? - అని అనగా.

క. ధృతిఁ బూని బ్రహ్మచర్య । వ్రత మున్నతిఁ దాల్చితిని ధ్రువంబుగ; ననప
త్యత యైనను లోకము లా । యతిఁ బెక్కులు గలవు నాకు ననుభావ్యము లై. 190

ప్రతిపదార్థం: ధృతిన్= స్థిరంగా; పూని= పూనుకొని; బ్రహ్మచర్యవ్రతము= వివాహ మాడకుండ బ్రహ్మచారిగనే జీవితాంతంవరకు ఉండే దీక్షను; ఉన్నతిన్= ఉదాత్తంగా; ధ్రువంబుగన్= నిశ్చితంగా; తాల్చితిని= ధరించాను; అనపత్యత, ఐనను= సంతానంలేని (భావం)స్థితి నాకు కలిగినప్పటికి; నాకున్; ఆయతిన్= రాబోయే కాలంలో; లోకములు, పెక్కులు= అనేకలోకాలు; అనుభావ్యములు+ఐ= అనుభవింపదగినవై; కలవు= ఉన్నవి.

తాత్పర్యం: స్థిర మైన బుద్ధితో పూనుకొని బ్రహ్మచర్యవ్రతాన్ని నిశ్చితంగా సమున్నతంగా స్వీకరించాను. దానివలన సంతానంలేని స్థితి నాకు కలిగినప్పటికీ, రాబోయేకాలంలో అనేకలోకాలు నాకు అనుభవింపదగినవై ఉన్నవి.

విశేషం: ఇక్కడ కారణైక్య మనే సంగతి సిద్ధించింది. దాశరాజు పెట్టిన నియమానికి మూలకారణాలు మూడు. గాంగేయుడి అడ్డు ఉండకూడదు; గాంగేయుడి సంతతివలన కలిగే ఇబ్బందులు ఉండకూడదు. చిన్నరాణి సంతాన మైనా సత్యవతి కొడుకులకే రాజ్యం కావాలి. ఈ కారణాలన్నీ భీష్ముడి బ్రహ్మచర్యదీక్షతో సమగ్రంగా ఐక్యతను పొందాయి. సుసంగత వాక్యవిన్యాసం నన్నయగారి రుచిరార్థసూక్తికి రమణీయ వైభవం.

వ. అని యిట్లు సత్యవతిని దనతండ్రికి వివాహంబు సేయుపొంటె నిజరాజ్యపరిత్యాగంబును బ్రహ్మచర్య వ్రత పరిగ్రహణంబును జేసిన దేవవ్రతు సత్యవ్రతంబునకు గురుకార్యధురంధరత్వంబునకు మెచ్చి దేవర్షి గణంబు లాతనిపయిం బుష్పవృష్టిఁ గురిసి భీష్ముం డని పొగడిరి. దాశరాజును గరంబు సంతసిల్లి శంతనునకు సత్యవతి నిచ్చె నంత. 191

ప్రతిపదార్థం: సుగమం.

తాత్పర్యం: అని ఈవిధంగా సత్యవతిని తనతండ్రి అయిన శంతనున కిచ్చి పెండ్లిచేయటంకొరకు తనకువారసత్వంగా వచ్చే రాజ్యాన్ని వదలి పెట్టటమూ, బ్రహ్మచర్యవ్రతాన్ని స్వీకరించటమూ చేసిన దేవవ్రతుడి యొక్క సత్యనిష్ఠనూ, తండ్రికార్యాన్ని నిర్వహించటంలో ప్రదర్శించిన నేర్పరితనాన్నీ మెచ్చుకొని దేవతలూ, ఋషిసమూహాలు ఆతనిమీద పూలవాన కురిపించి 'భీష్ముడు' అని ప్రశంసించారు. దాశరాజుకూడ మిక్కిలి సంతోషించి శంతనుడికి సత్యవతిని ఇచ్చాడు. ఆ తరువాత- (తరువాతి పద్యంతో అన్వయం.)

మ. ఇనతేజుం డతిభక్తిఁ గాంచనరథం బెక్కించి యక్కన్యఁ దో
డ్కొని తెచ్చెం దనతల్లి సత్యవతినిన్ క్షోణీజనుల్ దన్ను బో
రనఁ గీర్తింపఁగ శంతనుం డతిమనోరాగంబునం బొంద శాం
తనవుం డాతతకీర్తి హస్తిపురికిం దత్కౌతుకారంభుఁ డై. 192

Akella Raghavendra's Online-ias.com

ప్రతిపదార్థం: ఇనతేజుండు= సూర్యుడివలె ప్రకాశించేవాడైన భీష్ముడు, ఆ+కన్యన్= ఆ కన్యను(సత్యవతిని); తన, తల్లిన్= తనకు తల్లివరుస అయినదానిని; అతి, భక్తిన్= మిక్కిలి భక్తితో; కాంచనరథంబు+ఎక్కించి= బంగారుతేరును ఎక్కించి; తోడు+కొని= వెంటతీసికొని; తన్నున్= తనను; క్షోణీ, జనుల్= భూప్రజలు; బోరనన్, కీర్తింపఁగన్= వెంటవెంటనే ప్రశంసించగా; శంతనుండు; అతి, మనో, రాగంబునన్, పొందన్= మిక్కిలి హృదయాహ్లాదాన్ని అనుభవించగా; ఆతతకీర్తి= విస్తారమైన కీర్తికలవాడైన; శాంతనవుండు= శంతనుడి కుమారుడైన భీష్ముడు; హస్తిపురికిన్= హస్తినాపురానికి; తద్+కౌతుక+ఆరంభుఁడు+ఐ= దాని పండుగను మొదలు పెట్టినవాడై; తెచ్చెన్= తెచ్చెను.

తాత్పర్యం: సూర్యుడివలె ప్రకాశించే భీష్ముడు ఆ కన్యకను, తనకు తల్లి అయినదానిని, సత్యవతిని భూప్రజలందరు తనను తేపతేపకు జయజయధ్వానాలతో కీర్తిస్తూ ఉండగా, శంతనుడు మనసులోని మమకారాన్ని భావించి తన్మయత్వాన్ని పొందుతూ ఉండగా, విశాలకీర్తిని గడించిన శంతనుడిపుత్రుడు హస్తినాపురికి ఆమెకు వేడుకను కలిగించేవాడై తనవెంట తీసికొనివచ్చాడు.

చిత్రాంగదా విచిత్రవీర్యుల వృత్తాంతము (సం. 1-95-1)

వ. శంతనుండును బరమానురాగంబున సత్యవతిని వివాహంబై, యతిమానుషం బయిన యాభీష్మ సత్యవ్రతంబునకు సంతసిల్లి, యాతనికి స్వచ్ఛందమరణంబుగా వరం బిచ్చి, సత్యవతియందుఁ జిత్రాంగద విచిత్రవీర్యులన నిద్దరు కొడుకులం బడసి, వారలు సంప్రాప్తయౌవనులు గాకుండఁ బరలోకగతుం డైనఁ, దండ్రికి భీష్ముండు పరలోకక్రియలు నిర్వర్తించి, చిత్రాంగదు రాజ్యాభిషిక్తుం జేసిన; నాతండును నతివ్యాలోలుండై గర్వంబున నెవ్వరి నుఱక సురదనుజ మనుజ గంధర్వాదుల నాక్షేపించుచున్న వాని కలిగి చిత్రాంగదుం డను గంధర్వపతి యుద్ధార్థియయి వచ్చినం గురుక్షేత్రంబునందు. 193

ప్రతిపదార్థం: శంతనుండును; పరమ+అనురాగంబునన్= అమితమైన ప్రేమతో; సత్యవతిని; వివాహంబు+ఐ; అతి, మానుషంబు+అయిన= మానవాతీతమైన; ఆ, భీష్మ, సత్య, వ్రతంబునకున్= ఆ భీష్ముడియొక్క సత్యనిష్ఠకు; సంతసిల్లి= సంతోషించి; ఆతనికిన్= భీష్ముడికి; స్వచ్ఛంద, మరణంబుగాన్= తాను కోరుకొన్నప్పుడే తనకు చావుకలిగేటట్లు; వరంబు= ఇచ్చి; సత్యవతియందు; చిత్రాంగద, విచిత్రవీర్యులు+అనన్; ఇద్దరు, కొడుకులన్; పడసి= పొంది; వారలు= ఆకొడుకులు; సంప్రాప్త, యౌవనులు, కాకుండన్= పొందబడిన యౌవనం కలవారు (యువకులు) కాకుండగనే; పరలోక, గతుండు+ఐనన్= స్వర్గలోకానికి వెళ్లగా(మరణించగా); తండ్రికిన్= శంతనుడికి; భీష్ముండు; పరలోక, క్రియలు, నిర్వర్తించి= చనిపోయినవారు ఉత్తమలోకాలను పొందటానికి చేసే వేదవిహితక్రియాకలాపాలను చేసి; చిత్రాంగదున్, రాజ్య+అభిషిక్తున్, చేసినన్= చిత్రాంగదుడిని రాజ్యానికి రాజుగా అభిషేకించగా; ఆతండును= చిత్రాంగదుడును; అతి, వ్యాలోలుండు+ఐ= మిక్కిలి లౌల్యంకలవాడై (చంచలుడై); గర్వంబునన్= అహంకారం చేత; ఎవ్వరిన్= ఎవ్వరినీ; ఉఱక= లెక్కచేయక; సుర, దనుజ, మనుజ, గంధర్వ+ఆదులన్= దేవతలు, రాక్షసులు, మానవులు, గంధర్వులు మొదలైనవారిని; ఆక్షేపించుచున్+ఉన్నన్= ఎగతాళి చేస్తూ ఉండగా; వానికిన్+ అలిగి= అతనిపై కోపించి; చిత్రాంగదుండు+అను, గంధర్వ, పతి= చిత్రాంగదుడు అనే గంధర్వరాజు; యుద్ధ+అర్థి+అయి, వచ్చినన్= యుద్ధాన్ని కోరి రాగా; కురుక్షేత్రంబునందున్= కురుక్షేత్రంలో.

తాత్పర్యం: శంతనుడు అమితమైన ప్రేమతో సత్యవతిని వివాహమాడి, మానవమాత్రులకు అసాధ్యమైన ఆ భీష్ముడి సత్యనిష్ఠకు సంతోషించి అతనికి అతని ఇచ్ఛ వచ్చినప్పుడు మరణించేటటువంటి వరమిచ్చి, సత్యవతియందు

Akella Raghavendra's Online-ias.com

చిత్రాంగద విచిత్రవీర్యు లనే ఇద్దరు కొడుకులను పొంది, వారు యువకులు కాకుండానే పరలోకానికి పోయాడు. భీష్ముడు తండ్రికి అపరక్రియలు చేసి, చిత్రాంగదుడికి రాజ్యాభిషేకం చేశాడు. అతడు కడు చంచలుడై అహంకారంతో ఎవ్వరిని లెక్కచేయక దేవతలను, రాక్షసులను, మానవులను, గంధర్వాదులను లక్ష్యం చేయక మాటాడుతుండగా అతని ప్రవర్తనకు కోపించి చిత్రాంగదు డనే గంధర్వరాజు తనతో ద్వంద్వ యుద్ధానికి ఆహ్వానించాడు. అప్పుడు కురుక్షేత్రంలో. (తరువాతి పద్యంతో అన్వయం.)

క. నరగంధర్వాధిపు ల । య్యిరువురు చిత్రాంగదులు సహింపక యని నొం
డొరుఁ దాఁకి వీఁకఁ బొడిచిరి । హిరణ్వతీ తీరమున నహీనబలాఢ్యుల్. 194

ప్రతిపదార్థం: నర, గంధర్వ+అధిపులు= నరులకూ, గంధర్వులకూ రాజు లైన; ఆ+ఇరువురు, చిత్రాంగదులు= ఆ ఇద్దరు చిత్రాంగదులు; సహింపక= ఒకరినొకరు లెక్కచేసికొనకుండ; అనిన్= యుద్ధంలో; ఒండు+ఒరున్, తాకి= ఒకరి నొకరు ఢీకొని; వీఁకన్= పరాక్రమంతో; అహీన, బల+ఆఢ్యుల్= తక్కువకాని బలసంపద కలవారైనవారు; హిరణ్వతీ, తీరమునన్= హిరణ్వతీనదీతీరంలో; పొడిచిరి= పోట్లాడుకొన్నారు.

తాత్పర్యం: నరులకు, గంధర్వులకు ప్రభువు లైన ఆ ఇద్దరు చిత్రాంగదులు లెక్కచేయక యుద్ధంలో ఒకరినొకరు ఎదుర్కొని తరుగని బల మనే ధనం గలవారు హిరణ్వతీనదీతీరంలో పోట్లాడుకొన్నారు.

విశేషం: చిత్రాంగదుడిపై అదే పేరుగల గంధర్వపతి కోపించి యుద్ధానికి పిలవటం విశేషం. అది ద్వంద్వయుద్ధం కావటంచేత భీష్ముడు యుద్ధం చేయలేదు.

క. వదలక మాయాయుద్ధా । తిదక్షుఁ డయి వంచనోన్నతిన్ గంధర్వుం
డుదితరవితేజుఁ జిత్రాం । గదుఁ జంపె విచిత్ర పత్త్రకార్ముకహస్తున్. 195

ప్రతిపదార్థం: గంధర్వుండు; మాయా, యుద్ధ+అతి, దక్షుఁడు+అయి= మాయతో చేసే యుద్ధంలో మిక్కిలి నేర్పరి అయి; విచిత్ర, పత్త్ర, కార్ముక, హస్తున్= అపూర్వాలైన బాణాలను విండ్లను చేత ధరించినవాడైన; ఉదిత, రవి, తేజున్= ఉదయించిన సూర్యుడివలె ప్రకాశించేవాడైన, చిత్రాంగదున్; వదలక= వీడక; వంచన+ఉన్నతిన్= మిక్కిలి మోసంతో; చంపెన్= చంపాడు.

తాత్పర్యం: మాయాయుద్ధంలో మిక్కిలి నేర్పరి అయిన గంధర్వుడు విచిత్రాలైన బాణకోదండాలను ధరించి ఉదయించే సూర్యుడివలె ప్రకాశించే చిత్రాంగదుడిని పట్టువిడవకుండా పోరి చంపాడు.

వ. ఇట్లు చిత్రాంగదుండు గంధర్వనిహతుం డయినఁ, దత్పరోక్షంబున భీష్ముండు విచిత్రవీర్యుం గౌరవరాజ్యంబున కభిషిక్తుం జేసిన. 196

ప్రతిపదార్థం: గంధర్వనిహతుండు= గంధర్వునిచే చంపబడినవాడు.

తాత్పర్యం: ఈవిధంగా చిత్రాంగదుడు గంధర్వుడిచేత చంపబడగా అతడి తరువాత భీష్ముడు విచిత్రవీర్యుడిని కౌరవరాజ్యానికి రాజుగా అభిషేకించగా. (తరువాతి పద్యంతో అన్వయం.)

Akella Raghavendra's
Online-ias.com

క. వసునిభుఁడు పైతృకం బగు । వసుధా రాజ్యంబు భీష్మువచనమున గత
వ్యసనుఁడయి తాల్చెఁ దేజం । బెసగంగ విచిత్రవీర్యుఁ డిద్ధయశుం డై. 197

ప్రతిపదార్థం: వసునిభుఁడు= వసురాజువంటివాడైన; విచిత్రవీర్యుఁడు; భీష్ము, వచనమునన్= భీష్ముడియొక్క ఆజ్ఞచొప్పున; పైతృకంబు+అగు= తండ్రినుండి వారసత్వంగా వచ్చే; వసుధారాజ్యంబు= భూపాలనం; గత, వ్యసనుండు+అయి= ఆపదలు లేనివాడై; తేజంబు+ఎసగంగన్= పరాక్రమం ఒప్పారగా; ఇద్ధ+యశుండు+ఐ= నిర్మలమైన కీర్తికలవాడై; తాల్చెన్= వహించాడు.

తాత్పర్యం: వసురాజువంటివా డైన విచిత్రవీర్యుఁడు భీష్ముడి ఆజ్ఞ చొప్పున భయరహితు డై నిజపరాక్రమం నిండారగా నిర్మలకీర్తితో భూపాలనాన్ని చేపట్టాడు.

భీష్ముఁడు కాశీరాజుకూఁతుల స్వయంవరమున కరుగుట (సం. 1-96-4)

వ. అట్టి విచిత్రవీర్యు నారూఢయౌవనుం జూచి భీష్ముండు వివాహయత్నపరుం డయి తన చారులవలనం గాశీరాజు కూఁతుల స్వయంవరోత్సవంబు విని ధనుర్ధరుం డయి రథం బెక్కి యొక్కరుండును వారణాసీపురంబునకుం జని యందు స్వయంవరంబునకు మూఁగిన రాజలోకం బెల్ల వెఱచి వెఱఁగుపడి చూచుచుండ నక్కన్యకలఁ దనరథం బెక్కించికొని యెల్లవారలు విన ని ట్లనియె. 198

తాత్పర్యం: అటువంటి విచిత్రవీర్యుడు యౌవనం పొందగా గమనించి, భీష్ముడు అతడికి వివాహంచేసే ప్రయత్నంలో నిమగ్నుడై తనగూఢచారులవలన కాశీరాజుయొక్క కుమార్తెల స్వయంవరోత్సవం జరుగుతున్నదని విని, ధనుస్సును ధరించి రథమెక్కి ఒక్కడే వారణాసీ నగరానికి పోయి, ఆ నగరంలో స్వయంవరం నిమిత్తం సమావేశమైన రాజుల సమూహాలు భయపడి నిశ్చేష్టులై చూస్తూ ఉండగా ఆకన్యలను తనరథంమీద ఎక్కించుకొని అందరూ వినేటట్లు ఈవిధంగా అన్నాడు.

క. నాయనుజునకు వివాహము । సేయఁగఁ గన్యాత్రయంబుఁ జేకొని బలిమిం
బోయెద నడ్డం బగు వా । రాయతభుజశక్తి నడ్డమగుఁ డాజిమొనన్. 199

ప్రతిపదార్థం: నా, అనుజునకున్= నాతమ్ముడికి; వివాహము, చేయఁగన్= పెండ్లిచేయటానికి; కన్యా, త్రయంబున్= కన్యలుముగ్గురిని; బలిమిన్= బలవంతంగా, పరాక్రమంతో; చేకొని, పోయెదన్= తీసికొనిపోతాను; అడ్డంబు+అగువారు= అడ్డువచ్చేవారు; ఆజి, మొనన్= యుద్ధవ్యూహంతో; ఆయత, భుజ, శక్తిన్= విస్తారమైన భుజబలంతో, అడ్డము+అగుఁడు= అడ్డగించండి.

తాత్పర్యం: ఈ కన్యలు ముగ్గురినీ నాతమ్ముడి కిచ్చి పెండ్లి చేయటానికై బలంతో బలవంతంగా తీసికొనిపోతాను. అడ్డుతగిలేవారు అపారభుజబలంతో యుద్ధవ్యూహంతో అడ్డగించండి.

వ. 'బ్రాహ్మంబు మొదలుగాఁగల యెనిమిది వివాహములయందు క్షత్త్రియులకుఁ గాంధర్వ రాక్షసంబు లుత్తమంబులు; స్వయంవరంబున జయించి వివాహం బగుట యంతకంటె నత్యుత్తమంబు గావున నిమ్మూఁగినరాజలోకంబు నెల్ల నోడించి యిక్కన్యలం దోడ్కొని నాచనుట యిది ధర్మంబ' యని కాశీరాజునకుం జెప్పి వీడ్కొని భీష్ముండు వచ్చునప్పుడు. 200

Akella Raghavendra's Online-ias.com

ప్రతిపదార్థం: మూఁగిన= గుమికూడిన.

తాత్పర్యం: బ్రాహ్మం మొదలుకొని ఎనిమిది రకాల వివాహాలలో క్షత్రియులకు గాంధర్వం, రాక్షసం అనేవి రెండూ శ్రేష్ఠా లైనవి. స్వయంవరంలో జయించి పెండ్లిచేసికోవటం అంతకంటె ఎంతో శ్రేష్ఠం. కాబట్టి ఇక్కడ కూడిన రాజులయొక్క సమూహాన్నంతా ఓడించి ఈకన్యలను తీసికొని నేను పోవటం అనేది న్యాయమే అని కాశీరాజుకు చెప్పి వీడ్కోలు పలికి భీష్ముడు తిరిగి వచ్చేటప్పుడు. (తరువాతి పద్యంతో అన్వయం.)

మ. నరనాగాశ్వవరూథయూథములతో నానావనీనాథు లు
ద్ధురు లై యొక్కట నొండొరుం జఱచి యుత్తుంగానిలోద్ధూత సా
గరసంక్షోభసమంబుగాఁ గలఁగి వీఁకన్ వీరులై తాఁకి యే
సిరి దేవవ్రతుపై నభోవలయ మచ్ఛిద్రంబుగా నమ్ములన్. 201

ప్రతిపదార్థం: నానా+అవనీ, నాథులు= వివిధ దేశాలకు రాజులైనవారు; నర, నాగ, అశ్వ, వరూథ, యూథములతోన్= భటులయొక్కయు, ఏనుగులయొక్కయు, గుఱ్ఱాలయొక్కయు, సైన్యాల సమూహాలతో; ఒక్కటన్= ఒక్కచోట; ఒండొరున్, చఱచి= ఒకరినొకరు భుజాలపై చరచుకొని (ఐక్యతను తెలుపుకొని); ఉత్తుంగ+అనిల+ఉద్ధూత, సాగర, సంక్షోభ, సమంబుగాన్= గాలిచేత ఎత్తుగా ఎగురగొట్టబడిన (అలలుగల) సముద్రంయొక్క ఘోషతో సరి అయినదిగా; కలఁగి= కోపించి; వీఁకన్= గర్వంతో; వీరులు+ఐ= పౌరుషవంతులై; తాఁకి= ఢీకొని, ఎదిరించి; దేవవ్రతుపైన్= దేవవ్రతుడిమీద; నభోవలయము, న+ఛిద్రంబుకాన్= ఆకాశగోళంలో సందులేకుండ; అమ్ములన్= బాణాలను; ఏసిరి= గుప్పించారు.

తాత్పర్యం: వివిధ దేశాలకు అధిపతులైన రాజులందరు పదాతులు, ఏనుగులు, అశ్వాలు, సైన్యసమూహాలతో కలిసి ఒకచోట చేరి పరస్పరం (ప్రోత్సహించుకొంటూ) భుజాలపై చరచుకొంటూ బలమైన గాలితో ఎగురగొట్టబడిన అలలతో కూడిన సముద్రఘోషతో సమానంగా రోషంతో కోపించి గర్వంతో పౌరుషవంతులై ఎదిరించి ఆకాశవలయంలో ఆవంతసందులేకుండ దేవవ్రతుడిమీద బాణాలు గుప్పించారు.

విశేషం: అలం: ఉపమ, చతురంగబల సమీకరణాన్ని, సామూహిక యుద్ధ సంక్షోభాన్నీ, బాణాల గుప్పింపునూ వ్యక్తీకరించే అక్షర రమ్యతకు ఓజోగుణదీప్తికి ఈరచన ఉదాహరణ.

క. వారల నందఱ రౌద్రా । కారుం డై కసిమసంగి గాంగేయుఁడు దు
ర్వార పటుబాణనిహతిని । వీరాహవరంగమునకు విముఖులఁ జేసెన్. 202

ప్రతిపదార్థం: గాంగేయుఁడు= గంగాకుమారుడైన భీష్ముడు; రౌద్ర+ఆకారుండు+ఐ= భయంకరమైన కోపంతో కూడిన రూపం కలవాడై; వారలన్+అందఱన్= వారందరిని; కసిమసంగి= విజృంభించి; దుర్వార, పటు, బాణ, నిహతిని= వారించటానికి శక్యంగాని బలమైన బాణాల తాకిడిచేత; వీర+ఆహవ, రంగమునకున్= వీరయుద్ధభూమికి; విముఖులన్, చేసెన్= దూరమయ్యేవారిగా చేశాడు (యుద్ధభూమిని వదలి పారిపోయేటట్లు చేశా డని భావం).

తాత్పర్యం: భీష్ముడు తీవ్రమైన కోపంగలవాడై విజృంభించి, త్రిప్పికొట్టటానికి శక్యంగాని బలమైన బాణాల దెబ్బలచేత రాజులనందరిని వీరయుద్ధభూమినుండి వైదొలగిపోయేటట్లు చేశాడు.

Akella Raghavendra's Online-ias.com

క. నెఱి నుఱక వైరి వీరుల । నెఱఁకుల దూఱంగ నేయు నృపపుంగవు నం
పఱ కోర్వక పిఱు సని రని । వెఱచి విషణ్ణు లయి సకలవిషయాధిపతుల్. 203

ప్రతిపదార్థం: సకల, విషయ+అధిపతుల్= సమస్త దేశాలయొక్క రాజులు; నెఱిన్, ఉఱక= ఇంచుకైనా లక్ష్యపెట్టక తాకునట్లు; వైరి, వీరుల, నెఱఁకులన్, దూఱంగన్= శత్రువులైన వీరులయొక్క మర్మస్థానాలలో గ్రుచ్చుకొనేటట్లు; ఏయు= బాణాలను వేయు; నృప, పుంగవు= రాజశ్రేష్ఠుడి (భీష్ముడి)యొక్క; అంపఱకున్= బాణాలకు; ఓర్వక= తాళలేక; అనిన్, వెఱచి= యుద్ధంచేయటానికి భయపడి; విషణ్ణులు+అయి= దుఃఖితులై, పిఱు, చనిరి= వెనుదిరిగి పోయారు.

తాత్పర్యం: సమస్తదేశాల ప్రభువులందరు భీష్ముడు తమపై క్రమంగా తాకేటట్లు శత్రువీరుల మర్మాలలో గ్రుచ్చుకొనేటట్లు బాణాలను సంధించి వేస్తూ ఉంటే ఆ బాణాలకు తాళలేక దుఃఖితులై యుద్ధంచేయటానికి భయపడి వెనుతిరిగిపోయారు.

వ. ఇట్లు నిఖిలక్షత్రియక్షయార్థం బలిగిన పరశురాముండునుంబోలెఁ గడు నలిగి, పరశురామశిష్యుం డా క్షత్రవర్గంబునెల్లఁ దన శరధారావర్షంబున ముంచి యోడించి యేకవీరుం డయి వచ్చువాని పిఱుంద సమరసన్నద్ధుం డయి సాల్వుండు సనుదెంచి. 204

ప్రతిపదార్థం: పిఱుందన్= వెంబడి, వెనుక, సమరసన్నద్ధుండు= యుద్ధమునకు సిద్ధపడినవాడు.

తాత్పర్యం: ఈవిధంగా సమస్తక్షత్రియులను నశింపచేయటానికి కోపించిన పరశురాముడి విధంగా మిక్కిలి కోపించి పరశురాముడి శిష్యుడైన భీష్ముడు ఆ రాజుల సమూహాన్నంతా తన బాణధారలనే వానలో ముంచి ఓడించి ఏకవీరుడు (యుద్ధంలో పెక్కురను ఒక్కడే నిస్సహాయంగా ఓడించిన మేటివీరుడు) అయి వస్తూఉండగా అతని వెన్నంటి యుద్ధానికి సిద్ధమై సాల్వుడు వచ్చి.

విశేషం: అలం: భీష్ముడు పరశురాముడి వలె అలిగాడన్నచోట ఉపమ; శరధారావర్షంలో రూపకం.

సాల్వుఁడు భీష్మునితో యుద్ధంబు సేయుట (సం. 1-96-27)

ఉ. 'ఈవసుధాధినాథుల జయించిన యట్టిద కాదు; చక్కనై
పోవక నిల్వు నా కెదిరిపోర మదీయధనుర్విముక్త నా
నావిధ మార్గణోగ్ర గహనంబున దిగ్భ్రమఁబొంద కెమ్మెయిం
బోవఁగఁ బోలు నీకనుచుఁ బూరుకులోత్తముఁ దాఁకె వీఁకతోన్. 205

ప్రతిపదార్థం: ఈ, వసుధా+అధినాథులన్, జయించిన, అట్టిది+అ, కాదు= ఈ రాజులను జయించటంవంటిదే కాదు; నాకున్+ఎదిరి, పోరన్, చక్కన+ఐ, పోవక, నిల్వు(ము)= నాతో ఎదురొడ్డి యుద్ధంచేయటానికి, పోకుండ నిలువబడు; మదీయ, ధనుర్విముక్త, నానా, విధ, మార్గణ+ఉగ్ర, గహనంబునన్= నాయొక్కవిల్లునుండి విడువబడిన పెక్కురకాలైన బాణా లనే భయంకర మైన అడవిలో; దిక్+భ్రమన్, పొందక= దిక్కులు తెలియని ఆశ్చర్యం పొందకుండా; ఏ+మెయిన్, పోవఁగన్,

Akella Raghavendra's Online-ias.com

పోలున్, నీకున్+అనుచున్= నీకు ఏవిధంగా పోవటానికి వీలౌతుందని అంటూ; వీఁకతోన్= గర్వంతో; పూరు, కుల+ఉత్తమున్= పూరు మహారాజు వంశంలో శ్రేష్ఠుడైన భీష్ముడిని; తాఁకెన్= ఎదుర్కొన్నాడు.

తాత్పర్యం: 'ఈ రాజులను జయించటం అదొక జయం కాదు. అట్లా సూటిగా పోకుండ నన్ను ఎదురించి యుద్ధంచేయటానికి నిలుచుండుము. నా విల్లునుండి విడువబడిన బహువిధాలైన బాణా లనే భయంకరమైన అరణ్యంలో దిక్కుత్రోవలు తెలియక అబ్బురపాటుపొందకుండా ఎక్కడికిపోతావు?' అని అంటూ సాల్వుడు పూరువంశంలో ఉత్తముడైన భీష్మునిమీద గర్వంతో బాణాలు వేశాడు.

విశేషం: అలం: రూపకం.

వ. భీష్ముండును దనరథంబు నివర్తింపించి సంవర్తసమయ సమవర్తియుంబోలె నతిరౌద్రాకారుండయి నిలిచిన.206

తాత్పర్యం: భీష్ముడుకూడ తనరథాన్ని వెనుకకు త్రిప్పించి ప్రళయకాలంలోని యముడివలె మిక్కిలి భయంకర మైన (రుద్రసంబంధమైన) ఆకారంకలవాడై నిలువగా. (తరువాతి పద్యంతో అన్వయం.)

విశేషం: అలం: ఉపమ.

చ. 'అనిలజవంబునం బఱచు నమ్మదనాగ మెదిర్చి క్రమ్మఱిం
చిన పరికాఁడ పోలెఁ గురుసింహవరూథము నిట్లు గ్రమ్మఱిం
చునె యితఁ' డంచునుం దగిలి చూపఱు సాల్వమహీశు విక్రమం
బొనరఁగ నల్గడం బొగడుచుండిరి విస్మయసక్తచిత్తు లై. **207**

ప్రతిపదార్థం: అనిలజవంబునన్= వాయువేగంతో; పఱచు= పరుగెత్తు; ఆ+మదనాగము+ఎదిర్చి= ఆ మదించిన ఏనుగును ఎదిరించి; క్రమ్మఱించిన= మళ్ళించిన; పరికాఁడు+అ; పోలెన్= తెగకు ముఖ్యమైన ఏనుగువలె; కురుసింహ, వరూథమున్= కురువంశంలో శ్రేష్ఠుడైన భీష్మునియొక్క సైన్యాన్ని; ఇట్లు= ఈవిధంగా; ఇతఁడు= సాల్వుడు; క్రమ్మఱించునె= మళ్ళింపగలిగాడే; అంచునున్= అనిఅంటూ; తగిలి= ఆసక్తితో; చూపఱు= చూచేవారు; విస్మయ, సక్త, చిత్తులు+ఐ= ఆశ్చర్యంతోకూడిన మనస్సులు కలవారై; సాల్వ, మహీ+ఈశు, విక్రమంబు= సాల్వభూపతి పరాక్రమాన్ని; నల్గడన్= నాల్గుదిక్కులా; పొగడుచున్+ఉండిరి= పొగడుతూ ఉండిపోయారు.

తాత్పర్యం: 'వాయువేగంతో పరుగెత్తే మదించిన ఏనుగును ఎదిరించి మళ్ళించిన ఆ తెగకు ముఖ్యమైన ఏనుగువలె కురుశ్రేష్ఠుడైన భీష్ముడియొక్క సైన్యాన్ని ఈవిధంగా ఇతడు మళ్ళించాడే' - అంటూ ఆసక్తితో చూచేవారు ఆశ్చర్యంతో నిండిన మనస్సులతో సాల్వభూపతి పరాక్రమాన్ని నాల్గుదిక్కులా పొగడుతూ ఉండిపోయారు.

విశేషం: అలం: ఉపమ.

వ. అంత. **208**

ప్రతిపదార్థం: అంతన్= పిమ్మట.

Akella Raghavendra's Online-ias.com

తాత్పర్యం: తరువాత (తరువాతి పద్యంతో అన్వయం.)

క. ధృతిమెయి శతసంఖ్యయు దశ । శతసంఖ్యయు శతసహస్రసంఖ్యయును శతా
యుత సంఖ్యయుఁగా దేవ । వ్రతుమీఁదను సాల్వుఁ డేసె వాఁడిశరంబుల్. 209

ప్రతిపదార్థం: సాల్వుఁడు; ధృతి, మెయిన్= ధైర్యంతో; వాఁడిశరంబుల్= పదును గల బాణాలను; శతసంఖ్యయున్= నూరుసంఖ్యలో; దశ, శతసంఖ్యయున్= పదినూర్లు అంటే వేయి సంఖ్యలో; శత, సహస్ర, సంఖ్యయును= నూరువేల (లక్ష) సంఖ్యలో; శత+అయుత, సంఖ్యయున్, కాన్= నూరుపదివేల (పదిలక్షల) సంఖ్యలుగా; దేవవ్రతు, మీఁదను= దేవవ్రతుడను పేరు గల భీష్ముడిమీద; ఏసెన్= ప్రయోగించాడు.

తాత్పర్యం: సాల్వుడు ధైర్యంతో భీష్ముడిమీద పదనైన బాణాలను వరుసగా నూరు, వేయి, లక్ష, పదిలక్షల సంఖ్యలలో ప్రయోగించాడు.

క. ఘనభుజుఁ డన్నియు నడుమన । తునియఁగ వడి నేసి, వానితురగచయస్యం
దన సూతుల నొక్కొక య । మ్మునఁ ద్రెళ్ళఁగ నేసె భరతముఖ్యుఁడు పోరన్. 210

ప్రతిపదార్థం: ఘన, భుజుఁడు= గొప్పభుజాలు కలవాడైన; భరత, ముఖ్యుఁడు= భరతకులశ్రేష్ఠుడు - భీష్ముడు; పోరన్= యుద్ధంలో; అన్నియున్= సాల్వుడు ప్రయోగించిన బాణాల నన్నింటిని; నడుమన్+అ= మధ్యలోనే; తునియఁగన్= విరిగిపోయేటట్లు; వడిన్, ఏసి= వేగంగా బాణాలను ప్రయోగించి; వాని= సాల్వుడియొక్క; తురగ, చయ, స్యందన, సూతులన్= గుఱ్ఱాలసమూహాన్నీ, రథాన్నీ, రథాన్ని నడిపే సారథినీ; ఒక్కొక, అమ్మునన్= ఒక్కొక బాణంతో; త్రెళ్ళఁగన్= నేలపై కూలేటట్లు; ఏసెన్= ప్రయోగించాడు.

తాత్పర్యం: గొప్ప భుజాలు కల ఆ భరతకులశ్రేష్ఠు డైన భీష్ముడు యుద్ధంలో సాల్వుడు ప్రయోగించిన బాణాల నన్నింటిని మధ్యలోనే తునిగిపోయేటట్లు వేగంగా బాణాలు ప్రయోగించి, అతడి గుఱ్ఱాలను, రథాలను, సారథినీ ఒక్కొక్కబాణంతో నేలపై కూలేటట్లు చేశాడు.

విశేషం: సాల్వుడు ఆశ్చర్యం కలిగించేటట్లు అధికసంఖ్యలో బాణాలను ప్రయోగించి భీష్ముడిని ఓడించటానికి యత్నించగా ఆబాణాలనన్నింటిని మధ్యలోనే త్రుంచివేసి, ఒక్కొక్కబాణంతోనే రథాన్నీ గుఱ్ఱాలనూ సారథిని చంపి అత్యద్భుత మనిపించుకొన్నా డని వ్యంగ్యం.

క. రథమును రథ్యంబులు సా । రథియును వృథ యైన భగ్నరథుఁ డై భాగీ
రథికొడుకుచేత విమనో । రథుఁ డై సాల్వుండు నిజపురంబున కరిగెన్. 211

ప్రతిపదార్థం: రథమును= రథమూ; రథ్యంబులున్= గుఱ్ఱాలూ; సారథియును= సారథియూ; వృథ+ఐనన్= పనికిరానివి కాగా; భగ్నరథుఁడు+ఐ= విరిగిన రథం కలవాడై; భాగీరథి, కొడుకుచేతన్= గంగాపుత్రుడైన భీష్ముడివలన; వి, మనోరథుఁడు+ఐ= వీగిపోయిన కోర్కెలు కలవాడై; సాల్వుండు= సాల్వుడు; నిజపురంబునకున్+అరిగెన్= తన రాజధానికి వెళ్ళాడు.

తాత్పర్యం: రథమూ, గుఱ్ఱాలూ, సారథీ పనికిరాకుండ పోగా సాల్వుడు రథం విరిగిపోవటమే కాకుండా మనోరథంబు (కోర్కె)కూడా వీగిపోయేటట్లు భీష్ముడు చేయగా చేసేది లేక తననగరానికి తిరిగివెళ్ళాడు.

Akella Raghavendra's Online-ias.com

వ. ఇట్లు సకలరాజలోకంబు నెల్ల నశ్రమంబున నోడించి సాల్వరాజు మందల విడిచి పరాక్రమలబ్ధ లయిన కాశీరాజదుహితలనంబాంబికాంబాలికలందోడ్కొని వచ్చి భీష్ముండు విచిత్రవీర్యునకు వివాహంబుసేయనున్న నందుఁ బెద్దయది యైన యంబ యిట్లనియె. 212

ప్రతిపదార్థం: పెద్ద+అది= పెద్దయది= జ్యేష్ఠురాలు.

తాత్పర్యం: ఈవిధంగా సమస్త రాజసమూహాన్నంతా తేలికగా ఓడించి సాల్వరాజును ప్రాణాలతో సేనలను బాధించక వదలి పరాక్రమంచేత లభించినవా రయిన కాశీరాజుపుత్రికలను అంబ, అంబిక, అంబాలికలను, తీసికొని వచ్చి భీష్ముడు విచిత్రవీర్యుడికి వివాహం చేయబోగా, ఆ ముగ్గురిలో పెద్దదయిన అంబ ఈవిధంగా అన్నది.

ఆ. పరఁగ నన్ను సాల్వపతి వరియించినఁ । దండ్రిచేతఁ బూర్వదత్త నైతి
నమ్మహీశునకు; నయంబున నెయ్యది । ధర్మ వెఱిఁగి దానిఁ దలఁపు మిపుడు. 213

ప్రతిపదార్థం: పరఁగన్= ఒప్పునట్లు; సాల్వపతి= సాల్వు డనేరాజు; నన్నున్= (అంబను); వరియించినన్= కోరుకొనగా; ఆ+మహీ+ఈశునకున్= ఆ రాజుకు; తండ్రిచేతన్= నాతండ్రిచేత; పూర్వ, దత్తను+ఐతిన్= ముందే ఇవ్వబడినదాన నైనాను; నయంబునన్= న్యాయంగా, నీతిగా; ఏ+అది, ధర్మువు= ఏది ధర్మమో; ఎఱిఁగి= తెలిసికొని; దానిన్= ఆ చేయదగినదానిని; ఇపుడు; తలఁపుము= ఆలోచించుము.

తాత్పర్యం: సాల్వరాజు నన్ను ఒప్పారగా వరించటంచేత మాతండ్రి నన్ను ఇంతకుపూర్వమే ఆ రాజుకు మాట ఇచ్చాడు. ఇప్పుడు (ఈపరిస్థితులలో) చేయదగిన ధర్మ మేదో తెలిసికొని నీతితో నిర్ణయించుము.

విచిత్రవీర్యుని వివాహము, మరణము (సం. 1-96-52)

వ. అనిన విని భీష్ముండు ధర్మవిదు లయిన బ్రాహ్మణుల యనుమతంబున దాని సాల్వరాజున కిచ్చిపుచ్చి, మహోత్సవంబున నయ్యిరువురు కన్యకల విచిత్రవీర్యునకు వివాహంబు సేసిన 214

ప్రతిపదార్థం: ధర్మవిదులు= ధర్మం తెలిసినవారు.

తాత్పర్యం: అనగా విని భీష్ముడు ధర్మం తెలిసిన బ్రాహ్మణుల అనుమతితో అంబను సాల్వరాజుకు ఇచ్చేటట్లు పంపి, గొప్పవైభవంగా ఆ ఇద్దరు కన్యలను విచిత్రవీర్యుడికి ఇచ్చి పెళ్ళిచేయగా.

ఉ. లాలిత రూపయౌవన విలాస విభాసిను లైన యంబికాం
బాలికలన్ వివాహ మయి భారతవంశకరుండు గామ లీ
లాలలితానుభోగరసలాలసుఁ డై నిజరాజ్యభార చిం
తాలసుఁ డయ్యెఁ; గామికి నయంబున నొండు దలంపఁబోలునే! 215

Akella Raghavendra's Online-ias.com

ప్రతిపదార్థం: భారత, వంశ, కరుండు= భరతవంశోద్ధారకుడు అయిన విచిత్రవీర్యుడు; లాలిత, రూప, యౌవన, విలాస, విభాసినులు+ఐన= పోషింపబడిన రూప, యౌవనాలయొక్క లీలలచేత ప్రకాశించేవారైన; అంబికా, అంబాలికలన్; వివాహము+అయి= పెండ్లియాడి; కామ, లీలా, లలిత+అనుభోగ, రస, లాలసుఁడు+ఐ= మన్మథ విలాసాలచేత కోమలా లైన ఇష్టభోగాల అనుభవసారాన్ని పొందటంలో విషయాసక్తుడై; నిజ, రాజ్య, భార, చింతా+అలసుఁడు+అయ్యెన్= తన రాజ్యభారాన్ని గురించిన ఆలోచనలో ఉత్సాహంలేనివాడు అయ్యాడు; కామికిన్= ఇంద్రియసుఖాలను కోరేవాడికి; నయంబునన్= పొందికగా; ఒండు= మరొకదానినిగురించి; తలంపన్, పోలునే= ఆలోచింప వీలు కలుగునా? (కలుగ దని భావం).

తాత్పర్యం: భారతవంశకరు డైన విచిత్రవీర్యుడు లావణ్యంతో కూడిన రూప యౌవన విలాసాలతో ప్రకాశించే అంబికను, అంబాలికను పెండ్లాడి మన్మథలీలలతోకూడిన లలితభోగానుభవాలసారాన్ని పొందాలనే విషయాభిలాషతో తన రాజ్యనిర్వహణభారాన్నిగురించి ఆలోచించటంలో ఆసక్తిలేనివా డైనాడు. అంతేకదా! కాముకునికి పొందికగా మరొక విషయాన్నిగురించి ఆలోచించే వీలెక్కడ కలుగుతుంది? (కలుగదని భావం).

విశేషం: అలం: అర్థాంతరన్యాసం. లలనల విలాసాలను, విచిత్రవీర్యుని విషయాసక్తిని వర్ణించే యీపద్యరచనలో లవర్ణం విరివిగా వాడి లాలిత్యాన్ని పోషించి శృంగార రసానుకూలమైన అక్షరరమ్యతను నన్నయ పాటించాడు. శ్లేష అనే శబ్దగుణం సార్థకం.

వ. ఇట్లు సకలవ్యాపారరహితుం డై కాశీరాజదుహితల నయ్యిరువుర నతిప్రణయగౌరవంబునం దగిలి.216

ప్రతిపదార్థం: దుహితలు= పుత్రికలు

తాత్పర్యం: ఈవిధంగా అన్ని ప్రవృత్తులను మానుకొని కాశీరాజు కూతుళ్ల నిద్దరిని అధికమైనప్రేమాదరంతో కూడి. (తరువాతి పద్యంతో అన్వయం.)

సీ. అమలసుధారమ్య హర్మ్యతలంబుల । నవకుసుమామోద నందనములఁ
గృతకాద్రి కందర క్రీడాగృహాంగణ । వివిధరత్నోపలవేదికలను
గలహంస కలనాదకమనీయ కమలినీ । దీర్ఘికాసైకతతీరములను
రమియించుచును గామరాగాధికాసక్తిఁ । జేసి శోషించి విచిత్రవీర్యుఁ

ఆ. దమరపురికిఁ జనిన, నతనికిఁ బరలోక । విధుల శాస్త్రదృష్టి వెలయఁ జేసి
నాపగాతనూజుఁ డఖిలబాంధవులయు । బ్రాహ్మణులయుఁదోడ భానునిభుఁడు. 217

ప్రతిపదార్థం: విచిత్రవీర్యుఁడు; అమల, సుధా, రమ్య, హర్మ్య, తలంబులన్= స్వచ్ఛమైన(తెల్లనైన) సున్నపుపూతవలన అందమైన భవనాలయొక్క పైభాగాలలోనూ; నవ, కుసుమ+ఆమోద, నందనములన్= క్రొత్తపూలయొక్క వాసనలుగల ఉద్యానవనాలలోనూ; కృతక+అద్రి, కందర, క్రీడాగృహ+అంగణ= కృత్రిమంగా అమర్చిన కొండలయొక్క గుహలయొక్క, విలాసగృహాలయొక్క ముంగిళ్ళలోని; వివిధ, రత్న+ఉపల, వేదికలను= అనేకవిధా లైన రత్నాలతో ఉన్న రాతిఅరుగులమీదనూ; కలహంస, కలనాద= రాజహంసలయొక్క అవ్యక్తమధురమైన స్వరాలచేత; కమనీయ= అందమైన; కమలినీ, దీర్ఘికా, సైకత, తీరములను= సరోవరాలయొక్క, నడబావులయొక్క, తీరాల్లోని ఇసుక తిన్నెల మీద; రమియించుచును= క్రీడిస్తూ; కామ,

Akella Raghavendra's Online-ias.com

రాగ+అధిక+ఆసక్తిన్‌చేసి= కామసుఖంలోని మిక్కిలికోరిక కారణంగా; శోషించి= చిక్కిశల్యమై; అమర, పురికిన్, చనినన్= దేవతల నగరానికి పోగా (చనిపోగా); అతనికిన్= విచిత్రవీర్యుడికి; శాస్త్రదృష్టి, వెలయన్= శాస్త్రాలలో చెప్పబడిన పద్ధతికి అనుకూలంగా; పరలోక, విధులన్= చనిపోయినవారికి ఉత్తరగతులు కలిగించటానికి చేసేకర్మలు; ఆపగాతనూజుఁడు= గంగయొక్కపుత్రుడు, భీష్ముడు; భాను, నిభుఁడు= సూర్యుడితోపోలినవాడు; అఖిల, బాంధవులయున్, బ్రాహ్మణులయున్, తోడన్= అందరు బంధువులతో బ్రాహ్మణులతో కలిసి; చేసెన్= చేశాడు.

తాత్పర్యం: తెల్లని సున్నంతో అందంగా ఉన్న మేడలపైభాగాలలోనూ, క్రొత్తగా పూచిన పూలసువాసనలుగల ఉద్యానవనాలలోనూ, కృత్రిమంగా కట్టిన కొండల గుహలలోనూ విలాసగృహాల ముంగిళ్లలో ఉన్న వివిధ రత్నాలు తాపిన రాతి అరుగులమీదనూ, రాజహంసల మధురమైన కూతలతో అందమైన సరోవరాలయొక్క, నడబావులయొక్క, తీరాలలోని ఇసుకతిన్నెలమీదనూ క్రీడిస్తూ కామభోగంలోని అమితమైన ఆసక్తివలన విచిత్రవీర్యుడు చిక్కిశల్యమై స్వర్గస్థుడు కాగా అతడికి సూర్యసన్నిభు డైన భీష్ముడు బంధువులందరితో, బ్రాహ్మణులతో కలిసి శాస్త్రోక్తంగా పరలోకవిధులను యథావిధిగా చేశాడు.

సత్యవతి భీష్ముని వివాహమాడు మని కోరుట (సం. 1-97-4)

వ. మఱియు నత్యంతశోకార్ణవంబున మునింగిన తల్లిని మఱఁదండ్రను నాశ్వాసించి, యరాజకం బయిన రాజ్యం బకలంకంబుగాఁబ్రతిపాలించుచున్న కొడుకు నఖిలధర్మవిదు గాంగేయుం జూచి సత్యవతి యి ట్లనియె.218

ప్రతిపదార్థం: మఱియున్= ఆపైన; అత్యంత, శోక+అర్ణవంబునన్, మునింగిన= అపార మైన దుఃఖ మనే సముద్రంలో మునిగిన; తల్లిని; మఱఁదండ్రను= తమ్ముని భార్యలను; ఆశ్వాసించి= ఓదార్చి; అ, రాజకంబు+అయిన, రాజ్యంబు= రాజు లేకుండా పోయిన రాజ్యాన్ని; అకలంకంబుకాన్= ఎటువంటి అపవాదు రాకుండ; ప్రతిపాలించుచున్+ఉన్న= రక్షకుడుగా పాలిస్తూ ఉన్న; కొడుకున్= కొడుకును; అఖిల, ధర్మ, విదున్, గాంగేయున్, చూచి= అన్నిధర్మాలూ తెలిసినవాడైన గంగాతనయుడైన భీష్ముడిని చూచి; సత్యవతి; ఇట్లు+అనియెన్= ఈవిధంగా అన్నది.

తాత్పర్యం: ఆ తరువాత, అపారమైన దుఃఖసాగరంలో మునిగిన తల్లిని, మరదళ్ళనూ ఓదార్చి, రాజు లేని ఆరాజ్యానికి ఏలోపం రాకుండ రాజప్రతినిధిగా పాలనంసాగిస్తూ ఉండగా తనకు కొడుకూ, సర్వధర్మాలు తెలిసినవాడూ అయిన భీష్ముడిని చూచి సత్యవతి ఈవిధంగా అన్నది.

విశేషం: అలం: రూపకం.

క. శంతను సంతానంబును । సంతతకీర్తియును బిండసత్కృతియును న
త్యంత మహీభారమును బ । రంతప! నీయంద చిరతరం బై నిలిచెన్. 219

ప్రతిపదార్థం: పరంతప= శత్రువులను తపింపచేయువాడా! భీష్ముడా!; శంతను, సంతానంబును= శంతనుడియొక్క సంతానం (అనదగినవాస్తవమున్నూ); సంతత, కీర్తియును= కలకాలముండే కీర్తియున్నూ; పిండ, సత్కృతియునున్= పితృదేవతలకు పిండములు సమర్పించే ఉత్తమకర్మయూ; అత్యంత, మహీ, భారమును= అపారమైన రాజ్యంయొక్క భారమూ; నీ+అందున్+అ= నీయందే; చిరతరంబు+ఐ= చాలకాలం ఉండేదిగా; నిలిచెన్= ఏర్పడింది.

Akella Raghavendra's Online-ias.com

తాత్పర్యం: శత్రువులను తపింపజేసే ఓవీరుడా! భీష్మా! శంతనుడియొక్క సంతాన మని చెప్పదగిన వాస్తవమూ, కలకాలముండే కీర్తియూ, పితృదేవతలకు పిండప్రదానం చేసే ఉత్తమకర్మాధికారమూ, అపారమైన సామ్రాజ్యభారమూ నీయందే చాలకాలం నిలిచిఉండే స్థితి ఏర్పడింది.

చ. **జననుత సర్వధర్మములు సర్వజగత్పరివర్తనక్రమం**
బును మఱి సర్వవంశములుఁ బుట్టిన మార్గము నీవ నిక్కువం
బనఘ! యెఱుంగు; దున్నతగుణాఢ్యుఁడవున్ భరతాన్వయావలం
బనుఁడవు నీవ; నిన్నొకఁడు పంచెదఁ జేయుము మత్ప్రియంబుగన్. **220**

ప్రతిపదార్థం: అనఘ= దోషాలు లేనివాడా; పుణ్యాత్ముడా! (భీష్మా!); జన, నుత, సర్వ, ధర్మములు= ప్రజలచేత కొనియాడబడే అన్ని ధర్మాలనుగురించి; సర్వ, జగత్, పరివర్తన, క్రమంబును= ప్రపంచంలో జరుగుతున్న మార్పులన్నింటిక్రమాన్నీ; మఱి= అంతేకాక; సర్వ, వంశములున్, పుట్టిన, మార్గమున్= (రాజ)వంశాలన్నీ ప్రారంభమైన విధానాన్నీ; నిక్కువంబు= వాస్తవంగా, నిజంగా; నీవు+అ, ఎఱుంగుదు(వు)= నీకు మాత్రమే తెలుసు; నీవు+అ= నీవే; ఉన్నత, గుణ+ఆఢ్యుఁడవున్= ఉత్తమగుణ సంపన్నుడవు; భరత+అన్వయ+అవలంబనుఁడవు= భరతుడు వంశకర్తగా ఉన్న వంశానికి ఆధారమైనవాడవు; నిన్నున్+ ఒకఁడు, పంచెదన్= నిన్ను ఒకఁడు, పంచెదన్= నిన్ను ఒకటి ఆజ్ఞాపిస్తాను; మత్, ప్రియంబుగన్, చేయుము= నాకు సంతోషమయ్యేటట్లు చేయుము.

తాత్పర్యం: పాపరహితుడవయిన ఓ భీష్మా! ప్రజలచేత కీర్తింపబడే ధర్మాలన్నింటిని గురించి, లోకంలో జరిగే పరిణామాలన్నింటి క్రమాన్నిగురించీ, అంతేకాక, రాజవంశాలన్నీ పుట్టిన విధానాలగురించి నీవు వాస్తవజ్ఞానం కలిగిఉన్నావు. ఉత్తమగుణసంపదగల నీవే ఈనాడు భరతవంశానికి ఆధారంగా నిలిచి ఉన్నావు. నిన్ను నేను ఒకటి ఆజ్ఞాపిస్తాను. నాసంతోషంకొరకు దానిని నీవు చేయుము.

క. **ఇక్కురువంశంబున నీ । వొక్కరుఁడవ యున్నవాఁడ; వుర్వీరాజ్యం**
బెక్కటి సేకొని తేజము । దిక్కుల వెలిఁగింపు సంతతియుఁ బడయు మొగిన్. **221**

ప్రతిపదార్థం: ఈ+కురువంశంబునన్= ఈకురువంశంలో; నీవు+ఒక్కరుఁడవు+అ, ఉన్నవాఁడవు= నీవు ఒక్కడివే ఉన్నావు; ఉర్వీ, రాజ్యంబు= భూమిపరిపాలనను; ఎక్కటి, చేకొని= మరెవరి సహాయంలేకుండా ఒక్కడివే తీసికొని; తేజమున్= పరాక్రమాన్ని, ప్రకాశాన్ని; దిక్కులన్, వెలిఁగింపు(ము)= దిక్కులందు ప్రకాశించేటట్లు చేయుము; ఒగిన్= క్రమంగా; సంతతియున్, పడయుము= సంతానాన్నికూడా పొందుము.

తాత్పర్యం: ఇప్పుడు ఈకురువంశంలో (రాజ్యార్హు డైనవాడవు) నీవొక్కడవే (బ్రతికి) ఉన్నావు. నీవు ఈరాజ్యాన్ని అసహాయవీరుడిగా చేపట్టి నీపరాక్రమతేజాన్ని నలుదిక్కులా వెలిగేటట్లు చేయుము. క్రమంగా సంతానాన్నికూడ పొందుము.

క. **'నిరతంబు బ్రహ్మమొదలుగ । వరుసన యెడతెగక యిట్లు వచ్చిన వంశం**
బురుభుజ! నీ వుండఁగ నీ । తరమున విచ్ఛిన్న మగుట ధర్మువె?' యనినన్. **222**

Akella Raghavendra's Online-ias.com

ప్రతిపదార్థం: ఉరుభుజ= గొప్పభుజాలు కలవాడా (బాహుబలం కలవాడా అనిభావం); బ్రహ్మ, మొదలుగన్= బ్రహ్మదేవుడు మొదలుకొని; వరుసన్+అ= పరంపరగా; నిరతంబున్= ఎల్లప్పుడూ; ఎడతెగక= విచ్ఛిన్నం కాకుండ (ఆగిపోకుండ); ఇట్లు= ఈవిధంగా; వచ్చిన, వంశంబు= సాగిన వంశం; నీవు+ఉండఁగన్= నీవు(మిగిలి) ఉండగానే; నీతరమునన్= నీ జీవితకాలంలోనే; విచ్ఛిన్నము+అగుట= తెగిపోవుట (వంశంలో వారసుడు లేకుండపోవటం); ధర్మువు+ఎ= ధర్మమా? (కాదని భావం); అనినన్= అని అనగా.

తాత్పర్యం: 'గొప్ప భుజబలం కలవాడా! బ్రహ్మదేవుడు మొదలుకొని పరంపరగా ఎక్కడా ఎప్పుడూ ఆగిపోకుండా ఈవిధంగా వచ్చిన ఈవంశం నీ వుండగానే, నీజీవితకాలంలోనే వంశపరంపర విచ్ఛిన్నం కావటం (తెగిపోయి ఆగిపోవటం) ధర్మమా? (ధర్మం కాదు) అని సత్యవతి అనగా. (తరువాతి పద్యంతో అన్వయం.)

క. విని భీష్ముఁ డనియె 'మీ కి । ట్లని యానతి యీయఁదగునె? యమ్మెయి నాప
ల్కిన పల్కును మఱి నా తా । ల్చిన వ్రతమును జెఱుప నంత చిఱుతనె చెప్పుఁడా'. 223

ప్రతిపదార్థం: విని= సత్యవతి మాటలు విని; భీష్ముఁడు+అనియెన్= భీష్ముడు ఈవిధంగా అన్నాడు; మీకున్+ఇట్లు+అని, ఆనతి, ఈయన్, తగునె= మీరు ఈవిధంగా ఆజ్ఞాపించటం న్యాయమా?; ఆ+మెయిన్, నా పల్కిన, పల్కును= ఆ విధంగా నేను చేసిన ప్రతిజ్ఞను (శంతనుడికి సత్యవతివలన పుట్టిన సంతానానికే రాజ్యం చెందేటట్లు చూస్తా నని దాశరాజుకు ఇచ్చిన మాటను ఇక్కడ భీష్ముడు ప్రస్తావన చేస్తున్నాడు); మఱి= అంతేకాక; నా, తాల్చిన, వ్రతమును= నేను పూనిన (బ్రహ్మచర్య) వ్రతాన్నీ (సత్యవతి సంతానానికి సవతికొడుకుల పోరు రాకుండ భీష్ముడు బ్రహ్మచర్యవ్రతాన్ని స్వీకరించిన ప్రస్తావన ఇది); చెఱుపన్= పాడుచేసుకోటానికి; అంత, చిఱుతనె, చెప్పుఁడు+ఆ= అంత బాలుడినా (అవివేకినా) చెప్పండి.

తాత్పర్యం: సత్యవతి మాటలు విని భీష్ముడు ఈవిధంగా అన్నాడు - "మీకు ఈవిధంగా ఆజ్ఞాపించటం ఉచితమా? (కాదు). ఆ విధంగా ఆనాడు చేసిన ప్రతిజ్ఞనూ, అంతేకాక నేను చేపట్టిన బ్రహ్మచర్యవ్రతాన్నీ వమ్ముచేయటానికి నే నంత బాలుడినా? (అవివేకినా) చెప్పండి. (కాదని భావం).

క. హిమకరుఁడు శైత్యమును, న । ర్యముఁడు మహాతేజమును, హుతాశనుఁ డుష్ణ
త్వము విడిచిరేని గుర్వ । ర్థము నాచేకొనిన సద్వ్రతంబు విడుతునే? 224

ప్రతిపదార్థం: హిమకరుఁడు= (చల్లని కిరణాలు కలవాడు); చంద్రుడు; శైత్యమును= చల్లదనాన్నీ; అర్యముఁడు= సూర్యుడు; మహత్+తేజమును= గొప్పదైన ప్రకాశాన్నీ; హుత+అశనుఁడు= (హోమము చేయబడిన ద్రవ్యాలే ఆహారంగా కలవాడు); అగ్ని; ఉష్ణత్వమున్= వేడిమినీ; విడిచిరి+ఏని= వదలినప్పటికిన్నీ; గురు+అర్థము= తండ్రికొరకు; నా, చేకొనిన= నేను చేపట్టిన; సత్+వ్రతంబు= ఉత్తమదీక్షను (బ్రహ్మచర్యవ్రతాన్ని); విడుతును+ఏ= విడిచిపెట్టుతానా? (విడువ నని భావం).

తాత్పర్యం: చంద్రుడు చల్లదనాన్నీ, సూర్యుడు అత్యంతప్రకాశాన్నీ, అగ్ని వేడిమినీ విడిచినప్పటికీ, నేనుమాత్రం తండ్రికొఱకు చేపట్టిన ఈ ఉత్తమవ్రతాన్ని విడుస్తానా? (విడువను అని భావం).

వ. 'పృథివ్యాది మహాభూతంబులు గంధాదిగుణంబుల నెట్లు విడువ వట్ల యేనును గురుకార్యంబున మీశుల్కార్థంబుగా సర్వజనసమక్షంబున నాచేసిన సమయస్థితి విడువ; నది యట్లుండె; మీయానతిచ్చినట్లు

Akella Raghavendra's Online-ias.com

నాయెఱుఁగని ధర్మువులు లేవు; శంతనుసంతానంబు శాశ్వతంబగునట్లుగ క్షత్త్రధర్మంబుసెప్పెద;
నాచెప్పినదాని ధర్మార్థవిదు లయి లోకయాత్రానిపుణు లయిన పురోహితప్రముఖ నిఖిలబ్రాహ్మణవరులతో
విచారించి చేయునది' యని భీష్ముఁ డందఱు విన ని ట్లనియె. 225

ప్రతిపదార్థం: పృథివీ+ఆది, మహత్, భూతంబులు= భూమిమొదలైన గొప్పవైన పంచభూతాలు; గంధ+ఆది, గుణంబులను+ఎట్లు, విడువవు= వాసనమొదలైన సహజలక్షణాలను ఏవిధంగా వదలుకోవో; అట్లు+అ, ఏనును= ఆ విధంగానే నేనుకూడ; గురు, కార్యంబునన్, మీ శుల్క+అర్థంబుగా= తండ్రికొరకైన (వివాహ) కార్యంలో మీకివ్వవలసిన కట్నం కొరకుగా; సర్వ, జన, సమక్షంబునన్= జనులందరి ఎదుట; నా, చేసిన, సమయ, స్థితి= నేను చేసిన నియమవ్యవస్థను; విడువను= వదలను; అది, అట్లు+ఉండెన్= అది ఆవిధంగా ఉండనివ్వండి.; మీ, ఆనతి+ఇచ్చినట్లు= మీరు ఆజ్ఞాపించినట్లు (మీరు-బహువచన గౌరవవాచకం); నా, ఎఱుఁగని, ధర్మువులు, లేవు= నాకు తెలియని ధర్మాలు లేవు; శంతను, సంతానంబు, శాశ్వతంబు+అగునట్లుగన్= శంతనుడి సంతతి అవిచ్ఛిన్నంగా (శాశ్వతంగా) సాగుతూ ఉండేటట్లుగా; క్షత్త్ర, ధర్మంబు, చెప్పెదన్= క్షత్త్రియులు పాటించదగిన ధర్మాన్ని చెప్తాను; నా, చెప్పిన, దానిన్= నేను చెప్పిన ఆ ధర్మాన్ని; ధర్మ+అర్థ, విదులు, అయి= ధర్మముయొక్క ప్రయోజనాన్నిగురించి తెలిసినవారై; లోక, యాత్రా, నిపుణులు+అయిన= లోకం సాగేతీరును తెలిసిన నేర్పరులగు; పురోహిత, ప్రముఖ, నిఖిల, బ్రాహ్మణ, వరులతోన్= పురోహితుడు మొదలైన సమస్త బ్రాహ్మణశ్రేష్ఠులతో; విచారించి= ఆలోచించి; చేయునది= ఆచరించవలసింది; అని; భీష్ముఁడు; అందఱు; వినన్; ఇట్లు+అనియెన్.

తాత్పర్యం: 'భూమి మొదలైన పంచమహాభూతాలు గంధం మొదలైన సహజగుణాలను ఏవిధంగా విడువవో అట్లే నేనుకూడ తండ్రిగారి ప్రయోజనం కొరకు మీ కివ్వవలసిన కన్యాశుల్కం నిమిత్తం జనులందరిముందు నేను చేసిన ప్రతిజ్ఞయొక్క వ్యవస్థను నేను విడువను. అది అట్లుండ నివ్వండి. మీరు చెప్పినట్లు నాకు తెలియని ధర్మాలు లేవు. శంతనుడి సంతానం అవిచ్ఛిన్నంగా సాగుతూ ఉండేటట్లుగా క్షత్త్రియధర్మాన్ని ఒకదానిని చెప్తాను. నేను చెప్పినదానిని ధర్మప్రయోజనాన్నీ, లోకంపోకడ విధానాన్నీ తెలిసిన నిపుణులైన పురోహితులు మొదలైన సమస్త బ్రాహ్మణశ్రేష్ఠులతో ఆలోచించి చేయవలసింది' - అని భీష్ముడు అందరూ వినేటట్లు ఈ విధంగా అన్నాడు.

విశేషం: పృథివి, నీరు, అగ్ని, వాయువు, ఆకాశము - అనేవి పంచమహాభూతాలు. గంధం, రసం, రూపం, స్పర్శ, శబ్దం - అనేవి (వరుసగా) వాటి సహజగుణాలు.

చ. పితృవధజాతకోపపరిపీడితుఁ డై జమదగ్నిసూనుఁ డు
ద్ధతబలు హైహయున్ సమరదర్పితుఁ జంపి యశేషధారుణీ
పతుల వధించె గర్భగతబాలురు నాదిగ; నట్టిచోటఁ ద
త్సతులకుఁ దొల్లి ధర్మవిధి సంతతి నిల్పరె భూసురోత్తముల్. 226

ప్రతిపదార్థం: జమదగ్ని, సూనుఁడు= జమదగ్నికుమారు డైన పరశురాముడు; పితృ, వధ, జాత, కోప, పరిపీడితుఁడు+ఐ= తండ్రియొక్క వధవలన కలిగిన కోపంచేత బాధపడినవాడై; ఉద్ధత, బలున్= గర్వంతోకూడిన బలంకలవాడిని; సమర, దర్పితున్= యుద్ధంలో మదించినవాడిని; హైహయున్= హైహయుడిని; చంపి; గర్భగత బాలురున్, ఆదిగన్= స్త్రీగర్భాలలోని బాలురు మొదలుకొని; అశేష, ధారుణీ, పతులన్= శేషంలేకుండా రాజులనందరిని; వధించెన్= చంపాడు; అట్టిచోటన్= ఆవిధంగా జరిగినపట్ల; తద్, సతులకున్= ఆ రాజపత్నులకు; తొల్లి= పూర్వం; ధర్మవిధిన్= ధర్మశాస్త్రనియమంప్రకారం; భూసుర+ఉత్తముల్= బ్రహ్మోణోత్తములు; సంతతి, నిల్పరు+ఎ?= సంతానాన్ని నిలిచేట్లుచేయరా? (చేశారనిభావం).

Akella Raghavendra's Online-ias.com

తాత్పర్యం: పరశురాముడు తనతండ్రి వధింపబడటంవలన కలిగిన కోపంచేత పీడితుడై మహాబలసమన్వితుడు, యుద్ధాలలో మదించివ్యవహరించేవాడూ అయిన హైహయుడిని చంపి, రాజపత్నుల గర్భాలలోఉన్న బాలురు మొదలు కొని రాజులనందరినీ ఎవ్వరూ మిగలకుండా చంపాడు. అటువంటి సందర్భంలో పూర్వం బ్రాహ్మణశ్రేష్ఠులు ధర్మశాస్త్రవిధిప్రకారం ఆ రాజపత్నులందు సంతానాన్ని కలిగించి వంశాలను నిలిపారు.

దీర్ఘతముని వృత్తాంతము (సం. 1-98-6)

వ. మఱి యదియునుంగాక యుతథ్యుం డను మునివరుపత్ని మమత యనుదాని గర్భిణి నభ్యాగతుం డయి బృహస్పతి దేవరన్యాయంబున నభిలషించినఁ దదీయగర్భస్థుం డయిన పుత్త్రుం డెఱింగి యిది ధర్మవిరుద్ధం బని యాక్రోశించిన వానికి నలిగి బృహస్పతి 'సర్వభూతేప్సితం బైన యిక్కార్యంబునందు నాకుఁ బ్రతికూలుండ వయితివి కావున దీర్ఘతమంబును బొందు' మని శాపం బిచ్చిన, వాఁడును దీర్ఘతముండు నాఁ బుట్టి సకలవేదవేదాంగవిదుండయి జాత్యంధుం డయ్యును తనవిద్యాబలంబునఁ బెద్దకాలంబునకుఁ బ్రద్వేషిణి యను నొక్కబ్రాహ్మణి వివాహం బయి గౌతమాదు లయిన కొడుకులం బెక్కండ్రం బడసిన, నది లబ్ధపుత్త్రయై తన్ను మెచ్చకున్న 'నిట్లేల నన్ను మెచ్చ?' వని దీర్ఘతముండు ప్రద్వేషిణి నడిగిన నది యి ట్లనియె. 227

ప్రతిపదార్థం: సుస్పష్టం.

తాత్పర్యం: మరి అంతేకాక - ఉతథ్యుడు అనే మునియొక్క భార్యమమతఅనేపేరుగల వనితను గర్భిణిఅయిఉన్ననూ అభ్యాగతుడుగా వచ్చిన బృహస్పతి దేవరన్యాయాన్ని అనుసరించి కోరగా, ఆమెగర్భంలో ఉన్న బాలుడు దానిని తెలిసికొని అది ధర్మవ్యతిరేక మని పెద్దగా అరవగా, అందుకు బృహస్పతి కోపపడి 'జీవులందరిచేత కోరబడే ఈపనిలో నాకు వ్యతిరిక్తుడ వైనావు కాబట్టి దీర్ఘకాలం చీకటిని అనుభవించు' మని (గ్రుడ్డివాడ వగుమని) శాపంపెట్టగా, ఆతడు దీర్ఘతము డనే పేరున పుట్టి వేదాలనూ, వేదాంగాలనూ తెలిసికొని పుట్టుగ్రుడ్డి అయినప్పటికీ తనవిద్యాబలంతో చాలకాలం తరువాత ప్రద్వేషిణి అనే బ్రాహ్మణవనితను పెండ్లాడి గౌతముడు మొదలైన కొడుకులను అనేకులను పొందగా, ఆమె పుత్రవతి అయినప్పటికీ తనను మెచ్చకుండగా 'ఎందుకు నన్ను ఈవిధంగా మెచ్చవు?' అని దీర్ఘతముడు ప్రద్వేషిణిని అడుగగా ఆమె ఈవిధంగా అన్నది.

తే. పతియు భరియించుఁ గావున భర్తయయ్యెఁ। భామ భరియింపఁబడుఁగాన భార్య యయ్యెఁ;
బరఁగ నవి మనయందు వీడ్వడియె నిన్ను। నేన యెల్లకాలము భరియింతుఁ గాన. 228

ప్రతిపదార్థం: పతియున్= మగడు; భరియించున్, కావునన్= భార్యను భరిస్తాడు కాబట్టి; భర్త, అయ్యెన్= భర్త అని పిలువబడతాడు; భామ= ఇల్లాలు; భరియింపఁబడున్, కాన= భర్తచేత భరింపబడుతుంది కాబట్టి; భార్య, అయ్యెన్= భార్య అనబడుతున్నది; పరఁగన్= ఒప్పగా; అవి= ఆ భార్యాభర్తలస్వభావాలు; నిన్నున్, నేను+అ; ఎల్లకాలము; భరియింతున్= భరిస్తాను, పోషిస్తాను; కాన= కాబట్టి; మన, అందున్= మనపట్ల; వీడ్వడియెన్= వేరుపడ్డాయి, (తిరగబడ్డాయి).

తాత్పర్యం: భార్యను భరిస్తాడు కాబట్టి మగడిని 'భర్త' అని పిలుస్తారు. భర్తచేత భరింపదగింది కాబట్టి ఇల్లాలిని 'భార్య' అని అంటారు. నేను నిన్నే యెల్లకాలం భరిస్తూ (పోషిస్తూ) ఉంటాను కాబట్టి అదిమనపట్ల వ్యత్యస్తమైనది (ఆ సంబంధం).

ఆ. **'ఎంతకాల మయిన నిప్పాట భరియింప । నోప నింక నరుగు మొండుకడకు'**
ననిన నిర్దయాత్మ లని దీర్ఘతముఁ డల్గి । సతుల కెల్ల నపుడు శాప మిచ్చె. 229

ప్రతిపదార్థం: ఎంత, కాలము+అయినన్= ఎంతకాలమైననూ; ఈ+పాటన్= ఇదే విధంగా; భరియింపన్, ఓపన్= భరింప(పోషింప) జాలను; ఇంకన్= ఇకమీద; ఒండు, కడకున్= మరొకచోటికి; అరుగుము= వెళ్ళుము; అనినన్= అనగా; దీర్ఘతముఁడు; అల్గి= కోపించి; నిర్దయ+ఆత్మలు+అని= ఆడువారు దయలేని హృదయాలు కలవా రని; సతులకున్+ఎల్లన్= ఇల్లాండ్ర కందరికి; అపుడు; శాపము+ఇచ్చెన్= శాపం పెట్టాడు.

తాత్పర్యం: 'ఎంతకాల మయినా ఇదేవిధంగా భరించవలసివస్తే నేను భరించలేను; ఇక నీవు మరొకచోటికి వెళ్ళుము' అనగా స్త్రీలు దయలేని హృదయాలు కలిగినవా రని దీర్ఘతముడు కోపించి ఇల్లాండ్రకందరికి అప్పుడు శాపం పెట్టాడు.

క. **పతిహీన లయిన భామిను । లతిధనవతు లయ్యుఁ గులజ లయ్యును ననలం**
కృత లయ్యెడు మాంగల్యర । హిత లయ్యెడుఁ గృపణవృత్తి నిదియు మొదలుగన్. 230

ప్రతిపదార్థం: పతి, హీనలు+అయిన, భామినులు= భర్త చనిపోయిన వనితలు; అతి, ధనవతులు+అయ్యున్= ఎక్కువ ధనం కలవారైననూ; కులజలు+అయ్యునున్= ఉత్తమకులాలలో పుట్టినవారైననూ; ఇదియున్, మొదలుగన్= ఇప్పటినుండి; కృపణవృత్తిన్= దయనీయంగా; అనలంకృతలు+అయ్యెడున్= అలంకారాలు లేనివా రౌతారు గాక; మాంగల్య, రహితలు+అయ్యెడున్= తాళి లేని వారౌతారు గాక!

తాత్పర్యం: భర్తలను కోల్పోయిన భార్యలు ఎంతటి ధనవతు లైనా, ఉత్తమకులాలలో పుట్టినవారైనా ఇప్పటినుండి దయనీయంగా అలంకారాలు లేనివారుగా, తాళిలేనివారుగా అయ్యెదరుగాక! (ఇది దీర్ఘతము డిచ్చిన శాపం).

వ. **అనిశాపంబిచ్చిన దీర్ఘతమునకు నలిగి ప్రద్వేషిణి 'యిమ్ముదుకని నెటయేనియుం గొనిపొం' డని తనకొడుకులం బంచిన, వారును నయ్యౌతథ్యు నతివృద్ధు జాత్యంధు నింధనంబులతో బంధించి మోహాంధులయి గంగలో విడిచిన, నమ్మునియునుబ్రవాహవేగంబునఁబెక్కుదేశంబులుగడచి చనియె; నంత నొక్కనాఁడు బలియనురాజు గంగాభిషేకార్థంబు వచ్చినవాఁ డయ్యింధన బంధనంబున నుండియు నుదాత్తానుదాత్త స్వరిత ప్రచయస్వరభేదంబు లేర్పడ సలక్షణంబుగా వేదంబులం జదువుచుఁ, దరంగ ఘట్టనంబునం దనయున్నదరిం జేరవచ్చినవానిఁ దీరంబుఁ జేర్చి, యింధనబంధనంబులు విడిచి, మహర్షి మామతేయుంగా నెఱిఁగి, తన్నెఱింగించుకొని నమస్కారంబు సేసి యి ట్లనియె.** 231

ప్రతిపదార్థం: సుగమం.

తాత్పర్యం: అని శాపం పెట్టిన దీర్ఘతముడిపై కోపించి ప్రద్వేషిణి 'ఈముసలివాడిని ఎక్కడికైనా తీసికొనిపోండి' అని తన కొడుకులను ఆజ్ఞాపించింది. వారు మిక్కిలి ముసలివాడు, పుట్టుగ్రుడ్డి అయిన ఆ ఉతథ్యుడి కుమారుడైన దీర్ఘతముడిని కట్టెలతో కలిపికట్టి గర్వాంధు లై గంగలో విడిచిపెట్టారు. ఆ ముని గంగాప్రవాహవేగంలో అనేకదేశాలు దాటి వెళ్ళాడు. అంత, ఒకనాడు బలి అనేరాజు గంగాస్నానంకొరకు వచ్చి కొయ్యలకు కట్టబడిఉండికూడ ఉదాత్త,

అనుదాత్త స్వరిత ప్రచయస్వరముల భేదం స్పష్టంగా తెలిసేటట్లు లక్షణసహితంగా వేదాలను చదువుతూ అలలతాకిడికి తా నున్న తీరానికి చేరరాగా, అతడిని ఒడ్డుకు చేర్చి కట్టెలకు కట్టిన కట్లను విప్పి మమతాపుత్రుడూ, మహర్షి అయిన దీర్ఘతము డని తెలిసికొని, తనను అతనికి తెలియచెప్పుకొని నమస్కరించి ఈవిధంగా అన్నాడు.

క. ఎందుండి వచ్చి తిందుల । కెందుల కేఁగుదు మహామునీశ్వర ! విద్వ
ద్వందిత! నాపుణ్యంబునఁ । జెందితి ని న్నిష్టఫలముఁ జెందిన పాటన్. 232

ప్రతిపదార్థం: మహత్+ముని+ఈశ్వర= గొప్పమునులలో శ్రేష్ఠుడైనవాడా!; విద్వత్+వందిత= విద్వాంసులచేత నమస్కరింపబడినవాడా!; ఎందున్+ఉండి, ఇందులకున్+ వచ్చితి(వి)= ఎక్కడినుండి ఇక్కడికి వచ్చావు?; ఎందులకున్+ఏఁగుదు(వు)= ఎక్కడికి పోతావు?; ఇష్ట, ఫలము, చెందిన, పాటన్= కోరినకోర్కె ఫలించిన విధంగా; నిన్నున్; నా, పుణ్యంబునన్= నాపుణ్యంవలన; చెందితిన్= పొందాను.

తాత్పర్యం: మహామునిశ్రేష్ఠుడా! విద్వాంసుల నమస్కృతు లందుకొన్నవాడా! ఎక్కడినుండి ఇక్కడికి వచ్చావు? ఎక్కడికి పోతావు? నాకోర్కె ఫలించి నన్ను పొందినట్లు నాపుణ్యవశంగా నిన్ను చూడగలిగాను.

వ. 'ఏనపుత్త్రకుండనై యెవ్విధంబునను సంతానంబు వడయనేరకున్నవాఁడ; నాకు సంతానదానంబు దయసేయు' మని యతనిం బూజించి తనపురంబునకుం దోడ్కొని చని, ఋతుమతి యై యున్న తనదేవి సుదేష్ణ యనుదాని సమర్పించిన, నదియును. 233

ప్రతిపదార్థం: సుస్పష్టం.

తాత్పర్యం: 'నేను కొడుకులు లేనివాడి నై ఏవిధంగానూ సంతతిని పొందలేకుండా ఉన్నాను. నాకు సంతానదానం దయతో చేయుము' అని అతడిని గౌరవించి తననగరానికి తీసికొనిపోయి, ఋతుస్నానం చేసియున్న తనరాణి యైన సుదేష్ణను అతనికి అర్పించగా, ఆమె

ఆ. పుట్టుఁ జీకు వృద్ధుఁ బూతిగంధాననుఁ । వేదజడునిఁ బొంద వెలఁది రోసి,
తన్నపోనిదానిఁ దన్విఁ గోమలిఁ దన । దాదికూఁతుఁ బంచెఁ దపసికడకు. 234

ప్రతిపదార్థం: పుట్టు, చీకు= పుట్టుకతోనే గ్రుడ్డివాడు అయినవాడిని; వృద్ధున్= ముసలివాడిని; పూతి, గంధ+ఆననున్= దుర్గంధం (చెడువాసన) గల ముఖం (నోరు) కలవాడిని; వేద, జడునిన్= వేదంతప్ప మరొక విషయం తెలియని మూఢుడిని; పొందన్= కలియుటకు; వెలఁది= వనిత (రాణి); రోసి= అసహ్యించుకొని; తన్నున్+అ= తనను అన్నివిధాలా; పోని, దానిన్= పోలినదానిని; తన్విన్= సన్ననినడుము కలిగినదానిని; కోమలిన్= మృదువైనదానిని; తన, దాది, కూఁతున్= తనను పెంచినదాదియొక్క కూతురును; తపసి, కడకున్, పంచెన్= ఋషివద్దకు పంపింది.

తాత్పర్యం: పుట్టుగ్రుడ్డి, ముసలివాడు, దుర్గంధం వచ్చేనోరు కలవాడు, వేదంతప్ప మరొక విలాసం తెలియని అరసికుడు అయిన ఆ మునిని పొందటానికి రాణి ఏవగించుకొని, తనను అన్నివిధాలా పోలి ఉన్న సన్ననినడుముగలిగి, కోమలి అయిన తన దాదికూతురును మునిచెంతకు పంపించింది.

Akella Raghavendra's Online-ias.com

వ. ఆ దీర్ఘతముండును దానివలనఁ గాక్షీవదాదుల నేకాదశపుత్త్రులం బుట్టించిన బలియును సంతసిల్లి 'వీరలు నాపుత్త్రకులే?' యనిన నమ్ముని వాని కి ట్లనియె. 235

ప్రతిపదార్థం: సుగమం.

తాత్పర్యం: ఆ దీర్ఘతముడున్నూ ఆ దాదికూతురువలన కాక్షీవదుడు మొదలైన పదకొండుమంది కొడుకులను పుట్టించగా బలి సంతోషించి వీరందరు నాకొడుకులేనా! అని అడుగగా ఆ ముని ఆ రాజుతో ఈవిధంగా అన్నాడు.

క. వీరలు నీకులపుత్త్రులు । గారు; భవద్దేవి దాదిగాదిలిసుతకున్
భూరిభుజ! యుద్భవించిన । వారు మహాధర్మపరు లవారితసత్త్వుల్. 236

ప్రతిపదార్థం: భూరిభుజ= ఘనమైన భుజాలు కలవాడా!; వీరలు= వీరు; నీ, కుల, పుత్త్రులు, కారు= నీవంశంలో పుట్టిన కొడుకులు కారు; భవత్, దేవి, దాది, గాదిలిసుతకున్, ఉద్భవించిన, వారు= నీయొక్కరాణియొక్కదాదియొక్క ముద్దులకూతురుకు పుట్టినవారు; మహత్+ధర్మ, పరులు= గొప్పదైన ధర్మంలో ఆసక్తి కలవారు; అవారిత, సత్త్వుల్= వారించటానికి వీలు కాని బలం కలవారు.

తాత్పర్యం: మహాభుజా! ఈ పుట్టినవారు నీవంశంలో పుట్టినవారు కారు. నీరాణియొక్క దాదిముద్దులకూతురుకు పుట్టినవారు. వీరు ఉత్తమధర్మపరాయణులు, ఎదురులేని బలశక్తి కలవారు.

వ. అనిన నబ్బలి సంతానార్థి గావున వెండియు నమ్మునిం బ్రార్థించి తత్ప్రసాదంబు వడసి సుదేష్ణ నియోగించిన దీర్ఘతముండును దానియంగంబులెల్ల నంటిచూచి 'వంశకరుండును మహాసత్త్వుండును నయ్యెడు కొడుకు నీకుం బుట్టు' నని యనుగ్రహించిన, దానికి నంగరాజను రాజర్షి పుట్టె; నివ్విధంబున నుత్తమ క్షత్త్రియక్షేత్రంబులందు ధర్మమార్గంబున బ్రాహ్మణులవలనం బుట్టివంశకరు లయిన క్షత్త్రియు లనేకులు గలరు. 237

ప్రతిపదార్థం: అనినన్= అని పలుకగా; ఆ+బలి= ఆ బలిమహారాజు; సంతాన+అర్థి, కావున= సంతానాన్ని కోరువాడు కాబట్టి; వెండియున్= మరల; ఆ+మునిన్= దీర్ఘతముడిని; ప్రార్థించి= వేడికొని; తద్+ప్రసాదంబు, పడసి= అతని అనుగ్రహం పొంది; సుదేష్ణ= సుదేష్ణఅనేపేరుగల తన రాణిని; నియోగించినన్= అతని పొందుకై ఆజ్ఞాపించగా; దీర్ఘతముండును; దాని, అంగంబులు+ఎల్లన్, అంటి చూచి= ఆమె శరీరభాగాలన్నీ చేతితో తాకి(చూచి); వంశ, కరుండును= వంశాన్ని నిలువబెట్టేవాడున్నూ; మహత్+సత్త్వుండును= గొప్పబలంకలవాడున్నూ; అయ్యెడు, కొడుకు, నీకున్, పుట్టును; అని; అనుగ్రహించినన్= కరుణించగా; దానికిన్= సుదేష్ణకు; అంగరాజు+అను, రాజర్షి (రాజ+ఋషి), పుట్టెన్= అంగరాజు అనేపేరుతో ఋషిత్వం సాధించిన రాజు పుట్టాడు; ఈ+విధంబునన్; ఉత్తమ, క్షత్త్రియ, క్షేత్రంబులందున్= ఉత్తము లైన క్షత్త్రియులయొక్క భార్యలయందు; ధర్మ, మార్గంబునన్= ధర్మపద్ధతిలో; బ్రాహ్మణులవలనన్; పుట్టి; వంశకరులు; అయిన; క్షత్త్రియులు; అనేకులు= పెక్కుమంది; కలరు= ఉన్నారు.

తాత్పర్యం: అని పలుకగానే ఆ బలిమహారాజు సంతానాన్ని కోరుకొన్నవాడు కాబట్టి మరల ఆ మునిని వేడికొని, అతడి అనుమతిని పొంది తనరాణి యైన సుదేష్ణను ఋషితోడి పొందుకు నియమించాడు. ఆ దీర్ఘతముడు ఆమె శరీరభాగాల నన్నంటిని చేతితో తాకి వంశాన్ని నిలుపగలిగినవాడూ; గొప్పబలవంతుడూ, అయ్యేకొడుకు నీకు

Akella Raghavendra's Online-ias.com

జన్మిస్తాడని వరమీయగా సుదేష్ణకు అంగరాజు అనేపేరుగల రాజర్షి పుట్టాడు. ఈవిధంగా ఉత్తమక్షత్రియుల భార్యలయందు ధర్మమార్గంలో బ్రాహ్మణులవలన పుట్టి, వంశోద్ధారకు లైన క్షత్రియులు అనేకులు ఉన్నారు.

సత్యవతి భీష్ముని యనుమతంబున వ్యాసుని సోదరక్షేత్రములయందు సంతానమును బడయు మని నియోగించుట (సం. 1-99-1)

క. కావున నియతాత్ము జగ । త్పావను ధర్మస్వరూపు బ్రాహ్మణుఁ బడయం
గావలయు; వాఁడు సంతతిఁ । గావించు విచిత్రవీర్యకక్షేత్రములన్. 238

ప్రతిపదార్థం: కావునన్= కాబట్టి; నియత+ఆత్మున్= నిగ్రహింపబడిన హృదయం కలవాడున్నూ; జగత్, పావనున్= లోకాన్ని పావనంచేసేవాడూ; ధర్మ, స్వరూపున్= ధర్మమే రూపం తాల్చినవాడూ; (అయిన) బ్రాహ్మణున్= బ్రాహ్మణుడిని; పడయం, గావలయున్= పొందాలి; వాఁడు= అతడు; విచిత్రవీర్యక, క్షేత్రములన్= విచిత్రవీర్యుడియొక్క భార్యలందు; సంతతిన్= సంతానాన్ని; కావించున్= పుట్టిస్తాడు.

తాత్పర్యం: కావున మనోనిగ్రహం కలవాడు, లోకపావనుడు, ధర్మమూర్తి అయిన ఒక బ్రాహ్మణుడిని పొందగలగాలి. అతడు విచిత్రవీర్యుడి భార్యలయందు సంతతిని కలిగిస్తాడు.

వ. అనిన భీష్మపలుకులకు సంతోషించి సత్యవతి దొల్లి దనకన్యయైయున్నకాలంబునఁ బరాశరుండు దన్నుఁ గామించుటయు, నమ్మునివరంబునఁ దనకన్యాత్వంబు దూషితంబు గాకునికియుఁ, దత్ప్రసాదంబునం జేసి యమునాద్వీపంబునఁ గృష్ణద్వైపాయనుండు గానీనుం డయి సద్యోగర్భంబునఁ బుట్టి పనిగలయప్పడ తన్నుఁ దలంచునది యని చెప్పితపోవనంబునకుం జనుటయును భీష్మునకుంజెప్పి, 'నిజతపోదహన దగ్ధపాపేంధనుం డయిన కృష్ణద్వైపాయనుం డఖిలధర్మమూర్తి నిత్యసత్యవచనుండు నా నియోగంబున నీ యనుమతంబున భవద్భ్రాతృక్షేత్రంబులయందు సంతానంబు వడయు' ననిన, నమ్మహర్షి కీర్తనంబు విని భీష్ముండు కరకమలంబులు మొగిచి వ్యాసభట్టారకుఁ డున్న దిక్కునకు మ్రొక్కి 'తొల్లి జగంబు లుత్పాదించిన యాదిమబ్రహ్మకుం గల సామర్థ్యంబు గల వేదవ్యాసుం డిక్కురువంశంబుఁబ్రతిష్ఠించునది యెల్లవారికి నభిమతంబ' యనిన, సత్యవతి కురువంశోద్వహనార్థంబు పారాశర్యుం దలంచుడు నాక్షణంబ. 239

ప్రతిపదార్థం: అనినన్= అని చెప్పగా; భీష్మ, పలుకులకున్= భీష్మునియొక్క మాటలకు; సంతోషించి= ఆనందించి; సత్యవతి; తొల్లి= పూర్వం; తన, కన్య, ఐ, ఉన్న, కాలంబునన్= తాను కన్యగా ఉన్నకాలంలో; పరాశరుండు; తన్ను, కామించుటయున్= తనను కోరుటయున్నూ; ఆ+ముని, వరంబునన్= ఆ మునియొక్క అనుగ్రహంతో; తన, కన్యాత్వంబు, దూషితంబు, కాక, ఉనికియున్= తన కన్యాభావం దోషంలేకుండ ఉండుటయున్నూ; తద్, ప్రసాదంబునన్, చేసి= అతనిదయవలన; యమునా, ద్వీపంబునన్= యమునానదిలోని ఒకద్వీపంలో; కృష్ణద్వైపాయనుండు= వ్యాసుడు; కానీనుండు+అయి= కన్యకు పుట్టినవాడై; సద్యస్+గర్భమునందున్= వెంటనే ఏర్పడిన గర్భంలో; పుట్టి; పని, కల, అప్పుడు+అ, తన్ను, తలంచునది, అని= అవసరం వచ్చినప్పుడు వెంటనే తనను స్మరించునది, అని; చెప్పి; తపోవనంబునకున్= తపస్సు చేసికొనే అరణ్యానికి; చనుటయును= వెళ్లుటనుగూర్చి; భీష్మునకున్, చెప్పి; నిజ, తపః, దహన, దగ్ధ, పాప+ఇంధనుండు+అయిన= తనదైన తపస్సు అనే అగ్నిచేత దహింపచేయబడిన పాపము అనే వంటచెరకు కలవాడు అయిన (తపోఽగ్నిచేత పాపాన్ని తొలగించుకొన్నవాడు

Akella Raghavendra's Online-ias.com

అనిభావం); కృష్ణద్వైపాయనుండు; అఖిల, ధర్మ, మూర్తి= సమస్తధర్మాలు మూర్తికట్టినవాడు; నిత్య, సత్య, వచనుండు= ఎల్లప్పుడు సత్యాన్నే పలికేవాడు; నా, నియోగంబునన్= నా ఆజ్ఞవలన; నీ, అనుమతంబునన్= నీఅనుమతితో; భవత్+భ్రాతృ, క్షేత్రంబులయందున్= నీయొక్క తమ్మునిభార్యలయందు; సంతానంబు, పడయును, అనినన్= సంతానాన్ని పొందుతాడు అని చెప్పగా; ఆ+మహర్షి, కీర్తనంబు, విని= ఆ గొప్పమునియైన వ్యాసుని ప్రశంస విని; భీష్ముండు; కరకమలంబులు, మొగిచి= తామరలవంటి చేతులు జోడించి; వ్యాసభట్టారకుఁడు; ఉన్న; దిక్కునకున్, మ్రొక్కి= నమస్కరించి; తొల్లి= పూర్వం; జగంబులు= లోకాలను; ఉత్పాదించిన= సృష్టించిన; ఆదిమ, బ్రహ్మకున్, కల, సామర్థ్యంబు, కల, వేదవ్యాసుండు= ఆద్యు డైన బ్రహ్మకున్న నేర్పు కల వేదవ్యాసుడు (వేదాలను విభజించటంవలన వేదవ్యాసుడని పిలువబడతాడు); ఈ+కురు, వంశంబున్, ప్రతిష్ఠించును= ఈ కురువంశాన్ని నిలువబెట్టుతాడు; అది, ఎల్లవారికిన్, అభిమతంబు+అ, అనినన్= అది అందరికీ ఆమోదమే అని అనగా; సత్యవతి; కురువంశ+ఉద్వహన+అర్థంబు= కురువంశాన్ని ఉద్ధరించటంకొరకై; పారాశర్యున్= పరాశరుని కుమారుడైన వ్యాసుడిని; తలంచుడున్= స్మరించగా; ఆ క్షణంబు+అ= అప్పుడే.

తాత్పర్యం: ఆ విధంగా అనగా భీష్ముడిమాటలకు సత్యవతి సంతోషపడి, పూర్వం తాను కన్యగా ఉన్నప్పుడు పరాశరమహర్షి తనను కోరటం, ఆ మునివరంవలన తన కన్యాత్వం దోషంలేకుండా ఉండటం, అతడి దయవలన యమునానదిలోని ద్వీపంలో వ్యాసుడు కన్యకుపుట్టినవాడుగా తనకు జన్మించటం, తనకెప్పుడైనా పనిపడినట్లైతే వెంటనే తనను తలంచుకొమ్మని చెప్పి అతడు తపోవనానికి పోవటం భీష్ముడికి చెప్పింది. 'కృష్ణద్వైపాయనుడు(వ్యాసుడు) తన తపస్సు అనే అగ్నితో పాపాలు అనే కట్టెలను కాల్చివేసిన తేజస్వి, సమస్తధర్మాలను తెలిసినవాడు. ఎల్లప్పుడూ సత్యం మాటాడేవాడు. నా ఆజ్ఞచేతనూ నీ అంగీకారంవలననూ నీ తమ్ముడి భార్యలందు సంతానాన్ని పొందుతాడు' అని అన్నది సత్యవతి. భీష్ముడు ఆ మహర్షి ప్రశంస విని చేతులు జోడించి వ్యాసుడున్న దిక్కుకు తిరిగి మ్రొక్కి 'పూర్వం లోకాలను సృష్టించిన మొదటిబ్రహ్మదేవుడికున్న సామర్థ్యంగల వేదవ్యాసుడే ఈ కురువంశాన్ని నిలపాలి. ఇది అందరికి అంగీకారమే' అని అనగా సత్యవతి కురువంశాన్ని ఉద్ధరించటంకొరకు వేదవ్యాసుడిని మనసులో తలచుకోగానే వెంటనే. (తరువాతి పద్యంతో అన్వయం.)

ఉ. నీలగిరీంద్ర శృంగమున నిర్మల మైన సువర్ణవల్లరీ
జాలమువోని పింగళవిశాలజటాచయ మొప్పఁగా వచ
శ్శ్రీలలితుండు వచ్చి నిలిచెన్ హరినీలవినీల విగ్రహో
రాళరుచుల్ వెలుంగఁగఁ బరాశరసూనుఁడు తల్లిముందటన్. 240

ప్రతిపదార్థం: నీలగిరి+ఇంద్ర, శృంగమునన్= శ్రేష్ఠమైన నల్లనికొండయొక్క శిఖరంమీద; నిర్మలము+ఐన= స్వచ్ఛమైన; సువర్ణ, వల్లరీ, జాలము, పోని= బంగారుతీగల సమూహంవంటి; పింగళ, విశాల, జటా, చయము+ఒప్పఁగాన్= గోరోజనం వంటి రంగు గలిగి వ్యాపించి ఉన్న జడలయొక్క సమూహం అందంగా ఉండగా; వచస్+శ్రీ, లలితుండు= వాక్కు అనెడి సంపదచేత మృదువైనవాడు (మృదువైనవాక్కులనెడి సంపద కలవాడు); హరినీల, వినీల, విగ్రహ+అరాళరుచుల్, వెలుంగఁగన్= ఇంద్రనీలం అనే రత్నంవలె దట్టమైన నీలవర్ణం గల ఆకారంనుండి వెలువడే కాంతులు; వెలుంగఁగన్= ప్రకాశించగా; పరాశర, సూనుఁడు= పరాశరమహర్షికి సత్యవతియందు పుట్టినవాడైన వ్యాసుడు; వచ్చి= వచ్చి; ముందటన్= తల్లిఎదుట; నిలిచెన్= నిలిచాడు.

Akella Raghavendra's Online-ias.com

తాత్పర్యం: శ్రేష్ఠమైన నల్లనికొండయొక్క శిఖరంమీది అచ్చమైన బంగారు తీగల సమూహం వలె గోరోజనంవంటి రంగుతో వ్యాపించిఉన్న జడలసమూహంతో ఒప్పారి మృదువైన మాట లనెడి సంపదతో కూడిన వేదవ్యాసుడు ఇంద్ర నీలం అనే మణివలె నీలకాంతులు ప్రకాశిస్తూ ఉండగా వచ్చి తల్లిముందట నిలిచాడు.

విశేషం: అలం: ఉపమ. నవరత్నాలలో ఒకటి నీలం, వజ్ర, వైడూర్య, గోమేధిక, పుష్యరాగ, మరకత, మాణిక్య, నీల, ప్రవాళ, ముత్యాలు నవరత్నాలు. ఈ పద్యరచనలో శ్లేషము అనే శబ్దగుణం, అక్షరరమ్యత గమనింపదగినవి.

వ. సత్యవతియును బెద్దకాలంబునకు వచ్చిన యాప్రథమపుత్త్రు నతిహర్షంబునం గౌఁగిలించుకొని యవిరళపయోధారల నానందబాష్పధారలం జేసి యభిషేకించుచున్న, నమ్మునివరుండును దల్లి బాష్పజలంబులు దుడిచి యభివాదనంబు సేసి పురోహితపురస్సరభూసురవరులతో విధిపూర్వకంబుగా భీష్ముండు సేసిన యర్ఘ్యాదిపూజలు సేకొని సుఖాసీనుం డై యున్న, నమ్మహామునిఁ గుశలం బడిగి సత్యవతి యి ట్లనియె. 241

ప్రతిపదార్థం: సుగమం.

తాత్పర్యం: చాలకాలం తరువాత వచ్చిన ఆ మొదటికొడుకును సత్యవతి అమితసంతోషంతో కౌగిలించుకొని తెరపిలేకుండ స్రవించే చనుబాలధారలతోనూ, ఆనందంతో కలిగిన కన్నీటిధారలతోనూ అభిషేకిస్తూ ఉండగా, ఆ మునిశ్రేష్ఠుడు తల్లికన్నీటిని తుడిచి నమస్కరించాడు. పురోహితుడిని ముందుంచుకొని బ్రాహ్మణశ్రేష్ఠులతో కలసి నియమానుసారంగా భీష్ము డిచ్చిన అర్ఘ్యాద్యతిథిపూజలు గ్రహించాడు. ఆ పై సుఖంగా అసనంమీద కూర్చుండి ఉండగా సత్యవతి ఆ మహామునిని క్షేమాదులు అడిగి ఈ విధంగా అన్నది.

క. జనకునకును స్వామిత్వము । తనయోద్దేశమునఁ గలిమి తథ్యము; యది య
జ్జననికిఁ గలుగున కావునఁ । జనుఁ బనిఁ బంపంగ నిన్ను జననుత! నాకున్, 242

ప్రతిపదార్థం: తనయ+ఉద్దేశమునన్= కొడుకునుబట్టి; జనకునకును= తండ్రికి; స్వామిత్వము= ప్రభుత్వం, ఆజ్ఞ ఇచ్చే అధికారం; కలిమి= కలిగిఉండటం; తథ్యము+అ= నిజం; అది= ఆ ప్రభుత్వం, అధికారం, ఆ+జననికిన్= ఆతల్లికికూడ; కలుగును+అ= తప్పక కలుగుతుంది; కావునన్= కాబట్టి; జననుత= ప్రజలచేత ప్రశంసింపబడినవాడా! (వ్యాసా!); నాకున్; నిన్నున్; పనిన్, పంపంగన్= ఈ పని చేయుమని ఆజ్ఞాపించటం; చనున్= ఉచితమే ఔతుంది.

తాత్పర్యం: కొడుకుల లక్ష్యంలో తండ్రికి ఆజ్ఞాపించే అధికారం తప్పకుండా ఉంటుంది; అట్లాగే తల్లికికూడ అటువంటి అధికారం కలుగుతుంది కాబట్టి లోకంచేత కీర్తింపబడే వ్యాసుడా! నీకు పనిచెప్పి చేయు మని ఆజ్ఞాపించటం నాకు ఉచితమే ఔతుంది.

చ. అనుపమరాజ్యసంపదకు నర్హుఁడు వంశము విస్తరింపనో
పినసుచరిత్రుఁ డీసుతుఁడు భీష్ముఁడు; దొల్లియుఁ దండ్రికిం బ్రియం
బనఘుఁడు సేయుచుండి నిఖిలావనిరాజ్యనివర్తనంబునుం
దనరఁగ బ్రహ్మచర్యమును దాల్చె జగద్విదితప్రతిజ్ఞుఁ డై. 243

Akella Raghavendra's Online-ias.com

ప్రతిపదార్థం: అనుపమ, రాజ్య, సంపదకున్, అర్హుఁడు= సాటిలేని రాజ్య మనే సంపదకు యోగ్యుడైనవాడున్నూ; వంశము, విస్తరింపన్, ఓపిన, సుచరిత్రుఁడు= వంశాన్ని వృద్ధిచేయ గల మంచిప్రవర్తన కలవాడున్నూ; (అయిన); భీష్ముడు; తొల్లియున్= పూర్వం; అనఘుఁడు= పాపరహితుఁడైనవాడు (భీష్ముడు); ఈ సుతుఁడు= ఈ కుమారుడు; తండ్రికిన్= తండ్రియైన శంతనుడికి; ప్రియంబు= సంతోషాన్ని; చేయుచున్+ఉండి= కలిగిస్తూఉండి; నిఖిల+అవని, రాజ్య, నివర్తనంబునున్= సమస్తమైన భూసామ్రాజ్యాన్ని త్యజించటమూ; బ్రహ్మచర్యమును= వివాహముచేసికొనకుండ ఉండేవ్రతమూ; తనరఁగన్= ఒప్పునట్లుగా; జగత్+విదిత, ప్రతిజ్ఞుఁడు+ఐ= లోకానికి తెలియబడిన ప్రతిజ్ఞకలవాఁడై (లోకంలో ప్రసిద్ధికెక్కేటట్లు ప్రతిజ్ఞచేసినవాడై అనిభావం); తాల్చెన్= ధరించాడు.

తాత్పర్యం: సాటిలేని రాజ్యసంపదకు అర్హత కలవాడూ, వంశాన్ని విస్తరింపజేయగల ఉత్తమప్రవర్తన కలవాడూ, పాపరహితుడూ అయిన ఈకుమారుడు భీష్ముడు, పూర్వం తన తండ్రికి సంతోషాన్ని కలిగిస్తూ సకలసామ్రాజ్యాన్ని త్యజించి, బ్రహ్మచర్యవ్రతాన్ని ఒప్పారగా తాల్చి లోకంలో ప్రసిద్ధి కెక్కేటట్లు ప్రతిజ్ఞ చేశాడు.

విశేషం: భీష్ముని వర్ణనం కాంతి అనే శబ్దగుణప్రధానంగా సాగటం సముచితంగా ఉన్నది.

క. ఈయన్వయవిచ్ఛేదము । నీ యెఱుఁగని యదియె సన్మునిస్తుత! జగముల్
నీయంద నిలిచినవి గా । వే యిక్కాలత్రయప్రవృత్తులతోడన్. 244

ప్రతిపదార్థం: ఈ, అన్వయ, విచ్ఛేదము= ఈవంశం(పరంపర)సాగక ఇంతటితో తెగిపోవటం; నీ, ఎఱుఁగని, అదియె?= నీకు తెలియనిదా?; సత్+ముని, స్తుత= ఉత్తములైన ఋషులచేత కీర్తింపబడేవాడా! (వ్యాసుడా!); ఈ+కాల, త్రయ, ప్రవృత్తుల తోడన్= భూత, భవిష్యత్, వర్తమానా లనే మూడుకాలాలయొక్క స్వభావాలతో కూడిన; జగముల్= లోకాలు; నీ, అందున్+అ, నిలిచినవి, కావే= నీయందే ఉన్నవికదా!

తాత్పర్యం: ఈ వంశం ఇంతటితో ఆగిపోవటం (ఈవంశసంతతి పరంపర ఇంతటితో తెగిపోవటం) నీకు తెలియనిది కాదుకదా! మహామునులచే స్తుతింపబడే నీయందే మూడుకాలాలస్వభావాలతో మసలే జగత్తంతా నిలిచిఉన్నదికదా! (నీవు సర్వకాలసర్వజ్ఞుడవు అనిభావం).

క. ధృతి నీయనుజుం డై వి । శ్రుతుఁ డైన విచిత్రవీర్యు సుక్షేత్రములన్
సుతులం బడయుము కుల మవి । రతసంతతి నెగడ దేవరన్యాయమునన్. 245

ప్రతిపదార్థం: నీ, అనుజుండు+ఐ= నీతమ్ముడై; విశ్రుతుఁడు+ఐన= కీర్తికెక్కినవాడైన; విచిత్రవీర్యు, సుక్షేత్రములన్= విచిత్రవీర్యునియొక్క భార్యలయందు, ధృతిన్= సంతోషంతో; దేవరన్యాయమునన్= దేవరన్యాయంతో (క్షత్రియవంశం సంతతిలేకుండ విచ్ఛిన్నమైపోతున్నప్పుడు ఉత్తమబ్రాహ్మణుడివలన క్షత్రియవనితలయందు సంతానం పొందటం దేవరన్యాయం); కులము= వంశం; అవిరత, సంతతి, నెగడన్= ఆపు లేని సంతానంతో వర్ధిల్లగా సుతులన్, పడయుము= కొడుకులను పొందుము.

తాత్పర్యం: నీతమ్ముడుగా ప్రసిద్ధి చెందిన విచిత్రవీర్యుడియొక్క భార్యలయందు దేవరన్యాయాన్ని అనుసరించి సంతోషంతో ఈకులం ఎప్పుడూ ఎడతెగనిసంతతితో ఉండేటట్లు కుమారులను పొందుము.

Akella Raghavendra's Online-ias.com

విశేషం: భర్త అనపత్యుడై చనిపోతే స్త్రీ ఆ భర్తసోదరుడివలన సంతతిని పొందటం దేవరన్యాయము.

క. నీ కారణమున వంశ మ । నాకుల మై నిలుచుటయుఁ దదాప్తులుఁ బ్రజలున్
శోకభయంబులు విడుతురు, । నాకును భీష్మునకుఁ గడు మనఃప్రియ మెసఁగున్. 246

ప్రతిపదార్థం: నీ, కారణమునన్= నీవు కారణంగా; వంశము= భరతవంశం; అనాకులము+ఐ= చెదరిపోనిదై; నిలుచుటయున్= స్థిరపడుటయూ; తద్+ఆప్తులు= ఆ వంశయోగక్షేమాలు కోరే హితులూ; ప్రజలున్= రాజ్యప్రజలు; శోక, భయంబులు, విడుతురు= దుఃఖాన్నీ భయాన్నీ విడిచిపెడతారు; (వంశం విచ్ఛిన్నమౌతుందనే శోకం విచిత్రవీర్యుని తరువాత రాజ్యానికి రాజుండడేమో అనే భయం విడిచిపెడతారని భావం); నాకును= (సత్యవతికిని); భీష్మునకున్, కడున్, మనస్+ప్రియము+ ఎసఁగున్= ఎక్కువయైన మానసికసంతోషం కలుగుతుంది.

తాత్పర్యం: నీవు కారణంగా భరతవంశం చెదరిపోకుండ స్థిరపడటమూ, ఆ వంశహితం కోరే ఆత్మీయులు, దేశప్రజలు దుఃఖాన్నీ భయాన్నీ వదలిపెట్టటమూ జరుగుతుంది. నాకూ, భీష్ముడికీ ఎంతో సంతోషం కలుగుతుంది.

క. అని సత్యవతి నియోగిం । చిన వేదవ్యాసుఁ 'డట్ల చేయుదు; నిది యెం
దును గల ధర్మువ; యెప్పుడు । వినఁబడు నానాపురాణ వివిధశ్రుతులన్. 247

ప్రతిపదార్థం: అని; సత్యవతి; నియోగించినన్= ఆజ్ఞాపించగా; వేదవ్యాసుఁడు= అట్లు+అ= ఆవిధంగానే; చేయుదును= చేస్తాను; ఇది, ఎందును, కల, ధర్మువు+అ= ఇది అన్నిచోట్ల ఉన్న ధర్మమే; నానా, పురాణ, వివిధ, శ్రుతులన్= అనేకపురాణాల్లోనూ, వివిధ వేదాలలోనూ, జనశ్రుతి సంప్రదాయాల్లోనూ; ఎప్పుడున్= ఎల్లప్పుడూ; వినఁబడున్= ప్రచారంలో ఉన్నది.

తాత్పర్యం: ఈ విధంగా సత్యవతి ఆజ్ఞాపించగా వేదవ్యాసుడు ఇ ట్లన్నాడు - నేను నీవు ఆజ్ఞాపించినట్లే చేస్తాను. ఇది అంతటా ఉన్నధర్మమే. బహు పురాణాల్లోనూ, వేదాలలోనూ, జనశ్రుతిపరంపరలోనూ ఎప్పుడూ వినబడుతూ ఉన్నది.

వ. 'ఇక్కాశీరాజ దుహితలయందు ధర్మస్థితిం బుత్త్రోత్పత్తిఁగావించెద; వీరలు నా చెప్పిన వ్రతం బొకసంవత్సరంబు సేసి శుద్ధాత్మ లగుదురేని సత్పుత్త్రులు పుట్టుదు' రనిన సత్యవతి యి ట్లనియె. 248

ప్రతిపదార్థం: సుగమం.

తాత్పర్యం: 'ఈకాశీరాజ పుత్రికలయందు ధర్మనియమంతో పుత్రులను పుట్టిస్తాను. వీరు నేను చెప్పిన వ్రతాన్ని (నియమాన్ని) ఒక సంవత్సరకాలం ఆచరించి పవిత్రమైన హృదయాలు కలిగినవారై ఉంటే ఉత్తములైన కొడుకులు పుట్టుతారు' అని అనగా సత్యవతి ఈవిధంగా అన్నది.

క. ప్రకటముగ వంశవిస్తా । రకు లగు పుత్త్రకులఁ జెచ్చెరం బడయుదు; రరా
జక మయిన ధారుణీప్రజ । కొక నిమిషం బయినఁ బ్రకృతి నుండఁగ లావే. 249

ప్రతిపదార్థం: ప్రకటముగన్=లోకానికి తెలిసేటట్లుగా; వంశ, విస్తారకులు+అగు, పుత్త్రకులన్= వంశాన్ని పెంపొందించే కుమారులను; చెచ్చెరన్= వెనువెంటనే; పడయుదురు= పొందుతారు(కంటారు); అ, రాజకము+అయినన్, ధారుణీ, ప్రజకున్=

రాజులేనిరాజ్యప్రజలకు; ఒక, నిమిషంబు+అయినన్= ఒకక్షణకాలమైనప్పటికి; ప్రకృతిన్, ఉండఁగ, లావు+ఏ= సహజ శాంతస్వభావంతో ఉండటం అశక్యం కాదా!

తాత్పర్యం: ప్రసిద్ధంగా వంశాన్ని పెంపొందించే కొడుకులను వెంటవెంటనే వారు పొందుతారు. ఎందుకంటే రాజులేని రాజ్యప్రజలకు ఒకక్షణకాలమైనా సహజ శాంతస్వభావంతో ఉండటం అశక్యంకదా!

విశేషం: అలం: అర్థాంతరన్యాసం.

చ. అవని యరాజకం బయిన యప్పడ భూప్రజయందు సర్వథ
ర్మువులుఁ దొలంగు, దేవమునిముఖ్యులు వాయుదు, రోలి వృష్టిలే
దవు, మఱి యర్ఘువుల్ దఱుఁగు నందురు గావునఁ గాలయాపనం
బవితథవాక్య! చేయక నయంబున రాజ్యము నిల్పు మిత్తఱిన్. 250

ప్రతిపదార్థం: అవని= భూమి; అ, రాజకంబు+అయిన, అప్పుడు+అ= రాజులేకుండపోయినవెంటనే; భూ, ప్రజ, అందున్= రాజ్యప్రజలలో; సర్వ, ధర్మువులు= ధర్మాలన్నీ; తొలంగున్= తొలగిపోతాయి; దేవ, ముని, ముఖ్యులు= దేవతలు, మునిశ్రేష్ఠులు లేదా దేవమునిశ్రేష్ఠులు; పాయుదురు= దేశంవదలి వెడలిపోతారు; ఓలిన్= క్రమంగా; వృష్టి, లేదు+అవు= వానలు లేకుండా ఉంటాయి; (కాటకం (కరువు) ఏర్పడుతుంది); మఱి= ఇంకను; అర్ఘువుల్= వెలలు; తఱుఁగును= పడిపోతాయి; అంటారు= అని చెప్పుతారు; కావునన్= కాబట్టి; అవితథవాక్య= మాటతప్పనివాడా! (సత్యవాక్యపాలకుడా); కాల, యాపన, చేయక= ఆలస్యం చేయకుండ; ఇత్తఱిన్= ఈసమయంలో; నయంబునన్= పొందికగా; నేర్పుగా; రాజ్యము, నిల్పుము= రాజ్యాన్ని కాపాడు(ము).

తాత్పర్యం: రాజ్యంలో రాజు లేకుండ పోయినవెంటనే రాజ్యప్రజలలో ధర్మాలన్నీ తొలగిపోతాయి; దేవఋషిశ్రేష్ఠులు రాజ్యాన్ని వదలిపోతారు; క్రమంగా వానలు లేకుండా పోతాయి; ఇక, వస్తువుల విలువలు పడిపోతాయి అని చెప్పుతారు కాబట్టి ఓ సత్యవాక్యపరిపాలకా! ఆలస్యం చేయక ఈ సమయంలో నేర్పుగా రాజ్యాన్ని నిలుపు(ము).

క. దయ నీచే నుత్పాదితు । లయినసుతులు ద మ్మెఱుంగునంతకు భీష్ముం
దయ నయశాలి సమర్థుం । డయి చేకొని రాజ్యభార మారయుచుండున్. 251

ప్రతిపదార్థం: దయ, నీచేన్, ఉత్పాదితులు+అయిన, సుతులు= దయతో నీవలన పుట్టింపబడిన కొడుకులు; తమ్మున్+ఎఱుంగు, అంతకున్= తమంతట తాము రాజ్యం నిర్వహించే తెలివి వచ్చేంతవరకు; భీష్ముండు; అయ, నయశాలి= శుభావహాలైన, నీతి యుక్త కార్యాలను, నిర్వహించే శక్తి కలవాడు. ("అయః శుభావహో విధిః" - అమరకోశము, 1 కాండము, కాలవర్గము, 29 శ్లో.) సమర్థుండు= నిర్వాహకుడు; అయి; రాజ్యభారము; చేకొని= స్వీకరించి; ఆరయుచున్+ఉండున్= రక్షిస్తూ ఉంటాడు.

తాత్పర్యం: దయతో నీవలన పుట్టించబడిన కొడుకులు తమంతట తాము తెలిసికొని రాజ్యంచేసేంతవరకు, భీష్ముడే రాజ్యానికి ఆవశ్యకాలు మంగళకరాలు, నీతిమంతాలు అయినా కార్యాలన్నీ సమకూర్చేవాడై సామర్థ్యంతో రాజ్యకార్యభారాన్ని చేపట్టి నిర్వహిస్తూ ఉంటాడు.

Akella Raghavendra's Online-ias.com

వ. అని సత్యవతి కృష్ణద్వైపాయను నియోగించి ఋతుమతియు శుచిస్నాతయు నై యున్న యంబికకడకుం జని 'క్షేత్రజుం డైనవాఁడు సుపుత్త్రుండు గావున ధర్మ్యం బైన విధానంబున నీవు రాజ్యధురంధరుం డయిన కొడుకుం బడసి భరతవంశంబు నిలుపు; మెల్లధర్మంబులకంటెఁ గులంబు నిలుపుటయు మిక్కిలి ధర్మంబు; నేఁటిరాత్రి నీకడకు దేవరుండు వచ్చుం; దదాగమనంబుఁ బ్రతీక్షించి యుండునది' యని కోడలి నొడంబఱిచి యనేకసహస్రమహీసురులను దేవతలను ఋషులను నిష్టభోజనంబులం దనిపియున్న నారాత్రియందు .252

తాత్పర్యం: అని సత్యవతి వ్యాసుడిని ఆజ్ఞాపించి ముట్టయి శుద్ధిస్నానం చేసిఉన్న అంబిక వద్దకు పోయి (యజమానునిభార్య కన్నవాడు) పుత్రులలో ఉత్తమపుత్రుడు కాబట్టి న్యాయమైన పద్ధతిలో రాజ్యాన్ని ధరింపగల సమర్థుడైన కొడుకును నీవు పొంది భరతవంశాన్ని నిలుపుము. ధర్మాలన్నింటిలోకంటె వంశం నిలపటం ఉత్తమధర్మం. నేటిరాత్రికి నీవద్దకు దేవరుడు (భర్తకు సోదరుడైన బ్రాహ్మణోత్తముడు) వస్తాడు. అతనిరాకకొరకు ఎదురుచూస్తూ ఉండవలసింది' అని కోడలిని అంగీకరింపజేసి పెక్కువేల బ్రాహ్మణులకు, దేవతలకు, మునులకు ఇష్టమైనవిందులు పెట్టి తృప్తులను చేసిఉండగా, ఆనాటిరాత్రి. (తరువాతి పద్యంతో అన్వయం.)

విశేషం: 'దేవర'- అంటే భర్తయొక్క సోదరుడు, 'దేవరన్యాయం'- 'అపుత్రాం గుర్వనుజ్ఞాతో దేవరః పుత్ర కామ్యయా'- అని యాజ్ఞవల్క్య స్మృతి (1.68). పుత్రవతి కాకుండానే భర్తను కోల్పోయిన స్త్రీ (విధవ) యందు, ఆమె దేవరుడు (భర్తసోదరుడు) పెద్దల అనుమతితో సంతానాన్ని పొందటం, దేవరన్యాయం.

ధృతరాష్ట్ర పాండురాజ విదురుల జననము (సం. 1-100-4)

క. 'తివిరి సుతజన్మ మెన్నం । డవునొకొ దేవరుని వలన?' ననుచును నవప
ల్లవకోమలాంగి యంబిక । ధవళేక్షణ విమలశయనతలమున నున్నన్. 253

ప్రతిపదార్థం: తివిరి= కుతూహలపడి; నవపల్లవ, కోమల+అంగి= క్రొత్తచిగురాకువంటి దేహం గల సుకుమారవతి; ధవళ+ఈక్షణ= తెల్లనిచూపులు కలది; అంబిక; దేవరుని వలనన్= పతి సోదరుడు, సంతానాన్ని కలిగించటానికై నియోగించబడిన బ్రాహ్మణోత్తముని వలన; సుత, జన్మము, ఎన్నండు+అవును+ఒకొ= కొడుకు పుట్టడం ఎప్పుడు కలుగుతుందో; అనుచును= అని తలపోస్తూ; విమల, శయన, తలమునన్, ఉన్నన్= శుభ్రమైన శయ్యపై ఉండగా.

తాత్పర్యం: క్రొత్తచిగురాకువంటి సుకుమార శరీరం కలిగి తెల్లనిచూపులతో ఒప్పారే అంబిక- దేవరుని వలన 'నాకు ఎప్పుడు కొడుకు పుట్టుతాడో!' అని తలపోస్తూ కుతూహలపడి శుభ్రమైన శయ్యపై పరుండి ఉన్నది.

మధ్యాక్కర.

అవసరజ్ఞుం డయి వ్యాసుఁ డేతెంచె నంత నత్తపసి
కవిలగడ్డంబును గవిలజడలును గవిలకన్నులును
దవినయన్నువ నల్ల నైన దీర్ఘపుందనువును జూచి
యువిద గన్నుంగవ మొగిచి తెఱవక యుండె భయమున. 254

Akella Raghavendra's Online-ias.com

ప్రతిపదార్థం: వ్యాసుఁడు; అవసర, జ్ఞుండు+అయి= తగినవేళ అది అని తెలిసినవాడై; ఏతెంచెన్= వచ్చాడు; అంతన్= అప్పుడు; ఆ+తపసి= ఆమునియొక్క; కవిల, గడ్డంబును= (కపిలశబ్దభవం కవిల) గోరోజనంవంటి రంగుగల గడ్డాన్నీ; కవిల, జడలును= గోరోజనంవంటి రంగుగల జడలుకట్టిన తలజుట్టునూ; కవిల, కన్నులును= గోరోజనంవంటి రంగులో ఉన్న కళ్ళనూ; తవిన= (తగిన); అన్నువ= సన్ననైన; నల్లన+ఐ= నల్లనిరంగుగలది అయిన; దీర్ఘపున్, తనువును= పొడుగాటి శరీరమునూ; చూచి; ఉవిద= వనిత(అంబిక); భయమునన్= భయంతో; కన్నుంగవ, మొగిచి, తెఱవక, ఉండెన్= కన్నులజంటను మూసి తెరువకుండానే ఉండిపోయింది.

తాత్పర్యం: అది తగినవేళ అని తెలిసినవాడై వ్యాసుడు వచ్చాడు. అప్పుడు ఆ మునియొక్క గోరోజనంవంటి రంగులో ఉన్న గడ్డాన్నీ, జడలనూ, కళ్ళనూ, వాటికి తగినట్లుగా సన్నగా నల్లగా పొడుగ్గా ఉన్న శరీరాన్ని చూచి అంబిక భయంతో కన్నులురెండూ మూసికొని తెరవకుండానే ఉండిపోయింది.

విశేషం: మధ్యాక్కరలోని ప్రతిచరణంలోనూ వరుసగా రెండు ఇంద్రగణాలూ, ఒక సూర్యగణం, రెండు ఇంద్రగణాలూ, ఒక సూర్యగణం ఉంటాయి. నన్నయ అయిదవ గణం మొదటి అక్షరంతో యతిమైత్రి చేశాడు. ప్రాసనియమం ఉంది. "కవిలగడ్డంబును, కవిలజడలును, గవిలకన్నులును"- అనేపాదానికి "కపిలగడ్డంబును, కపిలజడలును, గపిలకన్నులును"- అనే పాఠాంతరం కనబడుతున్నది. దీనినిగురించి ఆంధ్రమహాభారతసంశోధితముద్రణంలో ఈక్రిందివిధంగా వివరింపబడిఉన్నది: " ఇచ్చట కపిలగడ్డము అను పాఠము గ్రహించినచో వైరిసమాస మగుటయేకాక పవప్రాస మేర్పడుచున్నది. ఇది నన్నయకు సమ్మతమగునో కాదో నిర్ణయించుట కాధారములేదు. తాళపత్రప్రతు లన్నియును, శ,ష ప్రతులును కపిలగడ్డము అను పాఠమునే గ్రహించినవి. 'కవిల' కపిలశబ్దవైకృత మని శబ్దరత్నాకరము. కాని, ప్రాచీనశాసనములందు కపిలగోవు అనుటకు కవిల అనురూపము వినవచ్చును. వేగవిరాళు వంటిరూపములు కాన్పించుచున్నవి. దీనినిబట్టి కపిలశబ్దమునకు కవిలరూపము ప్రాచీనమైనది కలదు. నన్నయ యీకవిలరూపము నిచ్చట వాడెనని సరిపుచ్చుకొనవలెను. మఱియొక సందర్భమునందు కపిలశబ్దమును నన్నయ ప్రయోగించెను. 'అమరసువర్ణశృంగ (1-15) ఇత్యాదిపద్యమునందు కపిలం బగు గోశతంబు అని ప్రయోగము కన్పించుచున్నది. ప, వలకు, అభేదవర్గయతిని అప్పకవి యంగీకరించెను. సంధిగత మైనప్పుడు గసడదవాదేశముచేప, వలకు ప్రాస యంగీకరింపబడినది. అట్టిచోప, వలకు అభేదవర్గనియతిచే క్వాచిత్కమైన ప్రాసయుండెనేమో తెలియదు. గవురుగడ్డంబును అనుపాఠమును వినవచ్చుచున్నది. (ఆముద్రితగ్రంథచింతామణి- సంపుటము 16, సంచిక2, పుట17, సం.1903). ఇచ్చట సంస్కృతమూలమునందు భిన్నవిశేషణములు వాడబడియున్నవి. 'తస్య కృష్ణస్య కపిలాం జటాం దీప్తే చ లోచనే బిభ్రూణీచైవ శ్మశ్రూణి దృష్ట్వా దేవీన్యమీలయత్'. నన్నయ కూడ ఇదేమార్గము నవలంబించి భిన్నవిశేషణములను వాడెనని భావించవచ్చును. అప్పుడు గవురుగడ్డము, కపిలజడలును, కపిలకన్నులును అని నన్నయ ప్రయోగించియుండెనని ఊహింపవచ్చును. (ప్రథమసంపుటము-పుట.245 (అథసూచిక).

వ. కృష్ణద్వైపాయనుండును దానికింబుత్త్రదానంబు సేసి 'యీయంబికయందు బలపరాక్రమవంతుం డయిన కొడుకు పుట్టు; వాఁడు మాతృదోషంబున నంధుం డగు' ననిన విని విషణ్ణచిత్త యయి సత్యవతి వెండియుం గృష్ణద్వైపాయనుంబ్రార్థించి' యింకనంబాలికయం దొక్కకొడుకుంబడయు' మని నియోగించిన నెప్పటియట్ల యమ్మునివరుండు నంబాలిక కడకుం జనిన, నదియుం దనవేషంబునకు వెఱచి వెల్లనైయున్న నక్కోమలికిం బుత్త్రదానంబుసేసి' యీయంబాలికయందు మహాబలపరాక్రమగుణవంతుండు వంశకరుండు నగుపుత్త్రుండు పుట్టు; వాఁడును మాతృదోషంబునఁ బాండుదేహుం డగు' నని చెప్పి యరిగిన. 255

Akella Raghavendra's Online-ias.com

ప్రతిపదార్థం: కృష్ణద్వైపాయనుండును= వ్యాసుడును; దానికిన్= ఆమెకు; పుత్త్ర, దానంబు, చేసి= కొడుకు కలుగునట్లుగా చేసి; ఈ, అంబిక, అందున్= ఈ అంబికకు; బల, పరాక్రమవంతుండు+అయిన= దేహబలం, పౌరుషం కలిగినవాడైన; కొడుకు, పుట్టున్= కొడుకు పుట్టుతాడు; వాఁడు= అతడు; మాతృ, దోషంబునన్= తల్లియొక్క పొరపాటువలన; అంధుండు+ అగున్= గ్రుడ్డివాడుఔతాడు; అనినన్= అనిచెప్పగా; విని; విషణ్ణ, చిత్త, అయి= దుఃఖంతో నిండిన హృదయం కలిగినదై; సత్యవతి; వెండియున్= మరల; కృష్ణద్వైపాయనునున్, ప్రార్థించి= వ్యాసుడిని వేడికొని; ఇంకన్= మరియు; అంబాలిక, అందున్; ఒక్క, కొడుకున్, పడయుము+అని= ఒకకొడుకును పొందు మని; నియోగించినన్= ఆజ్ఞాపించగా; ఎప్పటి+అట్ల+అ= ఇదివరకువలెనే; ఆ, మునివరుండు= ఆ ఋషిశ్రేష్ఠుడు; అంబాలిక, కడకున్, చనినన్= అంబాలికవద్దకు పోగా; అదియున్= ఆమెకూడ; తన, వేషంబునకున్= తనయొక్క (వ్యాసుడియొక్క) ఆకారానికి; వెఱచి= భయపడి; వెల్లన్+ఐ, ఉన్నన్= తెల్లబోయి ఉండగా; ఆ+కోమలికిన్= ఆ చక్కనిదానికి; పుత్త్రదానంబు, చేసి= పుత్రుడిని ఇచ్చి (కొడుకు కలిగేటట్లుచేసి); ఈ, అంబాలిక, అందున్; మహత్+బల, పరాక్రమ, గుణవంతుండు= గొప్పదైన దేహబలం, పౌరుషం, అనే గుణాలు కలవాడు; వంశకరుఁడున్= వంశాన్ని నిలిపేవాడు; అగు; పుత్త్రుండు, పుట్టున్= కొడుకు పుట్టుతాడు; మాతృ, దోషంబునన్= తల్లిపొరపాటు కారణంగా; పాండు, దేహుండు+అగున్= తెలుపు (మించిన పచ్చని) రంగుగల శరీరం కలవాడు ఔతాడు; అని, చెప్పి, అరిగినన్= అని, పలికి, వెడలిపోగా.

తాత్పర్యం: వ్యాసుడు అంబికకు పుత్రుడు కలిగేటట్లు అనుగ్రహించి, ఆమెకు దేహబలం, పరాక్రమం కలవాడైన కొడుకు పుట్టుతాడనీ, తల్లిపొరపాటువలన అతడు గ్రుడ్డివాడౌతా డనీ చెప్పాడు. ఆ మాటలువిని సత్యవతి విచారంతో నిండిన మనస్సుతో మరల వ్యాసుడిని వేడికొని అంబాలికయందు ఒక్కకొడుకును పొందు మని ఆజ్ఞాపించగా, ఎప్పటివలెనే ఆమునిశ్రేష్ఠుడు అంబాలికవద్దకు వెళ్ళగా, ఆమెకూడ వ్యాసుడి వేషాన్నిచూచి భయపడి తెల్లబోయి ఉన్నది. వ్యాసుడు ఆమెకు పుత్రుడిని ప్రసాదించి ఆ అంబాలికకు గొప్ప దేహబలం, పౌరుషం (అనే) మంచి గుణాలు కలవాడు, వంశాన్ని నిలిపేవాడు (వంశకర్తగా వంశానికి కీర్తితెచ్చేవాడు) అయిన కొడుకు పుట్టుతాడు. వాడుకూడ తల్లిపొరపాటు కారణంగా తెల్లనిరంగు (పాండువర్ణం) గల దేహం కలవా డౌతాడు అని చెప్పి వెళ్ళిపోగా.

విశేషం: వ్యాసుడు పుత్రదానం చేసినప్పుడు అంబిక, అంబాలికలు ఉన్న స్థితులను బట్టి వారు కనే కొడుకులకు దోషాలు ఏర్పడ్డాయి. అంబిక కన్నులు మూసికొని తెరవలేదు కాబట్టి ఆమెకు పుట్టే కొడుకు (ధృతరాష్ట్రుడు) గ్రుడ్డివాడైనాడు. అంబాలిక తెల్లబోయి ఉన్నది కాబట్టి ఆమెకొడుకు (పాండురాజు) పుట్టుకతోనే పాండువర్ణంతో వెలువడ్డాడు. వారిరువురి తారతమ్యంకూడ వ్యాసుడు నిర్దేశించాడు. గ్రుడ్డివాడు 'బలపరాక్రమవంతుడు' ఔతాడనీ, పాండురాజు 'మహాబలపరాక్రమ గుణవంతుడు' 'వంశకరుడు' ఔతాడనీ చెప్పాడు. భారతంలో ధృతరాష్ట్ర పాండురాజుల జాతకాలు వ్యాసుడు వారు పుట్టకపూర్వమే నిర్ణయించాడు. ఈ తారతమ్యాన్ని ముందు పద్యాలలో వివరిస్తున్నాడు నన్నయ.

క. బలవ న్మదనాగాయుత । బలయుతుఁడు సుతుండు పుట్టెఁ బ్రజ్ఞాచక్షుం
దలఘుఁడు ధృతరాష్ట్రుం డా । లలనకు నంబికకుఁ గురుకులప్రవరుం డై. 256

ప్రతిపదార్థం: బలవత్+మద, నాగ+అయుత, బలయుతుఁడు= బలంతో మదించిన పదివేల ఏనుగులయొక్క బలంతోకూడినవాడైన; ప్రజ్ఞా చక్షుండు= బుద్ధియే కన్నులుగా కలవాడు; అనగా గ్రుడ్డివాఁడు అలఘుఁడు= అల్పుడుకానివాడు; ధృతరాష్ట్రుఁడు; ఆ, లలనకున్= ఆయింతికి; అంబికకున్; కురుకుల, ప్రవరుండు+ఐ= కురువంశంలో శ్రేష్ఠుడై; సుతుండు= కొడుకు; పుట్టెన్= పుట్టాడు.

తాత్పర్యం: బలం కలిగి మదించిన పదివేలేనుగులబలంతో కూడుకొన్నవాడు. బుద్ధియే చూపుగా కలవాడు (కళ్ళు లేకపోయినా బుద్ధితో గ్రహింపగలిగినవాడు); అల్పుడు కానివాడు అయిన ధృతరాష్ట్రుడు అంబికకు కురువంశశ్రేష్ఠుడుగా కొడుకై పుట్టాడు.

క. అంబాలికకును గుణర। త్నాంబుధి పాండుర విరాజితాంగుఁడు ప్రభవిం
చెం బాండురాజు గురువం। శంబు ప్రతిష్ఠింప ధర్మసర్వజ్ఞుం డై. 257

ప్రతిపదార్థం: అంబాలికకును= అంబాలికకుకూడ; గుణరత్న+అంబుధి= మంచిగుణాలు అనే రత్నాలకు సముద్రంవంటివాడూ; పాండుర, విరాజిత+అంగుఁడు= తెల్లనిరంగు గల చర్మంతో ప్రకాశించిన శరీరంకలవాడూ; (అయిన); పాండురాజు; కురు, వంశంబు, ప్రతిష్ఠింపన్= కురువంశాన్ని సుస్థిరంగా నిలపటానికి; ధర్మ, సర్వజ్ఞుండు+ఐ= ధర్మాలన్నీ తెలిసినవాడై; ప్రభవించెన్= పుట్టాడు.

తాత్పర్యం: అంబాలికకుకూడ సద్గుణాలనే రత్నాలకు సముద్రవంవంటివాడూన్నూ; తెల్లని రంగుతో ప్రకాశించే మేను కలవాడూ అయిన పాండురాజు కురువంశాన్ని స్థిరంగా నిలపటానికి సర్వధర్మాలు తెలిసినవాడుగా పుట్టాడు.

వ. ఇట్లు క్రమంబునం బుట్టిన ధృతరాష్ట్ర పాండుకుమారులకు బ్రాహ్మణసమేతుం డై భీష్ముండు జాతకర్మాదిక్రియ లొనరించినంత. నాంబికేయు జాత్యంధుం జూచి దుఃఖిత యయి సత్యవతి వెండియుఁ బారాశర్యుం దలంచుడు, నాక్షణంబ యమ్మునివరుండు వచ్చి పని యేమి యని యన్న 'నీయంబికకుఁ బ్రథమపుత్త్రుం డంధుం డయ్యెఁ; నింక నొక్కకొడుకు రూపవంతుం బడయు' మనిన, 'నియతతాత్మ యగునేని సుపుత్త్రుండు పుట్టు'ననవుడు, సత్యవతి తొల్లింటియట్ల కోడలి నియోగించిన, నక్కోమలి యమ్మునివరు వికృతవేషరూప గంధంబుల కోపక రోసి, తనదాసి ననేక భూషణాలంకృతం జేసి తనశయనతలంబున నుండం బంచిన, వ్యాసభట్టారకుండు వచ్చి దాని చేసిన యిష్టోపభోగంబులం దుష్టుండై దానికిం బుత్త్రదానంబు సేసిన.258

ప్రతిపదార్థం: ఇట్లు= ఈవిధంగా; క్రమంబునన్, పుట్టిన= వరుసగా పుట్టిన; ధృతరాష్ట్ర, పాండుకుమారులకున్; బ్రాహ్మణ, సమేతుండు+ఐ= బ్రాహ్మణులతో కూడుకొనినవాడై; భీష్ముండు; జాతకర్మ+ఆది, క్రియలు+ఒనరించిన, అంతన్= శిశువుపుట్టినప్పుడు చేసే సంస్కారం మొదలైన చేయదగిన పను లన్నింటిని చేసిన తరువాత; సత్యవతి; ఆంబికేయున్, జాత్యంధున్, చూచి= అంబికయొక్క కొడుకును పుట్టుగ్రుడ్డివాడిగా చూచి; దుఃఖిత+అయి= బాధపడినదై; వెండియున్= మరల; పారాశర్యున్, తలంచుడున్= వ్యాసుడిని స్మరించటంచేత; ఆ క్షణంబు+అ= వెంటనే; ఆ, మునివరుండు, వచ్చి= ఆఋషిశ్రేష్ఠుడు వచ్చి; పని+ఏమి, అని, అన్నన్= ఏమి పని ఉన్నది అని అడుగగా; ఈ, అంబికకున్; ప్రథమపుత్త్రుండు= మొదటికొడుకు; అంధుండు+అయ్యెన్= గ్రుడ్డివా డైనాడు; ఇంకన్, ఒక్క కొడుకున్= ఇంకను మరొకకొడుకును; రూపవంతున్= అందగాడిని; పడయుము+అనినన్= పొందుము అని అనగా; నియత+ఆత్మ, అగును+ఏని= నిగ్రహంతో కూడిన హృదయం కలిగినది అయితే; సుపుత్త్రుండు= మంచికొడుకు; పుట్టును= పుట్టుతాడు; అనవుడున్= అనగా విని; సత్యవతి; తొల్లింటి, అట్ల+అ= ఇదివరకువలెనే; కోడలిన్, నియోగించినన్= కోడలిని ఆజ్ఞాపించగా; ఆ+కోమలి= ఆ అందగత్తె (అంబిక); ఆ+మునివరు, వికృత, వేష, రూప, గంధంబులకున్= ఆ మునియొక్క (వ్యాసునియొక్క) వికారమైన వేషానికీ, ఆకారానికీ, మేనివాసనకూ; ఓపక= సహించలేక; రోసి= అసహ్యించుకొని; తన, దాసిన్= తనయొక్క చెలికత్తెను; అనేక, భూషణ+అలంకృతన్, చేసి= పెక్కుసొమ్ములతో అలంకరింపబడినదానిగా చేసి; తన, శయన, తలంబునన్= తా నుండవలసిన పడకమీద; ఉండన్,

పంచినన్= ఉండుమని ఆజ్ఞాపించగా; వ్యాసభట్టారకుండు= వ్యాసమహర్షి, వచ్చి; దాని, చేసిన, ఇష్ట+ఉపభోగంబులన్, తుష్టుండు+ఐ= ఆ దాసి చేసిన ఇష్టమైన కామక్రీడల వలన సంతోషించినవాడై; దానికిన్= ఆమెకు; పుత్త్ర, దానంబు, చేసినన్= మగసంతానాన్ని ఇవ్వగా.

తాత్పర్యం: ఈవిధంగా ధృతరాష్ట్రుడూ, పాండురాజు వరుసగా పుట్టగా, వారికి భీష్ముడు బ్రాహ్మణులతోకూడి జాతకర్మమొదలైన సంస్కారాలను చేయించగా, సత్యవతి అంబిక కొడుకును పుట్టుగ్రుడ్డివాడుగా తెలిసికొని దుఃఖించి మరల వ్యాసుడిని తలచింది. ఆ మునివరుడు వెంటనే వచ్చి 'పని ఏమున్నది?' అని అడుగగా, ఈఅంబికకు పుట్టిన మొదటికొడుకు గ్రుడ్డివాడైనాడు కాబట్టి రూపవంతు డైన మరొక కొడుకును ఆమెయందు పొందు మని అడిగింది. 'ఆమె నిగ్రహం కలిగిన హృదయంతో ఉంటే మంచికొడుకు పుట్టగల'డని వ్యాసు డన్నాడు. ఆమాట విని సత్యవతి ఇదివరకు వలెనే కోడలైన అంబికను ఆజ్ఞాపించింది. ఆమె ఆ మునియొక్క వికారమైన వేషాన్నీ, ఆకారాన్నీ, మేనివాసననూ సహించలేక, అసహ్యించుకొని తనదాసి నొకదానిని పెక్కుసొమ్ములతో అలంకరించి తా నుండవలసిన సెజ్జమీద ఆమె ఉండేటట్లు ఆజ్ఞాపించింది. వ్యాసమహర్షి వచ్చి ఆ దాసి ప్రీతితో చేసిన కామక్రీడలకు సంతోషించి ఆమెకు పుత్రసంతానాన్ని ఇవ్వగా. (తరువాతి పద్యంతో అన్వయం.)

విశేషం: దేహి తల్లికడుపులో పడినప్పటినుండి మరణించేవరకు పదహారు రకాలైన సంస్కారాలకు అర్హుడౌతాడు. వాటిని షోడశకర్మ లని అంటారు. అవి - గర్భాధానం, పుంసవనం, సీమంతం, జాతకర్మం, నామకరణం, అన్నప్రాశనం, చౌలం, ఉపనయనం, ప్రాజాపత్యం, సౌమ్యం, ఆగ్నేయం, వైశ్వదేవం, గోదానం, సమావర్తనం, వివాహం, అంత్యక్రియ.

ఆ. చండకోపుఁ డయిన మాండవ్యమునివరు । శాపమున జముండు సంభవిల్లె
విదురుఁ డనఁగ ధర్మవిదుఁడు పారాశర్యు । వీర్యమునను భువి నవార్యబలుఁడు. 259

ప్రతిపదార్థం: చండ, కోపుఁడు+అయిన= తీవ్రమైన కోపం కలవాడైన; మాండవ్య, మునివరు, శాపమునన్= మాండవ్యుడు అనే పేరుకల మునిశ్రేష్ఠుడి యొక్క శాపంవలన; జముండు= యముడు; భువిన్= భూలోకంలో; పారాశర్యు, వీర్యమునను= వేదవ్యాసుడి శుక్లంవలన; విదురుఁడు+అనఁగన్= విదురుడు అని పిలువబడే; ధర్మ, విదుఁడు= ధర్మవిషయాలలో పండితుడు; అవార్య, బలుఁడు= అడ్డగించటానికి వీలులేని బలంకలవాడు; సంభవిల్లెన్= పుట్టాడు.

తాత్పర్యం: తీవ్రకోపస్వభావుడైన మాండవ్యమహర్షి పెట్టినశాపం కారణంగా యముడు భూలోకంలో వేదవ్యాసుడివీర్యంవలన ధర్మశాస్త్రపండితుడూ, ఎదురులేనిబలంకలవాడూ అయిన విదురుడుగా పుట్టాడు.

వ. అనిన విని జనమేజయుండు వైశంపాయనున కి ట్లనియె. 260

తాత్పర్యం: అనగా విని జనమేజయుడు వైశంపాయనుడితో ఈ విధంగా అన్నాడు.

మాండవ్యోపాఖ్యానము (సం. 1-101-1)

ఆ. సకలజీవరాశి సుకృత దుష్కృత ఫల । మెఱిఁగి నడుపుచున్న యట్టి ధర్ముఁ
డొంద శూద్రయోనియందు మాండవ్యుచే । శప్తుఁడై యదేల సంభవించె? 261

Akella Raghavendra
Online-ias.com

ప్రతిపదార్థం: సకల, జీవ, రాశి, సుకృత, దుష్కృత, ఫలము= సమస్తమైన జీవులయొక్క సమూహంయొక్క పుణ్యాలయొక్క పాపాలయొక్క ఫలాన్ని; ఎఱిఁగి= తెలిసికొని; నడపుచున్+ఉన్న= ధర్మాన్ని నడుపుతూ ఉన్న; అట్టి; ధర్ముఁడు= ఇటువంటి యమధర్మరాజు; మాండవ్యుచేన్, శప్తుఁడు+ఐ= మాండవ్యుడిచేత శపింపబడినవాడై; శూద్ర, యోని, యందున్= శూద్రవనితయందు; ఒందన్= పుట్టుకపొందటం; అది= అనేది; ఏల, సంభవించెన్= ఏకారణంవలన కలిగింది?

తాత్పర్యం: సమస్త జీవసమూహాల పుణ్యాపాపాల ఫలాలను తెలిసి వాటికి తగిన ధర్మం నడుపుతూ ఉన్నఇటువంటి యమధర్మరాజుకు మాండవ్యుడిచేత శపింపబడి శూద్రవనితకు పుట్టేస్థితి ఎందుకు కలిగింది?

విశేషం: ఈపద్యానికిబదులు- "సకలలోకధర్మమూర్తి యైన యముండుశూద్రుండైపుట్టుటయు మాండవ్యమునివరుండు శాపంబిచ్చుటయు నానతిమ్మనిన వానికి" అనే వచనం ఒకప్రతిలో కనబడుతున్నదని శ్రీమదాంధ్రమహాభారతసంశోధితముద్రణం చెప్తుతున్నది. (పు. 248).

వ. అని యడిగిన వానికి వైశంపాయనుం డిట్లని చెప్పె; మాండవ్యుం డను బ్రహ్మర్షి దొల్లి మహీవలయంబునం గల తీర్థంబు లెల్ల నేకచారి యయి సేవించి యొక్క నగరంబున నెడ గలుగు నడవిలో నాశ్రమంబు గావించి తద్ద్వారవృక్షమూలంబున నూర్ధ్వబాహుం డయి మౌనవ్రతంబునం దపంబు సేయుచున్న నన్నగరంబు రాజు నర్థంబు మ్రుచ్చిలికొని మ్రుచ్చు లారెకులచేత ననుధావ్యమాను లై మాండవ్యుసమీపంబునం బాఱి యయ్యాశ్రమంబులో డాఁగిన, వారి వెనుదగిలి వచ్చిన యారెకు లమ్మునిం గని 'రాజధనాపహారు లయిన చోరులు నీయొద్దన పాఱిరెటవోయి రెఱుంగుదేని చెప్ప' మనిన నమ్ముని మౌనవ్రతుండు గావునఁ బలుకకున్నం గినిసి యయ్యాశ్రమంబులోఁ జొచ్చి వెదకి ధనంబుతోడ నామ్రుచ్చులం బట్టికొని. 262

ప్రతిపదార్థం: అని, అడిగినన్, వానికిన్= అని ప్రశ్నించగా, జనమేజయుడికి; వైశంపాయనుండు; ఇట్లు+అని, చెప్పెన్= ఈవిధంగా చెప్పాడు; తొల్లి= పూర్వం; మాండవ్యుండు+అను, బ్రహ్మర్షి= మాండవ్యుడు అనే పేరుగల బ్రాహ్మణు డైన ఋషి; మహీ, వలయంబునన్, గల, తీర్థంబులు+ఎల్లన్= భూమండలంలో ఉన్న పుణ్యతీర్థాల నన్నింటిని; ఏకచారి+అయి, సేవించి= ఒంటిగా తిరిగి సేవించుకొని; ఒక్క, నగరంబునన్= ఒక పట్టణప్రాంతంలో; ఎడ, కలుగు, అడవిలోన్= దూరంగా ఉన్న అడవిలో; ఆశ్రమంబు, కావించి= కుటీరం కట్టుకొని; తద్+ద్వార, వృక్ష, మూలంబునన్= ఆ ఆశ్రమద్వారంలో ఉన్న చెట్టుయొక్క మొదట్లో; ఊర్ధ్వ, బాహుండు+అయి= చేతులెత్తిఉంచినవాడై; మౌనవ్రతంబునన్= మాటాడకుండ ఉండే నియమంతో; తపంబు, చేయుచున్+ఉన్నన్= తపస్సుచేస్తూ ఉండగా; ఆ+నగరంబు, రాజు, అర్థంబు, మ్రుచ్చిలికొని= ఆపట్టణపురాజుయొక్క ధనాన్ని దొంగిలించి; మ్రుచ్చులు= దొంగలు; ఆరెకులచేతన్, అనుధావ్యమానులు+ఐ= తలారులచేత అనుసరింపబడుతున్నవారై; మాండవ్య, సమీపంబునన్, పాఱి= మాండవ్యుని వద్దకు పరుగెత్తి; ఆ+ఆశ్రమంబులో, డాఁగినన్= ఆ ఆశ్రమంలో దాగుకొనగా; వారి, వెను, తగిలి, వచ్చిన, ఆరెకులు= వారిని అనుసరించి వచ్చిన తలారులు; ఆ+మునిన్, కని= ఆ ఋషిని చూచి; రాజ, ధన+అపహారులు+అయిన, చోరులు= రాజుయొక్క డబ్బును దొంగిలించినవా రయిన దొంగలు; నీ, యొద్దన్+అ, పాఱిరి= నీదగ్గరికే పరుగెత్తారు; ఎట+పోయిరి= ఎక్కడకు వెళ్లారు; ఎఱుంగుదు(వు)+ఏని, చెప్పుము+అనినన్= నీకు తెలిస్తే తెలియచెప్పు మని అనగా; ఆ+ముని, మౌనవ్రతుండు, కావునన్= ఆ ముని మాటాడని దీక్షపట్టినవాడు కాబట్టి; పలుకక+ఉన్నన్= మాటాడకుండ ఉండగా; కినిసి= కోపగించి; ఆ+ఆశ్రమంబులోన్, చొచ్చి= ప్రవేశించి; ధనంబుతోడన్; ఆ మ్రుచ్చులన్; పట్టికొని;

తాత్పర్యం: ఆవిధంగా అడిగిన జనమేజయుడికి వైశంపాయనుడు ఈవిధంగా చెప్పాడు; పూర్వం మాండవ్యు డనే బ్రహ్మర్షి ఒంటరిగా భూమండలంలో ఉన్న పుణ్యతీర్థాల నన్నిటిని తిరిగి తిరిగి సేవించి ఒక పట్టణానికి కొంతదూరంగా

Akella Raghavendra's Online-ias.com

ఉన్న అడవిలో ఆశ్రమం కట్టుకొని, దానిద్వారంలో ఉన్న వృక్షంమొదట్లో చేతులు పైకెత్తి ఉంచి మౌనవ్రతంతో తపస్సుచేస్తూ ఉండగా, ఆపట్టణపు రాజుయొక్క ధనాన్ని దొంగిలించి దొంగలు తలారులు తమను వెంటాడుతూ ఉండగా మాండవ్యుడి సమీపానికి పరుగెత్తి ఆ ఆశ్రమంలో దాక్కొన్నారు. ఆ దొంగలను వెంటాడి వచ్చిన తలారులు ఆ మునిని చూచి 'రాజధనం దొంగిలించిన దొంగలు నీదగ్గరికే పరుగెత్తి వచ్చారు. నీకు తెలిస్తే వారిజాడను చెప్పు' మని అడుగగా, ఆ ముని మౌనవ్రతంలో ఉండటంచేత మాటాడకుండ ఉండగా, కోపగించి ఆశ్రమంలో ప్రవేశించి ఆ దొంగలను పట్టుకొని. (తరువాతి పద్యంతో అన్వయం.)

ఆ. తాన చోరులకును దాపికాఁడై వేష । ధారి మిన్నకేని తపముసేయు
చున్నయట్టు పలుకకున్నవాఁడని యెగ్గు । లాడి యారెకులు నయంబు లేక. 263

ప్రతిపదార్థం: తాను+అ= తానే; చోరులకును= దొంగలకు; తాపికాడు+ఐ= సంధానంచేసేవాడై; వేషధారి= మునివేషం ధరించినవాడై; మిన్నక+ఏని, తపము, చేయుచున్+ఉన్న+అట్టు= పలుకకుండ ఉండే నెపంతో తపస్సు చేస్తున్నట్లు; పలుకక+ఉన్నవాఁడు +అని= మౌనంగా ఉన్నా డని; ఎగ్గులు+ఆడి= నిందలు పలికి; ఆరెకులు= తలారులు, లేదా, రక్షకభటులు; నయంబు, లేక= నీతి తప్పి.

తాత్పర్యం: ఆ మునియే దొంగలకు సంధానం చేసే దళారి అనీ, వేషం వేసికొని మౌనంగా తపస్సు చేస్తున్నట్లు మాటాడకుండ ఉన్నా డని నిందలుపలికి తలారులు నీతిమాలి. (తరువాతి వచనంతో అన్వయం.)

వ. మాండవ్యు నామ్రుచ్చులతోన కట్టికొని వచ్చి రాజునకుంజూపి ధనంబొప్పించిన, రాజు నామ్రుచ్చులం జంపించి తపోవేషంబుననున్న మ్రుచ్చని యమ్మాండవ్యునిఁ బురంబువెలుపల శూలప్రోతుం జేయించిన. 264

తాత్పర్యం: మాండవ్యుడిని ఆ దొంగలతో కలిపి కట్టి తీసికొని వచ్చి రాజుకు చూపి ధనాన్ని ఒప్పగించగా, రాజు ఆ దొంగలను చంపించి, తపస్వివేషంలో ఉన్న దొంగగా భావించి ఆ మాండవ్యుడిని నగరం వెలుపలిభాగంలో ఇనుపశూలానికి గుచ్చబడినవాడై - కొఱుత వేయబడినవాడై.

క. మునివరుఁ డట్లుండియుఁ దన । మనమున నతిశాంతుఁ డయి సమత్వమునఁ దప
మ్మొనరించె ననశనుం డ । య్యును బహుకాలంబు ప్రాణయుక్తుం డగుచున్. 265

ప్రతిపదార్థం: మునివరుఁడు= మునిశ్రేష్ఠుడు; అట్లు+ఉండియున్= ఆ విధంగా ఉండికూడ; తన, మనమునన్= తన మనస్సులో; అతి, శాంతుండు+అయి= మిక్కిలి శాంతంతో కూడినవాడై (నిర్వికారుడై); సమత్వమునన్= సుఖదుఃఖాలలో చలించని మనస్సుగలయోగంతో (సమత్వం యోగఉచ్యతే); అనశనుండు+అయ్యును= ఆహారం తీసికొనని వాడైనప్పటికి; బహుకాలంబు= చాలకాలం; ప్రాణ, యుక్తుండు+అగుచున్= ప్రాణాలతో కూడినవా డౌతూ; తపమ్ము+ఒనరించెన్= తపస్సు చేశాడు.

తాత్పర్యం: మునిశ్రేష్ఠు డైన మాండవ్యుడు ఆవిధంగా కొఱుత వేయబడికూడ తన మనస్సులో ఎటువంటి వికారంలేని శాంతభావంతో, సుఖదుఃఖాలలో కలతచెందని యోగచిత్తంతో ఆహారం తినకపోయినా చాలకాలం ప్రాణాలతో కూడినవాడై తపస్సుచేశాడు.

Akella Raghavendra's Online-ias.com

వ. ఇట్లు శరీరదుఃఖంబుదలంపక తపంబుసేయుచున్న యమ్మునిని తపంబు పేర్మికి మెచ్చి మహామునులు పక్షులయి రాత్రివచ్చి 'మునీంద్రా! యిట్టి మహాతపస్వి వైన నీ కిట్టి దుఃఖంబు గావించిన వా రెవ్వ' రని యడిగిన వారికి నమ్మాండవ్యుం డి ట్లనియె. 266

తాత్పర్యం: ఈవిధంగా దేహానికి కలిగిన బాధను పట్టించుకోక తపస్సుచేస్తున్న ఆ ముని తపస్సుయొక్క అతిశయానికి (గొప్పతనానికి) మెచ్చి, గొప్పవారైన ఋషులు పక్షులఆకారంతో రాత్రివేళ వచ్చి 'ఓమునిశ్రేష్ఠుడా! ఇటువంటి గొప్పతపస్వి వైన నీకు ఇటువంటి బాధ కలిగించినవారు ఎవ్వరు?' అని అడుగగా వారికి ఆ మాండవ్యుడు ఈవిధంగా అన్నాడు.

తే. ఎఱిఁగి యెఱిఁగి నన్నడుగంగ నేల దీని; । సుఖము దుఃఖంబుఁ బ్రాప్తించుచోట నరుఁడు
దగిలి తనకర్మవశమునఁ దనరుఁ దాన । కర్తగా కన్యులకు నేమి కారణంబు? 267

ప్రతిపదార్థం: దీనిన్, ఎఱిఁగి, ఎఱిఁగి, నన్నున్+అడుగంగన్+ఏల= దీనిని బాగా తెలిసికూడ నన్ను అడగటం దేనికి?; సుఖము, దుఃఖంబున్, ప్రాప్తించు, చోటన్= సుఖదుఃఖాలు కలిగేటప్పుడు; నరుఁడు= మానవుడు; తన, కర్మవశమునన్= తాను స్వయంగా చేసిన పుణ్యాపాపకర్మల నాశ్రయించి; తగిలి= వాటిని పొంది; తనరున్= ఒప్పుతూ ఉంటాడు; తాను+అ= తానుమాత్రమే; కర్త, కాక= కారకుడు కాక; అన్యులకున్= ఇతరులు కారకులు కావటానికి; ఏమి, కారణంబు= కారణ మేమి ఉంటుంది?

తాత్పర్యం: మీప్రశ్నకు సమాధానం మీకు బాగా తెలిసికూడ నన్నడగటం దేనికి? నరుడు తన పూర్వపుణ్యాపాపకర్మల ఫలంగానే సుఖదుఃఖాలను పొందేటప్పుడు అనుభవిస్తూ ఉంటాడు. కాబట్టి నరుడు తనకర్మఫలాలకు తానే కర్త (కారకుడు) ఔతాడు కాని ఇందులో ఇతరులు కారణ మెందు కౌతారు?

విశేషం: "అవశ్య మనుభోక్తవ్యం కృతం కర్మ శుభాశుభమ్" - అన్న సూక్తికి నన్నయగారి రచన రుచిరార్థ కవితాభివ్యక్తి, మాండవ్యుడు గొప్ప ఆత్మజ్ఞాని, శంకరభగవత్పాదులు సాధనపంచకంలో చెప్పిన ఈ క్రింది శ్లోకానికి అతడు ఉదాహరణప్రాయుడు. "ఏకాంతే సుఖ మాస్యతాం, పరతరే చేతః సమాధీయతాం, పూర్ణాత్మాసు సమీక్ష్యతాం, జగదిదం తద్బాధితం దృశ్యతాం. ప్రాక్కర్మప్రవిలాప్యతాం, చితిబలాన్నాప్యుత్తరైః శ్లిష్యతాం, ప్రారబ్ధస్త్విహ భుజ్యతా మథ పరబ్రహ్మాత్మనా స్థీయతామ్". ఏకాంతప్రదేశంలో సుఖంగా కూర్చుండుము, పరబ్రహ్మంలో చిత్తాన్ని సమాధానం చేయుము, ఈ జగత్తును పూర్ణబ్రహ్మంగా చూడుము, అది బ్రహ్మంలో విలీనమైనట్లు పరిగణించుము, పూర్వకర్మలను క్షయం చేసికొమ్ము. జ్ఞానాన్ని ఆశ్రయించి రాబోయే కర్మలయందు ఆసక్తుడవు కాబోకుము, ప్రారబ్ధభోగాన్ని అనుభవిస్తూ బ్రహ్మంలో నెలకొని ఉండుము అని ఈ శ్లోకభావం. ఇందులో చివరచెప్పిన అంశం మాండవ్యునిలో ముమ్మూర్తులా గోచరిస్తున్నది.

వ. అని యమ్మహామునులతో మాండవ్యుండు పలికిన పలుకు లన్నగర రక్షకులు విని వచ్చి రాజున కెఱింగించిన, రాజునుం బఱతెంచి శూలప్రోతుం డయి యున్న మాండవ్యునకు నమస్కరించి 'నా చేసిన యజ్ఞానంబు సహించి నాకుం బ్రసాదింపవలయు' నని శూలంబువలన నమ్మునింబాచుచోనది పుచ్చరాకున్న, దానిమొదలు మెత్తన తునిమించినఁ దత్కంఠపార్శ్వంబునందు శూలశేషం బంతర్గతం బై యుండె; దానం జేసి యాముని యాణిమాండవ్యుండునాఁబరఁగుచునమ్మహాముని ఘోరతపంబుసేసి యెల్లలోకంబులు గమించి యొక్కనాఁడు యమునిపురంబునకుం జని ధర్మరాజున కి ట్లనియె. 268

Akella Raghavendra's Online-ias.com

తాత్పర్యం: ఆ విధంగా ఆ మహామునులతో మాండవ్యుడు పలికిన మాటలను ఆ నగరాన్ని రక్షించే భటులు వినివచ్చి రాజుకు తెలుపగా, ఆరాజు వెంటనే బయలుదేరి శూలానికి గ్రుచ్చబడి కట్టబడిఉన్న మాండవ్యుడికి మ్రొక్కి 'నేను చేసిన తెలివితక్కువతనానికి (అజ్ఞానానికి) క్షమించి నన్ను అనుగ్రహించవలె' నని శూలంనుండి ఆమునిని విడిపించబోగా అది తీయటానికి రాలేదు. అప్పుడు దాని మొదలును నెమ్మదిగా నరికించగా అతని కంఠంలోని ప్రక్కభాగంలో మిగిలిన శూలభాగం శరీరంలోనే ఉండిపోయింది. దానివలన ఆ ముని ఆణి మాండవ్యుడు అని పిలువబడినాడు. ఆ మహాముని గొప్పతపస్సు చేసి లోకాలన్నింటిని దాటి ఒకనాడు యమునినగరానికి పోయి యమధర్మరాజుతో ఈవిధంగా అన్నాడు.

క. దండధర! యిట్టి దారుణ । దండమునకు నేమిదుష్కృతముఁ జేసితి? ను
గ్రుండ వయి తగనిదండము । దండింపఁగ బ్రాహ్మణుండఁ దగునే నన్నున్? 269

ప్రతిపదార్థం: దండధర= యముడా!; ఇట్టి, దారుణ, దండమునకున్= ఇటువంటి భయంకరమైన శిక్షకు; ఏమి, దుష్కృతమున్, చేసితిన్= ఏమి పాపం చేశాను? నన్నున్, బ్రాహ్మణుండన్, ఉగ్రుండవు+అయి= అధికమైన కోపంకలవాడవై; తగని, దండము, దండింపఁగన్= కూడని శిక్షచే శిక్షించటం; తగును+ఏ= న్యాయమా? (కాదని భావం).

తాత్పర్యం: యమధర్మరాజా! ఇటువంటి భయంకర మైన శిక్షకు నే నేమి తప్పుచేశాను? బ్రాహ్మణుడ నైన నన్ను ఇంతగా కోపించి కూడనిశిక్షతో శిక్షించటం న్యాయమా?

వ. అనిన మాండవ్యునకు ధర్మరా జి ట్లనియె. 270

తాత్పర్యం: అనగా మాండవ్యుడితో ధర్మరాజు ఈ విధంగా అన్నాడు.

క. సొలయక తూనిఁగలం గొ । ఱ్ఱులఁ బెట్టితి నీవు నీచిఱుతకాలము త
త్ఫల మిప్పు డనుభవించితి; । తొలఁగునె హింసాపరులకు దుఃఖప్రాప్తుల్. 271

ప్రతిపదార్థం: నీవు; నీ చిఱుతకాలము= నీ చిన్నతనంలో; తూనిఁగలన్; సొలయక= స్వేచ్ఛగా ఎగురకుండ; కొఱ్ఱులన్, పెట్టితి(వి)= మేకులకు (శూలాలకు) గ్రుచ్చి పెట్టావు; తద్, ఫలము+ఇప్పుడు+అనుభవించితి(వి)= దానియొక్క ఫలాన్ని ఇప్పుడు అనుభవించావు; హింసాపరులకున్= హింస చేసేవారికి; దుఃఖప్రాప్తుల్= కష్టాలు కలగటాలు; తొలఁగున్+ఎ= తప్పుతాయా? (తప్ప వని భావం).

తాత్పర్యం: నీవు నీ చిన్నతనంలో తూనీగలను ఎగురనీయకుండా పట్టి ముండ్లకు గ్రుచ్చి ఉంచావు. దానిఫలాన్నే ఇప్పుడు అనుభవించావు. హింస చేసేవారికి కష్టాలు పొందక తప్పుతుందా?

విశేషం: అలం: అర్థాంతరన్యాసం.

వ. అనిన విని మాండవ్యుం డలిగి 'జన్మంబు మొదలుగాఁబదునాలుగువత్సరంబులు దాఁటునంతకుఁ బురుషుండు బాలుండు; వాఁడెద్ది సేసినఁ బాపంబుం బెద్ద పొరయండు; వానికి నొరు లెగ్గుసేసినఁ బాతకు లగుదు; రిది నాచేసిన మర్యాద; నీవిట్టి ధర్మంబు దలంపక బాల్యంబున నల్పదోషంబుఁజేసిన నాకు

Akella Raghavendra's Online-ias.com

బ్రాహ్మణోచితంబుగాని క్రూరదండంబు గావించినవాఁడవు మర్త్యలోకంబున శూద్రయోనిం బుట్టు'మని శాపం బిచ్చుటంజేసి వాఁడు విదురుం డై పుట్టె. 272

తాత్పర్యం: అనగా విని మాండవ్యుడు కోపించి 'పుట్టినది మొదలుగా పధ్నాలుగేండ్లు దాటేంతవరకు పురుషుడు బాలు డనబడతాడు. అతడు ఏది చేసినా పాపాన్ని పెద్దగా పొందడు. అతడికి ఇతరులు కీడు చేస్తే పాపు లౌతారు. ఇది నేను చేసిన కట్టడి. నీవు ఇట్టిధర్మాన్ని భావించక బాల్యంలో స్వల్పమైన దోషాన్ని చేసిన నాకు బ్రాహ్మణులకు యోగ్యంకాని కఠినమైన శిక్షను ఇచ్చావు. కాబట్టి నీవు మానవలోకంలో శూద్రవనితకు పుట్టు' మని శాపం ఇవ్వటంచేత అతడు (యముడు) విదురుడై పుట్టాడు.

క. అని మాండవ్యాఖ్యానము । జనమేజయునకు నుదారచరితునకుఁ బ్రియం
బునఁ జెప్పెను వైశంపా । యనుఁ డవితథపుణ్యవచనుఁడని కడుభక్తిన్. 273

ప్రతిపదార్థం: అని= ఈవిధంగా; మాండవ్య+అఖ్యానము= మాండవ్యునికథను; అవితథ, పుణ్య, వచనుఁడు= సత్యమైనవి, పుణ్యప్రదమైనవి అయిన మాటలు కలవాడు; వైశంపాయనుఁడు; ఉదారచరితునకున్= ఉత్తమప్రవర్తన కలవాడికి; జనమేజయునకున్; కడున్, భక్తిన్= మిక్కిలిభక్తితో; ప్రియంబునన్= ప్రీతితో; చెప్పెను= చెప్పాడు. అని.

తాత్పర్యం: ఈవిధంగా మాండవ్యుని కథను సత్యములు, పుణ్యప్రదములు అయిన మాటలుకల వైశంపాయనుడు ఉత్తమప్రవర్తన గల జనమేజయుడికి మిక్కిలిభక్తితో ప్రీతిగా చెప్పాడు అని.

ఆశ్వాసాంతము

క. సత్యాశ్రయకులశేఖర! నిత్యోదయ! రాజరాజనృప! సుకవిజన
స్తుత్య మహాగుణ! విమలా । దిత్యాగ్రతనూజ! విమలధీరమణీయా! 274

ప్రతిపదార్థం: సత్యాశ్రయ, కుల, శేఖర= సత్యాశ్రయుడియొక్క వంశంలో శ్రేష్ఠుడైనవాడా!; నిత్య+ఉదయ= ఎల్లప్పుడు అభ్యుదయం కలవాడా!; రాజరాజనృప= రాజరాజనరేంద్రుడా!; సుకవి, జన, స్తుత్య, మహాగుణ= ఉత్తమకవులచేత కీర్తింపదగిన గొప్పగుణాలు కలవాడా!; విమలాదిత్య+అగ్ర, తనుజా!= విమలాదిత్యుడి పెద్దకుమారుడా!; అమల, ధీ, రమణీయా!= నిర్మలమైన బుద్ధిచేత అందమైనవాడా!.

తాత్పర్యం: సత్యాశ్రయుడివంశంలో మిన్నయైనవాడా! ఎల్లప్పుడు అభ్యుదయం కలవాడా! రాజరాజనరేంద్రా! ఉత్తమకవులచేత కీర్తింపదగిన గొప్పగుణాలు కలవాడా!; విమలాదిత్యుడి పెద్దకుమారుడా!; నిర్మలమైన బుద్ధిచేత అందమైనవాడా!

ద్రుతవిలంబితము.

త్రిభువనాంకుశ దీప్తినిధీ! సమ । స్తభువనాశ్రయ ధర్మధురంధరా!
శుభయశః పరిశోభిత పూర్వది । క్ప్రభువిలాస! కృపారసబంధురా! 275

Akella Raghavendra's Online-ias.com

ప్రతిపదార్థం: త్రిభువనాంకుశ, దీప్తి, నిధీ= మూడులోకాలను అంకుశంవలె నియమించగల తేజస్సుకు నిధి(పాతర)వంటివాడా! సమస్త, భువన+ఆశ్రయ, ధర్మ, ధురంధరా= అన్నిలోకాలను ఆశ్రయించిన ధర్మాన్ని భరించేవాడా!; శుభ, యశః, పరిశోభిత, పూర్వదిక్, ప్రభు, విలాస= మంగళకరమైన కీర్తితో ప్రకాశించిన ఇంద్రుడియొక్క విలాసంకలవాడా!; కృపారసబంధురా= దయారసంతో ఒప్పినవాడా!.

తాత్పర్యం: మూడులోకాలను నియమించగల తేజస్సుకు నిధివంటివాడా!; లోకాలన్నింటిని ఆశ్రయించిన ధర్మాన్ని భరించేవాడా!, మంగళకరమైన కీర్తితో ప్రకాశించిన ఇంద్రుడియొక్క విలాసం (వైభవం) కలవాడా!; దయారసంతో ఒప్పినవాడా!

విశేషం: ద్రుతవిలంబితవృత్తం జగతీచ్ఛందంలో పుట్టింది. ప్రతిపాదంలోనూ వరుసగా న,భ,భ,ర అనే నాల్గుగణాలు ఉంటాయి మొత్తం 12 అక్షరా లుండే పాదంలో 7వ అక్షరం యతిస్థానం. ప్రాసనియమం ఉన్నది. నన్నయ రచనలో ద్రుతవిలంబిత మొక్కటే ఉన్నది. అదే ఇది.

గద్యము.

> **ఇది సకల సుకవిజన వినుత నన్నయభట్ట ప్రణీతం బైన శ్రీమహాభారతంబునం దాదిపర్వంబునం గౌరవ వంశ కీర్తనంబును, గంగా శంతను సమాగమంబును, వసూత్పత్తియు స్వర్గగమనంబును, దదంశ సంఘూతంబున గాంగేయు జన్మంబును, దద్రాజ్య నివర్తనంబును, బ్రహ్మచర్యవ్రత ప్రతిజ్ఞాపరిపాలనంబును, సత్యవతీ వివాహంబును, జిత్రాంగద విచిత్రవీర్యుల జన్మంబును, జిత్రాంగద మరణానంతరంబున భీష్ముండు విచిత్రవీర్యు రాజ్యంబున నిలుపుటయు, విచిత్రవీర్యుని వివాహంబును, వాని పరోక్షంబునఁ గృష్ణద్వైపాయనువలన ధృతరాష్ట్ర పాండురాజుల జన్మంబును, మాండవ్యుశాపంబున విదురు జన్మంబును నన్నది చతుర్థాశ్వాసము. 276**

తాత్పర్యం: ఇది సమస్తసత్కవులసమూహం కీర్తించే నన్నయభట్టు రచించిన శ్రీమహాభారతంలోని ప్రధానము లైన పదునెనిమిది పర్వాలలో మొదటి దైన ఆదిపర్వంలో కౌరవవంశాన్ని వర్ణించటం, గంగాశంతనుల కలయిక, వసువుయొక్క పుట్టుక, అతడు రాజ్యాన్ని పరిత్యజించటం, బ్రహ్మచర్యవ్రతాన్ని గ్రహించిన ప్రతిజ్ఞను పాటించటం, చిత్రాంగదుడు చనిపోయినతరువాత భీష్ముడు విచిత్రవీర్యుడిని రాజ్యపాలకుడిగా నిలపటం, విచిత్రవీర్యుడి వివాహం, అతని తరువాత వ్యాసుడివలన ధృతరాష్ట్రపాండురాజుల పుట్టుక, మాండవ్యుడి శాపం, విదురుడిపుట్టుక అనే కథార్థాలు కలది నాల్గవ ఆశ్వాసం.

ఆది పర్వంలో చతుర్థాశ్వాసం సమాప్తం.

Akella Raghavendra's
Online-ias.com

శ్రీమదాంధ్ర మహాభారతము

సంపుటము - 1
ఆదిపర్వము
మొదటి భాగము (1,2,3,4 ఆశ్వాసములు)
గద్యపద్య ప్రథమపాదసూచి

పద్యము	పుట
అ	
అంగనాజనుల	292
అంత	118
అంత	149
అంత	204
అంత	239
అంత	276
అంత	352
అంత	426
అంత దేవాహితులమృతంబు	118
అంత దౌష్యంతి సంతాన	388
అంత నయ్యయాతి	323
అంత నయ్యురగులు	160
అంత నేము శిష్యగణంబు	355
అంతరిక్షంబువలన	323
అందుఁ దనదృష్టి నాటుడు	354
అందు రోహిణంబను	139
అందు శాపానుభవ	126
అంబాలికకును గుణరత్న	447
అంబుజముఖి యక్కన్య	238
అంబుజలోచన గని	353
అక్కథకుండు వెండియు	23
అక్కథకుండు శౌనకాది	109
అక్కథకుండు శౌనకాది	219
అక్కథకుండు శౌనకాది	333
అక్కొడుకుం జూచి పుత్ర	402
అక్కోమలి యొక్కనాఁడు	176
అఖిలజలధివేలా	7
అగ్గరుడని మాహాత్మ్యంబు	144
అజితశక్తియుతుల	251
అట జనమేజయుండు	179
అట్టి కశ్యపుండను బ్రహ్మర్షి	190
అట్టి నహుషునకుఁ బ్రియవాస	263
అట్టి యింద్రోత్సవంబున	234
అట్టి రురుం డనుముని	98
అట్టి విచిత్రవీర్యు నారూఢ	423
అట్ల చేయుదు నమృతంబు	132
అట్లు కశ్యపుం గ్రమ్మఱించి	194
అడవికిఁ బువ్వులు దేరఁగ	271
అడవిలో నేకాంతమతి	187
అడిచినఁ దిట్టినన్	94
అతండు మృగయావ్యసనంబున	186
అతనికి ననంతపుణ్యా	389
అతనికి సరస్వతీనది	335
అతిరుచిరాగతుం డయిన	340
అతి వేగాకులచిత్తులై	203
అతిశయ రూపయౌవన	387
అతి సంభ్రమమున	297
అతులతపంబునన్	405
అతులబలాఢ్యులైన	248
అతులోర్వీసురముఖ్య	214
అది యిచ్చటికిలక్ష	142
అదియు నమ్మహీపతి	400
అదియునుంగాక	86
అదియునుం బౌష్యంబు	27
అదియును సంబరంబున	155
అదియును ననంత	345
అది యెట్లంటేని	401
అది యెట్లనినం దొల్లి	261
అది యెట్లనిన నొక్కనాఁడు	225
అది యెట్లని యడిగిన	306
అద్దేవయానిం	304
అధికపుణ్యా మూర్తులైన	397
అనం బరఁగిన	356

Akella Raghavendra's
Online-ias.com

పద్యము	పుట	పద్యము	పుట	పద్యము	పుట
అనఘ యిది యేటి తపమే	170	అనిన నమ్మహామునులు	172	అనిన విని పెద్దయుం	415
అనఘా మున్ను శమంత	59	అనిన నమ్ముని కుమారుని	268	అనిన విని భీష్ముండు	428
అనఘా యీయజ్ఞము	200	అనిన నమ్మునివరుండు	241	అనిన విని మాండవ్యుండలిగి	452
అనఘుఁడు పౌరవకుల	386	అనిన నయ్యింద్రున	322	అనిన విని యుదంకుండు	70
అనఘుఁడు రాజర్షియై	350	అనిన నయ్యురగులు	132	అనిన విని రోమహర్షణ	59
అనఘుఁడు వంశకరుండై	377	అనిన నాకచునకు	280	అనిన విని వెల్లనై	370
అనఘుఁడు సురగురు	256	అనిన నాగరుడని	136	అనిన విని శకుంతల	362
అనల తేజులు దీర్ఘ	110	అనిన నాయుదరంబు	276	అనిన విని శుక్రుండు	271
అనలనిభుండు	136	అనిన నుగ్రశ్రవసుం	24	అనిన విని శౌనకాది	58
అనవద్య ధర్మచరితంబున	324	అనిన నుదంకుం డట్ల	71	అనిన శకుంతల	380
అనవరతభక్తిఁ బాయక	176	అనిన నుదంకుం డిట్లనియె	82	అనిన శర్మిష్ఠ	282
అనవరతవ్రతాయాస	173	అనిన నొడంబడి	175	అనిన సదస్యు లందఱుఁ	213
అనవరతార్థదాన	86	అనిన భీష్మపలుకులు	438	అనిన సర్వజనానుమతంబుగా	214
అనవుడు నద్దివ్య	81	అనిన మాండవ్యునకు	452	అని పాండవ ధార్తరాష్ట్ర	221
అని గరుడండు దనకు	159	అనిన వాని వచనం	201	అని పూరుం గఱపితి	321
అని చెప్పి గౌరముఖుం	188	అనిన వారల కయ్యయాతి	316	అని ప్రసన్నుండై	154
అని చెప్పిన గరుడని	158	అనిన వారలలోఁ	166	అని బ్రహ్మ నియోగించిన	163
అని జనమేజయు నాతని	211	అనిన విని జనమేజయుండు	198	అని బ్రాహ్మణస్వరూపంబు	135
అని తపోభిమానంబున	322	అనిన విని జనమేజయుండు	248	అని మహానురాగంబునం	384
అని తలంచి చింతాక్రాంతయై	368	అనిన విని జనమేజయుండు	259	అని మాండవ్యాఖ్యానము	453
అని దాని రమణీయ	340	అనిన విని జనమేజయుండు	264	అనిమిష కాంతయున్	352
అని దీనవదనుండై	100	అనిన విని జనమేజయుండు	390	అనిమిషనాథసుగుప్త	159
అని దుష్యంతుండు	361	అనిన విని జనమేజయుండు	448	అనిమిషలోక	392
అనినం బౌష్యుం డిట్టి	69	అనిన విని జనమేజయునకు	249	అని యందఱుఁ దమలో	125
అనినఁ బ్రతీపుఁ డిట్లనియె	396	అనిన విని జరత్కారుం డతి	171	అని యడిగిన	260
అనిన దానికి దుష్యంతుం	361	అనిన విని దుష్యంతుండు	370	అని యడిగిన నారాజునకు	349
అనిన దేవయాని	273	అనిన విని నగుచు	192	అని యడిగిన వానికి	449
అనిన నబ్బలి సంతానార్థి	437	అనినవిని నాగరాజానుజుండైన	166	అని యడిగిన వినత	130

Akella Raghavendra's Onlineias.com

పద్యము	పుట
అని యడిగి వాని	66
అని యమ్మహామునులతో	451
అని యయాతి యష్టకాదు	329
అని యానతిచ్చిన	15
అని యాస్తీకుండు వాసుకి	206
అని యిట్లయ్యుదంకుండు	88
అని యిట్లిద్దఱు నొండొరులకు	124
అని యిట్లు గంగావసువు	395
అని యిట్లు పాండవ	221
అని యిట్లురగపతులనెల్ల	78
అని యిట్లు సత్యవతిని	420
అని యొడంబడకున్న	314
అని రురుం డలిగి	103
అనిలజవంబునం	426
అనిలుఁడు పక్షయుగ్మ	133
అని విచారించి	90
అని విచారించి హస్తి	191
అని విచారించుచున్న	302
అని శాపంబిచ్చిన	435
అనిశుక్రుండు సురాపానంబు	275
అని సకలభువన	2
అని సత్యవతి కృష్ణ	444
అని సత్యవతి నియోగించిన	442
అని సభాసదులకెల్ల	419
అని సరమ యదృశ్యయైన	65
అని సౌపర్ణాఖ్యానశ్రవణ	106
అని స్తుతియించి	130
అనుచు మదనాతురుండయి	358
అనుపమబలులగు	45
అనుపమముగ	125
అనుపమనియమాన్వితులై	287
అనుపమరాజ్యసంపదకు	440
అన్య లెఱుఁగమిఁ జేసి	384
అపరిమితాజ్ఞఁ జేసియు	100
అప్పరశురాముండు	61
అప్పలుకులు సవిస్తరంబుగా	167
అప్పురుషుం డింద్రు	83
అభిమతంబగు	51
అభిమన్యునకు విరాటాత్మజ	180
అభ్యస్తవేదవేదాంగులు	259
అమరపతి ఖాండవము	339
అమరవిభుండు దాని విని	325
అమర సన్నిభ యేను	285
అమరాధిపుఁ డమృతము	160
అమరారిమర్దనుఁడు	117
అమరాసురముఖ్యుల	245
అమరాసురవీరులు	113
అమరుఁడ వజరుఁడ	156
అమరేంద్రారాతులు	119
అమలసుధారమ్య	429
అమలసువర్ణశృంగ	13
అమలినతారకా	15
అమిత జగద్భయంకర	88
అమిత తపోవిభవంబున	324
అమితపరాక్రమంబును	132
అమితాఖ్యానకశాఖలం	53
అమితార్థయుక్తితో	52
అమితోగ్రాటవిలోనఁ	365
అమిత్ర మదభేది	181
అమృతముతో నుద్భవమై	121
అమృతాశనంబు చేయక	154
అమ్మనుజేంద్రుఁడైననలు	209
అమ్మహామునివచనంబు	97
అమ్మహాముని వచ్చి	297
అమ్మహాశాఖ నవలంబించి	139
అమ్మహాశ్వంబు ధవళ	124
అమ్మహీపతి యొక్కనాఁడు	337
అమ్మునియల్గి చూచుడును	351
అమ్మును లడిగిన కథ	60
అయినను దేవా నీయనుమతంబున	16
అయినను నాకు	11
అయినను నాడెందంబునం	413
అయినను నానేర్చువిధంబున	352
అయినను వచ్చిమిన్నక	369
అయ్యద్రికయు మానుష	238
అయ్యమోఘవీర్యం బొక్క	236
అయ్యయాతియుఁ	293
అయ్యయాతియు దానింబట్టు	310
అయ్యహీంద్రవిష	192
అయ్యా నీవు బ్రాహ్మణుండవు	105
అయ్యుదంకుండు	68
అయ్యురగంబులం	153
అరిది తపోవిభూతి	75
అరుదుగ సర్వశైలముల	113

Akella Raghavendra Online-ias.com

పద్యము	పుట
అలఘుఁడు కామక్రోధాదుల	257
అలఘుఫణీంద్ర	122
అలయక యేన	99
అలసత యొప్పఁగా	353
అలిగిన నలుగక	288
అలుక మెయిమున్న	187
అవని యరాజకంబయిన	443
అవసరజ్ఞుండయి	444
అవిచారం బని పల్క	316
అసదృశయౌవనంబిది	300
ఆ	
ఆ కచుఁ డత్యంతవిషాదా	279
ఆతతపక్షమారుత	126
ఆతని నత్యుగ్రానల	215
ఆతని రాజ్యంబున	336
ఆ త్రసునకుఁ గాళింది	335
ఆదిక్షత్రచరిత్ర	107
ఆదిత్యదైత్యదానవ	248
ఆ దీర్ఘతముండును	437
ఆ దుష్యంతుఁ డనంత	336
ఆ దోషంబెట్లు పరిహృతం	418
ఆ నహుషాత్మజుండగు	283
ఆ నారాయణ పాండవేయ	231
ఆ పన్నగముఖ్యుల	128
ఆ పూర్ణతేజుఁ డపగత	178
ఆ ప్రదేశంబునకు	63
ఆ ప్రహ్లాద	250
ఆమిషమని దానిం గొనఁగా	237
ఆయతకీర్తితో వివిధ	66
ఆయతపక్షతుండహతి	130
ఆ యతులపుణ్యునకు	330
ఆ యమునాద్వీపమున	243
ఆయురర్థులకు దీర్ఘాయు	31
ఆయుష్మంతుఁడవై	196
ఆయుష్యం బితిహాస	224
ఆరణ్యపర్వమనఁగా	40
ఆర్తి హరక్రియాభిరతుఁడై	211
ఆ విశ్వకర్మనిర్మిత	252
ఆ వైశంపాయనుండును	222
ఆ శమీకు పుత్త్రుఁ డంబుజ	182
ఆశ్రితపోషణంబున	5
ఇ	
ఇంబుగ సర్వలోక	60
ఇక్కమలాక్షి శకుంతల	349
ఇక్కాశీరాజదుహితల	442
ఇక్కాశ్యపుండైన	344
ఇక్కురువంశంబున	431
ఇగ్గరుడండు భువన	140
ఇచ్చునది పాత్రునకు	319
ఇట వృషపర్వు కూఁతురు	281
ఇట్టి భరత కుల ముఖ్యుల	231
ఇట్టి మహాభారతంబు కృష్ణ	56
ఇట్టి మహాభారతంబు ననేక	54
ఇట్టి మహోత్పాతంబులు	143
ఇట్టి లోక విరుద్ధంబుల	381
ఇట్టి శ్రీమహాభారతంబునకుం	232
ఇట్లతిప్రయత్నంబున	277
ఇట్లనవరత శాంతిక	67
ఇట్లన్నయుం దమ్ముండు	137
ఇట్లమృతహరణార్థంబు	142
ఇట్లరిగి యవ్వనంబునఁ	291
ఇట్లరుగుదెంచి యధిక	308
ఇట్లు కుపిత శతమఖ	325
ఇట్లు కృతనిశ్చయుండై	199
ఇట్లు క్రమంబునం బుట్టిన	447
ఇట్లు గురుశుశ్రూషా	269
ఇట్లు చిత్రాంగదుండు	422
ఇట్లు జరత్కారుండు	174
ఇట్లు జరాక్రాంతుండైన	313
ఇట్లు దద్దయు దుఃఖించి	382
ఇట్లు దన్నెఱుంగకుండ	309
ఇట్లుదయించి పెరిఁగి	398
ఇట్లు దుర్యోధను చేయు	227
ఇట్లు దుష్యంతుండు	348
ఇట్లు దేవయాని నుద్ధరించి	287
ఇట్లు నాగలోకంబున	80
ఇట్లు నిఖిలక్షత్రియ	425
ఇట్లు నిజజననికి	128
ఇట్లు నిర్జరవరుల	152
ఇట్లు పదునొకండు	114
ఇ ట్లుపాయంబున నసురుల	117
ఇట్లు పెక్కుమృగంబుల	338
ఇట్లు బ్రాహ్మణవీర్యప్రభవు	246
ఇట్లు యమ నియమవ్రత	395
ఇట్లురగు లమృతంబు	161
ఇట్లు లోకంబెల్లఁ	408
ఇట్లు వనంబులోని	365

Akella Raghavendra Online-ias.com

పద్యము	పుట
ఇట్లు వికలాంగుండై	112
ఇట్లు విగతలజ్జా	240
ఇట్లు శరీరదుఃఖంబు	451
ఇట్లు సకలరాజలోకంబు	428
ఇట్లు సకలవ్యాపార	429
ఇట్లు సముద్రతీరంబున	120
ఇట్లు హృదయసుఖావహం	342
ఇట్లెల్లవారలకు	383
ఇట్లేకతంబ యేకవస్త్రయై	239
ఇది మునికన్యయేని	347
ఇది మునినాథ కన్యయని	357
ఇది సకల సుకవిజన	108
ఇది సకల సుకవిజన	218
ఇది సకల సుకవిజన	332
ఇది సకల సుకవిజన	454
ఇనతేజుం డతిభక్తిఁ	420
ఇనుఁడస్తమింపఁ బోయిన	177
ఇన్నరేంద్రుచేత మున్న	298
ఇప్పురంబున బ్రాహ్మణుం	193
ఇమ్మహాభారతం బిమ్ముల	57
ఇమ్మహిఁ ద్రయోదశ	261
ఇమ్ముగ సరస్వతీ	334
ఇరువదియొక్క వేయు	62
ఇరువురు నొండొరువులఁ	400
ఇవి మీకన్నియుఁ జేయఁగ	166
ఇవి యేనున్ సతతంబు	12
ఈ	
ఈ దేవయానికెద్ది యిష్టంబు	290
ఈ మునిపల్లెనుండు టిది	358
ఈయగ్నిదేవుఁ డసురకు	92
ఈయన్వయ విచ్ఛేదము	441
ఈయున్న పౌష్యపాలికిఁ	82
ఈయేనింటియందు	305
ఈ రాజునంద నాహృదయంబు	301
ఈవల్కలాజినములకు	358
ఈవసుధాధినాథుల	425
ఈవృషపర్వపురం	289
ఈసౌపర్ణాఖ్యానము	161
ఉ	
ఉండు నితండు పద్మజు	146
ఉడుగక యొండొరుం	115
ఉత్తమాశ్రమనిష్ఠితుఁ	348
ఉదంకుండు గరంబు	79
ఉదంకుండును వానితోడన	74
ఉదరభిదాముఖమున	276
ఉరగకళేబర	183
ఉరగపతి తలలవల	115
ఉరగమవైయుండి	103
ఉర్వీరుహనివహముతో	335
ఊ	
ఊరుమూల మేర్పడఁగ	391
ఋ	
ఋతుమతియై పుత్త్రార్థము	311
ఎ	
ఎంతకాలమయిన నిప్పాట	435
ఎందుండి వచ్చితిందుల	436
ఎందులదాన వేకతమ	412
ఎట్టి సాధ్వులకును	366
ఎఱిఁగి యెఱిఁగి	451
ఎఱుఁగఁడొకొ నన్ను	367
ఎఱుకగలవారి	319
ఎల్లవారును జూడంగ	242
ఏ	
ఏచి తనర్చి తలిర్చిన	341
ఏడక్షౌహిణులెన్నఁ బాండవ	56
ఏ నపుత్త్రకుండనై	436
ఏ నమ్మహామునివచనంబున	305
ఏ నిద్దేవయానియందు	312
ఏను గచుం డనువాఁడ	267
ఏను గుర్వర్థ మర్థినై	69
ఏను జహ్నుకన్య	396
ఏను దాశరాజు కూఁతుర	413
ఏను నీయింతియును	384
ఏను మదీయ మాతృ	156
ఏను సహస్రపాదుండను	103
ఏనెట నీవెట సుతుఁడెట	380
ఏ నెఱుఁగ నిన్ను నెక్కడి	370
ఏమి కారణమయ్యె	102
ఏమి తపం బొనరించితి	321
ఏము వసిష్ఠ మునివరు	393
ఏయది హృద్య మపూర్వం	24
ఏల యెఱుకలేని	371
ఒ	
ఒక్కనాఁడు సప్తమారుత	129
ఒనర జరత్కారు	216
ఒనరుఁ ద్రయోదశపర్వం	50

Akella Raghavendra's Online-ias.com

పద్యము	పుట
ఒరులవలనఁ బుట్టు	106
ఓ	
ఓసరిలి పఱచు	338
క	
కడవఁబడి మున్నువహ్నిం	206
కడు ననురక్తియు	288
కడు సుగ్రము దలక్రిందుగ	169
కద్రువ కొడుకుల	125
కద్రువయు వినతయు	121
కనక మహీధర ప్రతిమ	140
కనక ప్రతతీవితతుల	138
కనకావదాతకోమల	411
కని కద్రువ వినతం జూచి	123
కని నీవెవ్వరిదాన విట్లేల	284
కని పుట్టిననాఁడ	409
కని మునీంద్రా నాచేత	181
కని యయ్యురగకళేబరంబుఁ	184
కనియె ముందట నమ్మహీ	408
కని వనకన్యయో	399
కన్నియలతోడ నాడుచు	98
కమనీయ ధర్మార్థ కామ	223
కర మిష్టము సేసితి	84
కరుణానిరతులు	360
కరుణించి యిండు నాకు	66
కరువలిచేఁ దూలు	307
కలయఁగ నార్పుల బొబ్బల	337
కలహమున నిట్లు	153
కల్పాంతానలకీలా	149
కశ్యపప్రజాపతి	110

పద్యము	పుట
కశ్యపుండును నప్పుడ	193
కాదన కిట్టిపాటి యపకారము	87
కాదన కిట్టిపాటి	197
కాఱడవిఁబఱచు	341
కావున నాకశక్యంబు	73
కావున నియతాత్ము	438
కావున నాకు నీ జన్మంబునఁ	298
కావున నీవు కృతదార	173
కావున నీవిక్కుమారునిం	366
కావున నేన సత్యంబునకు	93
కావున బుద్ధి గలవారికి	288
కావున మృతసంజీవనిఁ	266
కావున సత్యము మిక్కిలి	379
కుండలమ్ములు వేగ	80
కుక్షిచ్యుతుఁడై	92
కువలయంబునవారి	208
కృష్ణద్వైపాయనుండును	445
కొడుకు జవ్వనంబుఁగొని	319
కొడుకులు సమర్థులైనం	131
కొని వ్రచ్చుడు లోపల	196
కోపితుండైన విప్రుండు	134
క్రచ్చఱ వేఁట వచ్చియిట	346
క్రూరాకారుల జగదప	167
క్రోధమ తపముం జెఱచును	184
క్ష	
క్షత్రవరుఁడైన	380
క్షత్రియకన్యకల	296
క్షత్రియవంశ్యులై	185
క్షమలేని తపసి	184

పద్యము	పుట
క్షమ విడిచి నీవు	185
క్షితినాథ కడు నకరుణా	64
క్షోణీచక్రభరంబు	114
గ	
గంగనిజాంగదీప్తులెసఁగం	395
గతమదమత్సరుండు	239
గరుడండును గద్రువ	128
గరుడండును దల్లి	133
గరుడండును నిజపక్ష	149
గురుకులమునందు	68
గురునాశ్రమంబునను	367
గురులకు శిష్యులు పుత్త్రులు	279
గొనకొని వీఁడు నీకును	382
గోత్రమహామహీధర	77
ఘ	
ఘనదురితానుబంధ	4
ఘనపక్షానిలచలితావని	142
ఘనభుజుఁ డన్నియు	427
ఘనముగ నయ్యింద్రోత్సవ	234
ఘోరవికార సన్నిహిత	152
ఘోరవ్రతములు సలుపుచు	168
చ	
చండకోపుఁ డయిన	448
చతురంభోధిపరీత	262
చని చని ముందట	342
చనుదెంచి యమ్మహాజనపతి	283
చను బొంకఁగఁ బ్రాణాత్యయ	305
చపలాక్షిచూపుల	240
చఱచియొకచేతఁ గూర్మముఁ	138

Akella Raghavendra's
Online-ias.com

పద్యము	పుట
చల్లని దక్షిణమారుత	352
చిరముగ బ్రహ్మకుం	163
చెలఁగి లేవనేడ్చు	355
చ్యవనసుతుఁడైన ప్రమతి	179
చ్యవనునకు సుకన్యకు	97
జ	
జంబూఖండవినిర్మాణం	43
జగతీవల్లభ యే	347
జనకునకును స్వామిత్వము	440
జననాథ వేఁట నెపమున	369
జననీశాపభయ	215
జననుత కృష్ణద్వైపాయన	14
జననుత సర్వధర్మములు	431
జనమేజయుండు విద్వజ్జన	222
జనమేజయునకు వైశంపాయ	245
జనమేజయుని చేయు	165
జనవినుత యగ్నిహోత్రం	416
జలధివిలోలవీచి	286
త	
తక్షకుఁ డతిభీతుండై	204
తక్షకుఁడను పన్నగుఁడు	191
తక్షకుఁడీ కుండలముల	71
తగియెడు పుత్త్రులం	172
తగిలి జరయు రుజయు	313
తగు నిది తగదని	64
తడఁబడఁబడియెడు	203
తడఁబడ నేసియు	149
తడయక పుట్టిననాఁడ	381
తడయక మ్రొక్కియున్న	128
తత్కథాప్రారంభం	22
తత్పరిజనంబు లందఱు	196
తన కాజ్ఞావశవర్తులై	407
తనకు మఱి తాన చుట్టంబు	361
తనకులబ్రాహ్మణు	9
తనగర్భాండంబుల	111
తనజనకు నఱుత	182
తనదివ్య తేజమున	297
తనపురంబునకు వచ్చి	411
తనయుండు తల్లిదండ్రులు	317
తనయెఱిఁగినయర్థం	93
తనర జనకుండు నన్న	356
తనవిష వహ్ని మజ్జనకు	198
తనసతి కపకారము	101
తనుమధ్య దానొక్క కన్య	398
తనువును జీవము సత్త్వం	275
తనువు మీన్వాలవల్చు	241
తపస్స్వాధ్యాయ బ్రహ్మ చర్య	169
తరళనయనాబ్జదళములు	293
తరళాయతలోచన	399
తరుణప్రదేశినులు	308
తలఁపఁగనాఁడు పల్కిన	368
తలరఁగరేణుక్రథన	151
తలవడఁక దొడఁగె	313
తల్లి నీకుల గోత్ర సౌందర్య	363
తల్లియు నా సహోదరులును	162
తాన చోరులకును దాపికాఁడై	450
తాన తననీడ నీళ్లలలో	375
తా నలిగి యిచ్చె శాపం	137
తిరుగుచుఁ బుట్టలం బొదల	101
తివిరి సుతజన్మ	444
తెరల వలవైచి జాలరుల్	237
తొల్లి బ్రహ్మశాపనిమిత్తంబున	237
త్రిభువనాంకుశదీప్తనిధీ	453
త్రేతాగ్నులెల్లను దేజరిల్ల	95
త్రేతాద్వాపర సంధి	60
ద	
దండధర యిట్టి దారుణ	452
దండితాహితవీరసూరి	331
దయ నీచే నుత్పాదితు లయిన	443
దాన నపరార్ధకాయ	112
దానికి భీతుఁడనై	311
దాని నప్రియంబులు వలికి	403
దాని నెఱింగి కరుణా	98
దాని నెఱింగి దేవతలెల్ల	265
దాని నెఱిఁగి కమలయోని	391
దాని శరీరసౌరభము	411
దారుణకల్పాంత మరుత్	127
దివిజమునీంద్ర దానవ	255
దితి యనుదానికి	250
దితి సుత దానవ యక్ష	247
దివ్యభూషణాలంకృత	409
దీని పాలు ద్రావి మానవుల్	405
దుహితృ స్నేహంబునం జేసి	267
దేవగురునందనుండమరా	280

Akella Raghavendra's
Onlineias.com

పద్యము	పుట
దేవతలన్ జయించుచు	289
దేవమనుష్యలోకముల	76
దేవయాని యను దానఁ	285
దేవాసురరణమున	265
ద్యుతి దఱిఁగి నిజనియోగ	392
ద్వారవతి కేఁగి యర్జును	228
ద్విజవరులం గుమారుల	194
ధ	
ధన్యంబయ్యె భవత్కులం	174
ధరణిఁ జరాచరభూత	190
ధరణియెల్లను రక్షించు	191
ధరణిసుర మంత్రహోమ	201
ధరణీసురవిరహితమగు	141
ధర్మతత్త్వజ్ఞులు ధర్మశాస్త్రంబని	26
ధర్మార్థ కామసాధన	374
ధృతిఁ బూని బ్రహ్మచర్య వ్రత	420
ధృతి నీయనుజుండై	441
ధృతిమెయి శతసంఖ్యయు	427
న	
నన్ను మున్న యెఱుంగు	294
నన్ను వివాహమై నహుష	295
నరగంధర్వాధిపు	422
నరచాపప్రవిముక్త	119
నరనాగాశ్వవరూథ	424
నరనుత నీ ప్రసాదమున	361
నరలుగలకామునైనను	314
నరవరుఁడగు శంతనున	390
నరసురసిద్ధ కింపురుష	129
నాఁటంగోలె రాహువునకు	118
నాకట్టినపుట్టంబు	282
నాకభిమతంబు నిట్టిద	393
నాకభిమత మొనరించిత	158
నాకొండెద్దియు నిష్టంబు	414
నాజన్మప్రకారంబు	349
నాజరాభారంబుఁ దాల్చిన	317
నాయనుజునకు వివాహము	423
నాయెఱిఁగి నట్ల యిన్నియు	372
నారాయణుండు కృత్రిమ	116
నారాయణుండు వారి	115
నా వచనం బమోఘం బనిన	187
నిండుమనంబు నవ్యనవ	72
నిగ్రహమేది నన్నుఁ దరణి	294
నిజమహీమండలప్రజఁ	6
నిరతంబు బ్రహ్మ మొదలుగ	431
నిరవద్యనరేశ్వర	107
నిరుపమ ధర్మమార్గ	260
నిరుపమాన శౌర్య	155
నీకతమున నా దాస్యము	131
నీకారణమున వంశ	442
నీ తదర్థమ కాఁగ దేవ	199
నీధర్మ చరితంబునకు	364
నీపుణ్య తనువువలన	376
నీమందులు మంత్రంబులు	192
నీలగళోపమాన కమనీయ	303
నీలగిరీంద్రశృంగమున	439
నీవఖిలధర్మ విదుఁడవు	419
నీవతిక్రూరుండవు	92
నీవర్ణధర్మప్రతిపాల	233
నీవలనం బరమ సంప్రీత	85
నీవస్త్ర శస్త్ర విద్యా	416
నీవిజయోత్సాహమునకు	153
నీవు ధర్మమూర్తివి	406
నీవు నీకవమానంబు	178
నీవు బ్రాహ్మణుండవు	94
నీవును బ్రహ్మచారివి	277
నీవు మాచుట్టమవపోలె	171
నీహారులకు నీయమృతం	156
నుతజలపూరితంబులగు	378
నుతసాప్తికాదిపర్వ	47
నెఱిమఱక వైరివీరుల	425
నైమిశారణ్యపుణ్యక్షేత్ర	22
ప	
పంకజభవసన్నిభు	67
పక్షతుండాగ్రనఖక్షత	150
పడయంగరాని కొడుకుల	403
పతదుర్వీధరధాతు	120
పతిఁ బడసి సుతులఁ	301
పతియు భరియించుఁ గావున	434
పతివిహితానురాగమున	309
పతిహీనలయిన భామిను	435
పదంపడి యేఁబండ్రు గూతులుం	250
పదిదినంబులు భీష్ము	55
పనియేమి పంచినఁ	268
పరఁగ నన్ను సాల్వపతి	428
పరనిందయు నాత్మగుణోత్కర	157
పరమగురూపదేశమున	230

పద్యము	పుట
పరమతపోనిధి	168
పరమబ్రహ్మనిధిం	219
పరమవివేకసౌరభ	18
పరమేష్ఠికల్పుఁడగు	242
పరశు కులిశ కుంత	150
పరశురాముండు భీకర	245
పరాశరుండును సత్యవతి	243
పర్విసభాప్రభృతిగ	36
పర్వము వైరాటాదిక	40
పర్వము స్త్రీ పర్వాదిక	48
పలుకుల ముద్దును గలికి	235
పాండుకుమారులుపాండుభూపతి	225
పాతాళైకనికేతనా	79
పాదంబులు పెట్టుడు	139
పాయక పాకశాసనికి	19
పితృవధజాతకోపపరి	433
పుట్టినప్పుడ కన్యకఁబోలు	413
పుట్టుఁజీకు వృద్ధుఁ బూతి	436
పున్నామ్నోనరకాత్త్రాయత	376
పురందరుండును దొల్లి	204
పురూరవుండును రాజ్య	262
పులోమయు నక్కొడుకు	91
పూరుఁడు గొండుకయయ్యును	317
పృథివ్యాదిమహాభూతంబులు	432
పెంచితి ధర్మమార్గమున	197
పొడువునఁ బ్రాయంబునఁ	381
పోరను మృతసంజీవని	266
ప్రకటముగ వంశ విస్తార	442
ప్రకటితభూతసంతతికి	96
ప్రతిహతశత్రువిక్రముడు	63
ప్రతీపుండును దానిం జూచి	396
ప్రల్లదుఁ డైనయొక్క	87
ప్రస్తుతఫణిసత్త్రభయ	205
ప్రియమొనరఁగ సిద్ధియు	258
ప్రీతితో మీరును భీష్మాది	221
బ	
బలవత్ఖగేంద్ర కోపానల	150
బలవన్మదనాగాయుత	446
బలయుతులు నూటయిరువది	386
బహుపుత్త్రార్థంబు	417
బహుభాషల బహువిధముల	14
బహువనపాదపాద్రి	75
బాలవయ్యు నత్యుత్తమశీల	306
బాలహరిణములఁ బట్టెడు	335
బాలార్కతేజుఁడగు నీబాలుఁడు	369
బాలుండవు నియమవ్రత	266
బ్రహ్మణ్యుఁడగు కశ్యపబ్రహ్మ	144
బ్రహ్మయు భృగుశాప	96
బ్రహ్మవచనంబు నిట్టిద	205
బ్రాహ్మంబు దైవంబు	359
బ్రాహ్మంబు మొదలుగాఁగల	423
భ	
భక్షణవిషయంబున	134
భరతుఁ డశేష భూభువనభార	385
భవత్పితృప్రపితామహుండైన	180
భవదభిరక్షితక్షితికి	415
భవదభిరక్ష్యములగు	158
భారతభారతీశుభగభస్తి	17
భీష్ముండును దనరథంబు	426
భూసురులాదిగఁ గల	275
భూనాథనీకు భార్యంగా నన్నుఁ	401
భూనుతకీర్తి బ్రాహ్మణుఁడు	104
భూపాల నీకు నిక్కోమలి	414
భూరిగుణు నిట్టికుల	378
భూరిప్రజానిరంతర	247
భూవినుత నిన్నుఁ ద్రిభువన	70
భృగుఁడను విప్రుండు	89
మ	
మందభాగ్యులమయిన	170
మతిలోకోత్తరుఁడైన	273
మదిఁ బౌష్యపర్వమాదిగ	35
మనపక్షంబున	266
మనపితృవర్గమువడసిన	137
మనమునకుఁ బ్రియంబును	320
మనుజయోనిఁబుట్టు	406
మనుజాధిప వృషపర్వుం	265
మరుతులయంశంబున	258
మర్త్యలోకంబున	392
మర్త్యలోకంబున	406
మఱచినఁ దలఁపింపఁగ	368
మఱి పాండవధార్తరాష్ట్ర	390
మఱి యంగిరసుఁడను	251
మఱి యక్కోమలికులగోత్ర	398
మఱి యదియునుంగాక	12
మఱి యదియునుంగాక	397
మఱి యదియునుంగాక	434
మఱి యమృతమథనంబు	164

Akella Raghavendra's
Online-ias.com

పద్యము	పుట	పద్యము	పుట	పద్యము	పుట
మఱియుఁ గర్ణాభిషేకంబును	45	మఱియు భారతరణోద్యోగులైన	41	మీవచనం బమోఘంబు	147
మఱియుఁ గోటిశమానస	202	మరియు భారతవీరులెల్ల	46	ముదమునఁ బ్రభాసుఁడను	256
మఱియుఁ బితామహుండగు	49	మఱియు భార్యపురుషునం	374	మునివరుఁ డట్లుండియుఁ	450
మఱియుఁ బులస్త్యుండను	252	మఱియు భీము గదాభి	46	మేనకయు విశ్వామిత్రు	354
మఱియుఁ బౌష్యోదంక	32	మఱియు మర్త్యలోకంబునందు	255	మేరుమహామహీధరము	113
మఱియు గర్భయోనియందు	327	మఱియు మహారణ్యంబునందు	37	మొదలి పెక్కు జన్మముల	274
మఱియు జంబూఖండవినిర్మాణం	43	మఱియు యాదవులెల్ల	52	**య**	
మఱియు జ్యేష్ఠయుఁజంద్రుండును	116	మఱియు లక్ష్మియంశంబున	256	యదుఁ డగ్రతనూజుఁడు	316
మఱియు దక్షప్రజాపతి	405	మఱియు విరాటనగరంబునకుం	40	యమునంశమునఁబుట్టె	258
మఱియు దేవదైత్యదానవ	244	మఱియు విషాపహరంబులయి	189	యాదవవంశంబున	255
మఱియు దేవయానియు	298	మఱియు వీరపత్నీ విలాపంబు	48	**ర**	
మరియు ద్రోణాభిషేకంబును	44	మఱియు సకలలోక	167	రజనీనాథకులైక	207
మఱియు ధర్మరాజునకు	35	మఱియు సింహికయనుదానికి	251	రణవిజయుఁ డనలతేజుం	145
మఱియు ధృతరాష్ట్రుండును	51	మఱియు స్థాణునకు	253	రథమును రథ్యంబులు	427
మఱియు నగ్నిదేవుచేత	229	మఱివసువులు పుట్టుచు	404	రయమున మ్రింగుడు గాలము	134
మఱియు నతీతానాగతులైన	386	మాండవ్యుండను మునివరు	258	రాజకులాగ్రగణ్య	106
మఱియు నత్యంతశోకార్ణవంబున	430	మాండవ్యు నామ్రుచ్చులతోన	450	రాజకులైకభూషణుఁడు	3
మఱియు నయ్యాస్తీకుచరితంబు	216	మానాగ్నిహోత్రమున	329	రాజమహేంద్ర కవీంద్ర	217
మఱియు నశ్వమేధారంభంబును	50	మానితసత్యవాక్య	212	**ల**	
మఱియు నస్మద్వంశకరుం	265	మాయందొక్కొక్కళ్ళ	394	లలితాంగి శయనమొక్కఁడు	304
మఱియు నీకును	389	మాయయ్యకుఁ బాయక	282	లాలితరూప యౌవనవిలాస	428
మఱియును	18	మాయాదాస్యము వాయు	131	లోకోత్తరచరితుండగు	281
మఱియును	341	మితవచన నీయథార్థ	78	**వ**	
మఱియును	373	మితహిత సత్యవాక్య	85	వగవక సంజీవని	272
మఱియును	409	మిమ్మిట్లుచూచి మీకు హితమ్మెట్లగు	172	వదన బాణాసనవ్యక్త	320
మఱియు నేకాదశరుద్రుల	257	మీకుం బుణ్యలోకంబులు	330	వదలక కురుపతి	226
మఱియు బంధువర్గంబునెల్ల	49	మీరలు నాపితృదేవత	171	వదలక మాయాయుద్ధా	422
మఱియు బ్రహ్మకు ధాతయు	254	మీరలు స్నాతాలంకృతులరై	159	వనకేళీకౌతుకమునఁ	291

Akella Raghavendra's OnlineIAS.com

పద్యము	పుట
వనజభవప్రభావుఁ	350
వనజాసను ననుమతమున	247
వనమునఁ బదియు రెండేఁడు	230
వరరథ మొక్కండు	61
వరుణుఁ డాదిగఁగల	402
వర్ణధర్మముల్ గాచుచు	264
వలయు నమాత్యులం	345
వసునిభుఁడు పైతృకంబగు	423
వసువులకు మనఃప్రియంబుగా	394
వసువు లనువా రపేత	404
వాఁడిమయూఖముల్ గలుగు	269
వాఁడు రెండవయింద్రుం డయ్యెడు	146
వానింజూచికాని కుడువ	274
వానిపేరం గురుక్షేత్రంబు	386
వారణ ఘోటకభాండాగారం	290
వారల నందఱరౌద్రాకారుండై	424
వారల నర్మప్రియసత్కారుల	195
వారల బహుప్రకారాకారులు	147
వారు వచ్చునంతకునొక్క	346
వాలుపయి నడుచునట్ల	175
వాసవప్రతిముండు	232
విగతజీవుఁడై పడియున్న	277
విగతాఘుఁడైన యాభృగునకు	253
విడిచి దిగంబరవేషము	74
వితతమఖ ప్రయోగవిధి	209
వితతోల్కాశని పుంజమొక్కొ	148
విదితంబై యుద్యోగము	42
విద్వన్ముఖ్యుఁడు ధర్మమూర్తి	210
వినతకు నాత్మజుండయిన	162
విన నేడగు పర్వము	44
వినవయ్యయేకపుత్త్రుఁడు	415
విని దాని నుడుపంగా	262
విని భీష్ముఁడనియె	432
వినుఁడు ప్రసిద్ధులైన	419
విను గార్హపత్యమను	375
వినుతపరాక్రముల్	223
వినుమైనను సాపత్న్యం	418
విపరీతప్రతిభాష	377
విపులతేజంబునను	264
విప్రుఁడ నున్నవాఁడ నపవిత్ర	135
విమలతపోవిభవంబున	205
విమలమతిం బురాణములు	11
విమలయశోనిధీ పురుష	371
విమలాదిత్యతనూజుఁడు	4
వివిధోత్తుంగ తరంగ	123
విషనిధికుక్షి నసంఖ్యము	134
విషయోపభోగాభిలషణ	263
వీరలు నీకులపుత్త్రులు	437
వీరశ్రీవనితాశ్రిత	331
వీరావతార సుకవిస్తుత	217
వీరుడు ప్రతీపుఁ డఖిల	395
వీరైలులుఁ బౌరవులును	389
వెలయంగ నశ్వమేధంబులు	379
వెలయఁగ ధర్మాధర్మంబులు	296
వేదవిహితవిధుల	326
వైశంపాయన ప్రభృతి	220
శ	
శంకరనిభుఁడగు విప్రు	80
శంతనుండు దానింజూచి	401
శంతనుండునుబరమానురాగంబున	421
శంతను సంతానంబును	430
శాపజలంబు లెత్తికొని	183
శాపమిచ్చువాఁడు జనని	116
శుక్రుండును సురాపాన	272
శ్రవణసుఖంబుగా	344
శ్రీమచ్చళుక్యవంశశిఖామణి	219
శ్రీలలనాస్తనఘటిత	333
శ్రీవనితావల్లభ	109
శ్రీవాణీగిరిజాశ్చిరాయ	1
శ్రీవెలుఁగ రోహిణికి	256
స	
సంచితపుణ్యుఁ డంబురుహ	244
సంతతగృహమేధిఫలం	373
సంధ్యలం దొనరించుసద్విధుల్	176
సకలజీవరాశి సుకృత	448
సకలధర్మవిదుండవు	329
సకలహితంబై శాంత్యాదిక	49
సకలోర్వీశుఁ డతిప్రయత్న	189
సతియును గుణవతియు	373
సత్యవతియునుబెద్దకాలంబునకు	440
సత్యాశ్రయ కులశేఖర	453
సద్యోగర్భంబున నహిమ	242
సభల విస్తరిల్లి	46
సమకట్టి యొక్క మొగి	148

Akella Raghavendra's Online-ias.com

పద్యము - పుట	
సముదిత సూర్యసహస్రోపమ	91
సరభసపరిచరిత	338
సర్పయాగం బిట్టిదని	199
సర్వతీర్థాభిగమనంబు	379
సర్వభూతదయకు	326
సాంగంబు లగుచుండ	410
సాత్యవతేయవిష్ణుపద	57
సారమతిం గవీంద్రులు	20
సుతు లనఘులు వేవురు	249
సునిశిత తుండహతిని	237
సురదైత్యయక్షరాక్షస	322
సురపతి నాతపమున	324
సురపతిసభఁ జూడంజూడ	142
సూరెలనున్న మంత్రులను	195
సొలయక తూనిఁగలం	452
స్థావరజంగమ ప్రవితతం	157

హ

హరికులిశక్షతి	127
హరిహరాజగజాననార్క	16
హిమకరుఁడు శైత్యమును	432
హిమకరుఁ దొట్టి పూరు	13
హిమశైలకందరాభాగము	141

*****

Akella Raghavendra's
Online-ias.com